

การศึกษาพุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

โดย

นางสาวอภิญญา แสงสิน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาพุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

โดย

นางสาวอภิญญา แสงสิน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE STUDY OF BUDDHA - PRANG DURING THE REIGN OF KING RAMA THE THIRD

By

Apinya Sangsin

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Architecture and Related Arts

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ การศึกษาพุทธปรางค์
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ” เสนอโดย นางสาวอภิญญา แสงสิน เป็นส่วนหนึ่งของการ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สาทิศ ชูแสง
2. อาจารย์พีระพัฒน์ สำราญ

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์สมคิด จิระทัศนกุล)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สาทิศ ชูแสง)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์พีระพัฒน์ สำราญ)

...../...../.....

48052205 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

คำสำคัญ : พุทธปรางค์, พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

อภิญา แสงสิน : การศึกษาพุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผศ.สาทิศ ชูแสง และ อ.พีระพัฒน์ สำราญ. 279 หน้า.

การศึกษาพุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีจุดมุ่งหมายเพื่อ
ศึกษาลักษณะ และรูปแบบ ตลอดจนองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมต่างๆขององค์พุทธปรางค์
เพื่อให้ทราบถึงลักษณะเด่นเฉพาะของรูปแบบทางสถาปัตยกรรม รวมทั้งแนวคิดในการออกแบบ
พุทธปรางค์ในสมัยของพระองค์

จากการศึกษาพบว่า พุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มี
รูปแบบที่หลากหลาย โดยลักษณะส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงกับพุทธปรางค์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอน
ปลาย คือ รูปทรงที่สูงเพรียว และตำแหน่งของพุทธปรางค์ในผังพระอารามที่มักจะมี 2 องค์ ตั้งอยู่
ทางด้านหน้าทั้งด้านซ้ายและขวาของพระอุโบสถ แต่ทั้งนี้ก็พบลักษณะพิเศษเฉพาะบางประการที่
เกิดขึ้นใหม่ในสมัยนี้ เช่น การวางผังของพระอารามที่มีการสร้างพุทธปรางค์ไว้ระหว่างพระอุโบสถ
และพระวิหาร รวมทั้งองค์ประกอบในส่วนต่างๆขององค์พุทธปรางค์ก็มีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์
กล่าวคือ นิยมสร้างฐานประทักษิณสูงขนาด 2 ชั้น รองรับฐานขององค์พุทธปรางค์ที่มีลักษณะสูง
สอบขึ้นไป โดยมักจะนิยมทำเป็นฐานสิงห์ซ้อนชั้น โดยมากจะพบ 2-3 ชั้น ต่อด้วยฐานบัวลูกแก้ว
อกไก่ ซึ่งมักถูกนำมาเป็นฐานรองรับเรือนธาตุ โดยเรือนธาตุนั้นก็สูงสลับเนื่องต่อกันขึ้นไป ที่ผนังของ
เรือนธาตุจะทึบตัน แต่มักจะทำซุ้มจรนำสำหรับประดิษฐานประติมากรรมต่างๆ ส่วนยอดขององค์
พุทธปรางค์จะนิยมทำชั้นวัดประคดขนาด 6-7 ชั้น โดยมีลักษณะเป็นแบบฝักข้าวโพดสูงสอบขึ้นไป
เช่นเดียวกัน ผนังผิวขององค์พุทธปรางค์ในสมัยนี้ จะนิยมประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี, กระเบื้อง
ถ้วย และปูนปั้น

อย่างไรก็ตาม หลังจากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสำคัญ
ของพุทธปรางค์ก็ถูกลดบทบาทลงเป็นเพียงส่วนประดับยอดของอาคารสำคัญเท่านั้น ดังเช่น พุทธ
ปรางค์บนยอดปราสาทพระเทพบิดรในพระบรมมหาราชวัง

ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม   บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร   ปีการศึกษา 2552
ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1. .... 2. ....

48052205 : MAJOR : HISTORY OF ARCHITECTURE

KEY WORD : BUDDHA-PRANG, KING RAMA THE THIRD

APINYA SANGSIN : THE STUDY OF BUDDHA - PRANG DURING THE REIGN OF KING RAMA THE THIRD. THESIS ADVISORS : ASST.PROF. SATHIT CHOOSAENG, AND PEERAPAT SUMRAN. 279 pp.

The study of Buddha-Prang (Buddhist pagodas) during the Reign of King Rama the third is aimed at studying the characteristic, form of the Buddha-Prang, and its architectural component to understand the specific characteristics of the architectural style including the concept of design.

The study found that Buddha-Prang in the Reign of King Rama the third have various forms not only the characteristics most similar to the Buddha-Prang in the late Ayutthaya Period which closely in the high figure and position of its plan in the monastery that usually has two Prangs front of Ubosot (Ordination hall) on left and right side but some specific characters were emerged from this period, for instance the layout of the monastery that Buddha-Prang was built in between of Ubosot and Viharn (Chapel). The components in sections of Buddha-Prang are also have the unique characteristic such as two layers of Than Prataksin (A base for walking clockwise) under the higher base floor of Buddha-Prang that usually be double layers of Than Singha (Superimposed lion-footed pedestals) under Than Bualukkaew (Receding tires in the form of overturned and upturned lotus surrounded in the center by annuler) that was used to bear Ruanthat (The main part of Buddha-Prang that usually enshrines pieces of relics of Buddha or the holy object). Ruanthat is high up from base floors, its wall is thick and has niches on four side for place the Buddha Image or another sculpture. Yodprang (The roof of Buddha-Prang) has six to seven layers with the high up style as sheath of corn. The surface of Buddha-Prang was decorated with glazed tile, painted pottery and stucco frieze.

However, after the Reign of King Rama the third, the importance of Buddha-Prang were reduced to be only the decoration figure on the top of important buildings such as Buddha-Prang on the roof of Prasat Phra Thep Bidorn (Royal Pantheon) in the Grand Palace.

Department of Architecture and Related Arts   Graduate School, Silpakorn University   Academic Year 2009

Student's signature .....

Thesis Advisors' signature 1. .... 2. ....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยความช่วยเหลือจากบุคคลหลายฝ่าย อันได้แก่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาทิต ชูแสง และอาจารย์พีระพัฒน์ สำราญ ที่กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์ ซึ่งได้ช่วยแนะนำและตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆจนทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลง ด้วยดี จึงขอกราบขอบพระคุณไว้เป็นอย่างสูง

ขอขอบพระคุณคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ที่สละเวลาและให้ คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ในการแก้ไขวิทยานิพนธ์เล่มนี้ให้สมบูรณ์มากขึ้น

ขอขอบพระคุณอาจารย์โชติมา, อาจารย์อนุวิทย์, อาจารย์สมชาติ และอาจารย์ที่คณะ สถาปัตยกรรมทุกท่าน ที่คอยเป็นกำลังใจให้การสนับสนุนช่วยเหลือ และให้คำแนะนำที่เป็น ประโยชน์เสมอมา

ขอขอบพระคุณในความห่วงใย และคำแนะนำ ตลอดจนแรงบันดาลใจในการศึกษา ทางด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ของอาจารย์เล็ก ,อาจารย์หนู คณะศิลปกรรมศาสตร์ และ อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒทุกท่าน

ขอกราบขอบพระคุณพ่อกับแม่ที่เป็นกำลังใจที่สำคัญ และคอยให้คำแนะนำที่เป็น ประโยชน์ รวมทั้งร่วมเดินทางในการไปเก็บข้อมูล ตลอดจนสนับสนุนในเรื่องค่าใช้จ่ายเสมอมา ถึงแม้ว่าวันนี้แม่จะไม่อยู่แล้ว แต่อยากจะทำกับแม่ว่าแอร์รักพ่อกับแม่มากที่สุดในโลก

ขอขอบคุณมะเหมี่ยว ที่คอยช่วยเหลือและให้คำแนะนำในทุกเรื่องตลอดมา

ขอขอบคุณเคน ที่คอยเป็นกำลังใจ และอยู่เคียงข้างกันเสมอ

ขอขอบคุณเพื่อนๆ พี่ๆ คณะสถาปัตยกรรม ที่ช่วยในเรื่องข้อมูล ให้ความคิดใหม่ๆใน ประเด็นต่างๆ และช่วยเขียนแบบพระปรางค์ให้

ขอขอบคุณพี่ๆ และเพื่อนๆ คณะโบราณคดี ที่คอยช่วยเหลือในทุกๆเรื่อง และร่วมทุกข์ ร่วมสุขด้วยกันเสมอมา

จึงขอกราบขอบพระคุณทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพ	ฎ
สารบัญลายเส้น	ฅ
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	3
สมมติฐานของการศึกษา	3
ประโยชน์ที่จะได้รับจากการศึกษา	4
ขอบเขตของการศึกษา	4
ขั้นตอนของการศึกษา	5
แหล่งข้อมูล	6
ข้อตกลงเบื้องต้น	6
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	7
2 วิวัฒนาการพุทธปรางค์	9
วิวัฒนาการพระปรางค์	9
วิวัฒนาการพุทธปรางค์ในประเทศไทยก่อนสมัยอยุธยา	13
อิทธิพลอารยธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร	14
สถาปัตยกรรมอิทธิพลเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร	14
อิทธิพลอารยธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร	15
สถาปัตยกรรมอิทธิพลเขมรสมัยเมืองพระนคร	18
ตัวอย่างศาสนสถานในประเทศไทยซึ่งเป็นต้นแบบให้ปรางค์ไทย.....	21
พุทธปรางค์สมัยกรุงศรีอยุธยา	30

บทที่	หน้า
	พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 31
	พุทธปรางค์วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 34
	พุทธปรางค์วัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 37
	พุทธปรางค์วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 40
	พุทธปรางค์สมัยรัตนโกสินทร์ 42
	พุทธปรางค์รัชกาลที่ 1 43
	พุทธปรางค์รัชกาลที่ 2 45
	พุทธปรางค์รัชกาลที่ 3 45
	พุทธปรางค์รัชกาลที่ 4 46
3	พุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว 48
	พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว 48
	พระราชกรณียกิจทางด้านต่างๆในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว... 51
	การเมืองการปกครอง 51
	สภาพสังคมและเศรษฐกิจ 55
	ศิลปกรรมและคติความเชื่อทางศาสนา 60
	ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ 66
	พุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว 75
	พุทธปรางค์ประธานที่สถาปนาขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ..... 76
	พุทธปรางค์ประธานที่สถาปนาขึ้นโดยพระบรมวงศานุวงศ์..... 133
	พุทธปรางค์บริวาร 175
4	บทวิเคราะห์ 194
	มูลเหตุและปัจจัยในการสร้างพุทธปรางค์สมัยรัชกาลที่ 3 194
	การยึดถือคติดั้งเดิมแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา 195
	เป็นศิลปสถาปัตยกรรมตามพระราชนิยม 195
	ปัจจัยอื่นๆที่มีส่วนทำให้เกิดการสร้างสรรค์พุทธปรางค์ 196
	วิเคราะห์การวางผังองค์พุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 197
	การหันหน้าของพระอารามสู่ทิศต่างๆ 197
	ผังขององค์พุทธปรางค์ในเขตพุทธาวาส 198

บทที่	หน้า
ผังพื้นขององค์พุทธปรางค์	207
การวิเคราะห์ลักษณะรูปแบบ และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม	214
ฐานประทักษิณ	216
ฐานองค์พุทธปรางค์	222
ส่วนเรือนธาตุ	227
ส่วนยอด	232
ประติมากรรมประดับตกแต่งพุทธปรางค์	239
ศึกษาถึงวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างและประดับตกแต่งพุทธปรางค์	258
กระเบื้องเคลือบสีและกระเบื้องถ้วย	258
ปูนปั้น	261
กระจกลี	262
หอยเบี้ยแก้ว	263
โลหะ	263
หินอ่อน	263
วิเคราะห์คติและสัญลักษณ์ของพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3	265
5 สรุปและข้อเสนอแนะ	271
บรรณานุกรม.....	274
ประวัติผู้วิจัย	279

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงการหันหน้าของพระอารามสู่ทิศต่างๆ	197
2	สรุปรูปแบบผังพื้นพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3	213
3	แสดงรูปแบบของพุทธปรางค์และปีที่สร้าง	214
4	แสดงปีการก่อสร้างพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3	215
5	สรุปรูปแบบฐานประทักษิณของพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3	220
6	สรุปรูปแบบฐานพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3	226
7	แสดงรูปแบบเรือนธาตุพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3	231
8	แสดงรูปแบบยอดพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3	238
9	แสดงการใช้วัสดุประดับตามส่วนต่างๆขององค์พุทธปรางค์	264

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	เทวาลัยลักษมณ์ เมืองสิริประ	11
2	ปราสาทประธาน ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา	21
3	พระปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี	23
4	แสดงส่วนต่างๆของปราสาท	24
5	พระปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี จังหวัดลพบุรี	26
6	ส่วนฐานพระปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี	27
7	ส่วนเรือนธาตุพระปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี.....	27
8	ส่วนยอดพระปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี.....	27
9	พระปราสาทวัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี.....	28
10	ส่วนฐานและเรือนธาตุของปราสาทวัดนครโกษา	29
11	ส่วนยอดของปราสาทวัดนครโกษา	29
12	พุทธปราสาทวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	31
13	ส่วนฐานและเรือนธาตุของปราสาทวัดราชบูรณะ	33
14	ส่วนยอดของปราสาทวัดราชบูรณะ	33
15	พุทธปราสาทวัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	34
16	ส่วนฐานพุทธปราสาทวัดไชยวัฒนาราม	35
17	ส่วนเรือนธาตุพุทธปราสาทวัดไชยวัฒนาราม	36
18	ส่วนยอดพุทธปราสาทวัดไชยวัฒนาราม	36
19	พุทธปราสาทวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	37
20	ส่วนฐานพุทธปราสาทวัดบรมพุทธาราม	38
21	ส่วนเรือนธาตุพุทธปราสาทวัดบรมพุทธาราม	39
22	ส่วนยอดพุทธปราสาทวัดบรมพุทธาราม	39
23	พุทธปราสาทวัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร	40
24	พุทธปราสาทวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร	44
25	ปราสาทพระเทพบิดร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม	47
26	ประตูทางเข้าพระบรมมหาราชวัง	47
27	พุทธปราสาทวัดหนัง	81

ภาพที่		หน้า
28	ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดหนึ่ง	82
29	ฐานองค์ปรางค์วัดหนึ่ง	82
30	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดหนึ่ง	83
31	ยอดพุทธปรางค์วัดหนึ่ง	83
32	พุทธปรางค์วัดนางนองด้านทิศเหนือ	91
33	พุทธปรางค์วัดนางนองด้านทิศใต้	91
34	ฐานกลมรองรับฐานองค์ปรางค์วัดนางนอง	92
35	ฐานองค์พุทธปรางค์วัดนางนอง	92
36	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดนางนอง	93
37	ยอดพุทธปรางค์วัดนางนอง	93
38	พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ	103
39	ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ	104
40	ฐานองค์พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ	104
41	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ	105
42	ยอดพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ	105
43	พุทธปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม.....	125
44	ปรางค์บริวารวัดอรุณราชวราราม	126
45	ฐานประทักษิณพุทธปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม	127
46	ฐานองค์ปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม	127
47	เรือนธาตุปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม	128
48	ยอดปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม	128
49	ฐานปรางค์บริวารวัดอรุณราชวราราม	129
50	เรือนธาตุปรางค์บริวารวัดอรุณราชวราราม	129
51	พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร	136
52	ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร	137
53	ฐานองค์พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร	137
54	เรือนธาตุองค์พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร	138
55	ยอดพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร	138

ภาพที่		หน้า
56	พุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชยญาติการาม	148
57	ฐานพุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชยญาติการาม	149
58	เรือนธาตุพุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชยญาติการาม	149
59	พระพุทธรูปภายในองค์ปรางค์ประธานวัดพิชยญาติการาม	150
60	ยอดพุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชยญาติการาม	150
61	พุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์	158
62	ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์	159
63	ฐานองค์พุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์	159
64	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์	160
65	ยอดพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์	160
66	พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส	169
67	ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส	170
68	ฐานองค์พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส	170
69	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส	171
70	ยอดพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส	171
71	พุทธปรางค์บวรารวัดเทพธิดาราม	179
72	ฐานสี่เหลี่ยมตัดมุมพุทธปรางค์บวรารวัดเทพธิดาราม	180
73	ฐานองค์ปรางค์บวรารวัดเทพธิดาราม	180
74	เรือนธาตุพุทธปรางค์บวรารวัดเทพธิดาราม	181
75	ยอดพุทธปรางค์บวรารวัดเทพธิดาราม	188
76	พุทธปรางค์บวรารวัดราชโอรสาราม	188
77	ฐานกลมพุทธปรางค์บวรารวัดราชโอรสาราม	189
78	ฐานองค์ปรางค์บวรารวัดราชโอรสาราม	189
79	เรือนธาตุพุทธปรางค์บวรารวัดราชโอรสาราม	190
80	ยอดพุทธปรางค์บวรารวัดราชโอรสาราม	190
81	พระพุทธรูปปางห้ามสมุทร	239
82	พระพุทธรูปปางห้ามญาติ	241
83	พระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์	243

ภาพที่		หน้า
84	พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร	244
85	พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณบนขั้วมัจฉะนำปรางค์ประธานวัดอรุณ	247
86	ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ทิศ	249
87	พระพายทรงม้า	251
88	กระเบื้องเคลือบสีที่นำมาประดับพื้นผิวของพระปรางค์	260
89	การประดับพื้นผิวพระปรางค์ด้วยหอยเบี้ยแก้ว	263

สารบัญภาพประกอบ

ลายเส้นที่		หน้า
1	แบบโครงสร้างอาคารทรงศิขรเมื่อแรกสร้างด้วยไม้ไผ่	10
2	วิวัฒนาการอาคารทรงศิขร	11
3	ผังบริเวณวัดหนึ่ง	84
4	รูปด้านพุทธปรางค์วัดหนึ่ง	85
5	ผังพื้นที่พุทธปรางค์วัดหนึ่ง	86
6	ผังบริเวณวัดนางนอง	94
7	รูปด้านพุทธปรางค์วัดนางนอง	95
8	ผังพื้นที่พุทธปรางค์วัดนางนอง	96
9	ผังบริเวณวัดราชบูรณะ	106
10	รูปด้านพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ	107
11	ผังพื้นที่พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ	108
12	ผังบริเวณวัดอรุณราชวราราม	130
13	รูปด้านพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม	131
14	ผังพื้นที่พุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม	132
15	ผังบริเวณวัดเศวตฉัตร	139
16	รูปด้านพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร	140
17	ผังพื้นที่พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร	141
18	ผังบริเวณวัดพิชัยญาติการาม	151
19	รูปด้านหน้าและด้านข้างของพุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชัยญาติการาม.....	152
20	ผังพื้นที่พุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชัยญาติการาม.....	153
21	ผังบริเวณวัดอัมพรสวรรค์	161
22	รูปด้านพุทธปรางค์วัดอัมพรสวรรค์	162
23	ผังพื้นที่พุทธปรางค์วัดอัมพรสวรรค์	163
24	ผังบริเวณวัดจักรวรรดิราชาวาส	172
25	รูปด้านพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส	173
26	ผังพื้นที่พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส	174
27	ผังบริเวณวัดเทพธิดาราม.....	182

ลายเส้นที่		หน้า
28	รูปด้านปรางค์บริวารวัดเทพธิดาราม	183
29	ผังพื้นปรางค์บริวารวัดเทพธิดาราม.....	184
30	ผังบริเวณวัดราชโอรสาราม	191
31	รูปด้านปรางค์บริวารวัดราชโอรสาราม.....	192
32	ผังพื้นปรางค์บริวารวัดราชโอรสาราม	193
33	พุทธาวาสวัดหนึ่ง	199
34	พุทธาวาสวัดราชบูรณะ	199
35	พุทธาวาสวัดเศวตฉัตร	200
36	พุทธาวาสวัดอัปสรสวรรค์	200
37	พุทธาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส	201
38	พุทธาวาสวัดนางนอง	202
39	พุทธาวาสวัดราชโอรสาราม	202
40	พุทธาวาสวัดพิชัยญาติการาม	203
41	พุทธาวาสวัดเทพธิดาราม	204
42	พุทธาวาสวัดอรุณราชวราราม	205
43	ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดหนึ่ง	217
44	ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ	217
45	ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม	218
46	ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร	219
47	ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส	219
48	ฐานพุทธปรางค์วัดหนึ่ง	221
49	ฐานพุทธปรางค์วัดนางนอง	221
50	ฐานพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ	222
51	ฐานพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม	222
52	ฐานพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร	223
53	ฐานพุทธปรางค์วัดพิชัยญาติการาม	223
54	ฐานพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์	223
55	ฐานพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส.....	224

ภาพที่		หน้า
56	ฐานพุทธปรางค์วัดราชโอรสาราม	224
57	ฐานพุทธปรางค์วัดเทพธิดาราม	225
58	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดหน้า	227
59	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดนางนอง	227
60	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ	228
61	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม.....	228
62	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร	228
63	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดพิชยญาติการาม	229
64	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์	229
65	เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส	229
66	เรือนธาตุพุทธปรางค์บวรารวัดเทพธิดาราม	230
67	เรือนธาตุพุทธปรางค์บวรารวัดราชโอรสาราม	230
68	ยอดพุทธปรางค์วัดหน้า	232
69	ยอดพุทธปรางค์วัดนางนอง	232
70	ยอดพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ	233
71	ยอดพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม	233
72	ยอดพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร	234
73	ยอดพุทธปรางค์วัดพิชยญาติการาม	234
74	ยอดพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์	235
75	ยอดพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส	235
76	ยอดพุทธปรางค์บวรารวัดเทพธิดาราม	236
77	ยอดพุทธปรางค์บวรารวัดราชโอรสาราม	236
78	ลายเส้นประติมากรรมกลุ่มเทวดา	247
79	ลายเส้นประติมากรรมรูปยักษ์และวานรแบก	257
80	ลายเส้นรูปกนิฐ, กิณนร และครุฑยุคนาค	257
81	แผนภูมิจักรวาลตามคติไตรภูมิภค	257

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในพระพุทธศาสนานั้นนอกจากพระสถูปเจดีย์แล้ว พระปรางค์หรือพุทธปรางค์¹ นับเป็นเจดีย์สถานหนึ่งที่มีความสำคัญ กล่าวกันว่าพุทธปรางค์นี้มีต้นกำเนิดมาจากเทวสถานของศาสนาฮินดูในประเทศอินเดียที่เรียกว่า “ศิขร”² หรืออาคารที่มีหลังคาซ้อนชั้น โดยหลังคาแต่ละชั้นจะประดับด้วยสถูปขนาดเล็ก ภายในประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญอันได้แก่ พระวิษณุ และพระศิวะ ซึ่งรูปแบบของเทวสถานทรงศิขรนี้ได้มีอิทธิพลต่อการสร้างศาสนสถานในประเทศต่างๆ ที่รับนับถือศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู รวมทั้งพระพุทธศาสนาด้วย³ แต่ได้ดัดแปลงรูปร่างลักษณะไปตามวัสดุและวิธีการก่อสร้าง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นนั้นๆ ทำให้รูปแบบของศาสนสถานมีความแตกต่างกัน เช่น จันทิ ในศิลปะชวา และปราสาท ในศิลปะขอมหรือเขมร⁴

---

¹พุทธปรางค์ หมายถึง สถาปัตยกรรมที่มีผังของเรือนธาตุเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มักมีการเพิ่มหรือย่อมุม ตั้งอยู่บนฐานสูง รูปทรงเพียว หลังคาหรือเครื่องบนมีลักษณะคล้ายฝักข้าวโพด ประดับด้วยยอดนพศูล สำหรับใช้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ สร้างขึ้นภายใต้คติความเชื่อในทางพุทธศาสนา ทั้งลัทธิมหายานและหินยานหรือเถรวาท. ดู สงวน รอดบุญ, ศิลปกรรมไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2529), 189.

²ศิขร คือ ลักษณะของศาสนสถานที่มีหลังคารูปโค้งสูง ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของเทวาลัยพระวิษณุ ในศาสนาพราหมณ์ โดยจะมียอดสูงอันเป็นสัญลักษณ์ของหลักเส้าแห่งพระวิษณุหรือภูเขาคัศมีร์ ส่วนมากจะพบในอินเดียภาคเหนือ. ดูกรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานไทย, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ม.ป.ป.), 32.

³เรื่องเดียวกัน, 126.

⁴ศิริวรรณ เวชวิทย์, การศึกษาารูปแบบพระปรางค์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่ฝั่งธนบุรี, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, 2547), 1-2.

ต่อมาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-18 ขอมหรือเขมรได้แผ่อารยธรรมเข้าสู่บริเวณประเทศไทย ก่อให้เกิดศาสนสถานในวัฒนธรรมเขมรเป็นจำนวนมากทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันตก เช่น ปราสาทหินพิมาย สร้างในศาสนาพุทธมหายาน ปราสาทหินพนมรุ้ง สร้างในศาสนาพราหมณ์ไศวะนิกาย และปราสาทเมืองสิงห์สร้างในศาสนาพุทธมหายาน เป็นต้น จากรูปแบบของปราสาท และปรากฏคติศิลปขอมหรือเขมรดังกล่าว ล้วนเป็นต้นเค้าหรือต้นแบบในการสร้างสรรค์พุทธปราสาทไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาสืบต่อมา ซึ่งพระปราสาทที่สร้างในระยะแรกๆนี้ ยังคงมีลักษณะโดยส่วนรวมที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่สืบทอดมาจากปราสาทของเขมร แต่ได้วิวัฒนาการรูปทรงให้มีลักษณะสูงเพียวขึ้นทุกส่วน ทั้งส่วนฐาน เรือนธาตุ และหลังคาหรือยอดปราสาท รวมทั้งมณฑปทางด้านหน้าของปราสาทที่มีขนาดใหญ่ก็ได้ถูกลดขนาดลงจนกลายเป็นตรินุชทางด้านหน้าของปราสาทในสมัยอยุธยาตอนต้น นอกจากนี้กำแพงหรือกลีบบนยังแนบชิดติดกับยอดปราสาทจนมีลักษณะเหมือนฝักข้าวโพด ซึ่งแตกต่างกับหลังคาของปราสาทเขมรโดยสิ้นเชิง⁵ ดังจะเห็นได้จากพระปราสาทวัดพุทธโธสวรรค์ พระปราสาทวัดราชบูรณะ และพระปราสาทวัดมหาธาตุ เป็นต้น พระปราสาทในช่วงแรกนี้จะมีขนาดสูงใหญ่ สร้างเป็นปราสาทประธานของวัดบริเวณเรือนธาตุจะมีคูหาอยู่ภายใน ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่สามารถเข้าไปสักการบูชาได้ ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจึงเริ่มนิยมสร้างพระปราสาทให้มีขนาดย่อมลง เรือนธาตุที่ขั้วบนไม่มีห้องคูหาอยู่ภายในองค์พระปราสาท เช่น พระปราสาทวัดปัญญาแมนที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และพระปราสาทวัดโพธิ์ประทับช้าง ที่จังหวัดพิจิตร เป็นต้น⁶

การสร้างพระปราสาทได้มีการพัฒนารูปแบบ และลักษณะเฉพาะเรื่อยมา จนมีลักษณะพิเศษลงตัวดังเช่นปราสาทในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ซึ่งรูปแบบนี้เองได้สืบเนื่องต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ทั้งนี้รูปแบบของพระปราสาทในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นมิได้ลอกเลียนแบบจากสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยตรงทุกประการ แต่ได้นำรูปแบบดังกล่าวมาดัดแปลงแต่งเติมให้มีลักษณะผสมผสานกลมกลืนสอดคล้องกับยุคสมัย จึงเป็นผลให้การสร้างสรรค์พระปราสาทในยุคนี้มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ดังเช่น พระปราสาทวัดอรุณราชวราราม เป็นต้น ซึ่งการสร้างพระปราสาทในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ได้ถูกนำมาสร้างสรรค์อย่างมากมายอีกครั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ซึ่งพระปราสาทในสมัยนี้นอกจากจะมีรูปแบบที่ยังคงเป็นแบบประเพณีเดิมแล้ว ยังได้เกิดรูปแบบที่ได้มีการสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในสมัยของพระองค์

⁵ กรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานไทย, 120.

⁶ สมิทธิ ศิริภัทร, “วิวัฒนาการของพระปราสาท” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513), 20.

โดยมีลักษณะที่แปลกแตกต่างไปจากสมัยก่อนๆ เช่น การนำฐานรูปแบบต่างๆมาซ้อนกัน การทำฐานประทักษิณสูงซ้อนกันมากกว่า 1 ชั้น และการนำเอาระเบียงแบบจีนเข้ามาเป็นส่วนประดับ เป็นต้น ดังเช่น การสร้างพระปรางค์เป็นหลักของวัดที่วัดจักรวรรดิราชาวาส พระปรางค์หน้าวัดราชบูรณะ พระปรางค์ที่หน้าอุโบสถวิหารวัดอัมพรสวรรค์ พระปรางค์ที่วัดนางนอง และพระปรางค์หน้าอุโบสถวิหารวัดนางชี เป็นต้น โดยหลังจากสมัยของพระองค์ความนิยมในการสร้างพระปรางค์ก็เริ่มเสื่อมคลายลง คงเป็นแต่เพียงส่วนประดับในสถาปัตยกรรม เช่น การสร้างพุทธปรางค์ปราสาท (ปราสาทยอดปรางค์) ที่เป็นที่ยิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น ปราสาทพระเทพบิดร ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นต้น⁷

จากความสำคัญดังกล่าว รวมทั้งการศึกษาที่ผ่านมา ยังไม่มีผู้ศึกษาและรวบรวมเฉพาะพระปรางค์ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏอยู่มากมายและมีรูปแบบเฉพาะ โดยการศึกษาที่ผ่านมานี้มีผู้ศึกษาไว้แต่เพียงรายละเอียดภาพรวมของพระปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่านั้น การศึกษาในครั้งนี้จึงเป็นการศึกษาพระราชประวัติ รวมถึงประวัติศาสตร์ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งรูปแบบ และแนวความคิดในการออกแบบพุทธปรางค์ในสมัยพระองค์ ซึ่งไม่เพียงแต่ศึกษาเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง แต่เป็นการศึกษาแบบบูรณาการ เพื่อประโยชน์สำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาในด้านที่เกี่ยวข้องอื่นๆของพระปรางค์ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อไป

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อศึกษาถึงลักษณะของแผนผัง รูปแบบทางสถาปัตยกรรม ตลอดจนองค์ประกอบต่างๆของพุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
3. เพื่อศึกษาถึงลักษณะเด่นเฉพาะของรูปแบบทางสถาปัตยกรรม รวมทั้งแนวความคิดในการออกแบบพุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมมติฐานของการศึกษา

พุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นนอกจากรูปแบบที่เป็นแบบประเพณีเดิม หรือแบบที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายแล้ว ยังมีรูปแบบ (Style) ที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นใหม่จนกลายเป็นลักษณะเฉพาะในสมัยของพระองค์

⁷ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2526), 37.

ประโยชน์ที่จะได้รับจากการศึกษา

1. ได้ทราบถึงเรื่องราวประวัติศาสตร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ได้ทราบถึงลักษณะรูปแบบและองค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมของพุทธ-
ปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
3. ได้ทราบถึงแนวความคิดในการออกแบบพุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
4. เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยสำหรับผู้ที่จะทำการศึกษาวิจัยในเรื่องที่
เกี่ยวข้องกับพุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือพุทธปรางค์ในสมัยอื่นๆ
ต่อไป

ขอบเขตของการศึกษา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดขอบเขตดังต่อไปนี้

1. ศึกษาเกี่ยวกับพุทธปรางค์ที่สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ตั้งแต่เมื่อครั้งพระองค์ยังทรงดำรงยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และทรงเริ่มปฏิสังขรณ์วัดราช-
โอรสาราม (พ.ศ.2364) จนกระทั่งเสด็จสวรรคต (พ.ศ.2394) รวมระยะเวลาทั้งสิ้น 30 ปี โดย
ทำการศึกษาวิจัยในเขตพื้นที่จังหวัดกรุงเทพมหานคร และพื้นที่ในเขตฝั่งธนบุรี
2. ศึกษาพุทธปรางค์ที่สถาปนาขึ้นใหม่ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. 2364-2398) ซึ่งปรากฏอยู่ในวัดที่พระองค์ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์ ทั้งนี้รวมถึงวัดที่พระองค์
ทรงรับอุปการะ และวัดที่พระบรมวงศานุวงศ์สร้างและปฏิสังขรณ์ตามรอยพระยุคลบาทในสมัย
ของพระองค์ด้วย โดยเลือกทำการศึกษาเฉพาะองค์ที่มีความสมบูรณ์และสำคัญทางด้านรูปแบบ
สถาปัตยกรรม ความงดงาม และประวัติความเป็นมา
3. การศึกษาทางด้านสถาปัตยกรรม จะศึกษาในเรื่องของ
  - 3.1 แบบแผนของผังบริเวณ โดยศึกษาเฉพาะเขตพุทธาวาสเท่านั้น
  - 3.2 แบบแผนการวางผังขององค์พุทธปรางค์
  - 3.3 รูปแบบทางด้านสถาปัตยกรรม
  - 3.4 องค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรม โดยศึกษาถึงลักษณะดังต่อไปนี้
    - 3.4.1 ส่วนฐาน
    - 3.4.2 ส่วนเรือนธาตุ
    - 3.4.3 ส่วนยอด
    - 3.4.4 ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

3.5 วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างและประดับตกแต่ง

ขั้นตอนของการศึกษา

สำหรับวิธีดำเนินการวิจัยนั้น เนื่องจากข้อมูลที่จะทำการศึกษามีจำนวนมากและหลายลักษณะ ดังนั้นเพื่อให้การศึกษามุ่งตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้จึงจำเป็นต้องกำหนดวิธีการศึกษา โดยมีลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การเก็บข้อมูล เป็นการค้นคว้าหาข้อมูลดิบต่างๆ อันเป็นพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย เพื่อนำไปเป็นข้อมูลสำหรับการศึกษาวิเคราะห์ เปรียบเทียบ และสนับสนุนซึ่งกันและกัน อันจะนำไปสู่การสรุปผลปัญหาประเด็นต่างๆ ที่เป็นจริง หรือใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด ซึ่งมีลำดับขั้นตอนการดำเนินงานดังต่อไปนี้

1.1 ข้อมูลทางด้านเอกสาร (Documentary Research) หมายถึงข้อมูลที่เป็นหนังสือ เอกสาร ตำรา บทความ จดหมายเหตุ พงศาวดาร และงานวิจัยต่างๆ เป็นต้น

1.2 ข้อมูลทางด้านภาคสนาม (Field Research) หมายถึงข้อมูลทางด้านกายภาพที่ได้จากสถานที่ศึกษาจริง เพื่อใช้ในการสนับสนุน เปรียบเทียบหรือสอบถามข้อมูลภาคเอกสาร โดยได้ทำการสำรวจจริงวัด ถ่ายภาพ และร่างภาพ ตลอดจนการจดบันทึกข้อความต่างๆ เป็นต้น

1.3 ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ (Interviews) หมายถึงข้อมูลที่ไม่อาจศึกษาได้จากเอกสารหรือภาคสนาม เนื่องจากเป็นข้อมูลที่ได้จากความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ของบุคคลที่มีความชำนาญเฉพาะตัว

2. การจัดลำดับข้อมูล เป็นการนำข้อมูลดิบเบื้องต้นทั้งหมดมาทำการจัดกลุ่ม แบ่งประเภท ฯลฯ ตามลำดับของช่วงระยะเวลาจริงในเหตุการณ์ เพื่อทำเป็นโครงร่างคร่าวๆ สำหรับการนำไปใช้ในการวิเคราะห์ในช่วงต่อไป

3. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการนำข้อมูลทั้งหมดมาทำการศึกษาประเมินผลด้วยการเปรียบเทียบ อ้างอิง อย่างเป็นเหตุเป็นผล โดยอาศัยหลักฐานความเป็นจริงทางด้านประวัติศาสตร์ และรูปแบบต่างๆ ทางด้านศิลปสถาปัตยกรรมมาเป็นเกณฑ์กำหนด

4. การสรุปผล เป็นการประมวลและเสนอความรู้เบ็ดเสร็จในขั้นสุดท้าย ตลอดจนความคิดเห็นอันเป็นผลที่ได้มาจากการศึกษา

แหล่งข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ข้อมูลภาคสนาม เป็นข้อมูลที่ได้จากสถานที่ศึกษาจริง อันได้แก่ พุทธปรางค์ที่ประดิษฐานอยู่ภายในพระอารามต่างๆ ที่มีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันกับหัวข้อการศึกษาวิจัย ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลเกี่ยวกับแผนผัง รูปแบบ และองค์ประกอบต่างๆขององค์พุทธปรางค์
2. ข้อมูลภาคเอกสาร เป็นข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษร อันได้แก่ ประวัติ เนื้อหาเรื่องราวต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย ซึ่งจะศึกษาค้นคว้าได้จาก
  - 2.1 หอสมุดแห่งชาติ
  - 2.2 หอจดหมายเหตุ
  - 2.3 หน่วยงานของกรมศิลปากร ได้แก่ กองสถาปัตยกรรม กองโบราณคดี
  - 2.4 ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยต่างๆ
  - 2.5 แหล่งข้อมูลอื่นๆ ห้องสมุดส่วนบุคคล กรมแผนที่ทหาร ฯลฯ

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ในการศึกษาวิจัยนั้นจะศึกษาเฉพาะรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องในรูปลักษณะของพุทธปรางค์เท่านั้น ส่วนโครงสร้างของพุทธปรางค์จะไม่ทำการศึกษา
2. ในการศึกษาวิจัยจะใช้ภาพถ่ายและภาพลายเส้นแสดงรายละเอียดประกอบให้เห็นจริง สำหรับภาพลายเส้นจะเป็นภาพที่แสดงเกี่ยวกับแผนผัง และรูปด้าน ตลอดจนองค์ประกอบต่างๆที่เกี่ยวข้องกับองค์พุทธปรางค์ ซึ่งมีเพียงส่วนที่อยู่ในสัดส่วนจริง เช่น แผนผังของเขตพุทธาวาส (บางวัด) ฐานประทักษิณ และฐานองค์พุทธปรางค์ (บางส่วนที่สามารถวางวัดได้) สำหรับเรือนธาตุและยอดปรางค์นั้น เป็นลายเส้นที่เขียนขึ้นตามลักษณะความเป็นจริงโดยประมาณ เนื่องจากพุทธปรางค์มีขนาดสูงใหญ่เกินกว่าที่จะรังวัดได้ถึง
3. ในการศึกษาวิจัยพุทธปรางค์องค์ที่พระองค์ทรงปฏิสังขรณ์ และองค์ที่พระบรมวงศานุวงศ์ทรงปฏิสังขรณ์ในสมัยของพระองค์นั้น บางองค์อาจไม่พบข้อมูลเดิมก่อนการปฏิสังขรณ์ ดังนั้นจึงเลือกศึกษาเฉพาะองค์ที่มีหลักฐานชัดเจน โดยพิจารณารูปแบบเพื่อการศึกษาจากสมัยของพระองค์เป็นหลัก
4. ในงานวิจัยเล่มนี้ คำที่ใช้เรียก “พุทธปรางค์” นั้นจะมีอยู่หลายคำ เช่นคำว่า พุทธปรางค์, พระปรางค์, องค์ปรางค์ หรือปรางค์ ล้วนมีความหมายเดียวกัน คือพุทธปรางค์ในพุทธศาสนาทั้งสิ้น โดยจะใช้เรียกองค์พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นสำคัญ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาข้อมูลในเบื้องต้นพบว่า การศึกษาที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหัวข้อ การศึกษาพุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนี้ส่วนใหญ่จะเน้นไปใน เรื่องของการศึกษาภาพรวมของรูปแบบพระปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งสามารถแบ่งได้ ดังนี้คือ

1. การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพระปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยตรง ได้แก่

1.1 พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

โดย ศิริวรรณ เวชวิทย์ (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534)

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้กล่าวถึงลักษณะรูปแบบขององค์พุทธปรางค์ ตลอดจน องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมต่างๆของพระปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) ถือว่าเป็นการศึกษาภาพรวมที่ช่วยสร้างความเข้าใจพื้นฐานสำหรับการศึกษาในครั้งนี้

1.2 การศึกษารูปแบบพระปรางค์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่ฝั่งธนบุรี

โดย ศิริวรรณ เวชวิทย์ ได้ร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี ในปีพ.ศ.2547 ทำการศึกษาเรื่องของพระปรางค์อีกครั้ง โดยการศึกษาในครั้งนี้เป็นการกลับมานำเสนอเรื่องพระ ปรางค์ โดยเน้นไปที่พระปรางค์ที่ตั้งอยู่บนฝั่งธนบุรี โดยได้ทำการศึกษาทางด้านกายภาพขององค์ ปรางค์รายละเอียดในส่วนต่างๆขององค์ปรางค์ ถือเป็นงานที่เป็นประโยชน์สำหรับการวิเคราะห์ รูปแบบสถาปัตยกรรมของการศึกษาในครั้งนี้อีกชิ้นหนึ่ง

2. การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมาและวิวัฒนาการของพระปรางค์ ได้แก่

2.1 วิวัฒนาการของพระปรางค์

โดย สมिति ศิริภัทร (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513)

เนื้อหาของสารนิพนธ์ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของพระปรางค์ที่ได้รับอิทธิพลมาจาก ศิลปะขอม โดยได้ศึกษาถึงประวัติ และการกำหนดอายุพระปรางค์ โดยการสำรวจ บันทึก และ ภาพถ่ายพระปรางค์ต่างๆในจังหวัดอยุธยา ลพบุรี พิษณุโลก สุโขทัย และนครราชสีมา

2.2 การศึกษาพระปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนต้นที่จังหวัดอยุธยา

โดย ปิ่นเพชร สาตราวาหะ (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534)

วิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นการศึกษาพระปรางค์ที่ปรากฏขึ้นบริเวณภาคกลางของประเทศไทยในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 หรือราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 เช่น ศึกษารูปแบบ พัฒนาการ และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นต้น

2.3 การศึกษาเรื่องการกลายรูปจากอาคารจำลอง - นาคนึก - บรรพ-แกลงของปราสาทในศิลปะขอม มาเป็นกลีบขนุนของปรางค์ในศิลปะไทย

โดย ศรศักดิ์ จันทน์วัฒนกุล (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา ประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546)

เป็นการศึกษาวิวัฒนาการการกลายรูปของอาคารจำลองที่ประดับที่มุขชั้นหลังคาของปราสาทศิลปะขอมสมัยแรกจนสมัยสุดท้าย ต่อเนื่องมาจนถึงปรางค์แบบไทยในสมัยอยุธยาตอนต้นว่าเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในสมัยใดบ้าง เป็นต้น

บทที่ 2

วิวัฒนาการพุทธปรางค์

1. วิวัฒนาการพระปรางค์

จากที่กล่าวแล้วในบทนำ พุทธปรางค์นั้นมีสายวิวัฒนาการสืบเนื่องมาเป็นระยะเวลา ยาวนาน และเป็นศาสนสถานที่ได้รับการออกแบบสร้างสรรค์ขึ้นมาจากศาสนาอื่น เชื่อว่ามีต้น กำเนิดมาจากเทวสถานในอารยธรรมอินเดียโบราณ ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ที่เรียกว่า “ศิขร”¹ หรือ สถาปัตยกรรมที่มียอดเป็นรูปโค้งสูง² ปลายยอดเป็นอมาลกะ ซึ่งพบมากในพื้นที่ทาง ภาคเหนือของอินเดีย³ โดยสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู ทั้งลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกาย ในระยะเวลาต่อมา เมื่อประเทศอินเดียซึ่งเป็นแม่บททางด้าน วัฒนธรรมของเอเชีย ได้แผ่กระจายอิทธิพลทางด้านศาสนาและอารยธรรมความเจริญต่างๆออกไปสู่ดินแดนในแถบเอเชียอาคเนย์ อันได้แก่ ประเทศพม่า, เขมร, จัมปา(ญวน), ชวา, และไทย รูปแบบของศาสนสถานทรงศิขรก็ได้แผ่กระจายอิทธิพลติดตามออกมาด้วยเช่นกัน⁴ แต่ได้มีการแก้ไข ดัดแปลงรูปร่างลักษณะให้สอดคล้องกับวัสดุ และวิธีการก่อสร้าง ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณีอันเป็นที่นิยมในท้องถิ่นนั้นๆ จึงทำให้รูปทรงของศาสนสถานมีความแตกต่างกันออกไป ในแต่ละแหล่ง แต่ละยุคสมัย⁵ ซึ่งส่วนใหญ่ก็ยังแฝงลักษณะหลังคาโค้งสูงอยู่ โดยเฉพาะการ สร้างศาสนสถานในประเทศต่างๆที่ยอมรับนับถือศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา เช่น อาณาจักร เขมรโบราณในประเทศกัมพูชา, เกาะชวา และบาหลีในประเทศอินโดนีเซีย, พุกามในประเทศพม่า และในประเทศไทย

จากข้อสันนิษฐานทางประวัติศาสตร์ของสมัยพระเวทถึงการกำเนิดศาสนสถานรูปทรง ศิขรณ์ เนื่องจากทางภาคเหนือของอินเดียมีมรสุม ฝนตกมาก ทำให้ดินที่ปั้นเป็นเทวรูปเพื่อบูชา

---

¹ กรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2533), 126.

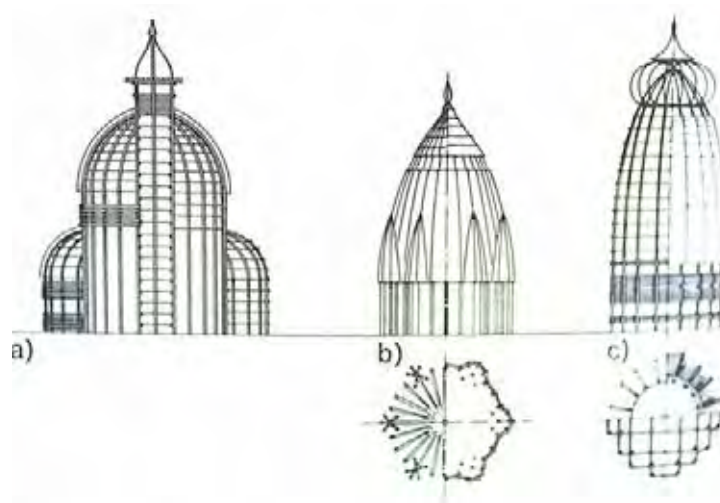
² หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, ศิลปะอินเดีย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519), 205.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ กรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานไทย, 126.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

แทนไฟของลัทธิทวารวดีละลายเสียหาย ศาสนิกชนจึงได้คิดหาวิธีป้องกันด้วยการสร้างสิ่งปกคลุม ประติมากรรมขึ้น โดยใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นอันได้แก่ ไม้ไผ่⁶ ซึ่งมีอยู่โดยทั่วไป (ลายเส้นที่ 1) เมื่อโครงสร้างไม้ไผ่ที่มุงด้วยใบไม้เป็นวัสดุก่อสร้างไม่ถาวร ทำให้เกิดความต้องการวัสดุที่มีความถาวรมากกว่ามาใช้ทดแทน ซึ่งในเบื้องต้นคงหนีไม่พ้นไม้จริง เพราะมีลักษณะและวิธีการก่อสร้างใกล้เคียงกับไม้ไผ่ แต่มีความคงทนถาวรมากกว่า โดยรูปร่างลักษณะของตัวอาคารก็ยังคงใกล้เคียงกับของเดิมที่ทำด้วยไม้ไผ่

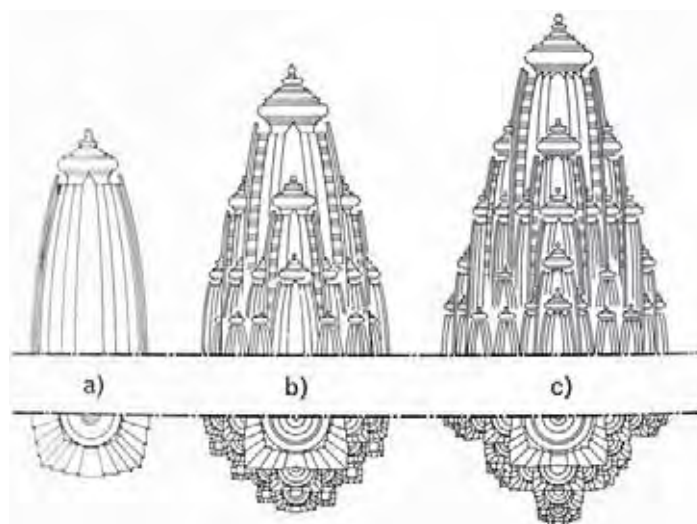
ลายเส้นที่ 1 แบบโครงสร้างอาคารทรงศิขรเมื่อแรกสร้างด้วยไม้ไผ่

ที่มา : Andreas Volwachen, Living architecture : Indian (Culcutta : Oxford & IBH, 1969)

การคำนึงถึงความคงทนถาวรนี้เองทำให้ศาสนิกชนชาวอินเดียพยายามหาสิ่งที่ถาวรยิ่งขึ้นไปอีก ซึ่งตามความรู้สึกนึกคิดของชาวอินเดียเห็นว่าที่ประทับถาวรของเทพเจ้าต่าง ๆ นั้น อยู่ที่เขาวงกตสุเมรุ อันประกอบไปด้วยหิน การสร้างเทวสถานจึงควรสร้างด้วยวัสดุที่ถาวรเยี่ยงเขาวงกตสุเมรุเช่นกัน สิ่งที่น่าสังเกตในเรื่องรูปร่างลักษณะของเทวสถานที่สร้างด้วยหินนี้ คือการคงรักษา รูปแบบของการก่อสร้างด้วยไม้ยุคก่อนข้างชัดเจน (ลายเส้นที่ 2) โดยอาคารจะมีหลังคาเป็นรูปโค้งสูง หรือ “ศิขร” ที่เกิดจากการมุงหลังคาเป็นชั้นๆ ซึ่งก่อให้เกิดอาคารรูปร่างสูงชัน

⁶เฉลิม รัตนทัศนัย, วิวัฒนาการศิลปสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), 73.

โดยตัวอย่างเทวสถานที่เชื่อกันว่าจะเป็นเทวาลัยทรงศิขรรุ่นแรก คือ เทวาลัยลักษมณ์ (Lakshmana) เมืองสิรปุระ (Sirpur) (ภาพที่ 1) ซึ่งเทวาลัยหลังนี้มีอายุอยู่ในสมัยหลังคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12⁷

ลายเส้นที่ 2 วิวัฒนาการอาคารทรงศิขร

ที่มา : Andreas Volwahren, Living architecture : Indian (Culcutta : Oxford & IBH, 1969)

ภาพที่ 1 เทวาลัยลักษมณ์ (Lakshmana) เมืองสิรปุระ (Sirpur)

ที่มา : Adam Hardy, The temple architecture of India (Chichester, West Sussex : John Wiley & Sons, 2007), 172.

⁷หม่อมเจ้า สุภัทรวดี ดิศกุล, ศิลปะอินเดีย (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2534),

การแผ่อิทธิพลทางด้านรูปแบบของเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูจากอินเดีย ไปสู่ดินแดนประเทศใกล้เคียงนั้น พบว่ามีศาสนสถานเกิดขึ้นทั้ง 2 ศาสนา คือ ศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดู และพระพุทธศาสนา โดยได้นำรูปแบบดังกล่าวไปสร้างเป็นเทวาลัยและพุทธสถาน ดังปรากฏอยู่ที่ประเทศกัมพูชา เช่น ปราสาทบาปวนสร้างขึ้นเป็นศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดูลัทธิไศวนิกาย⁸ ปราสาทนครธมหรือปราสาทบายน สร้างเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาวัชรยาน⁹ หรือที่ประเทศอินโดนีเซีย ดังจะเห็นได้จากจันทิโลโรจกรัง หรือเทวาลัยปรัมเบนัน เป็นศาสนสถานที่ยกสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูลัทธิไศวนิกาย¹⁰ และจันทิเชกู สร้างขึ้นเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาวัชรยาน¹¹ สำหรับในประเทศไทยนั้นจะพบลักษณะดังกล่าวได้ที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นศาสนสถานที่ยกสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูลัทธิไศวนิกายลัทธิปาคุปะตะ¹² และที่ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี สร้างขึ้นเป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธมหายาน นอกจากนั้นยังพบว่า ที่วิหารอานันทะในประเทศพม่า ได้สร้างขึ้นเป็นพุทธสถานในลัทธิหินยาน เป็นต้น

สำหรับลักษณะรูปทรงของศาสนสถานทรงศิขรณ์นี้ได้อิทธิพลแก่ศาสนสถานของไทย ที่เรียกว่า “ปราสาท” อันเป็นสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่ได้รับรูปแบบตลอดจนการวางผังผ่านมาจากอาณาจักรเขมรโบราณมากกว่าที่จะได้รับรูปแบบและอิทธิพลจากอินเดียโดยตรง¹³ ซึ่งนับได้ว่าอารยธรรมของเขมรที่แผ่กระจายเข้ามานั้น ได้ก่อให้เกิดศาสนสถานรูปทรงปราสาทขึ้นอย่างกว้างขวางมากมายบนดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของ

---

⁸ มาดแลนจีโต, ประวัติเมืองพระนคร(ANGKOR)ของขอม, ทรงแปลโดยหม่อมเจ้า-สุภัทรดิศ ดิศกุล (กรุงเทพฯ : บริษัทजनवाणिज्य จำกัด, 2527), 30-31, อ้างถึงในศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 20.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 58, 66-67.

¹⁰ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518), 23-27.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 20-21.

¹² หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “คติรูปวิษณุอนันตศาสน-ปัทมนาถะ บนทับหลังชั้นนอกของมณฑปปราสาทประธาน ปราสาทเขาพนมรุ้ง” เมืองโบราณ 14, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2531) : 14.

¹³ กรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานไทย, 101.

ประเทศไทยในปัจจุบัน นอกจากนั้นยังนับเป็นอารยธรรมที่สำคัญยิ่งที่ก่อให้เกิดต้นแบบหรือต้นเค้าของพุทธปรางค์ที่จะวิวัฒนาการไปสู่พุทธปรางค์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในระยะเวลาต่อมา

2. วิวัฒนาการพุทธปรางค์ในประเทศไทยก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา

ดังกล่าวแล้วว่าพุทธปรางค์ของไทยนั้นได้รับรูปแบบและอิทธิพลโดยตรงมาจากอาณาจักรเขมรโบราณ โดยศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลดังกล่าวจากเขมรจะเรียกว่า “ศิลปะลพบุรี”¹⁴ ซึ่งเป็นงานศิลปกรรมรูปแบบหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับศิลปกรรมของเขมรในประเทศเขมรหรือกัมพูชาในปัจจุบัน¹⁵ ดังจะเห็นได้จากงานสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่เรียกว่า “ปราสาท”¹⁶ และงานประติมากรรมต่างๆทางด้านศาสนา เป็นต้น

อารยธรรมเขมรได้แผ่อิทธิพลเข้าสู่ประเทศไทยราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 18¹⁷ เป็นอารยธรรมทางศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูลัทธิไศวนิกาย ไชยวนิกาย และพุทธศาสนาเถรวาท¹⁸ โดยเริ่มปรากฏในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 และเริ่มมีอิทธิพลอย่างแท้จริงในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา โดยมีศูนย์กลางทางวัฒนธรรมอยู่ที่เมืองลพบุรี ซึ่งจากการศึกษาทางด้านอารยธรรมของเขมรที่มาจากประเทศกัมพูชานั้น จะพบว่าการแผ่อิทธิพลจะเกิดขึ้น 2 ช่วงด้วยกัน ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพทางการเมืองของเขมรด้วย อิทธิพลอารยธรรมของเขมรทั้ง 2 ช่วงแบ่งออกได้ดังนี้ คือ

¹⁴ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2518), 27.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำนัสมเด็จเจ้า 6 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), 196-198.

¹⁷ หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาทิวทัศน์แบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ 6 พินาย,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 2.

¹⁸ กมลเศวต ภัตตาคารย์, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, เรียบเรียงโดยหม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2516), 1-30.

2.1 อิทธิพลอารยธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 12-14)

สำหรับอิทธิพลอารยธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครนั้น ได้ปรากฏร่องรอย อยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และบริเวณภาคกลางตอนเหนือของประเทศไทย ในปัจจุบัน ซึ่งตรงกับรัชสมัยของกษัตริย์เขมรยุคเจนละ ได้แก่ พระเจ้ามเหศวรมัน หรือเจ้าชาย จิตรเสน¹⁹ (ราวพ.ศ.1150-1159) และพระเชษฐาของพระองค์คือพระเจ้าภวรมันที่ 1 ปฐมกษัตริย์ แห่งอาณาจักรเจนละ(พ.ศ.1141)เป็นส่วนใหญ่ ตามหลักฐานจากจารึกที่พบแล้วในปัจจุบันพบว่า อำนาจของเจ้าชายจิตรเสนได้แผ่เข้าครอบคลุมดินแดนบางส่วนของประเทศไทย คือบริเวณปาก แม่น้ำมูล ที่จังหวัดอุบลราชธานี²⁰ แม่น้ำชี จังหวัดบุรีรัมย์ และขอนแก่น จากนั้นได้แผ่อิทธิพลข้าม เทือกเขาตงรักมาสู่ลุ่มแม่น้ำบางปะกงที่จังหวัดปราจีนบุรี และลุ่มแม่น้ำป่าสักที่เมืองศรีเทพ จังหวัด เพชรบูรณ์ เป็นต้น ซึ่งพื้นที่บริเวณดังกล่าวได้ค้นพบหลักศิลาจารึกของพระองค์และพระเชษฐา เช่น จารึกของพระเจ้ามเหศวรมันที่พบตรงบริเวณปากแม่น้ำมูลที่ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำโขง บริเวณ บ้านชันเทวดา ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม²¹ และที่ถ้ำปราสาท (ปัจจุบันชาวบ้านเรียกว่าถ้ำ พระ) กิ่งอำเภอบ้านด่าน จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น อย่างไรก็ตาม อำนาจของเขมรในช่วงนี้จะ เจริญอยู่ในดินแดนประเทศไทยในช่วงระยะเวลาอันสั้น เมื่อถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 14 ก็เกิดความ วุ่นวายขึ้นในอาณาจักรเขมร การแผ่อารยธรรมจึงหยุดชะงักไป²²

2.2 สถาปัตยกรรมอิทธิพลเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

สำหรับงานสถาปัตยกรรมและประติมากรรมอิทธิพลเขมรสมัยก่อนเมืองพระ- นครหรือที่เรียกว่า “ศิลปะลพบุรี” นั้น ในยุคนี้งานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นคงเป็นงานฝีมือของชาวเขมร อย่างแท้จริง²³ ซึ่งเหลือหลักฐานปรากฏอยู่ไม่มากนักทั้งงานด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรม

¹⁹ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, “อาณาจักรเจนละ,” เมืองโบราณ 3, 1 (ตุลาคม- ธันวาคม 2519) : 17.

²⁰ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกปราจีนบุรี,” อนุสาร อ.ส.ท. 32, 2 (กันยายน 2534) : 40.

²¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, “อีสานระหว่างพุทธศตวรรษ 12-16,” เมืองโบราณ 3, 1 (ตุลาคม- กันยายน 2519) : 36.

²² สวีภา ประกอบสันติสุข, “การศึกษาศิลปะเขมรแบบบายนในภาค- ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี สมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531), 8.

²³ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะสมัยลพบุรี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2510), 1.

โดยเฉพาะงานทางด้านสถาปัตยกรรมนั้น ศาสนสถานต่างๆที่สร้างขึ้นได้ผู้พังไปตามกาลเวลา เนื่องจากช่วงระยะเวลาที่ยาวนาน โดยสถาปัตยกรรมบางแห่งเหลือแต่เพียงร่องรอย แต่ทั้งนี้พบว่า บางแห่งยังเหลือหลักฐานปรากฏอยู่ค่อนข้างชัดเจน เช่น ปราสาทภูมิโพน²⁴ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่บริเวณ หมู่บ้านดม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นปราสาทสมัยเจนละที่ก่อด้วยอิฐสอดิน²⁵ ปราสาทแห่งนี้สร้างราวต้นพุทธศตวรรษที่ 13²⁶ เป็นอาคารอิฐหลังเดี่ยวโดดๆ ที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ฐานเตี้ย ตัวอาคารไม่ย่อมุม มีประตูทางเข้าทางเดียว คือทางด้านทิศตะวันออก ส่วนอีก 3 ด้านทำเป็นประตูหลอก ส่วนยอดหรือส่วนหลังคาเป็นแบบแผนเดียวกับส่วนเรือนธาตุ ที่มีลักษณะสูงขึ้นชั้นลดหลั่นขึ้นไป และจากผลดลของ “ทับหลัง” อันหมายถึงศิลาจำหลักแท่งสี่เหลี่ยมที่ประดับเหนือกรอบประตู กล่าวได้ว่าเป็นศิลปะแบบไพรกเม็ง²⁷ แต่เนื่องจากศาสนสถานต่างๆในยุคนี้ได้พินาศจนเกือบหมดสิ้นดังกล่าวแล้ว จึงเหลือเฉพาะร่องรอยขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม บางส่วนที่ปรากฏให้เห็น โดยเฉพาะทับหลังศิลา ได้มีการค้นพบในพื้นที่ของจังหวัดต่างๆ เช่น ทับหลังที่วัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรี เป็นทับหลังที่มีอายุเก่าที่สุดราวตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 12²⁸ และเป็นศิลปะแบบถาลาบริวัติ ทับหลังที่หน้าพระอุโบสถวัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นทับหลังที่มีอายุปลายพุทธศตวรรษที่ 12²⁹ ศิลปะแบบสมโบรีไพรกุก เป็นต้น

2.3 อิทธิพลอารยธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 15-18)

สำหรับอิทธิพลอารยธรรมเขมรสมัยเมืองพระนครนั้น ได้ปรากฏร่องรอยอยู่ทั่วไปทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และบริเวณภาคกลางของประเทศไทย อันได้แก่ ภาคกลางตอนเหนือ ภาคกลางตอนกลาง และภาคตะวันตกของภาคกลาง เป็นต้น ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 หลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (พ.ศ.1345-1393) ได้เสด็จกลับจากชาว ทรง

²⁴ ศรีศกร วัลลิโกดม, “อีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16,” เมืองโบราณ : 38.

²⁵ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “ศิลปพูนัน เจนละในสยาม,” เมืองโบราณ 3, 1 (ตุลาคม-ธันวาคม 2519) : 30.

²⁶ หม่อมเจ้า สุภัทดิศ ดิศกุล, ศิลปในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2518), 30.

²⁷ หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ทับหลังในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2531), 12.

²⁸ หม่อมเจ้า สุภัทดิศ ดิศกุล, ศิลปในประเทศไทย, 30.

²⁹ เรืองเดียวกัน.

รวบรวมน้ำเจนนละบกและเจนนละน้ำเข้าด้วยกัน³⁰ เขมรจึงเป็นปึกแผ่นขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง จากนั้นเขมรจึงได้เริ่มแผ่อำนาจเข้าสู่ประเทศไทย โดยหลังไหลเข้ามาสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลาง ซึ่งช่วงที่แผ่ขยายเข้ามาอย่างมากรุนั้นได้เริ่มต้นตั้งแต่รัชสมัยของกษัตริย์ที่สำคัญและยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรเขมรโบราณ 3 พระองค์ ได้แก่ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593), พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1656-หลัง 1685) และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-ราว 1763) เป็นสำคัญ³¹

ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ซึ่งครองราชย์อยู่ในระหว่างปี พ.ศ.1545 - 1593 อิทธิพลอารยธรรมของเขมรได้แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางในรูปแบบของศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนา³² ดังได้ปรากฏหลักฐานการแผ่กระจายเข้ามาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล และทางภาคกลางบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่เมืองละโว้หรือลพบุรี เป็นสำคัญจากศิลาจารึกของพระองค์ เช่นจารึกปราสาทหินพิมาย ที่จังหวัดนครราชสีมา ปรากฏศักราชตรงกับ พ.ศ. 1579 และ 1589 และจารึกที่ปราสาทหินพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา ปรากฏศักราชตรงกับ พ.ศ. 1589 เนื้อความกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระราชานาม ศรีสุริยวรมัน และศรีอุทัยทิตยวรมันตามลำดับ ซึ่งน่าจะหมายถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 และพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1593-1609) นั่นเอง และจารึกที่ค้นพบที่เมืองลพบุรี เช่น จารึกที่ศาลสูงหรือศาลพระกาฬในปัจจุบัน เป็นภาษาเขมร มีศักราช 3 ศักราช แต่ศักราชหลังสุดไม่สมบูรณ์ 2 ศักราชแรกคือ พ.ศ. 1565 และ พ.ศ. 1568 อยู่ในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ข้อความในจารึกได้กล่าวถึงประกาศขอให้บรรดานักบวชอุทิศกุศลแห่งการบำเพ็ญตบะของตนถวายแด่พระองค์ และที่สำคัญที่สุดเกี่ยวกับจารึกนี้คือ การกล่าวถึงนิกายในพระพุทธศาสนา 2 นิกาย คือ มหายานและลัทธิวัชร (เถรวาทหรือหินยาน) รวมทั้งโยคีหรือนักบวชในศาสนาพราหมณ์ด้วย³³

ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงครองราชย์อยู่ในระหว่างปี พ.ศ. 1656 - หลัง 1658 พระองค์มีชื่อเสียงมากในฐานะนักรบและนักก่อสร้าง ทรงเป็นผู้สร้างเทวสถานอันสำคัญคือ “นครวัด”³⁴ ศาสนสถานที่ยิ่งใหญ่เพื่ออุทิศถวายแด่พระนารายณ์³⁵ ในลัทธิไวษณพนิกาย ของศาสนา

³⁰ หม่อมเจ้า สุภัทรวดี ดิศกุล, ศิลปขอม (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2513), 6.

³¹ หม่อมเจ้า สุภัทรวดี ดิศกุล, ศิลปสมัยลพบุรี, 1.

³² กมลเศวต ภัตตาคารย์, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, เรียบเรียงโดยหม่อมเจ้า สุภัทรวดี ดิศกุล, 25.

³³ เรื่องเดียวกัน.

³⁴ หม่อมเจ้า สุภัทรวดี ดิศกุล, ศิลปขอม, 10.

พราหมณ์ การแผ่พระราชอำนาจของพระองค์ได้ปรากฏอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล³⁶ และทางภาคกลางบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่เมืองลโวหรือลพบุรี เป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้จากภาพจำหลักทางประวัติศาสตร์ที่ผนังระเบียงชั้นนอกของปราสาทนครวัด ซึ่งในภาพนั้นได้แสดงการยกทัพของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เสด็จออกจากเมืองยโสธรปุระเพื่อไปต่อสู้กับพวกจาม พวกเวียดนาม หรือพวกมอญในลุ่มน้ำเจ้าพระยา หน้าขบวนมีกองทัพไทย(สยามกุก) ซึ่งด้านล่างมีจารึกสั้นๆกล่าวว่า “วระกมรเตงอัญศรีชัยสิงหรวมน้อยูกกลางปากำล้งน้ำกองทัพเมืองลโว” ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เขมรยังคงมีอำนาจเหนือเมืองลพบุรีอยู่

และถัดจากนี้ต่อมาถึงสมัยพระเจ้าแผ่นดินเขมรอีกพระองค์หนึ่งที่ทรงพระบรมเดชานุภาพมาก คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่พระองค์สุดท้ายแห่งเมืองพระนครของเขมร ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.1724 - ราว 1763 พระองค์ได้ขยายอาณาเขตตลอดจนแผ่อารยธรรมเข้าสู่พื้นแผ่นดินไทยทางภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบัน อารยธรรมที่แผ่กระจายเข้ามาเป็นอารยธรรมในรูปแบบของพุทธศาสนาเถรวาทนิกายาน เนื่องจากการเป็นลัทธิทางศาสนาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเลื่อมใส³⁷ จารึกปราสาทพระขรรค์ที่ค้นพบในประเทศกัมพูชา กล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทรงสร้าง “พระชัยพุทธมหานาถ” (พระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7) พระราชทานไปตามหัวเมืองในราชอาณาจักรของพระองค์ 23 แห่ง และบรรดารายชื่อเมืองต่างๆเหล่านั้นบางเมืองคงตั้งอยู่ทางภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน ซึ่งคาดว่ามียู่ประมาณ 6 เมือง³⁸ คือ “เมืองลโวทยปุระ” ซึ่งน่าจะตรงกับเมืองลโวหรือลพบุรีในภาคกลางของประเทศไทย “เมืองสุวธรณปุระ” ก็อาจหมายถึงเมืองสุพรรณบุรี “เมืองคัมพูกัญญะ” คงจะเป็นเมืองในแถบสระโกสินารายณ์ ในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ส่วน “เมืองชัยราชบุรี” นั้นเข้าใจว่าน่าจะตรงกับเมืองราชบุรีในปัจจุบัน “เมืองศรีชัยสิงหบุรี” คือเมืองสิงห์ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี และ “เมืองศรีชัยวัชรดี” ก็คงจะหมายถึงเมืองเพชรบุรี นอกจากนั้นในจารึกปราสาทพระขรรค์ ยังได้กล่าวถึง “เมืองวิมาย” ซึ่งก็คือเมืองพิมายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในปัจจุบัน

³⁵ หม่อมเจ้า สุภัทรรดิ ตีศกุล, ศิลปขอม, 42.

³⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, “อีสานสมัยลพบุรี,” เมืองโบราณ 3, 2 (มกราคม-มีนาคม 2520) : 48.

³⁷ เรื่องเดียวกัน.

³⁸ หม่อมเจ้า สุภัทรรดิ ตีศกุล, “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม 2509) : 56.

และหลังจากสิ้นสุทธรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้ว ศิลปะเขมรก็เสื่อมลงเรื่อยๆ จนกระทั่งในระยะเวลาต่อมาเขมรถูกรุกรานโดยกองทัพไทยจากอยุธยา และตกเป็นของไทยหลาย ครั้ง ครั้งสุดท้ายในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ในปี พ.ศ. 1974 และถือว่าได้สิ้นสุดอารยธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร³⁹

2.4 สถาปัตยกรรมอิทธิพลเขมรสมัยเมืองพระนคร

สำหรับศิลปกรรมอิทธิพลเขมรสมัยเมืองพระนคร หรือศิลปกรรมสมัยลพบุรี นั้น ในยุคนั้นคาดว่าศิลปะที่สร้างขึ้นคงเป็นงานฝีมือของชาวเขมรอย่างแท้จริง กับงานฝีมือของชาวไทยที่สร้างเลียนแบบอารยธรรมเขมรปะปนกันอยู่ โดยเฉพาะงานทางด้านสถาปัตยกรรมนั้นมีหลักฐานปรากฏอยู่ทั่วไปเกือบจะทุกภาคของประเทศไทย เช่น บริเวณภาคกลางของประเทศไทยมีปราสาทเขกหรือเทวาลัยในเมืองลพบุรีซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ปราสาทองค์นี้มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15⁴⁰ บริเวณพื้นที่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของไทย ที่จังหวัดปราจีนบุรี มีปราสาทสีกกอกธม ตั้งอยู่ที่ตำบลโคกสูง อำเภอตาพระยา ปราสาทแห่งนี้สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 15⁴¹ เช่นเดียวกัน นอกจากนั้นในพื้นที่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของไทย อันเป็นที่ตั้งของปราสาทพนมวัน ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทพิมาย ที่สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 16 – กลางพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นศิลปะแบบบาปวน และในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17⁴² นั้น ได้มีการสร้างศาสนสถานแบบเขมรที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยขึ้นคือปราสาทหินพิมาย เป็นสถาปัตยกรรมแบบนครวัด ตั้งอยู่ที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 18 รัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้มีการสร้างงานสถาปัตยกรรมแบบบาปวนขึ้นทั่วไปในดินแดนทางภาคกลางและภาคอีสานของไทย อันได้แก่ พระปรางค์สามยอดที่อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี⁴³ อารยธรรมดังกล่าวยังได้ไปเจริญอยู่ในพื้นที่ทางตะวันตกของภาคกลาง เช่นที่จังหวัดราชบุรี บริเวณกำแพงวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชบุรี⁴⁴ คือทับหลังของกำแพงที่

³⁹ สิริวิภา ประกอบสันติสุข, “การศึกษาศิลปะเขมรแบบบาปวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย,” 9.

⁴⁰ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, ศิลปสมัยลพบุรี, 3.

⁴¹ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกปราจีนบุรี,” อนุสาร อ.ส.ท. : 40.

⁴² หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ 6 พิมาย,” 73.

⁴³ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, ศิลปสมัยลพบุรี, 12.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน. 13.

ล้อมรอบพระปรางค์อยู่นั้นจะมีการแกะสลักเป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่งในซุ้มเรือนแก้วที่เรียงติดต่อกันเป็นแถวยาว จากลักษณะของพระพุทธรูปและของทับหลังกำแพงดังกล่าว จะเหมือนกับทับหลังกำแพงที่ปราสาทพระขรรค์ในประเทศกัมพูชา อันเป็นศิลปะแบบบายน นอกจากนั้นยังพบสถาปัตยกรรมแบบบายนได้อีกที่วัดกำแพงแลง จังหวัดเพชรบุรี ,ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี และพื้นที่บริเวณภาคกลางตอนเหนือของไทยที่อำเภอเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย ซึ่งได้แก่พระปรางค์วัดพระพายหลวงและพระปรางค์วัดศรีสุวาม ส่วนทางภาคอีสานของไทยก็มีงานสถาปัตยกรรมแบบบายนปรากฏอยู่อย่างมากมาย เช่นบริเวณปราสาทหินพิมาย ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์ได้ทรงสร้างปรางค์ขึ้นเพิ่มเติมอีก 2 องค์ทางด้านหน้าของปราสาทคือปรางค์พรหมทัต และปรางค์หินแดง⁴⁵ นอกจากนั้นยังพบที่ปราสาทตาเมือน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ฯลฯ เป็นต้น

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า สภาพทางภูมิศาสตร์ ศิลปจารึก ผลงานทางด้านศิลปะอันได้แก่ งานทางด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ล้วนเป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับศิลปะอารยธรรมของเขมรโบราณ ที่แสดงให้เห็นว่าในช่วงของเวลาดังกล่าว ดินแดนส่วนต่างๆ ของประเทศไทยคงมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรเขมรหรือประเทศกัมพูชาอย่างแนบแน่น จึงเป็นผลให้มีการสร้างสรรค์งานศิลปะสถาปัตยกรรมวัฒนธรรมเขมรเกิดขึ้น จากงานทางด้านสถาปัตยกรรม อิทธิพลเขมรหรือสถาปัตยกรรมสมัยลพบุรี อันได้แก่ ปราสาท ดังได้กล่าวผ่านมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าผลงานที่สร้างสรรค์ขึ้นมาทั้งฝีมือช่างชาวเขมรอย่างแท้จริง และฝีมือช่างชาวไทยหรือช่างพื้นเมืองที่ทำเลียนแบบศิลปะเขมรปะปนกันอยู่ ซึ่งยากที่จะแยกแยะได้ถูกต้อง แต่อย่างไรก็ตาม ปราสาทอิทธิพลเขมรที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ทางภาคต่างๆ ของประเทศไทยในปัจจุบัน ล้วนให้อิทธิพลทางด้านศาสนา และรูปแบบทางด้านสถาปัตยกรรมตลอดจนองค์ประกอบต่างๆ แก่ชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะอารยธรรมเขมรสมัยเมืองพระนครช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 อันเป็นช่วงระยะเวลาที่อาณาจักรเขมรแผ่อิทธิพลเข้ามาอย่างเต็มที่ ซึ่งในขณะเดียวกัน การแสดงออกทางด้านศิลปสถาปัตยกรรมก็อาจจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันออกไปบ้างตามสภาพสิ่งแวดล้อม สติปัญญา ความคิดในการสร้างสรรค์ และทักษะฝีมือช่างตลอดจนรสนิยมในแต่ละชุมชน ซึ่งโครงสร้างส่วนใหญ่ก็ยังคงดำเนินตามแบบวัฒนธรรมเขมรแห่งเมืองพระนคร

---

⁴⁵ เบอร์นาร์ด ฟิลลิป กรอสส์เลียร์, การซ่อมปราสาทหินพิมาย, ทรงแปลโดยหม่อมเจ้าสุภัทรรดิ ดิศกุล (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนศิริพร, 2508), 1.

สำหรับปราสาทเขมรที่ถือเป็นต้นแบบหรือต้นเค้าที่ให้อิทธิพลแก่พระปรางค์ไทยสมัยต่อมา คือปราสาทหินพิมาย ที่จังหวัดนครราชสีมา และพระปรางค์สามยอด ที่จังหวัดลพบุรี⁴⁶ เป็นต้น นอกจากนั้นหลังจากสิ้นสุดรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้ว อิทธิพลอารยธรรมเขมรก็ยังคงปรากฏอยู่ และในระยะเวลานี้ได้ปรากฏร่องรอยของศาสนสถานอีกกลุ่มหนึ่งที่มีลักษณะสืบเนื่องต่อมาจากสถาปัตยกรรมแบบเขมร ซึ่งศาสนสถานกลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นต้นแบบหรือต้นเค้าของพระปรางค์ไทยในสมัยต่อมาอีกกลุ่มหนึ่งด้วย คือพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี และพระปรางค์วัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี เป็นต้น ปรางค์กลุ่มนี้มีปัญหาในการกำหนดอายุมาก รองศาสตราจารย์อนุกวิทย์ เจริญสุขกุล ได้กล่าวว่าน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 17 ตอนปลายถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18⁴⁷ อาจารย์สมิทธิ ศิริภัทร์ กล่าวว่าอาจอยู่ในราว พ.ศ. 1800⁴⁸ และรองศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม กล่าวว่ามียุคก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา ราวพ.ศ. 1835⁴⁹ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม พระปรางค์กลุ่มนี้กล่าวได้ว่าเป็นปรางค์ที่สร้างขึ้นก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังจะได้กล่าวถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดยสังเขปของปราสาทและปรางค์อันเป็นต้นแบบและต้นเค้าของพระปรางค์ในสมัยหลังดังต่อไปนี้

---

⁴⁶ สมิทธิ ศิริภัทร์, “วิวัฒนาการพระปรางค์” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513), 9.

⁴⁷ อนุกวิทย์ เจริญสุขกุล, “การกำหนดอายุปรางค์ที่เมืองศรีเทพ,” เมืองโบราณ 5, 4 (เมษายน-พฤษภาคม 2522) : 90-92.

⁴⁸ สมิทธิ ศิริภัทร์, “วิวัฒนาการพระปรางค์”, 43.

⁴⁹ สันติ เล็กสุขุม, วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, 2522), 80-81.

2.5 ตัวอย่างศาสนสถานในประเทศไทยซึ่งเป็นต้นแบบ หรือต้นเค้าให้กับพุทธ- ปรางค์ในสมัยต่อมา

ปราสาทหินพิมาย (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 ปรางค์ประธานปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

ปราสาทหินพิมายเป็นศาสนสถานที่ยังคงเหลืออยู่ในพุทธศาสนาเถรวาท⁵⁰ ตั้งอยู่ใจกลางเมืองพิมาย นับเป็นศาสนสถานแบบเขมรที่สำคัญและใหญ่ที่สุดในที่ราบบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลชี และในประเทศไทย สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 17 ด้วยหินทรายสีเทาทั้งดงามและคงทน ปราสาทหินพิมายจะหันหน้าไปทางทิศใต้ สันนิษฐานว่าเพื่อให้รับกับถนนที่ตัดมาจากกัมพูชาในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเฉพาะองค์ปราสาทประธาน จะมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่สำคัญต่างๆ คือ ส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ ส่วนมณฑป และส่วนยอด โดยทุกส่วนจะตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน ดังต่อไปนี้

⁵⁰ กรมศิลปากร, เมืองพิมาย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2531), 34.

ส่วนฐาน ฐานในตัวของปราสาทหินจะมีลักษณะเตี้ย แกะสลักเป็นลวดลายรองรับด้วยฐานอีกชั้นหนึ่งที่ประกอบไปด้วย ฐานเขียงและฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ซึ่งจำหลักลวดลายโดยตลอดเช่นกัน ฐานดังกล่าวจะมีลักษณะไม่สูงมากนักทำหน้าที่รองรับส่วนเรือนธาตุและส่วนมณฑป

ส่วนเรือนธาตุและส่วนมณฑป สำหรับส่วนเรือนธาตุนั้น ภายในจะเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพทางศาสนา เป็นอาคารโปร่งตลอดทั้ง 4 ทิศ มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุม ผังของเรือนธาตุจะประกอบไปด้วยซุ้มทิศที่ยื่นยาวออกมาจากด้านทั้งสามของตัวเรือนธาตุทางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ส่วนทางด้านทิศใต้ของตัวเรือนธาตุหรือทางด้านหน้าขององค์ปราสาทนั้น จะมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างออกไปคือ จะมีการก่อมุขกระสันขึ้นเชื่อมระหว่างตัวเรือนธาตุกับมณฑปที่สร้างต่อยื่นออกมาทางด้านหน้า และที่บริเวณสันหลังคาของมณฑปและฉนวนนั้นจะมีปราสาทประดับอยู่ ส่วนบริเวณซุ้มทิศทั้ง 3 ด้านของตัวเรือนธาตุและมุขทั้ง 3 ด้านของมณฑปที่ตั้งอยู่ห่างด้านหน้านั้นจะมีซุ้มประตูทางเข้าและบันไดขึ้นสู่ภายในศาสนสถานทุกด้าน ลักษณะของบันไดจะต่ำ โดยเฉพาะที่ซุ้มประตูทางเข้านั้นจะประกอบไปด้วยองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญ คือ เสาติดผนัง เสาประดับกรอบประตู ทับหลัง หน้าบัน และกรอบหน้าบัน ซึ่งล้วนมีการจำหลักศิลปะอย่างงดงามประณีตยิ่ง

ส่วนยอด สำหรับส่วนหลังคาของยอดปราสาทนั้นจะมีลักษณะเป็นรูปพุ่มหรือรูปทรงงานิยมขนาดใหญ่ (งานิยมเอก) ที่มีการเพิ่มมุม⁵¹ และซ้อนชั้นลดหลั่นขึ้นไป ประกอบไปด้วยชั้นรัดประคดแต่ละชั้นจะจำลองเอาส่วนล่างของปราสาท (ส่วนเรือนธาตุ) มาประดับตกแต่งโดยการย่อส่วนให้มีขนาดเล็กลง นอกจากนั้นยังมีกليبขนุนจำหลักศิลปะเป็นรูปเทพประจำทิศต่างๆ รูปเศียรนาค และรูปภาพสัตว์ มาประดับตกแต่งในแต่ละชั้น โดยจัดวางตำแหน่งของกليبขนุนให้ตั้งอยู่ห่างไม่แนบชิดกับลำตัวของยอดปราสาท (บัวเชิงบาตร) แต่กليبขนุนจะเอนสอไปข้างหลังเล็กน้อย อันเป็นเหตุให้ยอดปราสาทมีลักษณะเป็นรูปพุ่ม

⁵¹ กรมศิลปากร, เมืองพิมาย, 71.

พระปรางค์สามยอด (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 3 พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี

พระปรางค์สามยอดลพบุรี เป็นศาสนสถานที่สูงขึ้นในพุทธศานาลัทธิมหายาน เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 18 ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นับเป็นปราสาทเขมรในศิลปะบาเยนที่งดงามอีกแห่งหนึ่ง พระปรางค์สามยอดแห่งนี้จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ประกอบด้วยปรางค์ 3 องค์ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน ลักษณะเหมือนกันทุกประการ โดยมีมุขกระสันเป็นตัวเชื่อมระหว่างพระปรางค์แต่ละองค์เข้าด้วยกัน พระปรางค์สามยอดแห่งนี้ จะก่อสร้างด้วยศิลาแลง และบริเวณผิวของศิลาแลงจะมีร่องรอยการใช้ปูนฉาบประกอบอยู่ แล้วจึงมีการประดับตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะเด่นพิเศษของสถาปัตยกรรมแบบบาเยน⁵² ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบดังนี้

ส่วนฐาน ฐานในตัวของปรางค์สามยอดจะเตี้ย รองรับด้วยฐานอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะไม่สูงมากนัก เป็นฐานบัวลูกฟัก และฐานชั้นนี้จะทำหน้าที่รองรับพระปรางค์ทั้ง 3 องค์โดยตลอด (ดูภาพที่ 4)

ส่วนเรือนธาตุ เรือนธาตุของพระปรางค์แต่ละองค์จะมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และในตอบนจะมีการเพิ่มมุมเพิ่มขึ้น⁵³ ภายในองค์พระปรางค์จะเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพทาง

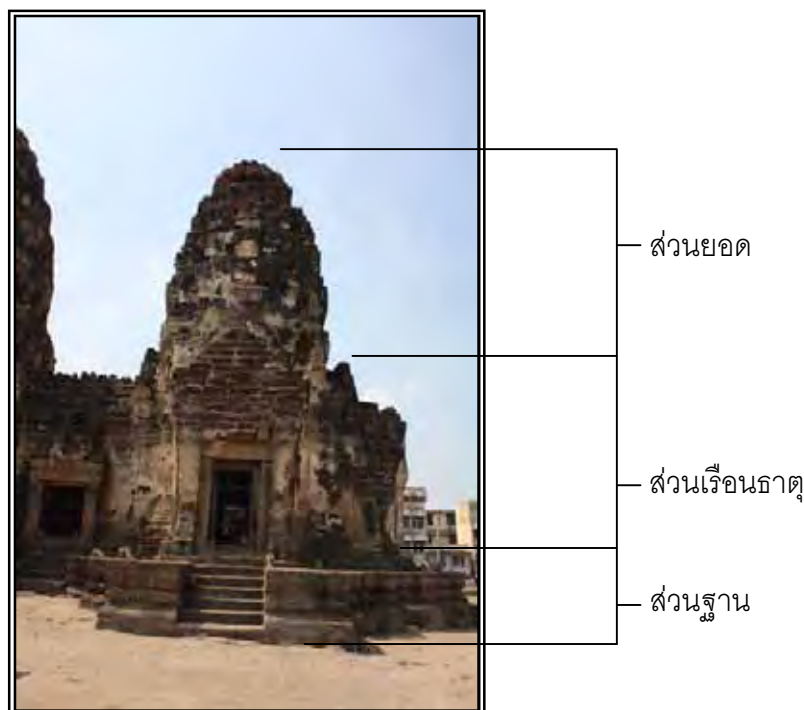
⁵² ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], ความเป็นมาของสถาปัตยกรรมในสยามประเทศ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2529), 146.

⁵³ สมिति ศิริภักดิ์, วิวัฒนาการพระปรางค์, 29.

ศาสนา มีลักษณะเป็นอาคารโปร่งตลอดทั้ง 4 ทิศ ผนังของเรือนธาตุทั้ง 4 ด้านจะประกอบไปด้วยมุขทิศที่ก่อยาวยื่นออกมาทั้ง 4 ทิศ ระหว่างองค์พระปรางค์จะมีมุขกระสันทำหน้าที่เชื่อมปรางค์แต่ละองค์เข้าด้วยกัน และบนสันหลังคาของมุขกระสันนั้นจะมีทาสีประดับตกแต่งอยู่ด้วย

ที่บริเวณซุ้มทิศของพระปรางค์แต่ละองค์จะมีซุ้มประตูและบันไดทางขึ้นสู่ภายในศาสนสถานทุกด้าน ลักษณะของบันไดจะเตี้ย ซุ้มประตูแต่ละด้านจะประกอบไปด้วยองค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมที่สำคัญ คือ เสาติดผนัง, เสาประดับกรอบประตู, ทับหลัง, หน้าบัน, และกรอบหน้าบันซึ่งลวดลายปูนปั้นที่ประดับตกแต่งอยู่นั้น ล้วนหลุดร่วงลงมาจนหมดสิ้น โดยเฉพาะเสาประดับกรอบประตูจะจำหลักจากศิลาทราย โคนเสาแกะสลักเป็นรูปฤษีนั่งชันเข่าอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว (ดูภาพที่ 4)

ส่วนยอด สำหรับส่วนยอดหรือหลังคาของพระปรางค์สามยอดแห่งนี้จะมีลักษณะเป็นรูปทรงพุ่มหรือทรงงานิยมขนาดใหญ่ ที่ประกอบไปด้วยชั้นรัดประคด (ชั้นเชิงบาตร) จำนวน 4 ชั้น ส่วนปลายยอดจะเป็นรูปดอกบัวตูม บริเวณชั้นรัดประคดแต่ละชั้นจะจำลองเอาส่วนล่างของปรางค์ (ส่วนเรือนธาตุ) มาประดับตกแต่งโดยการย่อส่วน พร้อมกับการประดับกลีบนูนในแต่ละชั้น ซึ่งตำแหน่งการวางกลีบนูนทั้งหมดยังคงอยู่ห่างจากตัวยอดปรางค์ (บัวเชิงบาตร) (ดูภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 แสดงส่วนต่างๆของพระปรางค์สามยอด (จากตัวอย่างปรางค์ด้านทิศเหนือ)

พระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 พระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี

พระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเป็นศาสนสถานที่สูงขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งภายในองค์พระปรางค์จะมีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่ภายใน⁵⁴ พระปรางค์แห่งนี้มีลักษณะสูงใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง บริเวณยอดภายในจะก่ออิฐทับผิวของศิลาแลงมีร่องรอยของการฉาบปูนและประดับตกแต่งลวดลายด้วยปูนปั้นอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งจะมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ ส่วนคันทนา และส่วนยอด ดังนี้

ส่วนฐาน ฐานในตัวขององค์พระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุแห่งนี้จะไม่สูงนัก แต่จะตั้งอยู่บนฐานบัวลูกฟัก 2 ชั้นด้วยกัน ซึ่งฐานบัวลูกฟักดังกล่าวจะมีลักษณะค่อนข้างสูง และทำหน้าที่รองรับองค์พระปรางค์กับคันทนาโดยตลอด (ดูภาพที่ 6)

⁵⁴ หวน พิทรุพันธ์, ลพบุรีที่ฉันรู้ (ลพบุรี : หัตถโกศลการพิมพ์, 2512), 34.

ส่วนเรือนธาตุและคันทา สำหรับเรือนธาตุนั้นจะมีลักษณะสูงเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุม เช่นเดียวกับปราสาทหินพิมาย⁵⁵ ที่ไม่ทึบตัน และมีห้องอยู่ภายใน ผนังของเรือนธาตุทางด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตกจะประกอบไปด้วยซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมาเพียงเล็กน้อย เป็นซุ้มอุดตันไม่มีทางเข้าสู่ภายในองค์พระปรางค์ ส่วนทางด้านทิศตะวันออกหรือทางด้านหน้านั้นจะมีลักษณะแตกต่างออกไปจากด้านทั้งสาม คือจะมีการสร้างคันทาที่มุมขึ้นเชื่อมต่อกับผนังของเรือนธาตุ โดยไม่มีมุขกระสันมาเป็นตัวเชื่อมเหมือนดังปรากฏที่ปราสาทหินพิมาย จึงทำให้ส่วนดังกล่าวมีลักษณะเหมือนซุ้มทิศที่ก่อยาวยื่นออกมา และมีซุ้มมุขประกอบ 3 ด้าน คือทางด้านทิศเหนือ ใต้ และตะวันออก ซึ่งแต่ละด้านจะมีบันไดขึ้นสู่คันทาเพื่อไปสู่องค์พระปรางค์ ซึ่งส่วนใหญ่คันทาดังกล่าวจะมีสภาพชำรุด โดยเฉพาะบริเวณหลังคาและซุ้มมุขทางด้านทิศตะวันออก

สำหรับรูปทรงของซุ้มที่ปรากฏในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุแห่งนี้จะมีลักษณะที่สืบเนื่องมาจากซุ้มปราสาทเขมร แต่ก็มีบางส่วนที่เริ่มแตกต่างออกไปบ้าง เช่น บริเวณหน้าบันของซุ้มจะมีลักษณะสูงกว่าหน้าบันแบบเขมรมาก นอกจากนั้นลวดลายปูนปั้นที่ประดับตกแต่งองค์พระปรางค์บางแบบยังคงสืบเนื่องมาจากลวดลายศิลปะเขมรอย่างชัดเจน โดยบางแบบก็เริ่มที่จะคลี่คลายและมีอิทธิพลใหม่ๆ เข้ามาผสม⁵⁶ (ดูภาพที่ 7)

ส่วนยอด ส่วนยอดหรือส่วนหลังคาจะมีลักษณะสูงรูปทรงเป็นทรงพุ่มหรือทรงงานิยมขนาดใหญ่เพิ่มมุม ประกอบไปด้วยชั้นรัดประคด(ชั้นเชิงบาตร)จำนวน 5 ชั้น ส่วนปลายยอดจะเป็นรูปดอกบัว ชั้นรัดประคดแต่ละชั้นจะจำลองเอาส่วนล่างของพระปรางค์ (ส่วนเรือนธาตุ) มาประดับตกแต่งโดยการย่อส่วน เช่น ลักษณะของซุ้ม (ซุ้มบัญชร) และได้ซุ้มจะมีประตูปลอมปรากฏอยู่ เป็นต้น จากนั้นจึงนำกลีบขนุนปูนปั้นมาประดับตกแต่งร่วมด้วยในแต่ละชั้น ซึ่งการวางตำแหน่งของกลีบขนุนบนยอดปรางค์แห่งนี้จะตั้งวางอยู่เกือบชิดด้วยยอดปรางค์ (บัวเชิงบาตร) มากกว่าปราสาทเขมร (ดูภาพที่ 8)

⁵⁵ สมิตี ศิริภักดิ์, วิวัฒนาการพระปรางค์, 33.

⁵⁶ สันติ เล็กสุขุม, วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น

ภาพที่ 6 ส่วนฐานพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี

ภาพที่ 7 ส่วนเรือนธาตุพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี

ภาพที่ 8 ส่วนยอดพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี

พระปรางค์วัดนครโกษา (ภาพที่ 9)

ภาพที่ 9 พระปรางค์วัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี

พระปรางค์วัดนครโกษา ปัจจุบันตั้งอยู่ริมทางรถไฟทางด้านทิศตะวันออกของเมืองลพบุรี เป็นปรางค์ขนาดเล็กที่หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ซึ่งแต่เดิมนั้นศาสนสถานแห่งนี้คงเป็นเทวสถานเขมรอีกแห่งหนึ่ง และต่อมามีผู้สร้างเป็นวัดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา องค์พระปรางค์จะก่ออิฐสอดดินอย่างแนบสนิท และที่บริเวณผิวอิฐจะมีการฉาบปูนแล้วประดับลวดลายปูนปั้นทับอีกชั้นหนึ่ง สภาพส่วนใหญ่ขององค์ปรางค์ชำรุดผุพังจนเกือบจะหมดสิ้น ดังจะได้กล่าวถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบ ดังนี้

ส่วนฐาน ฐานของปรางค์วัดนครโกษาได้ผุพังลงไปโดยตลอดเกือบทั้งหมด จนไม่สามารถสังเกตเห็นลวดลายและระเบียบของชั้นฐานได้อย่างถูกต้อง (ดูภาพที่ 10)

ส่วนเรือนธาตุ สำหรับเรือนธาตุนั้นจะมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุม ไม่ทึบตัน และมีห้องอยู่ภายใน ผนังของเรือนธาตุจะประกอบไปด้วย ชุ่มทิศ 3 ด้าน คือด้านทิศเหนือ ด้านทิศใต้ และด้านทิศตะวันตก ภายในชุ่มทิศมีพระพุทธรูปปางประทับยืนประดิษฐานอยู่ภายในซึ่งอยู่ในลักษณะชำรุดและบางซุ่มก็ผุพังสูญหายไป สำหรับทางด้านหน้าหรือทางทิศตะวันออกนั้น

สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นซุ้มทิศที่ก่อยาวยื่นออกมา แต่ก็พังจนเกือบจะหมดสิ้นแล้ว และที่บริเวณซุ้มทิศแห่งนี้จะมีทางเข้าสู่ห้องภายในองค์พระปรางค์ (ดูภาพที่ 10)

ส่วนยอด ส่วนของยอดปรางค์จะเหลือชั้นรัตประคด(ชั้นเชิงบาตร)เพียงแค่ 2 ชั้นเท่านั้น นอกนั้นได้หักสูญหายไปจนหมดสิ้น ซึ่งชั้นรัตประคดแต่ละชั้นเท่าที่ปรากฏอยู่จะจำลองเอาส่วนล่างของพระปรางค์ (ส่วนเรือนธาตุ) มาประดับตกแต่งโดยการย่อส่วน และนำกลีบขนุนปูนปั้นมาตั้งประดับร่วมด้วยในแต่ละชั้น ซึ่งกลีบขนุนดังกล่าวจะตั้งอยู่ห่างจากตัวของยอดปรางค์ (ชั้นเชิงบาตร) เช่นเดียวกับปราสาทเขมรที่ได้กล่าวผ่านมาแล้ว (ดูภาพที่ 11)

ภาพที่ 10 ส่วนฐานและเรือนธาตุของพระปรางค์วัดนครโกษา

ภาพที่ 11 ส่วนยอดของพระปรางค์วัดนครโกษา

3. พุทธปรางค์สมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อกรุงศรีอยุธยาได้ถูกสถาปนาขึ้นบริเวณทางภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 20 ปี หรือช่วงปีพ.ศ. 1893 โดยปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาคือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) กรุงศรีอยุธยาได้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาเป็นระยะเวลายาวนานถึง 417 ปี และได้ล่มสลายสูญเสียดังกล่าวในปี พ.ศ. 2310 ตลอดระยะเวลาอันยาวนานดังกล่าว ราชธานีแห่งนี้นับเป็นศูนย์กลางที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เศรษฐกิจการเมือง และวัฒนธรรม⁵⁷ โดยเฉพาะศิลปกรรมที่ได้ถูกสร้างสรรค์ขึ้นในยุคนี้จะแสดงให้เห็นถึงสุนทรียภาพแบบไทยอย่างเด่นชัดขึ้น ดังเช่นสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา อันได้แก่ พระปรางค์ ซึ่งการสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นในยุคต้นๆ ของกรุงศรีอยุธยานั้น ยังคงอิทธิพลส่วนใหญ่จากวัฒนธรรมเขมร⁵⁸ ที่สืบเนื่องต่อมาจากต้นแบบหรือต้นเค้าของปราสาทและปรางค์ที่ถือว่าเป็นต้นแบบและต้นเค้าให้แก่พุทธปรางค์รุ่นแรกของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังได้กล่าวผ่านมาแล้ว อิทธิพลดังกล่าวได้เริ่มจะคลี่คลายและถูกปรับให้กลมกลืนผสมผสานไปกับวัฒนธรรมไทย ซึ่งจะมีการแสดงออกเป็นลักษณะเฉพาะของไทยมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจนในช่วงปลายของกรุงศรีอยุธยา

และจากการที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแห่งราชอาณาจักรไทยอยู่ยาวนานถึง 417 ปี การกล่าวถึงศิลปกรรมต่างๆ จึงมักจะแบ่งออกเป็น 3 ยุคคือ อยุธยาตอนต้น อยุธยาตอนกลาง และอยุธยาตอนปลาย ดังนี้ คือ

ยุคที่ 1 อยุธยาตอนต้น เริ่มต้นตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีในปี พ.ศ. 1893 จนถึงรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในปีพ.ศ. 2031 รวมระยะเวลา 138 ปี

ยุคที่ 2 อยุธยาตอนกลาง เริ่มต้นตั้งแต่รัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ซึ่งครองราชย์ในปีพ.ศ. 2034 จนถึงรัชกาลของพระเจ้าทรงธรรมในปี พ.ศ. 2171 รวมระยะเวลา 138 ปี

ยุคที่ 3 อยุธยาตอนปลาย เริ่มต้นตั้งแต่รัชกาลของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งครองราชย์ในปี พ.ศ. 2173 จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาครั้งสุดท้ายในปี พ.ศ. 2310 รวมระยะเวลา 137 ปี

⁵⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, กรุงศรีอยุธยาของเรา (กรุงเทพฯ : บริษัทมังกรการพิมพ์และโฆษณาจำกัด, 2527), 24.

⁵⁸ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, ศิลปสมัยลพบุรี, 1.

จะเห็นได้ว่าพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นมีจำนวนมากมายหลายองค์ด้วยกัน ซึ่งจะปรากฏหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมในช่วงระยะเวลาตอนต้นและตอนปลายของสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นสำคัญ ดังเช่นพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นในยุคกรุงศรีอยุธยาตอนต้น และนอกจากนั้นยังมีพุทธปรางค์วัดไชยวัฒนาราม พุทธปรางค์วัดบรมพุทธาราม ซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และพุทธปรางค์วัดโพธิ์ประทับช้างที่จังหวัดพิจิตร ล้วนเป็นพระปรางค์ที่สร้างขึ้นในช่วงตอนปลายของกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น ดังจะได้กล่าวถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบโดยสังเขปดังต่อไปนี้

3.1 พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ (ภาพที่ 12)

ภาพที่ 12 พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ เป็นพระปรางค์ที่สร้างขึ้นในปีพ.ศ.1867⁵⁹ ช่วงอยุธยาตอนต้นรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) (พ.ศ. 1967-1991) เนื่องจากสมเด็จพระนครอินทราธิราชกษัตริย์องค์ที่ 6 แห่งกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1952-1967) ได้มีพระราชโอรส 3 พระองค์ องค์ใหญ่ทรงพระนามว่าเจ้าอ้ายพระยา เป็นเจ้าครองเมืองสุพรรณบุรี องค์ที่ 2 ทรงพระนามว่าเจ้ายี่พระยา เป็นเจ้าผู้ครองเมืองแพก (เมืองสวรรค) และองค์ที่ 3 ทรงพระนามว่าเจ้าสามพระยา เป็นเจ้าผู้ครองเมืองชัยนาท เมื่อพระราชบิดาสวรรคตในปีพ.ศ. 1967 โอรสองค์ใหญ่ทั้ง 2 องค์ต้องการเป็นกษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยาจึงรบเร้ากันจนท้าวสุทนต์มายังกรุงศรีอยุธยา

⁵⁹ กรมศิลปากร, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2515), 446.

พอทั้ง 2 มาถึงสะพานป่าถ่านก็ได้เกิดชนช้างกันจนสิ้นพระชนม์อยู่บนคอช้างทั้ง 2 องค์ เจ้าสามพระยาจึงได้เสวยราชสมบัติที่กรุงศรีอยุธยาสืบต่อมาและบริเวณที่เจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยาชนช้างด้วยกันจนสิ้นพระชนม์ทั้งคู่นั้น เจ้าสามพระยา หรือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ได้สถาปनावัดราชบูรณะขึ้นในปีเดียวกัน⁶⁰ นั่นเอง

พุทธปรางค์ที่วัดราชบูรณะแห่งนี้นับเป็นหลักของวัด จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก องค์ปรางค์ก่อด้วยศิลาแลง พื้นผิวนอกจะฉาบปูนแล้วประดับตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นอีกชั้นหนึ่ง พระปรางค์องค์นี้ เป็นศาสนสถานที่สูงสร้างขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาทนิกายาน ดังจะได้กล่าวถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบ ดังนี้

ส่วนฐาน องค์พุทธปรางค์จะตั้งอยู่บนฐานไพทีขนาดใหญ่⁶¹ ประกอบไปด้วยชั้นฐานต่างๆ กล่าวคือ ฐานในตัวขององค์พุทธปรางค์จะเป็นฐานเดี่ยว มีลักษณะเป็นฐานบัวลูกฟักที่รองรับด้วยฐานสูงขนาดใหญ่อีก 3 ชั้น คือฐานบัวลูกฟัก 2 ชั้น และฐานเขียงซึ่งเป็นฐานชั้นล่างสุดอีก 1 ชั้น ฐานทั้ง 3 ชั้น จะรองรับองค์พุทธปรางค์และมุขทิศทางด้านทิศตะวันออก (ดูภาพที่ 13)

ส่วนเรือนธาตุ สำหรับเรือนธาตุนั้น จะมีลักษณะสูงเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมเพ็ญมุม ไม่ทึบตัน มีห้องอยู่ภายใน ผนังของเรือนธาตุจะประกอบไปด้วยซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมาเพียงเล็กน้อย 3 ด้าน คือ ทางด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก เป็นซุ้มอุดตัน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปางต่างๆ ส่วนทางด้านหน้าหรือทางด้านทิศตะวันออกนั้นจะก่อเป็นซุ้มทิศยาวยื่นออกมาซึ่งจะประกอบไปด้วยซุ้มมุข 3 ด้าน คือด้านทิศเหนือ ด้านทิศใต้ ด้านทิศตะวันออก และเหนือสันหลังคาขึ้นไปจะมีเจดีย์ทรงกลมขนาดเล็กประดับอยู่ ซุ้มทิศดังกล่าวแต่ละด้านจะมีบันไดขึ้นลงสู่ห้องภายในองค์พระปรางค์ บันไดจากฐานไพทีจะมีลักษณะชัน ส่วนลักษณะของซุ้มทิศและซุ้มมุขทั้ง 3 ด้าน จะมีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เหมือนกัน คือ เสาติดผนัง หน้าบัน และกรอบหน้าบันเป็นสำคัญ ส่วนเสาประดับกรอบประตูและทับหลังแบบวิฆเนศวรนั้นไม่ปรากฏ (ดูภาพที่ 13)

ส่วนยอด สำหรับส่วนหลังคาของยอดปรางค์นั้นจะมีลักษณะเป็นรูปทรงงานเี่ยมขนาดกลาง (งานเี่ยมโท) ที่มีรูปร่างค่อนข้างสูงไม่อวบใหญ่เหมือนยอดปราสาทเขมร ประกอบไปด้วยชั้นอัสดง และชั้นรัตประคด (ชั้นเชิงบาตร) ซึ่งบริเวณชั้นอัสดงนั้นจะมีประติมากรรมลอยตัวรูปพญาครุฑและยักษ์ประดับตกแต่งอยู่ ส่วนที่ชั้นรัตประคดแต่ละชั้นนั้นจะจำลองเอาส่วนล่างขององค์พุทธปรางค์ (ส่วนเรือนธาตุ) มาประดับตกแต่งโดยการย่อส่วน แต่รายละเอียดบางอย่างจะไม่

⁶⁰ กรมศิลปากร, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 446.

⁶¹ ไซติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง, 563-564.

เน้นให้เห็นอย่างชัดเจน เช่น เสาติดผนังและประตูปลอม เป็นต้น นอกจากนั้นกลีบขนุนขององค์พุทธปรางค์จะมีลักษณะเรียบเกลี้ยงไม่มีลวดลาย วางตั้งอยู่เกือบแนบชิดด้วยยอดปรางค์(บัวเชิงบาตร)มากยิ่งขึ้น (ดูภาพที่ 14)

ภาพที่ 13 ส่วนฐานและเรือนธาตุของพระปรางค์วัดราชบูรณะ

ภาพที่ 14 ส่วนยอดของพระปรางค์วัดราชบูรณะ

3.2 พุทธปรางค์วัดไชยวัฒนาราม (ภาพที่ 15)

ภาพที่ 7 พุทธปรางค์วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พุทธปรางค์วัดไชยวัฒนาราม เป็นพระปรางค์ที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2173 ⁶² ช่วงอยุธยาตอนปลายในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2173-2199) ซึ่งพระองค์ได้สร้างวัดแห่งนี้ขึ้นที่บริเวณบ้านพักของพระราชมารดา ⁶³ โดยได้สร้างพระมหาธาตุเจดีย์ มีพระระเบียงรอบและที่มุมของพระระเบียงทำเป็นเมรุทิศและเมรุราย นอกจากนั้นยังมีพระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ และกุฏิจำนวนมาก วัดไชยวัฒนารามแห่งนี้เป็นวัดที่ใหญ่โต นิยมสร้างปรางค์เป็นหลักของวัด เช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น นอกจากนั้นรูปแบบแผนผังการสร้างวัดดังกล่าวยังเป็นแบบที่ได้รับอิทธิพลมาจากปราสาทนครวัดในประเทศกัมพูชา ⁶⁴

พุทธปรางค์วัดไชยวัฒนารามแห่งนี้ จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก องค์ปรางค์ก่อด้วยอิฐสอปูน พื้นผิวนอกฉาบปูนแล้วประดับตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นอีกชั้นหนึ่ง พระปรางค์

⁶² ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 99 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64 ต่อ), ประชุมพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนมาศ (เจิม) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), 111-112.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, 112.

⁶⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, “จากพระเจ้าอู่ทองถึงพระเจ้าปราสาททอง,” เมืองโบราณ 7, 3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2524) : 44.

องค์นี้เป็นปรางค์ที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาลัทธิหินยาน ดังจะได้กล่าวถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบดังต่อไปนี้

ส่วนฐาน ฐานขององค์พุทธปรางค์จะมีลักษณะเป็นฐานสูงประกอบไปด้วยฐานบัวลูกฟักเรียงลำดับซ้อนต่อกันขึ้นไปทั้งหมด 3 ชั้น และฐานทุกชั้นจะเรียงสอปขึ้นไปจนจดเรือนธาตุ (ดูภาพที่ 16)

ส่วนเรือนธาตุ สำหรับเรือนธาตุจะมีลักษณะเป็นอาคารสูงสี่เหลี่ยมเพิ่มมุม ทึบตัน ไม่มีช่องคูหาอยู่ภายใน ตัวเรือนธาตุจะประกอบไปด้วยซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมาค่อนข้างมากจำนวน 4 ซุ้ม เป็นซุ้มอุดตัน ภายในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ซุ้มทิศดังกล่าวจะตั้งตรงกับทิศทั้ง 4 คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ซึ่งแต่ละด้านจะมีบันไดขึ้นลงสู่ภายใน ลักษณะของบันไดจะสูงชันมากยิ่งขึ้น (ดูภาพที่ 17)

ส่วนยอด สำหรับส่วนยอดหรือส่วนหลังคาขององค์พุทธปรางค์นั้นจะมีลักษณะเป็นรูปทรงงาเนียมขนาดกลาง ที่มีรูปร่างค่อนข้างสูง ประกอบไปด้วยชั้นรัดประคด (ชั้นเชิงบาตร) ซึ่งแต่ละชั้นจะจำลองเอาส่วนล่างขององค์พุทธปรางค์ (ส่วนเรือนธาตุ) มาประดับตกแต่งโดยการย่อส่วน แต่รายละเอียดบางอย่างจะถูกลดตัดทอนออกไป จนกลายเป็นลักษณะของสัญลักษณ์มากยิ่งขึ้น ส่วนกลีบนูนนั้นจะไม่มีการจำหลักหรือประดับลวดลายใดๆ ลักษณะเรียบเกลี้ยงตั้งอยู่ใกล้ชิดกับตัวยอดปรางค์ (บัวเชิงบาตร) (ดูภาพที่ 18)

ภาพที่ 16 ส่วนฐานของพุทธปรางค์วัดไชยวัฒนาราม

ภาพที่ 17 ส่วนเรือนธาตุของพุทธปรางค์วัดไชยวัฒนาราม

ภาพที่ 18 ส่วนยอดของพุทธปรางค์วัดไชยวัฒนาราม

3.3 พุทธปรางค์วัดบรมพุทธาราม (ภาพที่ 19)

ภาพที่ 19 พุทธปรางค์วัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พุทธปรางค์วัดบรมพุทธาราม เป็นปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยช่วงอยุธยาตอนปลายรัชสมัยของสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ.2231-2264) โดยโปรดฯให้สร้างขึ้นภายในบริเวณย่านป่าตอง อันเป็นนิวาสสถานเดิม เมื่อปี พ.ศ. 2233⁶⁵ พุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นภายในวัดแห่งนี้จะมีขนาดเล็กลงมาก ตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระอุโบสถซึ่งหันหน้าไปทางด้านทิศเหนือ องค์ปรางค์ก่อด้วยอิฐสอปูน พื้นผิวนอกจะฉาบปูนทับและประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นอีกชั้นหนึ่ง สภาพปัจจุบันขององค์พุทธปรางค์อยู่ในสภาพที่ชำรุดทรุดโทรม ยอดปรางค์หักลงมากองอยู่กับพื้นดิน แต่ก็พอจะกล่าวถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบได้บ้างพอสมควร ดังนี้คือ

ส่วนฐาน ฐานขององค์พุทธปรางค์จะเป็นฐานสูงอยู่ในสภาพที่ชำรุด มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 28 และเนื่องจากบนชั้นฐานที่เรียงซ้อนต่อกันอยู่ชั้นนั้นจะมีลักษณะของฐานสิ่งปรากฏให้เห็นอยู่อย่างชัดเจน 1 ชั้น จึงสันนิษฐานว่าจากร่องรอยที่ปรากฏเหลืออยู่ชั้นฐาน

⁶⁵ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 39 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64 (ต่อ), พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 222.

ต่างๆที่เรียงสอปต่อกันขึ้นไปจนจดเรือนธาตุนั้น น่าจะเป็นฐานสิงห์ทั้งหมด 2 หรือ 3 ชั้น นอกจากนั้นฐานขององค์พุทธปรางค์ยังรองรับด้วยฐานบัวลูกแก้วอกไก่ 1 ชั้น ซึ่งมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 และบริเวณชั้นฐานดังกล่าวจะไม่มีร่องรอยของบันไดทางขึ้นลงปรากฏให้เห็น (ดูภาพที่ 20)

ส่วนเรือนธาตุ สำหรับส่วนเรือนธาตุนี้ได้พังทะลายลงมากองอยู่ข้างๆเป็นปรางค์ที่มีลักษณะทึบตัน ลักษณะของซุ้มทิศและสิ่งอื่นๆไม่สามารถจะกล่าวได้อย่างชัดเจน เนื่องจากผุพังมาก (ดูภาพที่ 21)

ส่วนยอด ส่วนยอดปรางค์หรือส่วนของหลังคานั้นก็ได้หักพังทะลายลงมาเช่นกัน คาดว่าคงจะมีลักษณะสูงเพรียว มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ประกอบไปด้วยชั้นรัดประคด (ชั้นเชิงบาตร) สำหรับการจำลองเอาส่วนล่างขององค์ปรางค์ (ส่วนเรือนธาตุ) มาประดับตกแต่งโดยการย่อส่วนที่ชั้นรัดประคดแต่ละชั้นนั้น ในยุคนี้ไม่มีปรากฏรูปแบบต่างๆดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปจนหมดสิ้น โดยเฉพาะกลีบขنุนั้นจะก่อติดกับลำตัวของยอดปรางค์ (บัวเชิงบาตร) โดยตลอด ลักษณะเรียบเกลี้ยงไม่มีการจำหลักหรือประดับลวดลายใด (ดูภาพที่ 22)

ภาพที่ 20 ส่วนฐานพุทธปรางค์วัดบรมพุทธาราม

ภาพที่ 21 ส่วนเรือนธาตุพุทธปรางค์วัดบรมพุทธาราม

ภาพที่ 22 ส่วนยอดพุทธปรางค์วัดบรมพุทธาราม

3.4 พุทธปรางค์วัดโพธิ์ประทับช้าง (ภาพที่ 23)

ภาพที่ 23 พุทธปรางค์วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร

พุทธปรางค์วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร เป็นปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย รัชสมัยของสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 หรือพระเจ้าเสือ นับเป็นวัดที่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์อีกวัดหนึ่ง เนื่องด้วยสถานที่ตรงนั้นเป็นที่ประสูติของพระเจ้าเสือ วัดโพธิ์ประทับช้างแห่งนี้ พระเจ้าเสือได้โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงภูมิชาติที่พระองค์ประสูติ โดยสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2242⁶⁶ เป็นพระอารามที่หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันตก พุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นภายในวัดแห่งนี้จะปรางค์ขนาดเล็กที่มีลักษณะสูงโปร่งเพรียวลมทั้งหมด 2 องค์ด้วยกัน โดยตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระอุโบสถบริเวณด้านทิศเหนือและใต้ ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุดไม่เต็มองค์ โดยเฉพาะองค์ทางด้านทิศเหนือนั้นค่อนข้างสมบูรณ์กว่าองค์ทางด้านทิศใต้มาก พุทธปรางค์ทั้ง 2 องค์จะมีลักษณะเหมือนกัน จะก่ออิฐสอปูนผิวนอกฉาบปูนเรียบ ดังจะกล่าวถึงลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบดังนี้

⁶⁶พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2515), 557-558.

ส่วนฐาน ฐานขององค์พุทธปรางค์มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 28 เป็นฐานสูงประกอบไปด้วยชั้นฐานต่างๆ ชั้นกันอยู่หลายชั้นและอยู่ในสภาพที่ชำรุด ฐานชั้นแรก(ชั้นล่าง) จะเป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 28 ผังทั้ง 4 ด้านของฐานชั้นนี้จะประดับตกแต่งด้วยซุ้มโค้งแหลมโดยตลอด และถัดจากฐานชั้นนี้ขึ้นไปจะเป็นชั้นฐานสิงห์ที่เหล็อร่องรอยของแข้งสิงห์ปรากฏให้เห็นอยู่เป็นบางส่วน ส่วนฐานชั้นอื่นๆที่ซ้อนต่อขึ้นไปนั้นผู้พ้องจนหมดสิ้นไม่สามารถกล่าวถึงสภาพดั้งเดิมได้ แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชั้นฐานสิงห์โดยตลอด

ฐานขององค์พุทธปรางค์ดังกล่าวจะรองรับด้วยฐานประทักษิณที่มีลักษณะเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ และมีบันไดทางขึ้นลงตลอดทั้ง 4 ทิศ คือ ทางด้านทิศเหนือ ใต้ ตะวันออก และตะวันตก

ส่วนเรือนธาตุ สำหรับเรือนธาตุนั้นจะมีลักษณะที่บตันไม่มีห้องอยู่ภายในเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ประกอบไปด้วยซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมาจากผนังของเรือนธาตุทั้ง 4 ด้าน เป็นซุ้มอุดตัน ภายในว่างเปล่าไม่มีงานประติมากรรมใดๆปรากฏอยู่ ซุ้มทิศดังกล่าวจะตั้งตรงกับทิศทั้ง 4 คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก

ส่วนยอด ส่วนยอดของปรางค์หรือส่วนหลังคานั้น ปลายยอดสุดขององค์พุทธปรางค์ได้พังทลายลงมา คาดว่ายอดปรางค์ทั้งหมดคงจะมีลักษณะสูงเพียว มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ประกอบไปด้วยชั้นรัดประคด (ชั้นเชิงบาตร) และชั้นอัสดง โดยเฉพาะที่ชั้นอัสดงนั้นจะมีลักษณะพิเศษโดยทำเป็น 2 ชั้นซ้อน แต่ละชั้นจะมีประติมากรรมคล้ายกับรูปซุ้มซึ่งมีลักษณะชำรุด ประดับตกแต่งอยู่ สำหรับบริเวณชั้นรัดประคดนั้น การถีอคติจำลองเอาส่วนล่างของปรางค์ (ส่วนเรือนธาตุ) มาประดับตกแต่งโดยการย่อส่วนที่ชั้นรัดประคดแต่ละชั้นนั้น ไม่มีปรากฏเนื่องจากรูปแบบต่างๆ ดังกล่าวได้ถูกเปลี่ยนแปลงตัดทอนออกไปจนหมดสิ้น นอกจากนั้นกลีบขนุนขององค์พุทธปรางค์จะมีลักษณะเรียบเกลี้ยงไม่มีการประดับลวดลาย และจะก่อติดกับลำตัวของยอดปรางค์ (บัวเชิงบาตร) โดยตลอด

4. พุทธปรางค์สมัยรัตนโกสินทร์

หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียกรุงแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 แล้ว กรุงธนบุรีก็กลายเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรไทยอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ทรงรวบรวมกำลังกอบกู้อิสรภาพจากพม่าได้สำเร็จภายในปีเดียวกันนั่นเอง พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่ากรุงศรีอยุธยานั้นเสียหายมากเกินไปจนยากที่จะบูรณะปฏิสังขรณ์ให้กลับคืนดังเดิม จึงทรงเห็นว่าเมืองธนบุรีมีความเหมาะสมที่จะตั้งเป็นราชธานีแห่งใหม่ได้ เนื่องจากเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญ ประกอบกับเป็นเมืองขนาดเล็กเหมาะสมกับกำลังไพร่พลและราษฎรในขณะนั้น จึงโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ครั้งกรุงศรีอยุธยาและไพร่พลต่าง ๆ ลงมาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองธนบุรี โดยสร้างพระราชวังคูเมือง และกำแพงเมือง โดยมีอาณาเขตครอบคลุมไปถึงฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในสมัยนี้ยังใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการเตรียมการป้องกันบ้านเมืองจากข้าศึกศัตรู จึงไม่เกิดพัฒนาการทางด้านสถาปัตยกรรมขึ้นมาใหม่นอกเหนือไปจากการซ่อมบูรณะวัดวาอารามที่มีอยู่เดิมให้เรียบร้อยเป็นบางแห่งที่สำคัญ และจำเป็นแก่บ้านเมืองเท่านั้น จนกระทั่งสิ้นสุดสมัยกรุงธนบุรีในปี พ.ศ. 2325

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ เป็นกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์สืบต่อมา พระองค์ได้ทรงย้ายเมืองหลวงจากกรุงธนบุรีฝั่งตะวันตก มาตั้งเมืองหลวงแห่งใหม่บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากทรงพระราชดำริว่าพื้นที่ฝั่งตะวันออกมีชัยภูมิที่ดีกว่าทางฝั่งตะวันตก ป้องกันข้าศึกศัตรูได้ง่าย หลังจากนั้นพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมจึงได้เริ่มเกิดขึ้นอีกครั้งในสมัยของกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะส่วนที่มีความสำคัญและจำเป็นเบื้องต้นเป็นสำคัญ เริ่มต้นด้วยการสร้างพระราชวัง ซึ่งมีความหมายถึงศูนย์บัญชาการปกครองบ้านเมือง พร้อมทั้งสร้างป้อมค่ายคูประตูหอรบตามวิธีการสร้างบ้านแปลงเมือง และที่มีความสำคัญควบคู่กันไปก็คือ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอันได้แก่ การสร้างวัดวาอารามให้เป็นศาสนสถานคู่บ้านคูเมือง แม้จะย้ายศูนย์บัญชาการบ้านเมืองจากกรุงธนบุรีมาอยู่ฝั่งตรงข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วก็ตาม การศึกษาสงครามกับพม่าก็ยังคงมีอยู่ต่อไป ฉะนั้นการที่จะสร้างบ้านแปลงเมืองโดยคิดอ่านวางแผนผังเมืองใหม่ก็คงไม่อาจมีเวลาทำได้ จึงจำเป็นต้องรีบเร่งสร้างส่วนสำคัญเบื้องต้นให้แล้วเสร็จก่อนโดยเร็ว ทั้งนี้จะสังเกตเห็นได้ว่าการวางผัง และการก่อสร้างบริเวณพระบรมมหาราชวังส่วนหน้านั้นได้ดำเนินไปตามแนวเดียวกันกับพระบรมมหาราชวังที่กรุงศรีอยุธยา สำหรับช่างที่ออกแบบและช่างก่อสร้างก็ได้รับมอบหมายจากกรุงศรีอยุธยา ให้กลับมาช่วยสร้างบ้านเมืองใหม่

การสถาปนาพระพุทธรูปปางค์ขึ้นในแต่ละพระอารามในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นผลสืบเนื่องในด้านคตินิยมซึ่งตกทอดมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งคติการสร้างวัดวาอารามโดยใช้พระ

พุทธปรางค์เป็นประธาน ในสมัยอยุธยาตอนปลายได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่คติเดิม คือใช้พระสุญปเจติย์เป็นประธานแทน ส่วนพระพุทธรูปปางนั้นได้เริ่มถูกลดความสำคัญลงเป็นพระปรางค์ราย หรือพระปรางค์ทิศ ทั้งยังลดขนาดให้เล็กลงอีกด้วย นอกเหนือจากพระพุทธรูปปางประธานที่ได้นำกลับมาสร้างอีกครั้งแล้ว คตินิยมนี้ก็ได้สืบทอดต่อมายังสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย

แต่อย่างไรก็ดี แบบอย่างของพระพุทธรูปปางที่ได้รับการสถาปนาขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นก็ได้ดัดแปลงแบบอย่าง และรูปทรงมาจากพระปรางค์ที่เคยปรากฏในสมัยกรุงศรีอยุธยาทุกประการ พระปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้รับเอาแต่เพียงคตินิยมด้านสาระ และหน้าที่ของพระปรางค์ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันมาแต่สมัยสืบลงมาเท่านั้น พระปรางค์ที่สร้างขึ้นสมัยรัตนโกสินทร์จึงมีรูปแบบ ทรวดทรง และส่วนละเอียดแตกต่างออกมากกว่ารูปแบบที่เคยมีมาก่อนในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังนี้ คือ

4.1 พุทธปรางค์สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1)

พระปรางค์ในสมัยแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์นี้ จะมีลักษณะเป็นพระปรางค์ที่ก่อด้วยอิฐถือปูนทั้งองค์ รูปทรงภายนอกมีลักษณะอวบล้ำ อันเป็นอิทธิพลที่สืบเนื่องจากแบบอย่างของพระปรางค์สมัยอยุธยา แต่รูปลักษณะอันเป็นส่วนละเอียดภายนอกนั้น มีลักษณะที่แสดงให้เห็นวิวัฒนาการห่างออกมาจากต้นแบบเดิม หรือพระปรางค์แบบกรุงศรีอยุธยา กล่าวโดยสรุปคือ

พระพุทธรูปปาง จะสร้างขึ้นบนฐานทำสิงห์ หน้ากระดานเกลี้ยง ซ้อนกันถึง 2 ชั้น ซึ่งมีขนาดสูงกว่าขนาดที่มีในสมัยอยุธยา โดยมีตัวเรือนธาตุ ทำเป็นห้องคูหาแคบๆ เปิดเป็นช่องประตูประจำคูหาไว้ทางด้านหน้าแต่เพียงด้านเดียว ตรงส่วนเหนือเรือนธาตุที่เรียกว่า ชั้นอักษฎงค์ประดับด้วยรูปภาพ หล่อด้วยโลหะปิดทอง ประจำแต่ละด้านและแต่ละมุม รูปภาพประจำชั้นอักษฎงค์นี้ในสมัยอยุธยาเป็นรูปภาพปั้นด้วยปูน ยอดปรางค์ประดับด้วยกาบและกลีบ เป็นรูปบัวกลีบขนุน มีลักษณะค่อนข้างผอม และทำพื้นกลีบเกลี้ยงๆสำหรับกลีบขนุนที่ปักแทนบันแถลงอยู่ทางด้านตัวปรางค์ แต่ละด้านแต่ละชั้นทำเป็นช่องคูหาตื้นๆ และปล่อยว่างไว้ ไม่มีรูปภาพหรือลวดลายประดับแต่อย่างใด ดังตัวอย่าง เช่น

พุทธปรางค์วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร (ภาพที่ 24)

ภาพที่ 24 พุทธปรางค์วัดระฆังโฆสิตาราม กรุงเทพมหานคร

พระปรางค์วัดระฆังโฆสิตาราม ตั้งอยู่ภายในวัดระฆังโฆสิตาราม แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เป็นพระปรางค์ที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ของกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงสร้างพระปรางค์ร่วมพระกุศลกับสมเด็จพระพี่นางเธอพระองค์ใหญ่ “เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี” (สา) ในช่วงต้นรัชกาล พระปรางค์องค์นี้ได้ถูกก่อสร้างเมื่อวันที่ 8 เดือน 8 ขึ้น 8 ค่ำ ปีฉลู พ.ศ. 2336

พระปรางค์วัดระฆังโฆสิตารามตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส ทางด้านหน้าของพระอุโบสถหลังเก่า(ปัจจุบันคือพระวิหาร) หันหน้าไปทางทิศตะวันออก รูปทรงของพระปรางค์จะมีลักษณะอวบล้ำ ฉาบปูนทาสีขาว ปัจจุบันยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ ทั้งชั้นฐาน เรือนธาตุ และยอดปรางค์ ตลอดจนองค์ประกอบต่างๆที่ประดับตกแต่ง เนื่องจากมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ตลอดมา

ส่วนฐาน ประกอบไปด้วยชั้นฐานต่างๆทั้งหมด 4 ชั้น ฐานชั้นล่างมีลักษณะเป็นฐานบัวที่มีหน้ากระดานล่างใหญ่ ซ้อนต่อด้วยฐานสิงห์ ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ และฐานสิงห์ตามลำดับ ฐานทั้งหมดจะมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 36 เรียงสลับต่อเนื่องกันขึ้นไปจนจรดเรือนธาตุ ฐานทั้งหมดถูกรองรับด้วยฐานประทักษิณที่มีขนาดใหญ่อีก 1 ชั้น โดยฐานประทักษิณมีลักษณะ

เป็นฐานสิงห์รูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 12 บริเวณทางด้านทิศตะวันออกหรือด้านหน้าขององค์พระ
ปรางค์จะมีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณและเรือนธาตุในแนวเดียวกัน

ส่วนเรือนธาตุ จะตั้งอยู่บนชั้นฐาน เป็นอาคารที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม
ไม้ 20 ตัวเรือนธาตุจะไม่ทึบตัน ภายในทำเป็นห้องคูหาแคบๆที่มีประตูทางเข้าอยู่ทางด้านทิศ
ตะวันออก ส่วนบริเวณผนังด้านนอกของตัวเรือนธาตุนั้นจะประกอบไปด้วย ชุ่มทิศ หรือ จระนำ ที่
ก่อยื่นออกมาจากผนังทั้ง 4 ด้าน ภายในชุ่มม้งานประติมากรรมลอยตัวรูป “พระอนุพุทธ” หรือ พุทธ
สาวกของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลประดิษฐานอยู่

ส่วนยอด จะมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 28 เป็นปรางค์แบบทรงงานิยม
ที่มีสัดส่วนงดงาม ประกอบด้วย ชั้นอัสดง เป็นชั้นแรกของยอดปรางค์มี 1 ชั้น ที่ตั้งอยู่ถัดจากเรือน
ธาตุขึ้นมาชั้นนี้บริเวณเชิงบาตรจะเป็นที่ตั้งงานประติมากรรมแบบลอยตัวรูป พญายักษ์ ยักษ์
บริวาร และประติมากรรมรูปครุฑยุดนาค ชั้นรัตประคด ตั้งอยู่สูงต่อจากชั้นอัสดงขึ้นไป มีทั้งหมด 7
ชั้น แต่ละชั้นประกอบไปด้วย หน้ากระดาน บัวเชิงบาตร กลีบขนุน และบันแถลง ซึ่งกลีบขนุนนั้นจะ
วางอยู่ในแนวตั้ง ก่อติดกับบัวเชิงบาตรบริเวณย่อมุมตลอดทั้ง 7 ชั้น ลักษณะผิวเรียบเกลี้ยง ไม่
ประดับตกแต่งลวดลายใดๆ สำหรับบันแถลงจะประดับอยู่ตรงกลางทางด้านตัวปรางค์แต่ละด้าน
แต่ละชั้นทำเป็นชุ่มรูปโค้งแหลมประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่างๆโดยรอบ ชั้นบัวคลุม เป็นชั้น
สูงสุดหรือปลายยอดของปรางค์ ชั้นนี้จะมีนาคคู่ หล่อด้วยโลหะปักประดับอยู่ตรงกลาง

4.2 พุทธปรางค์สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) เนื่องจาก
พระอารามที่สร้าง และปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังอยู่ในสภาพดี จึงไม่มีการสถาปนาพระ
อารามขึ้นใหม่ แม้ว่าพระองค์จะทรงปฏิสังขรณ์วัดวาอารามบ้างไม่มากก็น้อย แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามี
การสร้าง หรือวิวัฒนาการของพระพุทธรูปปรางค์ อาจปรากฏหลักฐานว่ามีพระราชดำริเกี่ยวกับพระ
พุทธรูปปรางค์บ้างแต่ก็ได้แล้วเสร็จในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังเช่น พระ
ปรางค์วัดอรุณราชวราราม เป็นต้น

4.3 พุทธปรางค์สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) แบบอย่าง
ของพระปรางค์ที่ได้รับการสถาปนาสร้างสรรคขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-
เจ้าอยู่หัวนี้ กล่าวได้ว่าได้รับการพัฒนาทั้งทางรูปแบบ และการตกแต่งต่างจากพระปรางค์ที่มีมาแต่
ก่อนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เนื่องด้วยรัชกาลที่ 3 เป็นช่วงระยะเวลาที่บรรดาวิวัฒนาการ
ซึ่งได้รับการสถาปนา แต่เมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ถึงกาลเวลาที่ทรุดโทรมลงตามสภาพ

อายุชัยของเครื่องทัพสัมภาระได้ใช้ในการก่อสร้าง ประจวบกับเวลาอันสมควรที่จะต้องได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นให้คงสภาพที่มั่นคงและสวยงาม จึงเป็นโอกาสให้เกิดช่องทางในการสร้างวัดวาอาราม บูรณะปฏิสังขรณ์ทั้งศาสนสถานเก่าและสถาปนาสิ่งใหม่ๆขึ้นตามวาระอันสมควร พระปรารภนั้นก็เป็นปูชนียสถานอันควรได้รับการสถาปนาขึ้นในพระอารามแห่งใหม่ หรือในพระอารามเดิมซึ่งได้รับการปฏิสังขรณ์ อันเป็นไปตามความนิยมที่สืบทอดกันต่อมาโดยลำดับ ซึ่งมีทรวดทรงลักษณะ และการตกแต่งที่ได้รับการพัฒนาเปลี่ยนแปลงโดยลำดับ ซึ่งจะขอกล่าวโดยละเอียดถึงพุทธปรารภในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในบทต่อไป

4.4 พุทธปรางค์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) การสร้างสรรค์พระปรางค์ในสมัยนี้ จะเห็นได้ชัดเจนว่าพระปรางค์ได้ถูกลดบทบาทลงอย่างมาก โดยส่วนมากที่พบจะเป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งของอาคาร แทนที่ความสำคัญเดิม เช่น

4.4.1 พระพุทธรูปปางโปรดสัตว์ ซึ่งมีลักษณะและทรวดทรงเป็นพระพุทธรูปปางกอดตัวขึ้นไปบนหลังคาอาคารทรงปราสาทแบบจตุรมุข เช่น (พุทธรูปปางโปรดสัตว์) ปราสาทพระเทพบิดร (ภาพที่ 25) ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

4.4.2 พระพุทธปรางค์ราย

4.4.3 อาคารยอดปรามค์ เช่น ศาลหลักเมือง

4.4.4 และการนำพระปรางค์มาประดับบนประตูพระบรมมหาราชวัง (ดูภาพที่ 26)

แบบอย่างและวิวัฒนาการพระพุทธรูปปางคันในสมัยหลังรัชกาลที่ 4 ต่อมาไม่ปรากฏการสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานปูชนียวัตถุสำคัญในพระพุทธศาสนาอีก ความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปปางคันจะเสื่อมคลายลงตั้งแต่ตอนกลางรัชกาลที่ 4 และหมดความนิยมลงในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยสมัยต่อมาได้หันกลับมานิยมเจดีย์ทรงระฆังตามคติลังกาแทน⁶⁷

⁶⁷ สงวน รอดบุญ, พหุศิลป์รัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา), 45.

บทที่ 3

พุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ถือเป็นยุคแห่งการฟื้นฟูศิลปะและวิทยาการ มีการสถาปนาและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามอย่างมากมาย เหตุผลประการหนึ่งเนื่องมาจากเป็นยุคสมัยที่บ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปกติ มีความสงบร่มเย็น ทั้งนี้ส่งผลให้ภาวะทางเศรษฐกิจดีขึ้น โดยเฉพาะทางด้านการค้ากับจีน¹ ประกอบกับความขำรุดทุดโทรมของวัดที่สถาปนาขึ้นเมื่อครั้งก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ต่างก็ได้ดำเนินรอยตามพระองค์ ทำให้เกิดรูปแบบทางศิลปสถาปัตยกรรมขึ้นอย่างหลากหลาย โดยเฉพาะพระพุทธรูปปางค์ ในสมัยของพระองค์นั้นถือได้ว่าปรากฏให้เห็นมากแบบหนึ่ง โดยมีรูปแบบที่มีการพัฒนาขึ้นอย่างมาก ซึ่งจะกล่าวต่อไป แต่ก่อนที่จะศึกษาถึงประเด็นดังกล่าว จะขอกล่าวถึงพระราชประวัติ และ ส่วนสำคัญต่างๆในสมัยของพระองค์ เพื่อให้เข้าใจถึงปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดศิลปกรรมแบบพระราชนิยม และรูปแบบทางศิลปกรรมดังกล่าว

1. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) พระราชสมภพเมื่อวันจันทร์ที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2330 ตรงกับแรม 10 ค่ำ เดือน 4 ปีมะแม เวลา 22.30 น. ณ พระราชวังเดิม กรุงเทพมหานคร เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร กับเจ้าจอมมารดาเรียบ (ธิดาพระยานนทบุรีศรีมหาอุทยาน) ซึ่งต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีสุริเยศ² เมื่อแรกประสูติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์เป็น “พระเจ้าหลานเธอหม่อมเจ้าชายทับ” ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

---

¹มหาวิทยาลัยศิลปากร, หนังสือรวมบทความทางวิชาการจากการประชุมทางวิชาการนานาชาติ เรื่อง “มรดกวัฒนธรรม : ไทยกับเพื่อนบ้าน” (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสาร, 2549), 108.

²อุดม เขยทิวส์, พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) (กรุงเทพฯ : ภูมิปัญญา, 2550), 13.

หม่อมเจ้าชายทับทรงเป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมาก จึงเป็นเหตุให้พระองค์ได้พระราชทานเกียรติเป็นพิเศษ³ ดังเช่น เมื่อครั้งพระชันษาครบปีที่เจริญพระมาลีตามประเพณีนิยมของไทย ทรงได้รับการพระราชพิธีเกศากันต์ (ตัดจุก) ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ภายในพระบรมมหาราชวัง เป็นต้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2349 เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงรับอุปราชภิเษกขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลนั้น โดยตามราชประเพณีอันมีมาแต่โบราณแล้ว พระราชโอรส และพระราชธิดาทุกพระองค์ ได้ดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้า ดังนั้นจึงส่งผลให้พระเจ้าหลานเธอ หม่อมเจ้าชายทับ ดำรงพระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์เป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าทับ⁴ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ครั้นพอพระชนมายุครบปีที่พระองค์เจ้าทับจะทรงผนวช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้ทรงผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จออกในพิธีดังกล่าวตั้งแต่วัยเยาว์จนจบพิธี ด้วยพระราชอุตสาหะ แม้ขณะนั้นพระองค์ทรงพระชรา และมีพระชนมพรรษามากถึง 72 พรรษา แล้วก็ตาม พร้อมกับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าชายทับ เสด็จไปประทับจำพรรษาอยู่ ณ วัดราชสิทธิาราม บางกอกใหญ่

ในปี พ.ศ. 2352 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จสวรรคต สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ได้รับการอัญเชิญให้เสด็จขึ้นครองราชย์ เพื่อสืบสันตติวงศ์ตามราชประเพณี มีพระนามตามพระสุพรรณบัฏว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์เจ้าทับ จึงได้เลื่อนพระราชฐานันดรเป็นพระองค์เจ้าลูกหลวง โดยใช้คำนำหน้าพระนามว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าชายทับ⁵

ด้วยผลงานสำคัญด้านต่างๆเป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณชนของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าทับ ส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2356 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็น พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พร้อมได้รับพระราชกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงกำกับราชการกรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระตำรวจว่าความ

---

³ กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม บริษัท มติชน จำกัด, ผู้จัดทำ, สมเด็จพระมหาเจษฎาบดินทร์ (นนทบุรี : กองบรรณาธิการ, 2551), 12.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 14.

ฎีกา⁶ ซึ่งเป็นกรมสำคัญในราชการแผ่นดินในสมัยนั้นทั้งสิ้น ทั้งยังได้รับการวางพระราชฤทัยให้รับราชการต่างพระเนตรพระกรรณอีกเป็นจำนวนมาก

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จสวรรคตในเวลากลางคืนของวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2367 โดยมีได้มีรับสั่งมอบหมายให้พระราชวงศ์พระองค์ใดเป็นผู้ได้รับราชสมบัติสืบพระราชสันตติวงศ์ ทำให้พระราชวงศานุวงศ์ เสนาบดี จึงพร้อมใจกันทูลเชิญพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชย์โดย อเนกมหาชนนิกร สโมสรสมมุติ ในวันอาทิตย์ เดือน 9 ขึ้น 7 ค่ำ ปีมอก ซึ่งตรงกับวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2367 เป็นพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหajesababdinทร์ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 3 แห่งราชวงศ์จักรี ขณะมีพระชนมายุ 37 พรรษา⁷

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้น พระองค์ได้โปรดฯให้จัดงานปลงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และทรงจัดให้มีพระบรมราชาภิเษกขึ้นในปี พ.ศ. 2367 ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนี้ รัชกาลที่ 3 โปรดฯให้ข้าราชการทั่วประเทศกระทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ทรงแต่งตั้งกรมหมื่นศักดิพลเสพย์พระปิตุลาขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลฝ่ายหน้า ตำแหน่งอุปราช⁸

⁶ราชสกุลวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2536), 15.

⁷เหตุการณ์ตอนนี้ ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ว่า “บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างกรม ผู้ใหญ่ เสนาบดี และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่น้อย นอนประจำอยู่ในพระราชวัง จึงอาราธนาพระสังฆราชราชาคณะผู้ใหญ่ มาแล้วพร้อมด้วยพระบรมราชวงศานุวงศ์ต่างกรม และท่านเสนาบดีและข้าละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นประธานในราชการแผ่นดิน เห็นว่าพระเจ้าลูกยาเธอองค์ใหญ่ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงพระสติปัญญาเฉลียวฉลาด ได้ว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาช้านาน ทั้งข้าทูลละอองธุลีพระบาทก็มีความจงรักภักดีในพระองค์ท่านมาก สมควรจะครอบครองสิริราชสมบัติรักษาแผ่นดินสืบพระบรมราชตระกูลต่อไป จึงพากันเข้าเฝ้าพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสผู้ใหญ่ เชิญเสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติ ดำรงราชอาณาจักรสยามพิภพต่อไป...” ดู พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2367-2394 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2481), 30.

⁸เรื่องเดียวกัน, 1-2, 153.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระเกียรติยศสูงสุดให้กับเจ้าจอมมารดาเรียม พระราชชนนี โดยทรงเฉลิมพระนามาภิไธยว่า “กรมสมเด็จพระศรีสุราลัย”⁹ ทั้งยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเจ้านายเป็นเจ้าฟ้าต่างกรม 8 พระองค์ ซึ่งเป็นการแต่งตั้งหรือเลื่อนยศเจ้านายต่างกรม ที่น้อยกว่ารัชกาลอื่นๆ ทั้งนี้เป็นเพราะพระองค์เคยทรงงานมาก่อนหลายหน้าที่ จึงมีประสบการณ์มาก ทรงรอบรู้กิจการบ้านเมือง และนิสัยใจคอของเจ้านาย ตลอดจนข้าราชการเป็นอย่างดี เมื่อตำแหน่งเสนาบดีว่างลง เพราะคนเก่าถึงแก่กรรม หรือเลื่อนฐานะสูงขึ้น พระองค์ทรงตั้งขึ้นใหม่ตามความชอบและคุณวุฒิ เป็นต้นว่า โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นสมุหนายก โปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) เป็นสมุหพระกลาโหม และเสนาบดีกรมคลัง ส่วนเจ้านายและข้าราชการคนใดที่ตำแหน่งสูงอยู่แล้ว และเป็นเจ้านายหรือขุนนางผู้ใหญ่ที่มีได้ทำความผิดอะไร ก็ให้คงอยู่ในตำแหน่งเดิมจนสิ้นพระชนม์หรือถึงแก่กรรม จึงจะแต่งตั้งผู้อื่นขึ้นดำรงตำแหน่งแทน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงสิริราชสมบัติอยู่เป็นเวลา 26 ปี 8 เดือน 12 วัน โดยเสด็จสวรรคตเมื่อวันพุธ ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 ปีฉุน ตรงกับวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2394 รวมสิริพระชนมายุได้ 63 พรรษา ตลอดระยะเวลาที่ทรงครองสิริราชสมบัติพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อประเทศชาติไว้อย่างมหาศาล ซึ่งมีเนื้อหาดังที่จะกล่าวต่อไป

2. พระราชกรณียกิจทางด้านต่างๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

2.1 การเมืองการปกครอง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบบบริหารราชการแผ่นดินยังคงมีระเบียบแบบแผนตามแบบสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ต่อเนื่องมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับยุคสมัย ซึ่งการปกครองในสมัยนี้พระมหากษัตริย์ยังคงมีอำนาจสูงสุดและเด็ดขาดในการปกครองประเทศ มีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่กรุงเทพฯ รัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้ สมเด็จพระราชวังบวรมหาคัณติพลเสพ (พระปิตุลา) ดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล(วังหน้า) ส่วนตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดีทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนยังคงเป็นขุนนางที่ดำรงตำแหน่งในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งในระยะแรกยังไม่ได้ทรงแต่งตั้งผู้ใดเลย จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2373 รัชกาลที่ 3 จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยามหาเสนา ดำรงตำแหน่งสมุหกลาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้าฝ่ายทหาร รับผิดชอบกิจการด้านการทหารทั่วประเทศและปกครองหัว

⁹เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านายฉบับมีพระรูป (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472), 37.

เมืองฝ่ายใต้ ส่วนสมุหนายกโปรดฯให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)¹⁰ ดำรงตำแหน่ง แต่อยู่ในตำแหน่งได้ไม่นานก็ถึงแก่อนิจกรรม จึงโปรดฯให้ เจ้าพระยาพระคลัง(พระยาสุรียวงษมนตรี) ผู้ดำรงตำแหน่งกรมพระคลังมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 2) รับผิดชอบราชการในตำแหน่งสมุหกลาโหม อีกตำแหน่งหนึ่ง โดยเป็นหัวหน้าฝ่ายพลเรือน รับผิดชอบกิจการด้านพลเรือนทั้งหมดและปกครองหัวเมืองเหนือ

ส่วนหัวเมืองชายทะเลด้านฝั่งตะวันออก อยู่ในความดูแลของกรมท่า มีเจ้าพระยาพระคลัง ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมพระคลังทำหน้าที่เกี่ยวกับการพาณิชย์ การต่างประเทศและการป้องกันหัวเมืองใกล้เคียง โดยโปรดฯให้ เจ้าพระยายมราช ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมพระนครบาล ดูแลกิจการภายในพระนครทั้งปวง เจ้าพระยาธรรมา ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมพระธรรมาภิรักษ์ เจ้าพระยาพลเทพดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมพระเกษตราธิการ ส่วนการติดต่อกิจการภายในทั้งปวง เช่น การติดต่อโดยตรงระหว่างรัฐบาลและราษฎรมีไม่มากนักส่วนใหญ่นำหน้าที่ส่วนภูมิภาคเป็นผู้ดูแลดำเนินการเองทั้งหมด

การปกครองส่วนภูมิภาค หรือ การปกครองหัวเมือง ก็ยังคงใช้รูปแบบเดิมเหมือนในสมัยรัชกาลที่ 2 โดยแบ่งภูมิภาค หรือเขตการปกครองออกเป็น หัวเมือง 3 ประเภท ได้แก่ หัวเมืองชั้นใน หรือเมืองจัตวา ซึ่งเป็นเมืองเล็กๆ ที่อยู่บริเวณโดยรอบเมืองหลวง หัวเมืองชั้นนอก ได้แก่ เมืองพระยามหานคร เมืองเอก โท ตรี ซึ่งอยู่ห่างไกลจากราชธานีออกไป เจ้าเมืองมีอำนาจในการปกครองเมืองอย่างเต็มที่ เพราะอยู่ไกลจากราชธานี และหัวเมืองประเทศราช พระมหากษัตริย์จะแต่งตั้งเจ้าประเทศราชให้ปกครองตนเอง แต่ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้เมืองหลวง 3 ปีต่อ 1 ครั้ง หรือถ้าเป็นเมืองที่อยู่ใกล้ราชธานี เช่น อุบลราชธานี เขมร ไทยบุรี เชียงใหม่ หลวงพระบาง ต้องส่งปีละครั้ง เมื่อเกิดศึกสงคราม เมืองประเทศราชเหล่านี้ต้องส่งทหารมาช่วยรบทันที หรือในยามปกติอาจเกณฑ์ชาวเมืองประเทศราชมาช่วยให้แรงงานในการปรับปรุงประเทศ

การปกครองส่วนท้องถิ่น แบ่งออกเป็น บ้าน ตำบล และแขวงตามลำดับ ซึ่งอาจเทียบได้กับ หมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ ในปัจจุบัน

รัชกาลที่ 3 ทรงมีอำนาจเด็ดขาดด้านความยุติธรรมได้โปรดฯให้นำกลอง “วินิจฉัยเภา” มาตั้งไว้ให้ราษฎรตีในเวลาที่ต้องการร้องทุกข์ หรือต้องการทูลเกล้าถวายฎีกา แต่ระบบการร้องทุกข์โดยตรงต่อพระมหากษัตริย์จะเป็นพิธีการมากกว่าจะอำนวยความสะดวกอย่างแท้จริง

---

¹⁰ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 67 จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3 ตอนที่ 1 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2481), ฉ.

รัฐบาลกลางมีหน้าที่ในการประกอบพิธีการต่างๆ การรักษาความสงบภายใน และการป้องกันการรุกรานหรือภัยคุกคามจากภายนอก ทำให้เกิดความมั่นคงภายในประเทศมากขึ้น

2.1.1 เหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเมือง

การปราบปรามโจรผู้ร้ายและการค้าฝิ่น ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้มีการล้อมผู้คนอยู่ตามป่าเขาเป็นจำนวนมาก ชองโจรเหล่านี้มีเจ้านายและข้าราชการเป็นผู้คอยสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง เจ้าเมืองต่างๆก็ไม่กล้าปราบปราม เพราะผู้สนับสนุนชองโจรเหล่านี้เป็นผู้มีอำนาจ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯให้ออกกฎหมายประกาศห้ามการล้อมผู้คนเช่นนี้ในปี พ.ศ. 2380 ต่อมาได้เกิดมีโจรผู้ร้ายกำเริบทำการปล้นสะดมราษฎรในละแวกหัวเมืองใกล้เคียงกรุงเทพฯ พระองค์จึงโปรดฯให้เจ้าพระยาพระคลังคุมตำรวจทั้งวังหน้า¹¹ และวังหลวง ออกปราบปรามในเขตหัวเมืองเหล่านี้ เฉพาะที่จังหวัดสมุทรสงครามจับผู้ร้ายได้ถึง 30 คน

สำหรับการสู้รบในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น แม้จะมีกฎหมายฝืนควบคุมมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 และ 2 แล้วก็ตาม แต่ก็ยังมีการลักลอบสู้รบมากขึ้นทุกที เพราะในสมัยรัชกาลที่ 3 ชาวจีนได้อพยพเข้ามาในประเทศไทยมากขึ้น ชาวจีนเหล่านี้ได้เข้ามาตั้งสมาคมลับขึ้น เรียกว่า “ตัวเหี้ย” พวกตัวเหี้ยกระทำผิดกฎหมายต่างๆ เช่น การลักลอบนำฝิ่นมาขายในไทยเป็นจำนวนมากๆ ทำให้คนไทย คนจีน แม้แต่เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่บางคนก็ติดฝิ่นไปด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. 2382 รัชกาลที่ 3 จึงทรงออก พระราชกำหนดห้ามการค้าฝิ่น พระราชกำหนดฉบับนี้ประกาศให้ราษฎร ทราบถึงความมุ่งหมายของรัฐบาล ในการที่จะกำจัดฝิ่นให้หมดไป โดยรัฐบาลได้ดำเนินการอย่างไม่หยุดยั้งที่จะปราบปรามผู้ลักลอบค้าฝิ่น เริ่มมีการปราบปรามตามภูมิภาคต่างๆ ของไทยโดยเฉพาะทางภาคใต้ตั้งแต่ปรานบุรีจนถึงนครศรีธรรมราช ในปีพ.ศ. 2382 สามารถยึดฝิ่นจากหัวเมืองภาคใต้ได้ถึง 3,700 หาบ และให้เผาทำลายฝิ่นเสียที่หน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรค์

การปราบปรามจีนตัวเหี้ย หรืออั้งยี่ ในระหว่างปี พ.ศ. 2382 ทางภาคใต้ของจีนเกิดความยุ่งยากในทางการเมือง และขาดแคลนอาหารอันเป็นผลมาจากความหนาแน่นของพลเมืองในเขตนี้ จึงเริ่มมีการอพยพชาวจีนเข้ามาในเอเชียอาคเนย์ โดยเริ่มเข้ามาทำการค้าขาย เพาะปลูก และเข้ามารับราชการเป็นนายอากร ชาวจีนดังกล่าวนิยมตั้งสมาคมลับเพื่อขับไล่ราชวงศ์ใต้แข็งของพวกเม่งจู และนำราชวงศ์หมิงกลับมาปกครองจีนอีกครั้งหนึ่ง โดยทั่วไปสมาคมลับเหล่านี้มุ่งช่วยเหลือชาวจีนด้วยกันทางด้านเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 3 ชาวจีนในไทยได้ตั้งสมาคมลับขึ้นชื่อ

¹¹ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, แปลโดย นิจ ทองโสภิต (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514), 31.

“สมาคมตัวเหี้ย”¹² (แปลว่าพี่ชายใหญ่ เลียนแบบมาจากตำแหน่งหัวหน้าใหญ่ของพวกชนชั้นขุนราชวงศ์หมิงในประเทศจีน) ในสมัยต่อมาจะเรียกสมาคมลับในประเทศไทยเหล่านี้ว่า “สมาคมอั้งยี่”

พวกตัวเหี้ยในประเทศไทยได้ลักลอบกระทำความผิดต่างๆ ที่สำคัญ คือ การลักลอบค้าฝิ่นตามบริเวณหัวเมืองชายทะเลมีศูนย์กลางค้าฝิ่นที่ปากแม่น้ำบางปะกง ในปี พ.ศ. 2385 รัชกาลที่ 3 โปรดฯให้ปราบจีนตัวเหี้ยที่นครไชยศรี และสมุทรสาคร สามารถจับโจรจีนได้เป็นจำนวนมาก ต่อมาได้มีการปราบปรามโจรสลัดจีนแถบแม่น้ำบางปะกงและบริเวณสมุทรสาคร ที่ร้ายแรงมากก็คือกรณีจีนตัวเหี้ยคุมพวกเข้าปล้นโรงงานแถบฉะเชิงเทรา และฆ่าคนจีนเจ้าของโรงงานตาย ไทยต้องส่งเจ้าพระยาบดินทรเดชา และเจ้าพระยาพระคลังไปปราบได้สำเร็จ ชาวจีนที่หลบหนีจากภัยของจีนตัวเหี้ย เมื่อทราบข่าวจีนตัวเหี้ยถูกปราบปรามได้แล้ว ต่างก็กลับมาตั้งบ้านเรือนที่อยู่ของตนพบชาวจีนที่ใดแม่มีไซ้จีนตัวเหี้ยหรือไซ้ก็ตาม ชาวไทยก็จับโจรจีนและชาวจีนทั่วไปฆ่าตายหมด ประมาณว่าชาวจีนที่ถูกฆ่าตายหลังการปราบปรามโจรตัวเหี้ยครั้งนี้ประมาณ 3,000 คน การปราบปรามสมาคมลับของชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้มีความมุ่งหมายที่จะปราบปรามสมาคมลับนี้ให้หมดไป โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อรักษาความสงบของบ้านเมืองเท่านั้น มิได้คิดว่าสมาคมตัวเหี้ยเป็นสมาคมที่ทำผิดกฎหมายแต่ประการใด

2.1.2 กฎหมายและการศาล

รากฐานกฎหมายของไทยที่ใช้กันในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์หรือคัมภีร์ธัมมัสถัมของอินเดีย ซึ่งไทยได้รับมาจากมอญอีกต่อหนึ่ง นำมาเป็นรากฐานกฎหมายของสุโขทัยและอยุธยา ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังมีพระราชศาสตร์ ซึ่งเป็นพระบรมราชโองการและพระบรมราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ที่ใช้สำหรับตัดสินคดีความต่างๆ ในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 (พ.ศ.2310) พระราชกำหนดกฎหมายต่างๆ สูญหายกระจัดกระจายและถูกทำลายไปมากมาย มีเหลืออยู่เพียงส่วนน้อย เมื่อมาถึงสมัยธนบุรีมีการปรับปรุงบ้านเมืองและปราบปรามศัตรูที่คอยมารุกรานอธิปไตยของชาติโดยตลอดรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทำให้มีเวลาแก้ไขตัวบทกฎหมายน้อย ส่วนใหญ่ใช้ของเดิมซึ่งรับมาจากสมัยอยุธยา ครั้นมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมกฎหมายที่หลงเหลืออยู่นำมาชำระให้ถูกต้อง และโปรดให้

¹²หม่อมราชวงศ์ แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงษ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 รัชกาลที่ 1- รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2325- พ.ศ. 2394 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525), 244.

อาลักษณ์คัดลอกไว้ 3 ชุด แต่ละชุดให้ประทับตราไว้ ได้แก่ ตราราชสีห์เป็นตราประจำตำแหน่งสมุหนายก ตราคชสีห์เป็นตราประจำตำแหน่งสมุหกลาโหม และตราบัวแก้วเป็นตราประจำตำแหน่งพระคลัง หรือกรมท่า หรือโกษาธิบดี กฎหมายฉบับนี้จึงมีชื่อว่า “กฎหมายตราสามดวง” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1”¹³

นอกจากจะทรงตรากฎหมายตราสามดวงแล้ว ยังมีอีกฉบับหนึ่งที่มีได้ประทับตราสามดวงไว้ เรียกว่า “ฉบับรองทรง” กฎหมายตราสามดวงนี้เป็นกฎหมายหลักในการปกครองประเทศมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5

2.2 สภาพสังคมและเศรษฐกิจ

ลักษณะสังคมและเศรษฐกิจของไทยในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้น ยังมีลักษณะที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยา คือ มีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติมาก ชีวิตความเป็นอยู่จะสอดคล้องกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติ โดยยึดอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักมาแต่ดั้งเดิม การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมจึงเป็นไปในลักษณะเลี้ยงตัวเองได้ สมาชิกในครอบครัวจะผลิตของที่จำเป็นทุกอย่างขึ้นใช้เอง โดยไม่นิยมสะสมส่วนเกินของผลผลิตให้มากเกินไปจนความจำเป็น ทำให้การพึ่งพากันทางด้านวัตถุจึงมีน้อย ประชาชนในช่วงสมัยนี้ยังอยู่ภายใต้การจัดระเบียบของสังคมที่เรียกว่า “ระบบศักดินา” ซึ่ง ตามหลักจะมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด แต่ในความเป็นจริงแล้วภายในรัฐเดียวกันที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขนั้น อำนาจอธิปไตยกระจายไปอยู่ในกลุ่มคนหลายกลุ่ม ได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางและข้าราชการระดับสูง อำนาจนี้ครอบคลุมไปถึงการจัดการทางเศรษฐกิจด้วย ซึ่งระบบศักดินานี้เองส่งผลให้เกิดพันธะของชนชั้นผู้ถูกปกครองอันได้แก่ ไพร่ และทาสที่มีต่อชนชั้นผู้ปกครอง อันได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง ข้าราชการ คือ การมอบผลผลิตส่วนเกินที่เหลือจากการทำกิน ในรูปของส่วยสาอากรให้แก่ทางราชการ หรือกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองผู้มีหน้าที่ดูแลหน่วยงานราชการต่างๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้อยู่บนพื้นฐานความคิดในเรื่องของการตอบแทน ความเชื่อในเรื่องของกรรม การสร้างสมบุญ และความชอบธรรมที่ประชาชนยินดีมอบส่วนเกินเหล่านั้นให้แก่พระมหากษัตริย์ผู้เป็นทั้งเจ้าชีวิต และเจ้าแผ่นดิน เพื่อนำไปทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และบ้านเมือง กล่าวคือพระมหากษัตริย์เป็นผู้มอบที่ทำกินและมอบความคุ้มครองปลอดภัยให้ ตามแนวความคิดแบบ “เทวราชา” ตามอุดมการพุทธ-พราหมณ์ ที่สั่งสมมาก่อนตั้งกรุงรัตนโกสินทร์

¹³ราชบัณฑิตยสถาน, กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2550), 11.

ตามแนวคิดนี้บ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข ก็ด้วยพระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม และทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ

ด้วยเหตุที่เกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักของคนในสังคม และข้าวเป็นอาหารหลักของคนทั้งประเทศ เป็นเสบียงอาหารที่จำเป็นในยามสงคราม และเป็นสินค้าออกที่มีราคาแพงเป็นที่ต้องการของตลาด รัฐจึงให้ความสนใจและสนับสนุนกับการปลูกข้าวของชาวนาอย่างยิ่ง โดยเมืองที่เป็นแหล่งปลูกข้าว เช่น เมืองในภาคกลาง เจ้าเมืองต้อง “รายงานน้ำฝนต้นข้าว” ให้ส่วนกลางรับทราบอยู่เสมอ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเอาพระทัยใส่ในเรื่องนี้มาก นอกจากนี้รัฐยังต้องคอยดูแลเรื่องการปิดน้ำ ยกคันคลอง ยกคันดินกันน้ำ ป้องกันน้ำไหลเข้านาในฤดูน้ำหลาก และเมื่อน้ำลด เจ้าเมืองยังต้องคอยดูแลให้มีน้ำขังในนาอย่างเพียงพอต่อการเจริญเติบโตของเมล็ดข้าวด้วย อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับทรงห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศ ด้วยทรงเกรงว่าข้าวจะขาดแคลน เป็นเหตุให้ราคาข้าวเปลือกตกต่ำ ชาวนาไม่มีแรงจูงใจที่จะขยายพื้นที่การเพาะปลูก ความทุกข์ยากของเกษตรกร ชาวนา ชาวสวนในสมัยนั้นยังมีที่มาจากภัยธรรมชาติที่ทำให้ผลผลิตไม่ได้ตามเป้าหมาย ความช่วยเหลือของรัฐคือ การใช้พิธีกรรมเข้าช่วย เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เพื่อสร้างขวัญกำลังใจให้ชาวนา รวมถึงการออกพระราชบัญญัติให้ใช้ขนาดถังหลวงเป็นขนาดมาตรฐานมาใช้ตวงข้าวราษฎร หรือการให้ขุนนางข้าราชการเสียอากรทำนาเท่าเทียมกันกับราษฎรทั่วไป ความทุกข์ยากของชาวนาที่รัฐช่วยผ่อนคลายนี้นี้ ช่วยลดความคับแค้นในการทำมาหากินของชาวนาลงไปได้มาก

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รายได้ส่วนใหญ่ของประเทศนั้นมาจากการเก็บภาษีในรูปของเงินตรา เนื่องจากรายจ่ายของประเทศในรัชกาลนี้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งในการทำนุบำรุงประเทศ การก่อสร้างสถานที่สำคัญทางราชการ และทางศาสนา ดังเช่น การก่อสร้างกองทัพเรือเพื่อป้องกันประเทศ การสั่งซื้อสินค้าเข้าจากต่างประเทศ นอกจากนี้ ยังมีรายจ่ายที่เป็นค่าเบี้ยหวัดข้าราชการ ค่าสินค้านำเข้า และค่าแรงงานด้วย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดการปรับปรุงด้านภาษีอากรขึ้น โดยมีการส่งเสริมการค้าสำเภา และการค้ากับตะวันตกเพิ่มมากขึ้น ซึ่งการค้ากับต่างประเทศนี้เองเป็นส่วนที่ทำรายได้ให้แก่ประเทศอย่างมหาศาล การค้าในลักษณะนี้ พระองค์เคยทรงดำเนินการเองมาก่อนในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งผลกำไรได้เกิดขึ้นมาจากการดำเนินงานที่แทบไม่ต้องลงทุนอะไรเลย เพราะสินค้าคือของป่าที่เก็บมาจากไพร่ส่วยส่งผลให้ความสำคัญของไพร่ส่วยเพิ่มมากขึ้นในสมัยของพระองค์ และมีส่วนเกี่ยวข้องกับสภาพเศรษฐกิจในสมัยนี้อย่างมาก นอกจากนี้ยังมีการพัฒนารูปแบบจากสินค้าของป่าที่เก็บมาและส่งเป็นสินค้าออก จนเป็นสินค้าที่ต้องผ่านกระบวนการผลิตแปรรูป เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพการค้า

และความต้องการของตลาดในเวลานั้น การเติบโตของการค้านี้เป็นผลให้ไทยไม่สามารถดำเนินการค้าแบบผูกขาดได้เหมือนเดิม หลังการทำสนธิสัญญาเบอร์นี (พ.ศ. 2369) และส่วยที่เคยเรียกเก็บเป็นสินค้าออกก็ต้องลดปริมาณลง โดยรัฐได้เรียกเก็บเป็นตัวเงินทดแทน

การเลิกนโยบายผูกขาดในรัชกาลนี้ไม่ได้เกิดจากแรงบีบบังคับของอังกฤษฝ่ายเดียว แต่ยังเนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมีความคิดที่จะค้าขายแบบเสรีอยู่แล้ว พระองค์ทรงเข้าใจสถานการณ์บ้านเมืองเวลานั้นเป็นอย่างดี นั่นคือการที่อังกฤษมีชัยชนะในสงครามกับพม่า อีกทั้งยังทรงคิดว่ายังมีหนทางค้าขายให้ได้กำไรวิธีการอื่นที่นอกเหนือไปจากการผูกขาดโดยพระคลังสินค้าดังที่เคยทำมา เช่น การค้าขายกับเงินที่ยังคงดำเนินไปด้วยดี การค้าขายกับเมืองในอาณัติของอังกฤษ ได้แก่ ปีนัง สิงคโปร์ และมะละกา ซึ่งเป็นเมืองท่าที่เจริญ และการจัดเก็บภาษีโดยใช้ระบบเจ้าภาษีนายอากร รวมทั้งการจัดหาสินค้าส่งออกที่หลากหลายเพิ่มขึ้นกว่าก่อน นอกจากนี้รายได้ของรัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้รับจากการเก็บภาษีทางการค้ากับต่างประเทศ โดยมีการเก็บภาษีเรือเทียบท่าทั้งสินค้าเข้าและออก และมีการผูกขาดสินค้าโดยการเลือกสินค้าที่เข้ามาในประเทศและที่จะส่งออกนอกประเทศ รัชกาลที่ 3 ยังทรงเปิดโอกาสให้เอกชนเข้ามาผูกขาดการเก็บภาษีแทนรัฐบาล ซึ่งในสมัยนี้เอกชนได้เข้ามาผูกขาดภาษีถึง 38 ประเภท¹⁴ ส่วนมากเป็นการผูกขาดสินค้าที่ชาวต่างประเทศต้องการ เช่น ภาษีพริกไทย ภาษีไม้ฝาง ไม้แดง เกลือ น้ำมันมะพร้าว ฝ้าย ยาสูบ คราม ฯลฯ¹⁵ ซึ่งผู้ผูกขาดภาษีนั้นเรียกว่า “นายอากร” โดยมากจะเป็นชาวจีน ซึ่งผู้ต้องการผูกขาดภาษีต้องยื่นประมูลต่อรัฐบาล และรับรองว่าจะส่งเงินให้รัฐบาลเป็นจำนวนเงินเท่าใด ในเวลาเท่าใด ผู้ใดสามารถส่งภาษีให้รัฐบาลมากที่สุดก็ได้รับอนุญาตให้ผูกขาดสินค้านั้นไป ส่วนมากผู้ผูกขาดภาษีต้องจ่ายเงินล่วงหน้าให้แก่รัฐบาลเป็นเวลา 2 เดือน ที่เหลือค่อยผ่อนผันให้รัฐบาล หลังจากนั้นผู้ผูกขาดก็จะไปเรียกเก็บภาษีจากราษฎรเอง การให้เอกชนผูกขาดภาษีเป็นผลดีต่อรัฐบาล คือการทำให้รัฐบาลมีรายได้ที่แน่นอนเพิ่มขึ้นกว่าเดิม ทั้งยังสามารถเลี่ยงคำว่าผูกขาดสินค้าโดยรัฐบาลในการติดต่อกับต่างประเทศอีกด้วย

ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ยังมีภาษีที่เรียกเก็บเพิ่มขึ้น ซึ่งล้วนเก็บจากสิ่งจำเป็นในการครองชีพของราษฎรทั้งสิ้น เช่น กระดาษ เกลือ ฝิ่น น้ำตาล น้ำมัน ไม้ซัน ฯลฯ แม้ว่าผลจากการปรับปรุง

¹⁴มูลนิธิเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ, วัดยานนาวา-วัดญาณนาวา รัชกาลที่ 3 พระบิดาแห่งการค้าไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประติพจน์, 2547), 55.

¹⁵เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 (พระนคร : ป.พิศนาคะการพิมพ์, 2506), 361.

ระบบการจัดเก็บภาษีจะทำให้รัฐมีรายได้เพิ่มขึ้นจากเดิมจำนวนมาก แต่ประชาชนกลับยังได้รับความเดือดร้อน เนื่องจากภาษีที่ต้งขึ้นใหม่นี้เป็นสินค้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันของราษฎรทั่วไป อีกทั้งระบบการผลิตของไทยในช่วงสมัยนั้น ก็ไม่ได้ผลิตผลออกมามากมายจนเหลือเป็นส่วนเกินจำนวนมาก ยิ่งกว่านั้นภาษีที่รัฐเก็บได้ยังถูกกำหนดส่วนแบ่งของรายจ่ายไว้ให้แก่กรมกองต่างๆ และพระบรมวงศานุวงศ์ ส่วนที่เหลือนำไปทำนุบำรุงศาสนาในด้านต่างๆ และการป้องกันประเทศอีกด้วย โดยมีหลักฐานกล่าวว่ารายได้ของแผ่นดินในรัชกาลนี้ ทั้งที่เป็นสินค้า และเงินตรารวมกันแล้วมีมูลค่าประมาณปีละมากกว่า 14 ล้านบาท¹⁶

การบริหารการคลังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจกล่าวได้ว่ามีประสิทธิภาพกว่าในรัชกาลก่อนๆ เห็นได้จากรายได้ที่มีมากกว่ารายจ่าย รัฐสามารถหาเงินใช้จ่ายในส่วนหนึ่งได้อย่างมหาศาล และมีจำนวนที่แน่นอนในแต่ละปีจากจำนวนเงินที่เจ้าภาษียื่นประมูล แม้ว่าโดยรูปการแล้ว รัฐยังคงสูญเสียผลประโยชน์ไปกับระบบเจ้าภาษีนายอากรและการเก็บส่วยทุกปีอันเนื่องมาจากวิธีการจัดเก็บที่หละหลวม ไม่มีหลักเกณฑ์ เปิดโอกาสให้มีการทุจริตได้ แต่โดยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นนักค้าขายมาตั้งแต่ครั้งทรงว่าราชการกรมท่า ทรงรู้เล่ห์เหลี่ยมพ่อค้า และวิธีการติดต่อกับค้าขายกับคนจีนมาก่อน อีกทั้งทรงมีความใกล้ชิดกับเจ้าภาษีนายอากร ทำให้พระองค์ทรงเข้าใจรูปแบบการทำงานของคนเหล่านั้น เพราะฉะนั้นการเบียดบังทุจริตที่น่าจะเกิดขึ้นมากก็อยู่ในวงจำกัด ที่สำคัญนโยบายการจัดเก็บภาษียังแสดงให้เห็นพระปรีชาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการพยายามหาทางชดเชยการสูญเสียรายได้จากการต้องยกเลิกการค้าแบบผูกขาดภายหลังการทำสนธิสัญญาเบอร์นี มาเป็นการเก็บภาษีโดยเจ้าภาษีแทน นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสร้างความแข็งแกร่งทางเศรษฐกิจให้แก่รัฐโดยอาศัยการขยายอาณาเขตหรือการสงคราม ที่นอกจากจะแสดงให้เห็นความจงรักภักดีที่พลชนิกทุกเหล่าชั้นที่มีต่อองค์พระมหากษัตริย์แล้ว ยังแสดงให้เห็นบุญญาธิการของ

---

¹⁶รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดฯให้มีการสักเลกเพื่อเข้ารับราชการและทำงานในปี พ.ศ. 2368 แต่ทรงเปลี่ยนแปลงในแง่ที่ว่า ชายฉกรรจ์สามารถชำระเงินแทนแรงงานได้ การชำระเงินนี้ต้องขออนุญาตจากรัฐบาลก่อน กำหนดอัตราชำระเงินคนละ 6 บาทต่อเดือน พวกทาสหากได้รับการยกเว้น แรงงานนายจ้างต้องจ่ายเงินแทนเป็นรายปีคิดปีละ 5 บาท ส่วนชาวจีนเสียค่ายกเว้นในการเกณฑ์แรงงานเพียงเล็กน้อย คือ คนละ 1.50 บาทต่อ 3 ปี เกี่ยวกับการเสียอากรนาด้วยข้าว เดิมเก็บเป็นข้าวจำนวน 2 ถังต่อหนึ่งไร่ ได้เปลี่ยนมาเป็นการชำระค่านาเป็นเงิน 3 เฟื้องต่อนา 1 ไร่, ดูเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, 361.

พระมหากษัตริย์ที่เมื่อชนะข้าศึกได้ก็สามารถกวาดต้อนผู้คนมาเป็นแรงงานเพิ่มผลผลิต รวมทั้ง ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถนำมาเป็นส่วยเพิ่มพูนรายได้ให้แก่รัฐของตนอีกด้วย พระราชภารกิจ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านนี้ก็คือการขยายอาณาเขตไปทางหัวเมืองลาว ตะวันออก ภายหลังการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ทำให้ไทยได้ประชากรลาวส่วนหนึ่งมาเป็นแรงงาน ผลิตข้าวและทำการกสิกรรมในหัวเมืองชั้นในซึ่งเป็นแหล่งอยู่ข้าวอันน้ำได้แก่ สระบุรี อโยธยา ลพบุรี ฉะเชิงเทรา เป็นต้น พวกชาวลาวเหล่านี้ต้องทำส่วยส่งรัฐเพื่อเป็นเสบียงให้นครหลวงและส่งขาย เป็นสินค้าออก ส่วนหัวเมืองชั้นนอกที่รัฐยกฐานะจากบ้านให้เป็นเมือง และให้เจ้าเมืองปกครอง กันเอง ก็เป็นแหล่งเรียกเก็บส่วยได้อย่างเต็มที่ รายได้จากส่วยสาอากรที่เก็บได้จากภูมิภาคนี้ จึง ช่วยให้มีรายได้อีกเพิ่มขึ้นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน

การสร้างความแข็งแกร่งทางเศรษฐกิจให้แก่รัฐอีกประการหนึ่ง คือ การสร้างสาย สัมพันธระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางและข้าราชการระดับสูงซึ่งมีอำนาจ และบทบาททางการปกครองและเศรษฐกิจ เพื่อเป็นฐานกำลังให้แก่ราชบัลลังก์ในด้านความมั่นคง และกว้างขวางยิ่งขึ้น ผลประโยชน์ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีส่วนได้และเปิดโอกาสให้ขุนนาง ข้าราชการได้มีส่วนร่วมย่อมช่วยลดแรงกดดันที่อาจเกิดขึ้น ดังนั้นการให้พระบรมวงศานุวงศ์ ขุน นางและข้าราชการระดับสูงที่มีอำนาจหน้าที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในผลประโยชน์ทั้งทางการเมือง และเศรษฐกิจ ดังที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินนโยบายให้อำนาจแก่ขุนนาง และราชวงศ์ในลักษณะอุปถัมภ์และการสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่าง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กับขุนนางตระกูลบุญนาคร เป็นต้น เป็นส่วนช่วยให้ เสถียรภาพทางการเมือง การปกครองตลอดจนความมั่นคงทางเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 3 แน่น ยิ่งขึ้นอีกทั้งยังช่วยลดการแสวงหารายได้นอกระบบที่อาจเกิดขึ้นอีกด้วย

การส่งเสริมสนับสนุนให้ชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเมืองไทยเป็นจำนวนมาก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวได้ว่าเป็นส่วนช่วยให้สภาพเศรษฐกิจมีการ เปลี่ยนแปลงมากขึ้นในด้านที่คนจีนเป็นตัวกลางในการรวบรวมผลประโยชน์เข้าสู่รัฐ นั่นคือเป็นเจ้า ภาษีนายอากร ในขณะเดียวกันก็เป็นพ่อค้าไปด้วย สังคมไทยจึงเกิดชนชั้นใหม่คือ พวกพ่อค้า นายทุนที่มักจะแสวงหาผลประโยชน์ให้ตัวเองมากที่สุด นอกจากนี้ในเรื่องการจ้างแรงงานซึ่งเป็นการ เปิดโอกาสให้ไพร่ได้มีเวลาเพิ่มผลผลิตให้กับรัฐมากขึ้น และเมื่อสินค้าส่งออกเปลี่ยนรูปแบบ จากของป่าเป็นสินค้าที่ต้องผ่านกระบวนการผลิตรัฐก็ได้อาศัยชาวจีนเหล่านี้ซึ่งมีทั้งเวลา มีอิสระไม่ ขึ้นสังกัดมูลนายใด และมีความสามารถเป็นผู้ผลิตสินค้า เช่น พริกไทย น้ำตาลทราย ทำให้สินค้า ของไทยมีความหลากหลายมากขึ้น ยังมีสินค้าเกิดขึ้นมากมายรัฐก็ยังได้ประโยชน์จากการเก็บภาษี

อากรสินค้านั้นด้วย กล่าวได้ว่า ชาวจีนอพยพเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้เศรษฐกิจเพื่อการส่งออกเติบโตได้อย่างรวดเร็ว

นโยบายทางเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้สังคมเกิดการ พัฒนา และเจริญขึ้นอย่างไม่เคยเป็นในรัชกาลก่อน โดยที่โครงสร้างของระบบยังเป็นเช่นเดิม นั่นคือโครงสร้างเศรษฐกิจทางการเกษตรที่สามารถรักษาสมดุลทางเศรษฐกิจและสังคมไว้ได้อย่างดี อาจกล่าวได้ว่าพัฒนาการทางสังคมอันเกิดจากการวางนโยบายเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่นำไปสู่ระบบทุนนิยม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลง คลื่นคล้ายของระบบไพร่อย่างค่อยเป็นค่อยไป จนแทบจะหมดความสำคัญในเวลาต่อมา

2.3 ศิลปกรรม และคติความเชื่อทางศาสนา

ศิลปกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ถือได้ว่าเป็นยุคทองแห่งการสร้างสรรคศิลปกรรมแขนงต่างๆ ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งสถาปัตยกรรม จิตรกรรม และประติมากรรม ได้ถูกรังสรรค์ขึ้นเพื่อการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นหลัก โดยอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดที่มีมาแต่สมัยอยุธยา แต่ทั้งนี้รูปแบบของงานศิลปกรรมที่ปรากฏกลับมีความโดดเด่นและแปลกใหม่กว่ายุคก่อน ทั้งวัสดุประดับตกแต่ง และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ถือได้ว่าเป็นช่วงสมัยที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวเป็นอย่างยิ่ง ดังที่จะกล่าวเป็นแขนงต่างๆ โดยย่อ ดังนี้

2.3.1 งานสถาปัตยกรรม

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือได้ว่าเป็นช่วงระยะเวลาที่สภาพบ้านเมืองมีปัจจัยความพร้อมหลายๆด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ยังผลให้มีการสร้างวัดวาอาราม และบูรณปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่งที่ชำรุดทรุดโทรม ที่สำคัญนอกเหนือจากการปกครองบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชปณิธาน คือการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา พระองค์มีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนายิ่งนัก โดยมีพระราชดำริว่าการสร้างถาวรวัตถุเป็นบุญกุศลอย่างยิ่ง ถึงขนาดมีคำพูดที่ว่า “ถ้าใครใจบุญสร้างวัดวาอารามก็เป็นคนโปรด”¹⁷ ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงชักชวนและสนับสนุนเหล่าขุนนาง และราษฎรของพระองค์มาช่วยกันสร้างวัดขึ้น โดยผู้ใดที่สร้างวัดก็ได้รับบรรดาศักดิ์ จนเกิดเป็นประเพณีอย่างหนึ่งในการสร้างวัดประจำตระกูลขึ้น

ในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถทางการช่างของพระองค์ในหลายด้าน ทั้งสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม โดยเฉพาะทางด้านสถาปัตยกรรมในรัชสมัยของพระองค์นั้น กล่าวได้

¹⁷ โอบาส วลลิภากร, ประวัติและผลงานนายโอบาส วลลิภากร (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 11.

ว่ามีลักษณะเฉพาะที่ถือเป็นเอกลักษณ์ประจำรัชกาลที่เรียกว่า “สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม” ซึ่งเป็นการผสมผสานกันระหว่างศิลปะไทยกับศิลปะจีน รูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมนี้ สันนิษฐานว่าปรากฏรูปแบบขึ้นครั้งแรก ณ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร¹⁸ ซึ่งเป็นวัดที่ทรงบูรณปฏิสังขรณ์เมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เป็นไปได้ว่า เมื่อเป็นวัดที่พระองค์ทรงเป็นผู้สร้าง หรือทรงบูรณปฏิสังขรณ์ด้วยพระองค์เอง พระองค์จึงสามารถเป็นผู้กำหนดรูปแบบสถาปัตยกรรมแก่วัดนั้นได้ โดยทรงสร้างให้มีรูปแบบที่แตกต่างไปจากประเพณีนิยม

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับเอาอิทธิพลรูปแบบศิลปะจีนเข้ามาผสมผสานกับศิลปะไทย อาจเป็นเพราะการติดต่อสัมพันธ์กับจีนในขณะนั้นยังมีอยู่มาก แม้ว่ารัชสมัยของพระองค์จะมีการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ก็มีวัดจำนวนมากที่ต้องบูรณปฏิสังขรณ์ จึงทำให้พระองค์ต้องควบคุมค่าใช้จ่าย ทั้งยังต้องคำนึงถึงความคงทนของวัสดุ ซึ่งกระเบื้องเคลือบ และปูนปั้นจากจีน จะเอื้อประโยชน์ใช้สอยได้ดีกว่าวัสดุที่เป็นไม้ตามแบบวัดวาอารามเดิมๆ จะสังเกตได้ว่า วัดวาอารามที่เป็นแบบพระราชนิยมจะไม่มีเครื่องไม้ที่เป็นซ่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และหน้าบัน ก็จะทำอิฐถือปูนประดับงานปูนปั้น หรือกระเบื้องเคลือบแทน สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในฐานะทรงเป็นนายช่างมีลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวถึงศิลปกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะวัดราชโอรสารามฯ ว่าเป็น “วัดนอกอย่าง” การสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหลัก เพียงแต่ปรับเปลี่ยนรูปแบบบางส่วนเพื่อให้มีความทนทาน เรียบง่าย และสะดวกในการดูแลรักษา สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมส่วนใหญ่จะปรากฏในอาคารที่เป็นพระอุโบสถ และพระวิหารเป็นสำคัญ นอกจากนี้พระเจดีย์ และพระปรางค์ได้ถูกนำกลับมาเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของผังวัดในสมัยนี้อีกครั้ง¹⁹ ซึ่งกล่าวได้ว่าปรากฏอยู่ในวัดทุกวัดที่พระองค์ทรงสถาปนา หรือปฏิสังขรณ์

¹⁸ เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์, อลังการสถาปัตยกรรม ๒๐๐ กำฟ้าเพือนาว (กรุงเทพฯ : บริษัทสามเสนการพิมพ์, 2548), 47.

¹⁹ กรมศิลปากร, สถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2538), 195.

2.3.2 งานจิตรกรรม

วิวัฒนาการจิตรกรรมฝาผนังแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเริ่มมาแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สืบต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว²⁰ ซึ่งพระองค์ทรงโปรดการสร้างวัดวาอาราม และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นที่สุด จึงเป็นรัชสมัยที่มีความสำคัญยิ่งในศิลปกรรมไทย และถือได้ว่าเป็นยุคทองของจิตรกรรมยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังจะเห็นได้จากผลงานของจิตรกรที่มีฝีมือสูง คือ หลวงเสนีย์บริรักษ์ (ครูคงแป๊ะ) และหลวงวิจิตรเจษฎา (ครูทองอยู่) ที่วัดสุวรรณาราม บางกอกน้อย กรุงเทพฯ นอกจากนั้นยังมีผลงานของจิตรกรอีกหลายคนที่มีคุณค่าอันงดงาม อาทิเช่น จิตรกรรมฝาผนังที่วัดสุทัศนเทพวราราม พระอุโบสถวัดทองนพคุณ พระอุโบสถวัดบางขุนเทียนนอก ในต่างจังหวัดได้แก่ที่อุโบสถวัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี อุโบสถวัดโพธิ์บางโอ จังหวัดนนทบุรี อุโบสถวัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี เป็นต้น

ลักษณะโดยทั่วไปของงานจิตรกรรมไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นตัวแทนของยุคสมัยที่แสดงความแจ่มชัดในรูปแบบที่สอดคล้องกับสภาพบ้านเมืองในขณะนั้น พุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองและบ้านเมืองที่มั่งคั่ง เป็นเหตุสำคัญให้มีการสร้างงานจิตรกรรมฝาผนัง เมื่อประกอบเข้ากับองค์รวมของสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่มีอยู่มาก ซึ่งสามารถจำแนกลักษณะได้ดังนี้

สี ในสมัยนี้ถือได้ว่าการปฏิรูปการใช้สี ในงานจิตรกรรมฝาผนังอย่างเห็นได้ชัด คือ หลีกเลี่ยงการใช้สีทึบ มาใช้สีบางๆหลายสี และมักใช้สีที่ดูสดใสตัดกันมากขึ้น มีชีวิตชีวา การให้สีในฉากธรรมชาติ มีการใช้สีตามอิทธิพลฝรั่ง ที่มีภาพพิมพ์เริ่มเผยแพร่เข้ามา คือมีสีที่ใกล้เคียงกับสีที่มีอยู่ในธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นธารน้ำ ต้นไม้ ภูเขาหินประกอบกับการปิดทองลงไปในบางส่วนที่ต้องการเน้น เช่น เครื่องทรงของบุคคลชั้นสูง

องค์ประกอบ ภาพจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการแก้ปัญหาทางองค์ประกอบศิลป์ มีการเปลี่ยนแปลงไปมาก ไม่เหมือนกับสมัยที่ผ่านมา โดยมักจะเป็นเรื่องทศชาติชาดก พุทธประวัติ อดีตพุทธ เวสสันดรชาดก โดยแบ่งผนังออกเป็นสองฝาก เป็นผนังฝั่งซ้ายและขวาของพระประธาน ฝั่งซ้ายนั้นมักเขียนเรื่องทศชาติ หรือพระเจ้าสิบชาติ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับบารมีที่สำคัญของพระโพธิสัตว์ ผนังฝั่งขวา ของพระประธานมักเขียนเป็นเรื่องพระเวสสันดรชาดก เขียนระหว่างช่องหน้าต่าง เห็นกรอบหน้าต่างขึ้นไป จนจรดคานรับหลังคาหรือเพดาน มักเขียนเป็นเทพชุมนุม เรียงเป็นลำดับชั้นขึ้นไป บนสีพื้นสีแดงสลับกับน้ำตาลแก่เกือบดำ ส่วนผนังหุ้มกลอง

²⁰ กรมศิลปากร, คุณลักษณะในจิตรกรรมไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2547), 26.

ด้านหน้าพระประธาน เหนือกรอบประตู เขียนเป็นภาพมารผจญเต็มพื้นที่ผนัง จึงเป็นภาพที่มีเนื้อหาเดียวและขนาดใหญ่ แสดงมวลของความเคลื่อนไหว และการรวมตัวกันของรูปทางเล็กๆ มากมาย ที่กระหนาบข้างรูปทรงที่อ่อนโยนของพระแม่ธรณี และรูปทรงสงบนิ่งของพระพุทธเจ้าที่ นั่งอยู่ในท่ามารวิชัย

ผนังหุ้มกลองด้านหลังพระประธานนิยมเขียนภาพพระพุทธเจ้าเสด็จจากดาวดึงส์เป็น ภาพขนาดใหญ่เช่นกัน ประกอบด้วยฉากไตรภูมิแสดงให้เห็นถึงชั้นเชิงต่างของหมู่ชาตบริภันต์ กลุ่มเทวดา ปราสาท วิมาน ชั้นพรหมต่างๆ มีเขาพระสุเมรุอยู่ตรงกลาง ซึ่งเบื้องบนเป็นที่ตั้งของ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พร้อมทั้งภาพพระพุทธเจ้าทรงเสด็จลงมาบนบันไดแก้ว มีบันไดเงินและทอง ขนาบอยู่ด้านข้าง ทอดลงมาจนถึงด้านล่างของภาพ ภาพไตรภูมิที่อยู่เบื้องหลังนี้ ช่างเขียนตั้งใจให้ ล้อกันกับรูปนอกขององค์พระประธานในโบสถ์และโครงสร้างภายในอาคาร จึงแลดูส่งเสริมซึ่งกัน และกันอย่างเหมาะสม ทำให้ภาพรวมของจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมรวมเป็น อันหนึ่งอันเดียวกันอย่างชาญฉลาด ด้วยการควบคุมการลดหลั่นกันของขนาด ประติมากรรม จิตรกรรมฝาผนัง และตัวอาคาร ประกอบกับการใช้น้ำหนักของสีเพื่อสร้างบรรยากาศภายในตัว โบสถ์ ทำให้ปฏิมากรพระประธานซึ่งถูกปิดด้วยทองคำเปลวทั้งองค์นั้น ดูเด่นชัดขึ้นมาจาก สิ่งแวดล้อมที่เป็นบรรยากาศของสีส่วนรวม เกิดรสชาติทางสายตามากกว่าภาพเขียนในยุคสมัยที่ ผ่านมา²¹

เรื่องราวบนภาพจิตรกรรมสะท้อนให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 3 ที่ทรงคิด ประยุกต์การเขียนจิตรกรรมเพื่อนำสรรพวิชาทั้งหลายมารวบรวมหรือแสดงไว้ มีการเปลี่ยนแปลง ขึ้นหลายอย่าง เช่น การเขียนภาพปฐมสมโพธิ พระพุทธประวัติโดยพิสดารจากต้นฉบับ , แปลง ภาพไตรภูมิเป็นเสด็จจากดาวดึงส์ คือเขียนภาพพุทธประวัติเรียงตามลำดับ คือเขียนภาพมารวิชัย ไว้ที่หุ้มกลองด้านหน้า แล้ววนกลับมาถึงผนังตอนหลังก็เขียนภาพเสด็จจากดาวดึงส์เต็มหน้า เป็น ต้น

2.2.3 งานประติมากรรม

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่ามีการ สร้างประติมากรรมโดยเฉพาะพระพุทธรูปขึ้นเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกับงานด้านสถาปัตยกรรม จนอาจกล่าวได้ว่าการสร้างพระพุทธรูปสำคัญขึ้นมากที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้หล่อพระพุทธรูปสำคัญขึ้นเป็นจำนวนมาก ทรงพระราช ศรัทธาและเอาพระราชหฤทัยใส่ในการสร้างพระพุทธรูปด้วยพระองค์เอง ดังปรากฏในเอกสาร

²¹ ศิลปะรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-8 (ม.ป.ท., 2539), 7.

หมายรับสั่งในสมัยรัชกาลที่ 3 ระบุว่าบางคราวเสด็จเป็นผู้ร่วมเทพของหล่อพระพุทธรูปด้วยพระองค์เอง ณ โรงหล่อ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสนับสนุนผู้อื่นให้สร้างพระพุทธรูปขึ้นด้วยเช่นกัน

งานสร้างพระพุทธรูปในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น ปรากฏว่ามีการสร้างน้อยมาก เนื่องจากเป็นระยะเวลาแห่งการสร้างบ้านแปลงเมือง การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่มีอยู่เดิมเป็นหลัก และที่สำคัญคือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้มีการอัญเชิญพระพุทธรูปทองเหลืองทองสำริดจากเมืองอยุธยา และสุโขทัย เพื่อบูรณะปฏิสังขรณ์อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ภายในพระเบญจคค และตามวิหาราย วิหารทิศ วัดพระเชตุพนฯ

พระพุทธรูปในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พบโดยทั่วไปจะมีพระพักตร์อย่างหุ่น คือ สีพระพักตร์แสดงอาการนิ่งคล้ายกับหุ่นละคร²² ซึ่งความจริงก็เป็นงานที่สืบเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาแล้ว แต่มาปรากฏอย่างมากในรัชสมัยของพระองค์ ในกลุ่มที่มีการสร้างอยู่โดยทั่วไปในสมัยหลัง เช่น กลุ่มพระพุทธรูปประธานในพระอารามสำคัญที่พระองค์ทรงสถาปนาหรือบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นภายหลัง เช่น วัดราชนันทารามฯ วัดเฉลิมพระเกียรติฯ วัดสุทัศนเทพวรารามฯ เป็นต้น ซึ่ง “พระพุทธรอนันตคุณอดุลยญาณบพิตร” พระประธานในพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม น่าจะเป็นต้นแบบที่สำคัญ พระพุทธรูปประธานขนาดใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้การหล่อขึ้นเพื่อประดิษฐานในวัดสำคัญที่พระองค์ทรงสถาปนาขึ้นใหม่นอกจาก พระพุทธรอนันตคุณอดุลยญาณบพิตร ได้แก่ “พระพุทธรตรีโลกเชษฐ” พระประธานในพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม “พระพุทธรเสฏฐมุนี” พระประธานในศาลาการเปรียญ วัดสุทัศนเทพวราราม “พระเสฏฐมุนี” พระประธานในพระอุโบสถวัดราชนันทาราม “พระพุทธรมหาโลกาภินนทปฎิมา” พระประธานในพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ พระพุทธรูปทั้งหมดนี้มีลักษณะโดยรวมที่เหมือนกันเกือบทุกพระองค์ และจากหลักฐานการสร้างที่ปรากฏจากลวดลายว่าสร้างขึ้นในโรงหล่อหลวง เสร็จแล้วจึงอัญเชิญไปประดิษฐานตามวัดต่างๆ ดังนั้นการที่พระพุทธรูปในกลุ่มนี้มีลักษณะเดียวกันทั้งหมดนั้นเกิดจากการสร้างขึ้นโดยช่างหลวง ซึ่งเรียกว่า “กรมช่างหล่อ” ที่อาจเป็นช่างคนเดียวกันหรือกลุ่มเดียวกัน

²² ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551), 221.

ในจำนวนพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงสถาปนาขึ้นนั้น พระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในพระบรมมหาราชวังนับเป็นจำนวนมากที่สุด²³ และในจำนวนนี้มีพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ที่เรียกว่า “พระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราช” ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยสำริด แล้วหุ้มด้วยทองคำ ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิ ลายลงยาราชาวดี ประดับด้วยเนาวรัตน์ ทรงอยู่ในอิริยาบถยืน พระหัตถ์ทั้งสองแสดงปางประทานอภัย โดยพระประสงค์นั้นเพื่ออุทิศถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระบูรพมหากษัตริย์ในอดีต ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในพระองค์เอง และทรงอุทิศพระราชกุศลพระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งปัจจุบันพระพุทธรูปสำคัญที่ทรงสร้างชุดนี้หมู่หนึ่งประดิษฐานภายในหอพระสุลาลัยพิมาน และอีกหมู่หนึ่งประดิษฐานที่ฐานชุกชีของพระพุทธรูปสมเด็จพระรัตนปัทมมาร (พระแก้วมรกต) ภายในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง นอกจากนี้ยังมีการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ยาว 90 ศอก ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระพุทธรูปทรงเครื่องอีกหลายองค์ และพระพุทธรูปปางต่างๆตามพุทธประวัติ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้มีการสร้างงานประติมากรรมรูปเหมือนบุคคลขนาดเท่าองค์จริงเพื่ออุทิศแด่พระเถระผู้ทรงคุณ คือสมเด็จพระสังฆราช (สุก ไก่เถื่อน) ซึ่งท่านเคยเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ของพระองค์ และสมเด็จพระพุทธิโชติญาณ (ขุน วัดโมลีโลกย์) ประดิษฐาน ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และวัดโมลีโลกยาราม ตามลำดับ ซึ่งการสร้างรูปเถระมีความเหมือนจริงมากขึ้น เช่นการเน้นใบหน้าส่วนแก้ม รอยย่นของคอและหัวไหล่ ทำให้เกิดความแปลกใหม่ที่ต่างไปจากประเพณีการสร้างพระพุทธรูปขนาดเท่าตัว เพื่อการอุทิศอย่างที่เคยปฏิบัติมา จึงนับเป็นความก้าวหน้าอย่างแท้จริงในการสร้างงานประติมากรรมที่เกิดขึ้นอย่างใหม่ในรัชสมัยของพระองค์ ทั้งนี้มีอิทธิพลสำคัญมาจากตะวันตกซึ่งเริ่มต้นอย่างมากในช่วงเวลานี้

สำหรับงานประติมากรรมประเภทปูนปั้นเพชร เป็นกรรมวิธีที่ได้รับอิทธิพลจีนซึ่งผสมด้วยน้ำมันตั้งอิ้ว ส่วนใหญ่เป็นงานประดับสถาปัตยกรรม เช่น ลายไทย ลายเครือเถา ลายแบบจีน รูปสัตว์หิมพานต์ รวมไปถึงตัวพระตัวนาง ซึ่งจะประดับตามหน้าบัน คอซอง ชุ่มประตูหน้าต่าง และยังมีการประดับด้วยกระเบื้องถ้วยตามอิทธิพลจีนด้วย ซึ่งงานปูนปั้นตกแต่งมีการใช้เทคนิคปูนปั้นตามแบบลักษณะจีนเข้าไปผสมผสานในงานประติมากรรมประดับ ดังจะเห็นได้จากวัดประยูรวงศาวาส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสุทัศนเทพวราราม วัดเศวตฉัตร วัดราชโอรส และวัดนางนอง เป็นต้น

²³ หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธรูปในพระบรมมหาราชวัง (กรุงเทพฯ : สำนักพระราชพิธี, 2535), 9.

ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีช่างปั้นที่มีฝีมือสูงที่เห็นว่าผลงานเด่นชัด คือ หลวงเทพรจนา (กัน) ซึ่งเป็นผู้ปั้นรูปยักษ์ทศกัณฐ์ กับสหัสเดชะ คู่กันในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และอาจารย์ใจผู้แกะสลักภาพรามเกียรติ์ ด้วยหินอ่อน ประดับผนังกรอบพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นจำนวน 154 ภาพ ซึ่งถูกเผยแพร่ไปทั่วโลก โดยได้มีการ RUBBING ออกจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว

2.3.4 คติความเชื่อทางศาสนา

คนไทยสมัยรัตนโกสินทร์มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ควบคู่ไปกับความเชื่ออื่น ๆ โดยเฉพาะลัทธิพรหมณ์ ที่มีความสำคัญในพระราชพิธีและราชประเพณีของพระมหากษัตริย์ โดยนำมาประกอบพิธีการในราชสำนัก เพื่อเป็นการเสริมบารมีทางการปกครองของกษัตริย์ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีโสกันต์ พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ฯลฯ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้ถือปฏิบัติและเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีการนั้น ๆ พุทธศาสนาได้รับการยอมรับควบคู่ไปกับความเชื่อในเรื่องผีสงเทวดา คนไทยคิดหาวิธีกำจัดความกลัวด้วยเวทมนต์คาถา นิยมสะสมเครื่องราง ของขลัง พระเครื่อง ตรีศูรี ยันต์และเหล็กไหล ฯลฯ ใช้ป้องกันภัยอันตรายจากการทำสงคราม ด้านความเชื่อเรื่องผี คนไทยเชื่อว่าความตายเป็นการทิ้งดวงวิญญาณไว้ที่โลกมนุษย์ในวันสุดท้ายของปี เป็นวันที่ผีจะออกมาเดินตามถนน คนไทยมีความผูกพันเชื่อถือในเรื่องไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ อันเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านของไทย ซึ่งปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน และสอดคล้องกับสังคมเกษตรกรรม และเชื่อว่าปรากฏการณ์ธรรมชาติมีอำนาจลึกลับบางอย่างคอยควบคุมอยู่ แม้ในปัจจุบันความเชื่อนี้ยังคงปรากฏอยู่ในสังคมไทยค่อนข้างมาก ความศรัทธาอย่างแรงกล้าในศาสนามีแกนกลางอยู่ที่พระเจ้าแผ่นดิน คือรัชกาลที่ 3 ทรงประเพณีปฏิบัติเพื่อความเจริญทางพุทธศาสนายิ่งกว่ารัชกาลอื่นๆ มีการสร้างพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ เป็นอันมาก ในด้านการทำนุบำรุงสงฆ์ ทรงบริจาคไทยธรรมแก่พระสงฆ์จำนวนมาก และทรงส่งเสริมการศึกษาพระธรรมในหมู่สงฆ์ เช่น การสอนปริยัติ และการบำรุงการศึกษาสมณวิปัสสนา เป็นต้น

2.4 ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

- ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367- 2394) ไทยมีความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านทั้ง พม่า ลาว กัมพูชา และเวียดนาม โดยเฉพาะความสัมพันธ์ด้านสงคราม ดังปรากฏหลักฐานว่า สงครามที่เกิดขึ้นในรัชกาลของพระองค์นั้นมีทั้งสงครามทางทิศตะวันตกกับพม่า และสงครามทางทิศตะวันออก ที่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างไทยกับเวียดนาม เพื่อที่จะมี

อำนาจเหนือลาว และเขมร ดังนั้นสงครามระหว่างไทยกับเวียดนามในช่วงรัชกาลนี้ส่วนใหญ่จึงเป็นสงครามที่เกิดขึ้นในดินแดนของลาว และกัมพูชา ซึ่งเป็นที่รู้จักกันว่า “สงครามอานามสยามยุทธ”

ผลกระทบของสงครามและความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านที่เกิดขึ้นในรัชกาลที่ 3 ได้ส่งผลสืบเนื่องต่อความเป็นประเทศไทยในปัจจุบันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะแต่เรื่องของอาณาเขตหรือดินแดนอย่างที่มีส่วนใหญ่ว่าใจเท่านั้น แต่ผลกระทบที่ส่งผลต่อสังคมไทยมากที่สุดนั้น น่าจะได้แก่การอพยพเคลื่อนย้ายประชากรในลักษณะที่เรียกว่า “เทครัว” ได้แก่ ครัวลาว เวียงจันทน์ ครัวลาวพวน ครัวเขมร ครัวญวน และครัวจาม ทั้งภายในช่วงเวลาที่เกิดสงคราม และภายหลังสงครามสงบแล้ว นำมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณปริมณฑลของกรุงเทพฯ ในเวลานั้น และเมืองต่างๆใกล้เคียง การ “เทครัว” ได้ก่อให้เกิดเป็นรากฐานของชุมชนที่อาศัยอยู่สืบมา และได้มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมจนกลายเป็นประชากรไทยในปัจจุบัน และได้มีการจัดตั้งเมืองใหม่ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออก เพื่อประโยชน์ต่อการสงคราม แต่ต่อมาเมืองเหล่านี้ได้พัฒนาจนกลายเป็นจังหวัดต่างๆของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

อย่างไรก็ตามเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนเกี่ยวกับสัมพันธ์ของไทยกับประเทศเพื่อนบ้านที่เกิดขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงขอลำถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวดังนี้

ความสัมพันธ์กับประเทศพม่า

ความสัมพันธ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นความสัมพันธ์ที่ได้รับผลสืบเนื่องจากในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในสมัยนี้ อันตรายจากภัยคุกคามของพม่าต่อกรุงรัตนโกสินทร์ได้สิ้นสุดลงเนื่องจากพม่าได้รับแพ้อังกฤษในการสงครามครั้งแรก²⁴ ทำให้พม่าต้องสูญเสียดินแดนตอนใต้ซึ่งเคยเป็นดินแดนของมอญให้กับอังกฤษทั้งหมด ดินแดนเหล่านี้เคยเป็นเส้นทางที่พม่าใช้ยกทัพเข้ามาทำสงครามกับไทย และเป็นดินแดนที่ใช้เป็นที่พักกองทัพเพื่อสะสมเสบียงอาหารก่อนยกทัพเข้ามาทำสงครามกับไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวค่อนข้างสงบ และไม่มีการติดต่อกันมากนักเนื่องจากดินแดนที่เคยติดต่อกันระหว่างพม่ากับไทยได้ตกเป็นดินแดนของอังกฤษ ดังนั้นนับตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมาไทยกับพม่าไม่เคยได้ทำสงครามครั้งใหญ่กันอีกยกเว้นสงครามเมืองเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นสงครามครั้งสุดท้ายระหว่างพม่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

²⁴ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ แปลโดย นิจ ทองโสภิต, 202.

ความสัมพันธ์กับประเทศลาว

ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในฐานะเมืองประเทศราชของสยาม โดยเป็นไปในด้านการสงคราม คือสงครามครั้งศึกเจ้าอนุวงศ์เป็นกบฏในปี พ.ศ. 2369 เริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 เจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ได้เริ่มสะสมกำลังผู้คนด้วยหวังที่จะแข็งเมืองกับไทย รวมทั้งได้พยายามขยายอำนาจไปยังเมืองจำปาศักดิ์ ซึ่งราชบุตรโยไธรสเจ้าอนุวงศ์ครองอยู่ ในเวลาเดียวกันเจ้าอนุวงศ์ก็เอาใจไปฝากฝังกับญวนโดยเริ่มส่งเครื่องราชบรรณาการไปให้ญวน พอทราบข่าวไทยและอังกฤษมีเรื่องการเจรจาไม่ตกลงกัน ปลายสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าอนุวงศ์ก็คิดว่าไทยจะเสียที จึงยกทัพเข้ามาหวังตีกรุงเทพฯ เพื่อที่จะได้ครอบครองไทยทั้งหมด ถ้าทำไม่สำเร็จก็จะกวาดต้อนผู้คนและสมบัติของไทยเท่าที่จะสามารถทำได้ เจ้าอนุวงศ์ยกทัพมา 3 ทาง ทัพใหญ่มุ่งตีนครราชสีมาโดยอ้างว่าจะมาช่วยไทยรบกับอังกฤษ ทัพใหญ่เจ้าอนุวงศ์ยกมาถึงโคราชในขณะที่ทัพหน้าเข้ามาถึงสระบุรีซึ่งอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ โดยการเดินทางเพียง 3 วัน กองทัพไทยโดยเจ้าพระยาบดินทรเดชาคอยต้านทานทัพเจ้าอนุวงศ์ขณะที่เจ้าอนุวงศ์ตีนครราชสีมา ได้กวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินไปนั้น ภรรยาของเจ้าเมืองนครราชสีมา คือคุณหญิงโม²⁵ คิดอุบายมอมเหล้าทหารแล้วฆ่าฟันบรรดาทหารล้มตายลงมาก ก่อนที่ทัพไทยจะยกไปช่วยต่อมากคุณหญิงโมได้รับการเลื่อนเป็น “ท้าวสุรนารี” กองทัพไทยตีเวียงจันทน์ได้ เจ้าอนุวงศ์หนีไปญวน แต่ญวนช่วยไทยจับเจ้าอนุวงศ์ส่งตัวกลับมากรุงเทพฯ รัชกาลที่ 3 โปรดฯให้ชิงเจ้าอนุวงศ์และภรรยาไว้ประมาณ 7 วัน เจ้าอนุวงศ์ล้มป่วยลงและถึงแก่กรรม ไทยครองเวียงจันทน์ขึ้นตรงต่อไทยต่อมา อย่างไรก็ตามเจ้าอนุวงศ์นี้ชาวเวียงจันทน์นับถือว่าเป็นผู้กล้าหาญ

ความสัมพันธ์กับประเทศกัมพูชา

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผลกระทบโดยตรงจากการแทรกแซงของเวียดนามที่มีต่อลาว และเป็นผลมาจากการแทรกแซงของเวียดนามต่อกัมพูชาในสมัยรัชกาลที่ 2²⁶ เดิมกัมพูชาฝากฝังญวนโดยมีเจ้านายบางพระองค์ที่มีใจฝักใฝ่ไทย เมื่อเวียดนามเกิดสงครามเวียดนามเหนือเวียดนามใต้ขึ้น ไทยได้ส่งกองทัพไปช่วยกัมพูชารบป้องกันชายแดนกัมพูชา แต่เนื่องจากไทยไม่ชำนาญทางขาดแคลนอาหารและทัพเวียดนามตอบโต้ทัพไทยอย่างเหนียวแน่น ทั้งการยกทัพไปช่วยกัมพูชาครั้งนั้นไทยส่งแม่ทัพไป 2

²⁵ จดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469), 25.

²⁶ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 41 ภาคที่ 66 (ต่อ) – 67 (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512), 234.

คน คือ เจ้าพระยาบดินทรเดชา และเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งต่างคอยคัดค้านความคิดเห็นของกันและกันอยู่เสมอ ในที่สุดไทยก็ต้องยกทัพกลับไปเวียดนามได้ครองกัมพูชาและกตุมพูชาอย่างหนัก จนในที่สุดกัมพูชาก่อการจลาจลขึ้น ไทยได้ส่งกองทัพไปช่วยอีกครั้งและได้ชัยชนะจากเวียดนาม ไทยได้แต่งตั้งนักกองคี่ดวงซึ่งเคยมาอยู่ในไทยไปครองกัมพูชา ในปี พ.ศ. 2384 แต่เนื่องจากในขณะนั้นกัมพูชาซึ่งมีความวุ่นวายมานานเกิดความขาดแคลน เวียดนามเองก็เกิดอหิวาตกโรคระบาด ส่วนทัพไทยที่คอยช่วยเหลือกัมพูชาก็อดโรคจากการเดินทัพ และการสงคราม เวียดนามกลับมาตีกัมพูชาอีกครั้งในปี พ.ศ. 2387 แต่ไทยก็ได้ตอบอย่างแข็งขัน ในที่สุดเวียดนามขอทำสัญญาสงบศึกกับไทย และให้กัมพูชาส่งบรรณาการให้ทั้งเวียดนามและไทยเท่าๆกัน แต่ระบบการปกครองในกัมพูชานั้นให้เป็นแบบกรุงเทพสืบต่อมาตลอดรัชกาลที่ 3

ความสัมพันธ์กับประเทศเวียดนาม

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเวียดนามในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรงกับรัชกาลพระเจ้านิรมัง และพระเจ้าเทียวดรี ราชวงศ์เหงวียน เมื่อเปรียบเทียบกับความสัมพันธ์ตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ถือได้ว่ามีความสัมพันธ์ที่ไม่ดีนัก เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ เวียดนามได้พยายามเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองภายในหัวเมืองประเทศราชของไทยมากขึ้น รวมทั้งให้การสนับสนุนในการต่อต้านอำนาจการปกครองของราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อให้หันไปพึ่งพิงอำนาจของเวียดนาม การแทรกแซงของเวียดนามเริ่มต้นมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 แต่เนื่องจากในเวลานั้นไทยยังต้องกังวลกับสงครามกับพม่าราชสำนักสยามจึงค่อนข้างมีท่าทีผ่อนปรนต่อการพยายามเข้ามาแทรกแซงของเวียดนามในประเทศราชของไทย คือ อาณาจักรล้านช้าง เวียงจันทน์ และกัมพูชา เมื่อพม่าเสียหัวเมืองภาคใต้ให้กับอังกฤษแล้วการศึกกับพม่าก็ยุติลง ราชสำนักไทยจึงได้หันกลับมาพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับดินแดนทางภาคตะวันออกที่มีพรมแดนติดต่อกับเวียดนาม ดินแดนเหล่านี้จึงมีลักษณะเป็นรัฐกึ่งชนระหว่างไทยและเวียดนาม เมื่อเวียดนามพยายามเข้ามาแทรกแซงการเมืองในลาวและกัมพูชา จึงทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกันระหว่างไทยกับเวียดนาม โดยทั้งไทยและเวียดนามไม่ได้ทำสงครามในดินแดนของตน

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเวียดนามในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วง คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่าง พ.ศ. 2367-2376 เป็นช่วงเวลาที่เวียดนามแทรกแซงการเมืองของลาว โดยให้การสนับสนุนเจ้าอนุวงศ์ ทำให้เกิดการกบฏของเจ้าอนุวงศ์ เมื่อเจ้าอนุวงศ์หนีไปยังดินแดนของเวียดนาม เวียดนามได้ให้ที่พักพิง และสนับสนุนให้เจ้าอนุวงศ์กลับมาปกครองเวียงจันทน์หลังการถอนทัพของไทย

2. สงครามอานามสยามยุทธ (สงครามไทย-เวียดนาม) ระหว่างพ.ศ. 2376-2390 รวมทั้งสิ้น 15 ปี เป็นช่วงที่สยามกับเวียดนามขาดความสัมพันธ์ เนื่องจากไทยได้ยกทัพไปตีเมืองไซ่ง่อน ในปี พ.ศ. 2376 หลังจากนั้นได้เกิดสงครามอานามสยามยุทธระหว่างสยามกับเวียดนามในดินแดนกัมพูชาและลาว สืบต่อมาจนมีการทำสนธิสัญญาสงบศึกกันที่กัมพูชา และสถาปนาพระองค์ด้วงเป็นสมเด็จพระหริรักษ์รามโอศราธิบดีกษัตริย์ครองกรุงกัมพูชาในปี พ.ศ. 2390

3. ความสัมพันธ์ระหว่าง พ.ศ. 2390-2394 นอกจากความสัมพันธ์ทางด้านการสงครามแล้ว ไทยกับเวียดนามยังมีความสัมพันธ์ในด้านการค้า แม้จะมีไม่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับการค้ากับจีนในรัชกาลนี้ซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก

ด้วยเหตุนี้แม้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยจะมีสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านหลายครั้ง และใช้เวลาการทำสงครามยาวนาน แต่ในปลายรัชกาลสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านได้ยุติลง พร้อมกับบางประเทศต้องเสียดินแดนและตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตกที่เข้ามาล่าอาณานิคมในเวลานั้น ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรหนัก จึงได้มีการเสด็จพระราชโองการตรัสกับพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) จางวางมหาดเล็ก ในวันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2393 มีความตอนหนึ่งว่า “การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าเห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่พวกข้างฝรั่ง ให้ระวังให้ดีอย่าเสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่ดีควรจะรำเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขาแต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว”

ความสัมพันธ์กับประเทศจีน

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยมีไมตรีกับจีนเป็นอย่างดี จีนถือว่าไทยมีฐานะเป็นเมืองขึ้นมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 13 จดหมายเหตุฝ่ายจีน บันทึกถึงการส่งเครื่องราชบรรณาการไปจิ้มก้องจีนทุกๆ 3 ปี โดยส่งผ่านไปทางเมืองกวางตุ้ง รวมตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยส่งเครื่องราชบรรณาการไปจีน 13 ครั้ง ฝ่ายไทยคิดว่าการติดต่อกับจีนเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางการค้าเป็นส่วนใหญ่ ผลจากการจิ้มก้องนี้เอง ทำให้การค้าขายขยายตัวมาก ไทยได้รับอนุญาตให้จัดส่งเรือสำเภาไปค้าขายที่เมืองกวางตุ้งได้โดยไม่ต้องเสียภาษีอากร เครื่องราชบรรณาการที่ไทยนำไปนั้น ได้แก่ ดีบุก และน้ำตาล ซึ่งฝ่ายไทยจะได้รับสินค้าซึ่งส่วนใหญ่ คือ ไหม เป็นการตอบแทน ชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในไทยก็จะได้รับสิทธิพิเศษหลายอย่างด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งการเข้ามาของชาวจีนนี้ ส่งผลให้ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ ได้รับอิทธิพลจากจีนอย่างมาก เช่น การประดับกระเบื้องถ้วยจีนบนอาคารต่างๆ เป็นต้น

ความสัมพันธ์กับประเทศมลายู

การปกครองหัวเมืองมลายูของไทยนั้น เนื่องจากหัวเมืองเหล่านี้อยู่ไกลจากกรุงเทพฯ มาก รัฐบาลไทยจึงมอบอำนาจให้นครศรีธรรมราชและสงขลา²⁷ ร่วมมือกันควบคุมหัวเมืองมลายูเหล่านี้ โดยรับนโยบายทางการปกครองจากกรุงเทพฯ เพื่อให้ทั้งสองเมืองกระจายอำนาจกันควบคุมหัวเมืองมลายูโดยไม่มีอำนาจฝ่ายใดมากจนเกินไป ในระหว่างปี พ.ศ. 2368 อังกฤษมาเจรจาทางการทูตกับไทยเกี่ยวกับเรื่องการควบคุมหัวเมืองมลายู การยอมรับอำนาจของไทยเหนือดินแดนกลันตัน และตรังกานู ทั้งยังมีการเจรจาลดหย่อนภาษีระหว่างไทยกับอังกฤษทางด้านการค้าขายเหนือดินแดนมลายูดังกล่าว ทำให้การแข่งขันอำนาจเหนือดินแดนมลายูของไทยและอังกฤษหมดสิ้นลงไปได้เป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามการปกครองหัวเมืองมลายูในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ไม่ราบรื่นนัก เพราะหัวเมืองมลายูค่อยแยกตัวเป็นอิสระอยู่เสมอ ในระหว่างปี พ.ศ. 2372 – 2374 หัวเมืองมลายูเกิดความยุ่งยากในการเมืองและการขาดแคลนทางเศรษฐกิจ ตลอดจนได้รับความเดือดร้อนทางด้านภูมิศาสตร์ เช่น น้ำท่วม และฝนแล้ง ทำให้เกิดความยุ่งยากในการเมืองเพราะชาวไทรบุรีไม่พอใจการปกครองของไทย จึงเกิดการกบฏขึ้นในปี พ.ศ. 2374 หัวเมืองของไทยที่ทำหน้าที่ควบคุมหัวเมืองมลายู คือ นครศรีธรรมราช และสงขลาเกิดวิวาทกันขึ้น ไม่สามารถที่จะควบคุมสถานการณ์ในหัวเมืองไทรบุรี และหัวเมืองใกล้เคียงได้ แม้ว่ากองทัพไทยทางหัวเมืองทางใต้จะยกไปปราบปราม และหัวเมืองมลายูอื่นที่ยังไม่ได้แข็งเมืองกับกรุงเทพฯ จะช่วยไทยก็ตาม รัชกาลที่ 3 จึงทรงมีพระราชดำริว่าหากปล่อยให้หัวเมืองไทรบุรีแข็งเมืองอยู่บ่อยๆ ไทยจะต้องยุ่งยากในการปราบปรามต่อไปภายหน้า ครั้งหลังที่สุดที่รัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้ลูกหลานเจ้าเมืองไทรบุรีคนเดิมที่หลบหนีไปอยู่ที่อื่นกลับมาครองไทรบุรีตามเดิม ภายหลังเจ้าเมืองไทรบุรีได้มีหนังสือมาขอพระราชทานอภัยโทษ รัชกาลที่ 3 จึงโปรดฯ ให้ปกครองไทรบุรีในฐานะเมืองประเทศราชของไทย ความสัมพันธ์ไทยมลายูจึงสงบเรียบร้อยขึ้น

ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก

การดำเนินนโยบายต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับประเทศตะวันตกเกิดขึ้นเนื่องจากการเข้ามาของชาวตะวันตก ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในครั้งนี้เป็นผลมาจากการที่ได้รับการกระตุ้นท้าทายและบีบบังคับจากวัฒนธรรมตะวันตก ที่มีลักษณะแตกต่างจากสมัยก่อนหน้าอย่างชัดเจน กล่าวคือ ประเทศ

²⁷ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุของอุทุมมสมบัติ พร้อมด้วย อธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ม.ป.ท., 2505), 4.

มหาอำนาจในยุโรปได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมไปจากเดิม โดยได้พัฒนาระบบการเมืองเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตย ผ่านการปฏิวัติอุตสาหกรรม กิจการอุตสาหกรรม และการพาณิชย์เจริญก้าวหน้ามาก รับทฤษฎีการค้าเสรีของอดัม สมิธ(Adam Smith) ซึ่งส่งเสริมระบบการแข่งขันโดยเสรี ยกเลิกระบบการผูกขาด การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ และการปฏิวัติอุตสาหกรรมยังผลให้วิทยาการความรู้ด้านเทคโนโลยีก้าวหน้าเหนือชาวตะวันตกทั้งในด้านการคมนาคม และอาวุธยุทโธปกรณ์ มีพลังอำนาจในการบังคับให้ประเทศต่างๆ ที่ด้อยกำลังกว่าคบค้าสมาคมกับตนตามเงื่อนไขที่ตนต้องการ ดินแดนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับการโยกย้ายเข้าสู่ตลาดการค้าโลกตามระบบการค้าแบบเสรีเป็นแหล่งระบายสินค้า อุตสาหกรรมที่สำคัญของยุโรป รวมทั้งเป็นแหล่งวัตถุดิบอีกประการหนึ่ง ซึ่งชาวตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาติดต่อกับค้าขายกับไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือโปรตุเกส แต่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ไม่ได้มีบทบาทมากกับสังคมไทย

ความสัมพันธ์กับประเทศอังกฤษ

อังกฤษเข้ามาติดต่อกับการค้าขายกับไทยเป็นผลมาจากการที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเข้ามามีอิทธิพลในแหลมมลายู เป็นเหตุให้อังกฤษสนใจที่จะฟื้นฟูการค้ากับไทยโดยตรง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าหลวงอังกฤษที่ปีนังได้ส่งสารและบรรณาการมายังกรุงเทพฯ ทางฝ่ายไทยได้ตอบรับไมตรีของอังกฤษด้วยการจัดส่งงาช้างและดีบุกเป็นบรรณาการแก่ข้าหลวงที่ปีนัง พร้อมทั้งพระคลังได้มีจดหมายเชื้อเชิญให้อังกฤษส่งเรือเข้ามาจำหน่ายสินค้าทุกชนิดในไทย ยกเว้นฝิ่นซึ่งเป็นสินค้าต้องห้าม ในปี พ.ศ. 2364

ในขณะที่อังกฤษทำสงครามกับพม่าในระหว่างปี พ.ศ. 2369-2370 อังกฤษไม่สะดวกในซึ่งการทำสงครามกับพม่าบางประการ ในปี พ.ศ. 2368 ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี ข้าราชการอังกฤษที่ปีนังได้รับคำสั่งให้เข้ามาเจรจาเพื่อขอให้ไทยเป็นพันธมิตรช่วยอังกฤษทำสงครามกับพม่า เมื่อเริ่มทำสงครามระหว่างไทย และอังกฤษนั้น ไทยเราเพียงแต่ส่งกองทัพไปขัดตาทัพที่ชายแดนไทยเท่านั้น อังกฤษจึงส่งเฮนรี เบอร์นี เข้ามาเจรจาขอความช่วยเหลือจากไทยมากขึ้น นอกจากนี้เบอร์นียังมาเจรจากับไทยเรื่องมลายู ซึ่งอังกฤษยอมรับสิทธิของไทยเหนือดินแดนมลายู ในการเจรจาของเบอร์นีในปี พ.ศ. 2368 นี้ เบอร์นีต้องการให้ไทยช่วยด้านการขนส่งช้างและพาหนะอื่นๆ อังกฤษไม่ต้องการให้ไทยส่งทหารไปช่วยอังกฤษรบกับพม่า แต่การรบในระยะแรกๆ พม่าสามารถมีชัยต่ออังกฤษ อังกฤษจึงให้เบอร์นีเข้ามาเจรจาให้ไทยช่วยอังกฤษรบพม่าทางด้านเหนือ และอังกฤษจะรบพม่าทางด้านใต้ การเจรจาระหว่างไทยและอังกฤษยังยืดเยื้อจนอังกฤษรบชนะพม่าทางด้านใต้ จึงทำให้ชายแดนที่อังกฤษขยายอิทธิพลได้เข้ามาประชิดชายแดนไทย รัชกาลที่ 3 จึงทรงรับทำสัญญาเบอร์นีซึ่งเป็นสัญญาทางการทูตระหว่างไทย-อังกฤษ ฉบับแรกลงวันที่ 20 มิถุนายน ปี พ.ศ.

2369 ไทยทำสัญญาจะไม่กีดขวางรบกวนการค้าของอังกฤษในมลายู ซึ่งอังกฤษก็รับรองว่ามลายูเป็นเมืองขึ้นของไทย ไทยรับรองว่าเซดเวลล์สละสิทธิ์ และเกาะปีนังเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ในขณะที่อังกฤษรับรองว่าไทรบุรี กลันตัน ตรังกานูเป็นเมืองขึ้นของไทย นอกจากนั้นไทยยังรับรองรัฐเปรัก ซาลังงอ ว่าเป็นรัฐอิสระ ส่วนอังกฤษก็ยอมให้สุลต่านรัฐทั้งสอง (คือเปรักและซาลังงอ) ส่งเครื่องบรรณาการไปถวายกรุงเทพฯ แต่ถ้าสุลต่านของรัฐทั้งสองไม่ปรารถนาที่จะส่งบรรณาการให้ไทย ไทยก็ไม่ควรที่จะบังคับ

สัญญาฉบับแรกระหว่างไทย-อังกฤษนี้ มีใจความทั้งหมด 14 ข้อ เป็นสัญญาที่แสดงความเท่าเทียมกันของไทย และอังกฤษในด้านความยุติธรรมและผลประโยชน์ นอกจากนั้นยังมีสนธิสัญญาเพิ่มเติมว่าด้วยการพาณิชย์โดยเฉพาะ โดยไทยยกเลิกภาษีอื่นๆที่อังกฤษส่งมาขาย ยกเว้นการเก็บภาษีปากเรือ อังกฤษก็ยินยอมไม่ต้องให้ไทยส่งข้าวไปขายต่างประเทศ เพราะไทยเองยังปลูกข้าวได้ไม่เพียงพอ ต่อมาสภาพการค้า และสนธิสัญญาเปลี่ยนไป คนอังกฤษเองต้องการเปลี่ยนแปลงสนธิสัญญาบางประการ อังกฤษจึงส่งเซอร์เจมส์ บรักเข้ามาในไทยในปี พ.ศ.2393 ²⁸ บรักได้รับการแต่งตั้งโดยตรงจากควีนวิกตอเรียแห่งอังกฤษ เข้ามาเจรจาแก้ไขสัญญาที่ทำไว้กับไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2369 ซึ่งอังกฤษขอแก้ไขเรื่องสิทธิเสรีภาพในการถือศาสนาและการตั้งศาลกงสุลในไทย กับทั้งขอสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้คนในบังคับอังกฤษไม่ต้องขึ้นศาลไทยทั้งยังขอยกเลิกไม่ให้ไทยเก็บภาษีสินค้าอังกฤษเกือบทุกประเภท และขอลดภาษีปากเรือเป็น 1 ใน 3 ซึ่งไทยยังไม่ได้ตกลงทำสัญญาเพราะรัชกาลที่ 3 ทรงประหลาดใจ และไทยยังอ้างที่จะถือตามสัญญาปี 2369 ในระหว่างที่การเจรจาไทย-อังกฤษยังยืดเยื้ออยู่นี้ สภาว่าการณทางการเมืองระหว่างไทย-อังกฤษค่อนข้างตึงเครียด อย่างไรก็ตามรัชกาลที่ 3 ทรงโปรดฯให้มีการปรับปรุงข้อต่างๆที่ปากน้ำให้มีความแข็งแรงขึ้น และให้มีการเตรียมใช้ไว้ปิดปากอ่าวมิให้เรือข้าศึกเล็ดลอดเข้ามาได้ สภาพการเมืองยังเป็นเช่นนี้จนถึงรัชกาล

ความสัมพันธ์กับประเทศสหรัฐอเมริกา

ในปี พ.ศ. 2373 ประธานาธิบดีแอนดรู แจ็คสัน ส่งเอ็ดมัน รอบิตส์เข้ามาเป็นราชทูตเพื่อติดต่อกับไทย ไทยให้การต้อนรับราชทูตอเมริกาอย่างดี เพราะไทยเองก็อยากจะสนิทสนมกับอเมริกามานาน ประกอบกับไทยเองก็ไม่เคยมีเรื่องราวกับสหรัฐฯโดยเฉพาะทางด้านการขยายดินแดนเช่นเดียวกับอังกฤษ ทั้งไทยยังต้องการสหรัฐอเมริกาเพื่อถ่วงดุลย์อำนาจ คอยป้องกันการค้า

²⁸ จดหมายเหตุเรื่องเซอร์เจมส์บรัก เข้ามาขอทำสัญญาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปี พ.ศ.

๒๓๙๓(พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ณ เมรุท้องสนามหลวง ธันวาคม 2466), 5.

ขยายอิทธิพลของประเทศทางตะวันตก ทั้งจะได้รับผลประโยชน์ทางการเมืองเพิ่มขึ้นอีก การเจรจาระหว่างไทยกับสหรัฐในระบอบแรกมีข้อขัดข้องที่สหรัฐพยายามจะตั้งศาลกงสุลในไทย ซึ่งไทยก็พยายามขอต่อรองกับสหรัฐอเมริกาเช่นกัน ในที่สุดสหรัฐอเมริกายอมทำสนธิสัญญาชั่วคราวกับไทยในปี พ.ศ. 2375²⁹ การที่สหรัฐได้รับผลประโยชน์จากการเจรจาทางการทูตอย่างรวดเร็ว เพราะไทยเห็นตัวอย่างที่อังกฤษสามารถเอาชนะพม่าได้อย่างง่ายดาย ซึ่งจะเป็นอันตรายแก่ไทยมาก ไทยจึงยอมเป็นไมตรีกับสหรัฐเพื่อเป็นการถ่วงดุลย์อำนาจกับอังกฤษ จัดเป็นการแสวงหาอำนาจความเป็นกลางของไทยอย่างฉลาด เมื่ออังกฤษรบชนะจีนเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2382-2386 อังกฤษได้ยึดเมืองท่าฮ่องกงและเมืองท่าจีนที่สำคัญหลายแห่ง และได้เปิดเมืองท่าทำการค้ากับพวกฝรั่งอย่างเสรี อังกฤษ และอเมริกาจึงอยากได้รับความสะดวกในการค้าขายในไทยอย่างจีนบ้าง สหรัฐอเมริกาได้ส่งทูตจากสิงคโปร์เข้ามาเจรจาทางการทูตกับไทยอีกครั้งเพื่อแก้ไขสัญญาที่เคยทำไว้กับไทย และขอตั้งศาลกงสุลในไทยอีก แต่การเจรจาระหว่างสหรัฐและไทยไม่ได้ผล เพราะโจเซฟ เบลาสเตียร์มีอารมณ์มุทะลุตุตันต้องการที่จะเจรจาให้ได้ดังใจ แม้พระยาศรีพิพัฒน์ข้าราชการผู้ใหญ่ของไทยก็ถูกโจเซฟฟ่องให้ลงโทษ เป็นอันว่าการเจรจาระหว่างไทย-สหรัฐอเมริการาวนี้ไม่ประสบความสำเร็จ แต่สัมพันธภาพระหว่างไทย-สหรัฐอเมริกาก็ยังมีไมตรีต่อกันไม่เปลี่ยนแปลง

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ จะเห็นได้ว่าฐานะทางการเมืองของไทยเริ่มเป็นที่ยอมรับในทัศนะของชาวต่างประเทศมากขึ้น โดยเฉพาะประเทศทางตะวันตกมีความสัมพันธ์ทางการทูต ตลอดจนการทำสัญญาผลประโยชน์ต่อกันอย่างค่อนข้างเสมอภาคกันพอสมควร ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศทางเอเชียอาคเนย์นั้น ก็ยังเป็นในแง่ของการทำสงคราม การควบคุมรักษาเอกราช หรือรักษาอำนาจที่มีอยู่เหนือดินแดนอื่น ทั้งยังเป็นระยะที่มหาอำนาจตะวันตกเริ่มเข้ามาแทรกแซงเผยแพร่อิทธิพลทางการเมืองในแถบนี้ จึงทำให้ประเทศในเอเชียอาคเนย์เริ่มสนใจในความอยู่รอดของตนมากขึ้น จะมีที่ยังเกี่ยวข้องกันบ้างก็คือ เมืองที่มีอำนาจการเมืองต่อกันอยู่เท่านั้น สำหรับนโยบายของไทยก็เกรงการขยายอำนาจในทางการเมืองของมหาอำนาจตะวันตกมากเกินไป จึงพยายามรักษานโยบายช่วยตนเองมากขึ้น และจะยอมติดต่อกับชาวตะวันตกเมื่อได้รับผลประโยชน์ตอบแทนที่ไม่เสียเปรียบมากเกินไปเท่านั้น

²⁹ จดหมายเหตุเรื่องทูตอเมริกันเข้ามาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๗๓ (พระนคร :

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. พระนางเจ้าสุชุมาลมารศรี พระราชเทวี สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต โปรดให้พิมพ์ในการบำเพ็ญพระกุศล พ.ศ. 2466), 9.

3. พุทธปรางค์สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3)

จากที่กล่าวในหัวข้อข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) นอกจากพระราชภารกิจหลัก คือการรวบรวมบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่น และการสร้างรายได้ให้แก่แผ่นดินแล้ว การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยการสถาปนา และบูรณปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุสถานต่างๆ ตลอดจนการฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมที่เคยมีมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่สูญหายไปในการวเสียกรุงแก่พม่า ก็ถือได้ว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่โดดเด่นมากของพระองค์ เนื่องด้วยความสมบูรณ์พร้อมในเรื่องของเศรษฐกิจ และกาลเวลาอันเหมาะสมที่กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งนับเวลาตั้งแต่สร้างกรุงมาอายุได้ 44 ปี วัตถุสถานต่างๆ ที่สร้างขึ้นเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 ได้ชำรุดทรุดโทรมลงมากมายหลายแห่ง จึงต้องทำการบูรณะปฏิสังขรณ์และสร้างสรรคสิ่งต่างๆ ที่ยังขาดอยู่เพิ่มเติมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

พุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาท หรือเถรวาทที่สืบทอดต่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา พุทธปรางค์ดังกล่าวเป็นศาสนสถานที่ได้รับการสถาปนาขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะให้เป็นสถานที่ที่มีความสำคัญควรแก่การสักการะบูชาอันมีจิตระลึกถึง หรือเป็นอนุสรณ์สถานที่ควรคำนึงถึง ซึ่งส่วนใหญ่ประเทศที่นับถือหินยาน เช่น ลังกา พม่า มอญ และไทย มักจะนิยมสร้างพระสถูปเป็นธาตุเจดีย์ ดังจะเห็นได้จากพุทธปรางค์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่สร้างเป็นหลักของวัด จะมีการนำพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย มาประดิษฐานไว้ภายใน ซึ่งประเพณีการบรรจุอัฐิธาตุเพื่อการเคารพบูชา นั้น มีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล ดังได้ปรากฏเรื่องราวในคัมภีร์อรรถกถาธรรมมาในพุทธศาสนากล่าวไว้ว่า พระพาหิยะ เป็นพุทธสาวกถูกโคชนถึงกาลมรณภาพ พระพุทธองค์จึงโปรดให้สร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุขึ้น

และในสมัยพุทธกาลเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าทรงพระประชวรใกล้จะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน ดงไม้สาละ แขวงเมืองกุสินารานั้น พระอานนท์เถระเจ้าผู้เป็นพุทธอุปัฏฐาก ได้ทูลถามถึงการที่พุทธสาวกควรปฏิบัติต่อพระพุทธรูปพระสรีระอันใด พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า “อย่ากังวลด้วยการบูชาสรีระของตถาคตเลย หน้าที่ของพระภิกษุทั้งหลายจงพยายามนำความเพียรดับทุกข์ดับกิเลสอันเป็นประโยชน์แห่งตนเถิด สำหรับสรีระของเรานั้น เป็นหน้าที่ของคฤหัสถ์จะพึงกระทำกัน กษัตริย์พราหมณ์ และคหบดี เป็นจำนวนมากที่เลื่อมใสตถาคตก็มีอยู่มากมาย เขาเหล่านั้นจะจัดการบูชาสรีระของตถาคตเอง เช่นเดียวกับสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ คือ เขาจะพินสรีระแห่งพระเจ้าจักรพรรดินั้นด้วยผ้าไหมและซับด้วยผ้าดี แล้วพินด้วยผ้าไหมอีก ทำอย่างนี้ 500 ชั้น จากนั้นจึงนำไปวางในรางเหล็กซึ่งมีน้ำมันเต็ม แล้วปิดครอบฝารางเหล็ก ทำจิตถาวร (เซ่งตะกอน) ด้วยไม้หอมของหอมนานาชนิด แล้วจึงถวายพระเพลิง เสร็จแล้วทำการเก็บอัฐิ เชิญพระอัฐิแห่งพระเจ้า

ประวัติความเป็นมาของพุทธปรางค์วัดหนัง

พุทธปรางค์วัดหนัง เป็นพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากพระอารามแห่งนี้เดิมทีเดียวเป็นวัดที่กรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย (เจ้าจอมมารดาเรียบ) พระบรมราชชนนีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามแห่งนี้ทั้งหมด³¹ มูลเหตุที่ทรงสถาปนาขึ้น เนื่องจากราชินิกุลสายท่านเพ็ง ซึ่งเป็นพระชนนีของสมเด็จพระศรีสุลาลัย เป็นคนบดืขาวสวน มีนิวาสถานดั้งเดิมอยู่แถววัดหนัง ริมคลองด่าน ปัจจุบันคือแขวงบางค้อ เขตบางขุนเทียน จังหวัดกรุงเทพมหานคร จึงได้สร้างวัดหนังขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แด่บรรพชนของพระชนนี เมื่อราวปี พ.ศ. 2367-2378

ในการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งนั้น กล่าวได้ว่าทำขึ้นใหม่เกือบทั้งหมด ยกเว้นพระประธานในพระอุโบสถ พระพุทธรูป 2-3 องค์ในพระวิหาร และระฆัง มีลายพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเรื่องนี้ไว้ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 33 ว่าสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยพิทักษ์ (ตันสกุลศิริวงศ์) ทรงเป็นนางงานทำการจนสำเร็จ ซึ่งสิ่งก่อสร้างจากการสถาปนาในครั้งนี้ได้แก่ พระอุโบสถ³² ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับเป็นพระราชภาระและทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ ซึ่งสันนิษฐานว่า องค์พุทธปรางค์ตลอดจนปูชนียสถานต่างๆ คงจะถูกสร้างขึ้นใหม่ในครั้งนี้ด้วย เนื่องจากในครั้งแรกนั้นการบูรณะปฏิสังขรณ์กล่าวถึงเฉพาะพระอุโบสถแต่เพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตาม สำหรับปีการก่อสร้างพุทธปรางค์นั้นยังไม่พบหลักฐานในการก่อสร้างที่แน่ชัด ซึ่งคาดว่าคงจะสร้างขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2367-2378 อันเป็นช่วงระยะเวลาที่มีการก่อสร้างบูรณะปฏิสังขรณ์พุทธสถานต่างๆทั้งพระอาราม

พุทธปรางค์ดังกล่าวมีขนาดความสูง 22 เมตร 30 เซนติเมตร ฐานมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 13 เมตร 60 เซนติเมตร³³ ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดหนังและพุทธปรางค์อีกครั้งหนึ่ง และหลังจากนั้นแล้วก็มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

³¹ กรมศิลปากร, ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 4 วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 176.

³² ราชบัณฑิตยสภา, ตำนานวัดภูสถานต่างๆซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา (ธนบุรี : ผนุงวิทยาการพิมพ์, 2514), 28.

³³ กรมศิลปากร, ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 4 วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์, 277.

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดหนึ่งราชนววิหาร

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดหนึ่ง ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไปนี้

1. ตำแหน่งที่ตั้งขององค์พุทธปรางค์

วัดหนึ่งเป็นพระอารามที่ตั้งอยู่ริมคลองด่าน ฝั่งตะวันตก โดยหันหน้าวัดไปสู่ทิศ ตะวันออกที่มีลำคลองด่านไหลผ่านอยู่หน้าวัด พระอารามแห่งนี้แบ่งออกเป็นพุทธาวาส และเขต สังฆาวาส สำหรับเขตพุทธาวาสนั้นจะตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกบริเวณด้านหน้าวัด มีแผนผัง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมรอบด้วยกำแพงตลอดทั้ง 4 ด้าน มีประตูทางเข้าสู่เขตพุทธาวาสเกือบทุก ด้าน ยกเว้นทางด้านทิศตะวันตก ส่วนเขตสังฆาวาสนั้นจะตั้งล้อมรอบเขตพุทธาวาสทางด้านทิศ เหนือ ได้ และทิศตะวันตก

สำหรับพื้นที่ภายในเขตพุทธาวาสนั้น จะเป็นที่ตั้งของศาสนสถานที่สำคัญต่างๆ อัน ประกอบไปด้วย พุทธปรางค์ พระอุโบสถ พระวิหาร และเจดีย์ ฯลฯ เป็นต้น โดยเฉพาะพุทธปรางค์ นั้น กล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นแบบปรางค์เดี่ยวองค์เดียวโดดๆ³⁴ ไม่มีปรางค์บริวาร โดยจะตั้งอยู่ใน ตำแหน่งตรงกลางระหว่างพระอุโบสถ และพระวิหาร

2. สภาพปัจจุบันขององค์พุทธปรางค์

พุทธปรางค์วัดหนึ่ง เป็นปรางค์องค์เดียวที่ตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของเขตพุทธาวาส เป็นปรางค์ทึบ ไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน ยอดปรางค์สูงเพียว ตั้งอยู่บนฐานสูงที่รองรับด้วยฐาน ประทักษิณ 2 ชั้น ฐานประทักษิณแต่ละชั้น จะมีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณเพียงทิศเดียว คือ ทางด้านทิศตะวันออก โครงสร้างขององค์พุทธปรางค์และฐานประทักษิณ สันนิษฐานว่าเป็นการก่อ อิฐถือปูน ฉาบผิวเรียบทาสีขาวโดยตลอด นอกจากนั้นรอบองค์พุทธปรางค์ยังมีกำแพงแก้ว เล็กๆ เต็มๆ ล้อมรอบอยู่อีกชั้นหนึ่งด้วย

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมพุทธปรางค์วัดหนึ่งราชนววิหาร

พุทธปรางค์วัดหนึ่ง จะมีองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน 4 ส่วนใหญ่ ดัง มีรายละเอียดต่อไปนี้

1. ส่วนฐานขององค์พระปรางค์และฐานประทักษิณ (ดูภาพที่ 28, 29)

ฐานขององค์พุทธปรางค์วัดหนึ่งราชนววิหาร จะตั้งอยู่บนฐานประทักษิณชั้นบนสุด ประกอบไปด้วยฐานชั้นต่างๆซ้อนต่อกันทั้งหมด 5 ชั้น ฐานชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะมีลักษณะผสมกัน ระหว่างฐานรูปสี่เหลี่ยมคดมุม ซึ่งจะตั้งอยู่ในตอนล่างกับฐานรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 20 จะตั้งอยู่ ตอนบน แล้วซ้อนต่อด้านฐานชั้นที่ 2 , 3 และ 4 นั้น จะตั้งอยู่สูงขึ้นไปมีลักษณะเป็นฐานสิงห์ย่อมุม

³⁴ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2526), 36.

ไม้ 20 โดยตลอด ส่วนฐานชั้นที่ 5 ซึ่งเป็นฐานชั้นสุดท้ายนั้นเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ย่อมุมไม้ 20 เช่นเดียวกัน ฐานทั้งหมดตั้งแต่ชั้นที่ 1 จนถึงชั้นที่ 5 จะเรียงสลับต่อเนื่องกันไปจนจรดเรือนธาตุ

ฐานขององค์พระปรางค์ดังกล่าว จะรองรับด้วยฐานประทักษิณหรือฐานสำหรับเดิน เวียนขวา ซึ่งมีทั้งหมด 2 ชั้น แต่ละชั้นจะมีลักษณะจะมืองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ดังนี้คือ

ฐานประทักษิณชั้นที่ 1 สำหรับฐานประทักษิณชั้นที่ 1 (ชั้นล่าง) จะมีลักษณะเป็นฐาน สูงที่มีบางส่วนจมอยู่ภายใต้ดิน เป็นฐานที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมตัดมุม (แปดเหลี่ยมด้านไม่เท่า) บริเวณผนังของฐานทั้ง 8 ด้านจะเจาะเป็นซุ้มรูปโค้งแหลม ภายในเป็นที่บรรจุอิฐธาตุของบุคคล ทั่วไป ซึ่งมีด้วยกันทั้งหมด 29 ซุ้ม ส่วนทางด้านทิศตะวันออกของฐานประทักษิณนั้นจะมีบันได ทางขึ้นสู่ลานประทักษิณเพียงทิศเดียว รอบลานประทักษิณจะมีกำแพง (พนกระเบียง) ปิดกันล้อม โดยตลอด เป็นกำแพงทึบที่มีกระเบื้องปูเคลือบจีนส่วนมากเป็นสีเขียวเข้มประดับอยู่รอบนอกผนัง ของกำแพงตลอดทุกด้าน (ดูภาพที่ 28)

ฐานประทักษิณชั้นที่ 2 ส่วนฐานประทักษิณชั้นที่ 2 ซึ่งตั้งต่อขึ้นไปจากชั้นแรกนั้นจะมี ลักษณะเช่นเดียวกับฐานประทักษิณในชั้นแรกดังได้กล่าวแล้ว แต่มีขนาดเล็กกว่าบริเวณด้านทิศ ตะวันออกจะมีบันไดทางขึ้น สู่ลานประทักษิณโดยทำเป็นบันไดที่มีทางขึ้นลง 2 ทาง คือทาง ด้านขวาและซ้าย

สำหรับกำแพงแก้วที่ตั้งล้อมรอบองค์พุทธปรางค์จะมีลักษณะเป็นกำแพงขนาดเล็ก และเตี้ยซึ่งมีบางส่วนจมอยู่ใต้ดิน กำแพงแก้วแห่งนี้จะมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมตัดมุม (แปดเหลี่ยม ด้านไม่เท่า) มีทางเดินเข้าสู่ฐานประทักษิณและองค์พุทธปรางค์ทั้งหมด 4 ทิศทาง คือ ทางด้านทิศ เหนือ ใต้ ตะวันออก และตะวันตก เป็นกำแพงทึบที่มีการประดับกระเบื้องปูเคลือบจีนสีเขียวเข้ม เช่นเดียวกับฐานประทักษิณ

2. ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุขององค์พระปรางค์วัดแห่งนี้ จะตั้งอยู่บนชั้นฐาน เป็นอาคารที่มีแผนผังเป็นรูป สี่ เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 ผนังของเรือนธาตุตั้งแต่บัวปลายเชิงเรือนธาตุ (บัวรัดเกล้า)จนถึงบัว เชิงฐาน (บังเชิง)ของเรือนธาตุ ตัวเรือนธาตุทึบตัน ไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน ผนังทั้ง 4 ด้านของตัว เรือนธาตุจะก่อซุ้มทิศยื่นออกมาจำนวน 4 ซุ้ม ซุ้มทิศดังกล่าวจะตั้งตรงกับทิศทั้ง 4 คือ ทิศเหนือ ทิศ ใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมานั้น ทำให้มีการเพิ่มมุมอีกด้านละ 4 มุม จำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏบนฐานของเรือนธาตุทั้งมุมของตัวเรือนธาตุและมุมของซุ้มทิศรวมได้ ทั้งหมด 28 มุม ซึ่งซุ้มทิศดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นซุ้มทรง “บันแถลงต่อชั้น” หรือ “ซุ้มลด” ที่มีการ สร้างต่อกัน 2 ชั้น ซุ้มชั้นแรก(ชั้นล่าง) จะมีขนาดใหญ่ ส่วนซุ้มชั้นที่ 2 (ชั้นบน) จะมีขนาดเล็กกว่า ซุ้มดังกล่าวประกอบไปด้วย ซุ้ม, รัดเกล้า และเสาบัวรองรับซุ้ม รูปทรงของซุ้มจะทำเป็นซุ้มทรงสูง

หรือทรงจั่ว วางอยู่เหนือวัดเกล้า กรอบซุ้มบนสูง บริเวณขอบนอกของกรอบซุ้มจะประดับด้วยแถว
ในระกา ส่วนเสาบัว ซึ่งทำหน้าที่รองรับซุ้มนั้น จะทำเป็นเสาดัดมน ในซุ้มชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะเป็น
เสาเรียงเหลื่อมกันข้างละ 2 เสา ส่วนซุ้มชั้นที่ 2 (ชั้นบน) จะมีเสาขนาดเล็กกรอบรับซุ้มข้างละ 1 เสา
ผิวเสาจะฉาบปูนเรียบ ทาด้วยสีขาว ไม่มีการประดับตกแต่งด้วยงานปูนปั้นหรือชิ้นส่วนของวัสดุ
ประดับต่างๆแต่อย่างใด ซุ้มทิศแห่งนี้ จะเป็นซุ้มอุดตันภายในซุ้มมีช่องไว้สำหรับประดิษฐาน
ประติมากรรมลอยตัวรูป “เทวดายืนประนมมือ” เช่นเดียวกันตลอดทั้ง 4 ทิศ (ภาพที่ 30)

3. ส่วนยอด (ภาพที่ 31)

ส่วนยอดหรือส่วนหลังคาของพุทธปราสาทวัดหนัง คือ ส่วนบนสุดที่ซ้อนต้อนขึ้นไปจาก
เรือนธาตุ ยอดปราสาทจะมีลักษณะสูงเพียวตั้งตรง ปลายยอดแหลม และสอบเข้าเล็กน้อย เป็น
ปราสาทแบบทรงฝักข้าวโพด ซึ่งประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ชั้นวัดประคดหรือชั้นเชิงบาตร ส่วนปลาย
ยอดจะเป็นชั้นบัวกลุ่ม (บัวกลุ่ม) หรือจอมโมฬี องค์พระปราสาทวัดหนังจะมีแผนผังเป็นรูป 4 เหลี่ยม
จัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ซึ่งมีรายละเอียดแต่ละชั้นดังนี้

ชั้นอัสดง เป็นชั้นแรกของยอดปราสาทที่ตั้งอยู่ถัดจากเรือนธาตุขึ้นมา ชั้นนี้บริเวณเชิง
บาตรจะมีประติมากรรมปูนปั้นรูป “ครุฑยุคนาค” ประดับตกแต่งตลอดทั้ง 8 ทิศ

ชั้นวัดประคด อยู่สูงต่อจากชั้นอัสดง แบ่งออกเป็น 7 ชั้น แต่ละชั้นประกอบไปด้วย
หน้ากระดาน บัวเชิงบาตร บันแถลง และกลีบนูน สำหรับกลีบนูนจะวางอยู่ในแนวตั้ง ก่อติด
กับบัวเชิงบาตรบริเวณย่อมุมตลอดทั้ง 7 ชั้น มีลักษณะผิวเรียบเกลี้ยง ไม่ประดับตกแต่งลวดลาย
ใดๆ ส่วนบันแถลงจะประดับอยู่ตรงกลางทางด้านตัวปราสาทแต่ละด้าน แต่ละชั้น มีลักษณะเป็นรูป
โค้งแหลม ผิวเรียบเกลี้ยง ไม่มีลวดลาย

ชั้นบัวกลุ่ม เป็นชั้นสูงสุดหรือปลายยอดของยอดปราสาท ชั้นนี้จะมี นาคคู่หลอด้วย
โลหะ และฉัตรปักประดับอยู่ตรงกลาง

4. ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

ประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรมขององค์พระปราสาทวัดหนัง มี 2 ส่วน คือ

1. ประติมากรรมตกแต่งภายในซุ้มทิศ

ได้แก่ ประติมากรรมรูปเทวดาประนมมือ จะประดิษฐานอยู่ในซุ้มทิศทั้ง 4 ด้านของ
องค์พระปราสาท มีลักษณะเป็นประติมากรรมปูนปั้นแบบลอยตัว อยู่ในอริยาบถทำยืนพระองค์ตรง
พระพักตร์ตรง ประนมมืออยู่เหนือพระอุระ บริเวณพระเศียรของประติมากรรมจะสวมใส่มงกุฎมี
กรรเจียกจร กายส่วนบนไม่สวมเสื้อผ้า รอบคอมีการคล้อง ไส้สังวาลย์ มีทับทรวงประดับ ที่แขนของ
ประติมากรรมจะตกแต่งด้วยพานหุรีและทองกร

ส่วนบริเวณกายส่วนล่างของประติมากรรม จะสวมใส่สนับเพลาทรงภูเขาหรือผ้าถุง เป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดสะเอวและรัดเข็มขัด ได้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระถอบห้อยอยู่ด้านหน้า เนื้อเจียรบาดชายไหวชายแครง ประติมากรรมดังกล่าวจะสวมใส่ทองบาท และฉลองบาทเชิงงอน

2. ประติมากรรมตกแต่งบริเวณชั้นอัสดง

ได้แก่ ประติมากรรมรูปครุฑยุคขนาด ประดับตกแต่งอยู่บริเวณชั้นอัสดงขององค์พระปรารักษ์ทั้ง 8 ทิศ เป็นประติมากรรมปูนปั้นแบบลอยตัว พญาครุฑจะมีลักษณะเป็นอมมนุษย์ประเภท ครึ่งคนครึ่งสัตว์ หรือครึ่งคนครึ่งนก สวมใส่มงกุฎ กายส่วนบนไม่สวมเสื้อผ้า รอบคอมีกรองคอ กายส่วนล่างทรงภูเขาหรือผ้าถุงเป็นลวดลายคาดทับด้วยรัดสะเอว หรือรัดพัสดุรัดคาดเข็มขัด ได้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระถอบห้อยอยู่เบื้องหน้า พญาครุฑอยู่ในลักษณะทำยืนกางปีกออกทั้ง 2 ข้าง มือซ้ายและมือขวาจับหางนาคราชไว้ข้างละตัว ส่วนบริเวณหัวนาคทั้ง 2 นั้น จะถูกจิกอยู่ภายใต้กรงเล็บของพญาครุฑ นาคมีลำตัวยาวคล้ายงูใหญ่มีเกล็ดและครีบแต่ไม่มีอวัยวะประดับตกแต่ง

ภาพที่ 27 พุทธปรารักษ์วัดหนึ่ง

ภาพที่ 28   ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดหนัง

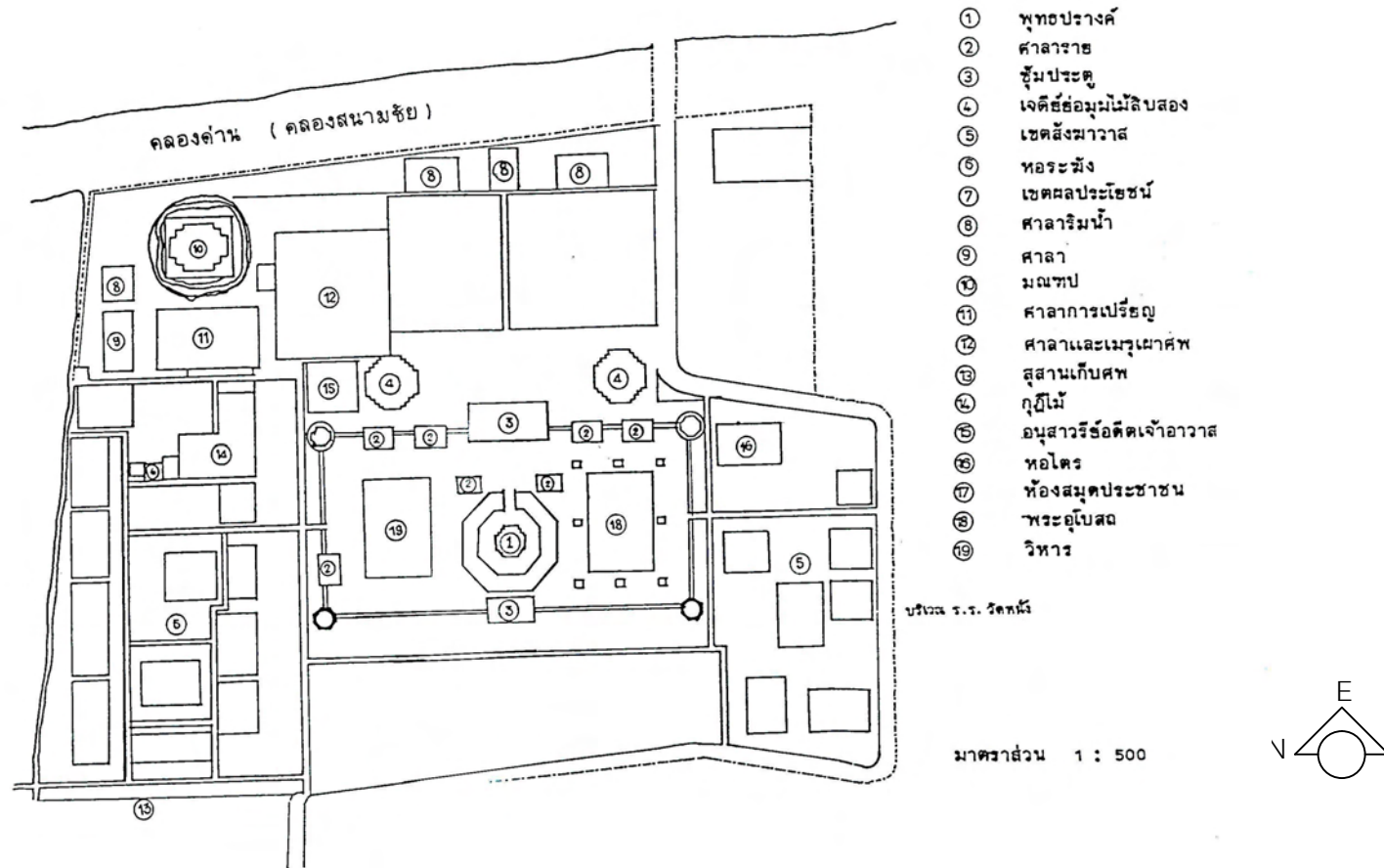
ภาพที่ 29   ชั้นฐานขององค์พุทธปรางค์วัดหนัง

ภาพที่ 30 เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดพนัง

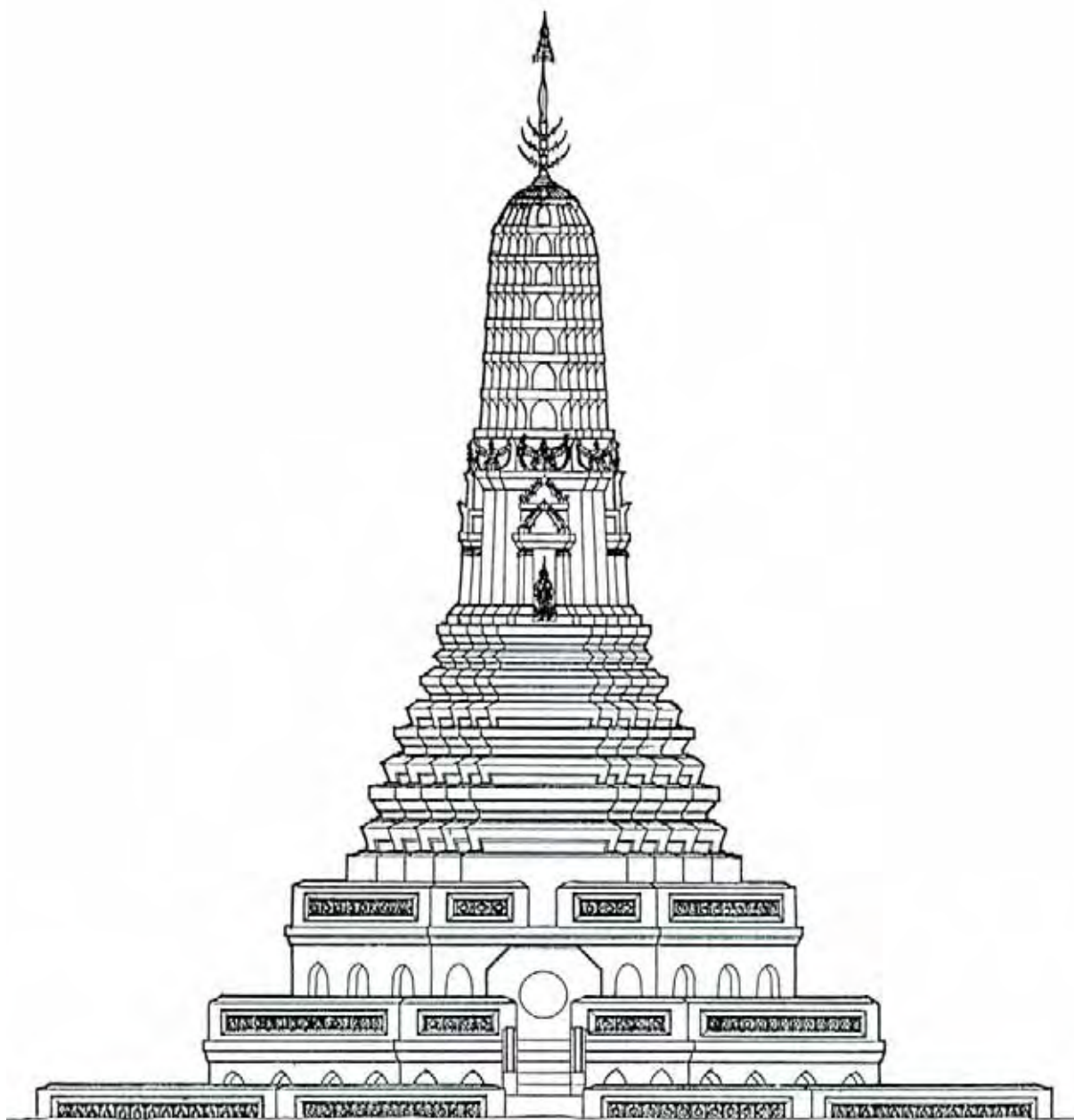

ภาพที่ 31 ยอดพุทธปรางค์วัดพนัง

ลายเส้นที่ 3 ผังบริเวณวัดพนม

ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 266.

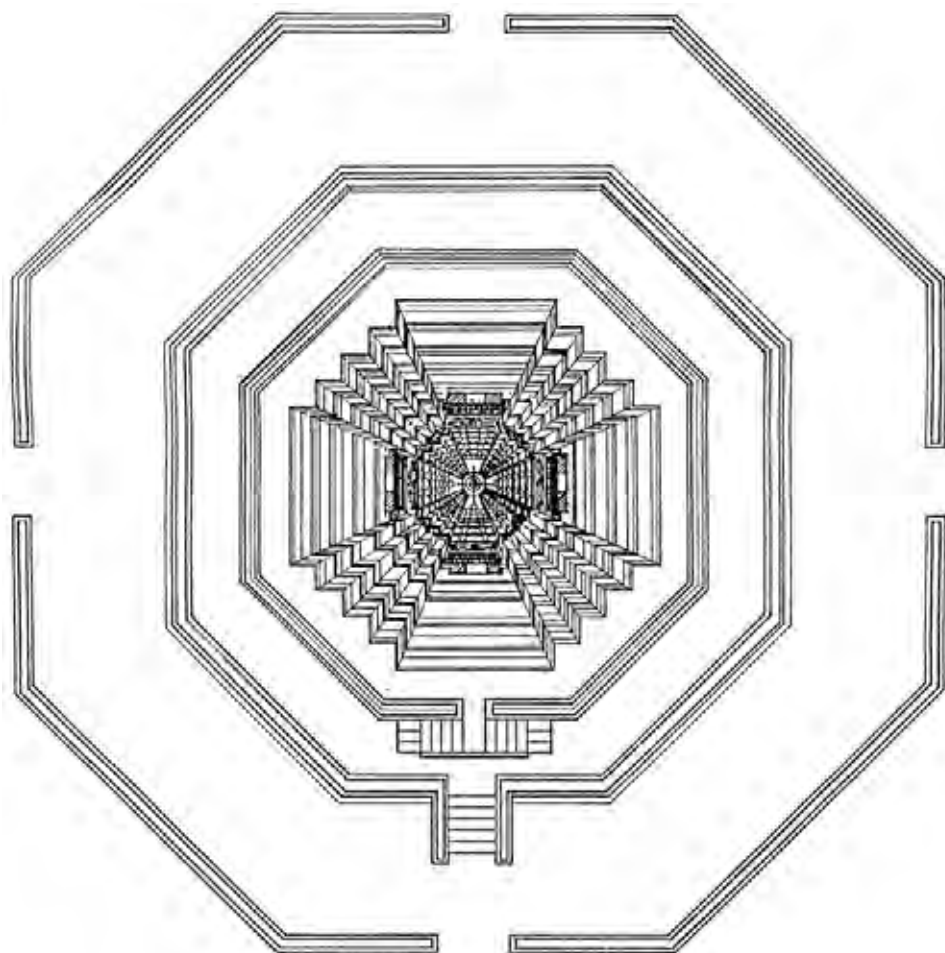

ลายเส้นที่ 4 รูปด้านพุทธปรางค์วัดหนึ่ง

ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”

(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 269.

ลายเส้นที่ 5   ผังพื้นพุทธปรางค์วัดหนึ่ง
 ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 268.

3.1.2 พุทธปรางค์วัดนางนองวรวิหาร

วัดนางนองเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ 26 แขวงบางค้อ เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร³⁵ พระอารามแห่งนี้จะเป็นที่ประดิษฐานพุทธปรางค์จำนวน 2 องค์ ที่มีลักษณะรูปทรงและองค์ประกอบที่แตกต่างไปจากพระปรางค์องค์อื่นๆ ดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้

ประวัติความเป็นมาของพุทธปรางค์วัดนางนองวรวิหาร

สำหรับเรื่องราวความเป็นมาเกี่ยวกับการก่อสร้างพุทธปรางค์วัดนางนองทั้ง 2 องค์นั้น กล่าวได้ว่าได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากพระอารามแห่งนี้เดิมทีเดียวเป็นวัดโบราณเก่าแก่ที่มีมาแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา ราวรัชสมัยของสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 หรือพระเจ้าเสือ (พ.ศ. 2246-2251) จนกระทั่งสืบต่อมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในปี พ.ศ. 2375 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าให้วัดนางนองแล้วทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม³⁶ โดยเฉพาะพุทธปรางค์ทั้ง 2 องค์ที่ทรงปฏิสังขรณ์นั้น เป็นปรางค์ที่มีรูปแบบลักษณะพิเศษแตกต่างจากพุทธปรางค์ใดๆในสมัยรัตนโกสินทร์ กล่าวคือเป็นปรางค์ที่มีรูปร่างรูปทรงเป็นหกเหลี่ยมสอบขึ้นไป ซึ่งแบบอย่างดังกล่าวจะได้มาจากที่ใดนั้นสุดที่จะหาหลักฐานได้ แต่เชื่อว่าช่างในสมัยนั้นอาจจะพยายามที่จะลอกเลียนแบบ “ละ” หรือเจดีย์จีนแล้วนำมาดัดแปลงสร้างสรรคใหม่เป็นของไทยก็อาจจะเป็นไปได้ เนื่องจากเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นศิลปะสถาปัตยกรรมของไทยส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากจีนเป็นอย่างมาก

พุทธปรางค์ดังกล่าว มีความสูงราว 16 เมตร คาดว่าคงจะทำการบูรณะปฏิสังขรณ์พร้อมๆกับปูชนียสถานต่างๆภายในเขตพระอารามตั้งแต่ปี พ.ศ. 2375 เป็นต้นมา และได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระอารามหลวง

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดนางนองวรวิหาร

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดนางนอง ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไปนี้

1. ตำแหน่งที่ตั้งขององค์พุทธปรางค์

วัดนางนองเป็นพระอารามหลวงที่หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันตกติดกับคลองด้านซึ่งไหลผ่านทางด้านหน้าวัด ลักษณะพื้นที่โดยทั่วไปของบริเวณที่ตั้งวัดส่วนมากจะเป็นที่ราบลุ่มบริเวณฝั่งตะวันออกของคลองด้าน แต่ขณะนี้พื้นที่บางแห่งสูงขึ้นเพราะอาศัยการถมดินเพิ่มเติม วัด

³⁵ กระทรวงศึกษาธิการ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1, 180.

³⁶ ราชบัณฑิตยสภา, ตำนานวัดอุสถานต่างๆซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา, 16.

นางนงจะมีผังบริเวณเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบ่งออกเป็นเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส สำหรับเขตพุทธาวาสนั้นจะตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือ ส่วนเขตสังฆาวาสจะตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้

สำหรับพื้นที่ภายในเขตพุทธาวาสนั้น จะเป็นที่ตั้งของศาสนสถานต่างๆอันได้แก่ พุทธปรางค์ พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ ฯลฯ เป็นต้น พุทธปรางค์ทั้ง 2 องค์ได้ถูกสร้างครอบมอยู่บนกำแพงแก้วที่ล้อมรอบพระวิหารทางด้านหลัง หลังละ 1 องค์ ในขณะเดียวกัน พุทธปรางค์ทั้ง 2 องค์ก็ตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระอุโบสถในตำแหน่งทางด้านทิศเหนือ และด้านทิศใต้

2. สภาพปัจจุบันขององค์พุทธปรางค์

พุทธปรางค์ทั้ง 2 องค์ของวัดนางนงแห่งนี้ จะมีรูปร่างขนาดสัดส่วนตลอดจนองค์ประกอบต่างๆ เหมือนกันทุกประการ เป็นปรางค์ที่มีขนาดเล็ก สร้างแบบองค์เดียวโดดๆ ไม่มีปรางค์บริวาร ยอดปรางค์สูงเพียวตั้งอยู่บนฐานสูง เรือนธาตุจะมีลักษณะทึบตัน ไม่มีห้องอยู่ภายใน โครงสร้างของพุทธปรางค์คาดว่าเป็นการก่ออิฐถือปูน ฉาบผิวเรียบ ทาด้วยสีขาวโดยตลอด บริเวณชั้นอัสดงมีประติมากรรมประดับตกแต่งอยู่ ส่วนภายในซุ้มทิศนั้นปรากฏว่าไม่มีงานประติมากรรมแต่อย่างใด (ดูภาพที่ 32, 33)

สภาพของพุทธปรางค์ในปัจจุบันทั้ง 2 องค์นั้น ส่วนใหญ่อยู่ในลักษณะที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ แต่ก็มีส่วนที่ชำรุดทรุดโทรม ดังเช่นฐานชั้นล่างที่รองรับฐานองค์พระปรางค์ ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปวงกลมขนาดใหญ่มีบางส่วนทรุดแตกร้าวและจมอยู่ใต้พื้นดิน มีวัชพืชขึ้นบ้างในบางส่วน กระเบื้องปูที่ประดับตกแต่งฐานบางส่วนได้หลุดร่วง นอกจากนั้นงานปูนปั้นที่ตกแต่งหน้าบันของซุ้มทิศ ตลอดจนซ่อฟ้าใบระกาต่างหลุดร่วงลงมาจนเกือบหมด ผนังของปรางค์จากสีขาวได้กลายเป็นสีกระดำกระด่าง ปูนที่ฉาบไว้บางส่วนสีก็กร่อน โดยเฉพาะพุทธปรางค์องค์ทางด้านทิศเหนือ เนื่องจากปัจจุบันได้มีการบูรณะด้วยการทาสีขาวใหม่ให้กับพุทธปรางค์องค์ทางด้านทิศใต้แต่เพียงองค์เดียว

จากสภาพขององค์พุทธปรางค์ที่กล่าวมาแล้วนั้น มีความเห็นว่าทางวัดน่าจะทำการบูรณะพุทธปรางค์ทั้ง 2 องค์ ไม่เฉพาะองค์ใดองค์หนึ่ง เพื่อดำรงไว้ซึ่งหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และคุณค่าทางด้านสถาปัตยกรรมให้คงอยู่ตลอดไป

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมพุทธปรางค์วัดนางนงวรวิหาร

พุทธปรางค์วัดนางนง ประกอบไปด้วยองค์ประกอบสำคัญที่ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน

4 ส่วนใหญ่ คือ

1. ส่วนฐานขององค์พระปรางค์และฐานประทักษิณ

ฐานขององค์พุทธปรางค์ จะตั้งอยู่บนฐานกลมขนาดใหญ่อีกชั้นหนึ่ง ประกอบไปด้วย

ฐานชั้นต่างๆซ้อนต่อกันทั้งหมด 5 ชั้น ฐานชั้นแรก (ชั้นล่าง) เป็นฐานหกเหลี่ยมด้านเท่าที่มีความสูง 0.35 เมตร ส่วนฐานชั้นที่ 2 , 3 , 4 และ 5 ซึ่งเป็นฐานชั้นสุดท้ายนั้นจะมีลักษณะเป็นฐานสิงห์เหมือนกันโดยตลอดทั้งหมด ฐานของพุทธปรางค์วัดนางนองแห่งนี้จะไม่มีการย่อมุมเหมือนกับฐานของพุทธปรางค์องค์อื่นๆ แต่จะมีแผนผังเป็นรูปหกเหลี่ยมด้านเท่า ซึ่งในแต่ละด้านจะมีการยกเก็จหรือย่อเก็จ ยื่นออกมาเป็นกระเปาะทางด้านหน้าเพื่อรองรับชুমทิศ ตั้งแต่ฐานชั้นที่ 2 จนถึงฐานชั้นที่ 5 และทุกชั้นจะเรียงสลับขึ้นไปจนจรดเรือนธาตุ (ดูภาพที่ 34, 35)

ฐานขององค์พุทธปรางค์ดังกล่าว จะรองรับด้วยฐานกลมขนาดใหญ่ 1 ชั้น ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางราว 10.65 เมตร ซึ่งฐานกลมนี้มีการประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องปรางเคลือบเงินสีเขียวเข้มอย่างงดงามโดยตลอด

2. ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุขององค์พุทธปรางค์จะตั้งอยู่บนชั้นฐาน เป็นอาคารที่มีแผนผังเป็นรูปหกเหลี่ยมด้านเท่า ผนังของเรือนธาตุตั้งแต่บัวปลายเชิงเรือนธาตุ (บัวรัดเกล้า) จนถึงบัวเชิงฐาน (บัวเชิง) ของเรือนธาตุจะผายออกเล็กน้อยในตอนล่าง ตัวเรือนธาตุจะมีลักษณะทึบตัน ไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน ผนังทั้ง 6 ด้านของเรือนธาตุจะประกอบไปด้วยชุมทิศจำนวน 6 ชุมที่ก่อยื่นออกมาจากด้านทั้ง 6 ของตัวเรือนธาตุ ชุมทิศดังกล่าวจะตั้งตรงกับทิศตะวันออก, ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ, ทิศตะวันออกเฉียงใต้, ทิศตะวันตก, ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทิศตะวันตกเฉียงใต้ ชุมทิศที่ก่อยื่นออกมานั้น ทำให้มีการเพิ่มมุมอีกด้านละ 2 มุม รวมจำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏบนฐานของเรือนธาตุ ทั้งหมดที่เพิ่มขึ้นใหม่และมุมดั้งเดิมรวมได้ทั้งสิ้น 18 มุม (ดูภาพที่ 36)

ชุมทิศดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นชุมทรง “บันแถลงชุมเดียว” ไม่มีการซ้อนชั้น ลดชั้นหรือต่อชั้น ชุมดังกล่าวประกอบไปด้วย ชุม, รัดเกล้า และเสาบัวรองรับชุม รูปทรงของชุมจะทำเป็นชุมทรงสูงหรือทรงจั่ววางอยู่เหนือรัดเกล้า กรอบชุมนูนสูง บริเวณขอบนอกของกรอบชุมจะประดับด้วยแถวในระกา ส่วนเสาบัว จะทำเป็นเสาดัดผนังที่ก่อยื่นออกมาจากเรือนธาตุข้างละ 1 เสอ ผนังของเสาดั้งแต่บริเวณหัวเสาลงมาจะค่อยๆผายออกเล็กน้อยในตอนล่าง และมีการประดับตกแต่งอยู่ 2 ตำแหน่งด้วยกันคือ ส่วนบนที่บริเวณหัวเสาจะประดิษฐ์เป็นรูปใบไม้แบบฝรั่งอย่างละเอียดปราณีต และส่วนล่างที่โคนเสาก็จะมีการประดับตกแต่งลวดลายเช่นเดียวกับหัวเสาแต่กลับลายบนลงล่างชุมทิศแห่งนี้จะเป็นชุมอุดตัน ภายในชุมสันนิษฐานว่าแต่เดิมน่าจะมีงานประติมากรรมตกแต่งอยู่ภายในด้วย แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีแล้ว คงถูกทำลายหรือหลุดผุพังไปตามกาลเวลา ชุมทิศดังกล่าวจะมีความสูงราวบัวปลายเชิงเรือนธาตุ

3. ส่วนยอด

ส่วนยอดหรือส่วนหลังคาของพุทธปรางค์วัดหนึ่ง คือ ส่วนบนสุดที่ซ้อนต้อนขึ้นไปจากเรือนธาตุ มีแผนผังเป็นรูปหกเหลี่ยมด้านเท่า ประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ชั้นรัดประคดหรือชั้นเชิงบาตร ส่วนปลายยอดจะเป็นชั้นบัวกลุ่ม (บัวกลุ่ม) หรือจอมโมฬี ที่ประดับด้วยนพศูลในส่วนปลายสุด ชั้นรัดประคดขององค์พุทธปรางค์จะแบ่งออกเป็น 6 ชั้น แต่ละชั้นประกอบไปด้วยหน้ากระดานบัวเชิงบาตร และกลีบขนุน

รูปทรงของยอดปรางค์จะมีลักษณะเป็นแบบทรงฝักข้าวโพด ตั้งแต่บริเวณชั้นรัดประคดชั้นล่างสุดขึ้นไปจนถึงปลายยอด องค์ปรางค์จะมีลักษณะสูงเพียวตั้งตรง ปลายยอดจะแหลมและสอบเข้าเล็กน้อย กลีบขนุนที่ประดับตกแต่งล้อมรอบยอดปรางค์นั้น จะวางอยู่ในแนวตั้ง โดยก่อติดกับบัวเชิงบาตร ลักษณะพื้นผิวของกลีบขนุนจะฉาบปูนเรียบเกลี้ยงทาด้วยสีขาว ไม่มีการประดับตกแต่งลวดลายแต่อย่างใด

ส่วนบริเวณชั้นอัสดงของพุทธปรางค์วัดนางนองแห่งนี้ จะทำชั้นอัสดงซ้อนกัน 2 ชั้น แต่ละชั้นจะประดับตกแต่งด้วยงานประติมากรรมลอยตัวรูป “หน้าบันขุ้มทรงบันแถลง” ปรากฏอยู่โดยตลอดทั้ง 6 ด้าน ซึ่งลักษณะของหน้าบันแต่ละด้านนั้นจะมีรูปทรงเช่นเดียวกับหน้าบันของขุ้มทิศทุกประการ (ดูภาพที่ 37)

4. ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

ประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรมขององค์พระปรางค์วัดนางนองนั้นจะมีอยู่เพียงส่วนเดียว คือ

1. ประติมากรรมตกแต่งบริเวณชั้นอัสดง

ชั้นอัสดงขององค์พุทธปรางค์จะมีอยู่ 2 ชั้นดังได้กล่าวแล้ว ชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะมีงานประติมากรรมลอยตัวรูปหน้าบันขุ้มทรงบันแถลงประดับตกแต่งอยู่ทั้ง 6 ด้าน แต่ละด้านจะตั้งตรงกับขุ้มทิศทั้ง 6 ขุ้ม ส่วนชั้นอัสดงชั้นที่ 2 (ชั้นบน) ก็จะมีการประดับตกแต่งด้วยหน้าบันขุ้มทรงบันแถลงเช่นเดียวกัน และวางอยู่ในตำแหน่งทิศทางเดียวกัน ดังมีรายละเอียดดังนี้ คือ

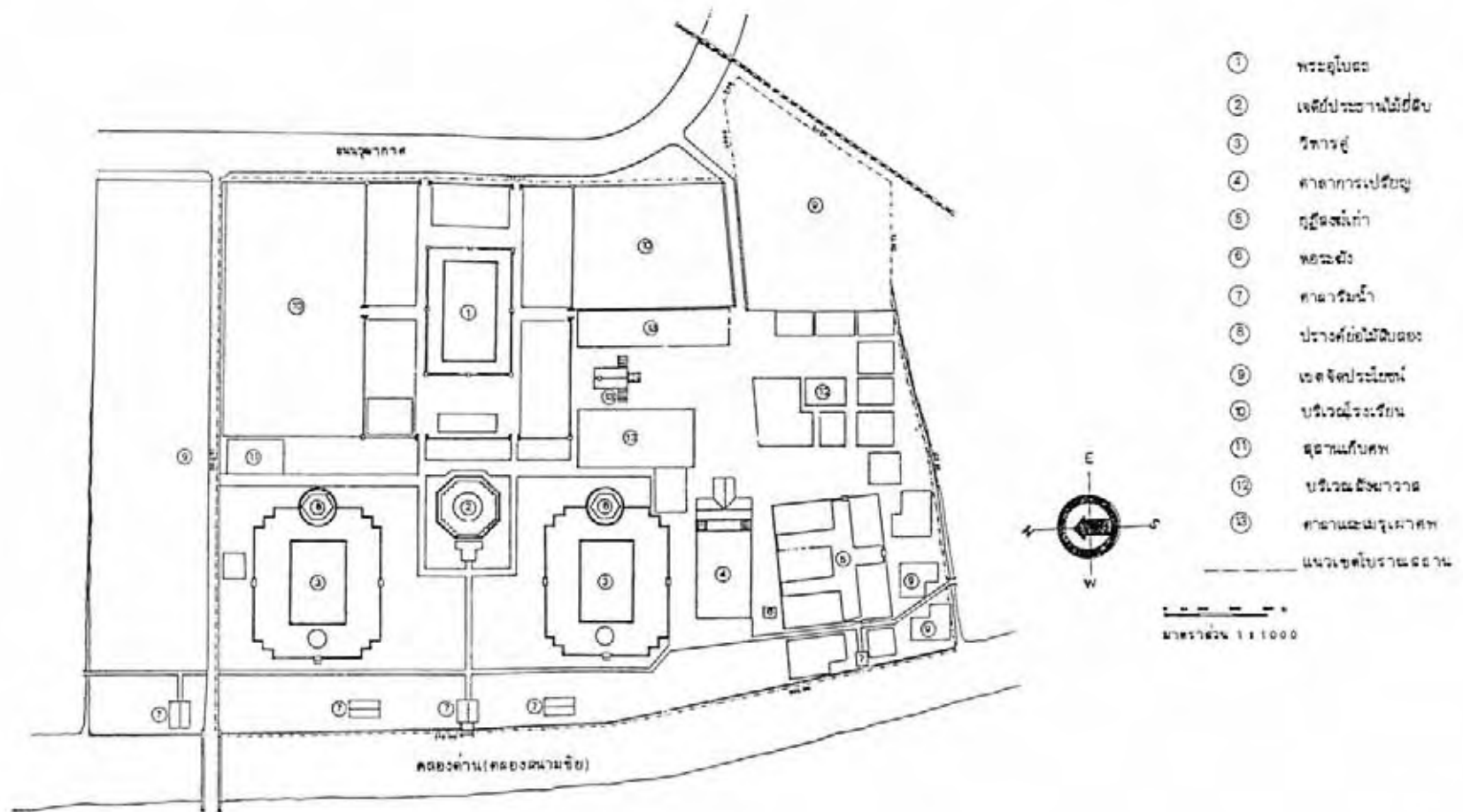
- ประติมากรรมรูปหน้าบันขุ้มทรงบันแถลง ที่ปรากฏอยู่บนชั้นอัสดงทั้ง 2 ชั้นนั้น จะมีลักษณะรูปทรงตลอดจนองค์ประกอบเหมือนกับหน้าบันขุ้มทิศทรงบันแถลง ดังได้กล่าวมาแล้วทุกประการ แต่ขนาดจะแตกต่างกัน กล่าวคือ หน้าบันของขุ้มทิศนั้นจะมีขนาดใหญ่ที่สุด รองลงมาคือหน้าบันขุ้มทรงบันแถลงของชั้นอัสดงชั้นแรก (ชั้นล่าง) และเล็กที่สุดจะเป็นหน้าบันขุ้มทรงบันแถลงของชั้นอัสดงชั้นที่ 2 (ชั้นบน)

ภาพที่ 32 พุทธปรางค์วัดนางนองด้านทิศเหนือ

ภาพที่ 33 พุทธปรางค์วัดนางนองด้านทิศใต้

ลายเส้นที่ 6   แผนผังบริเวณวัดนางนอง

ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 293.

ภาพที่ 34   ฐานกลมรองรับฐานองค์พุทธปรางค์วัดนางนอง (ภาพจากองค์ด้านทิศใต้)

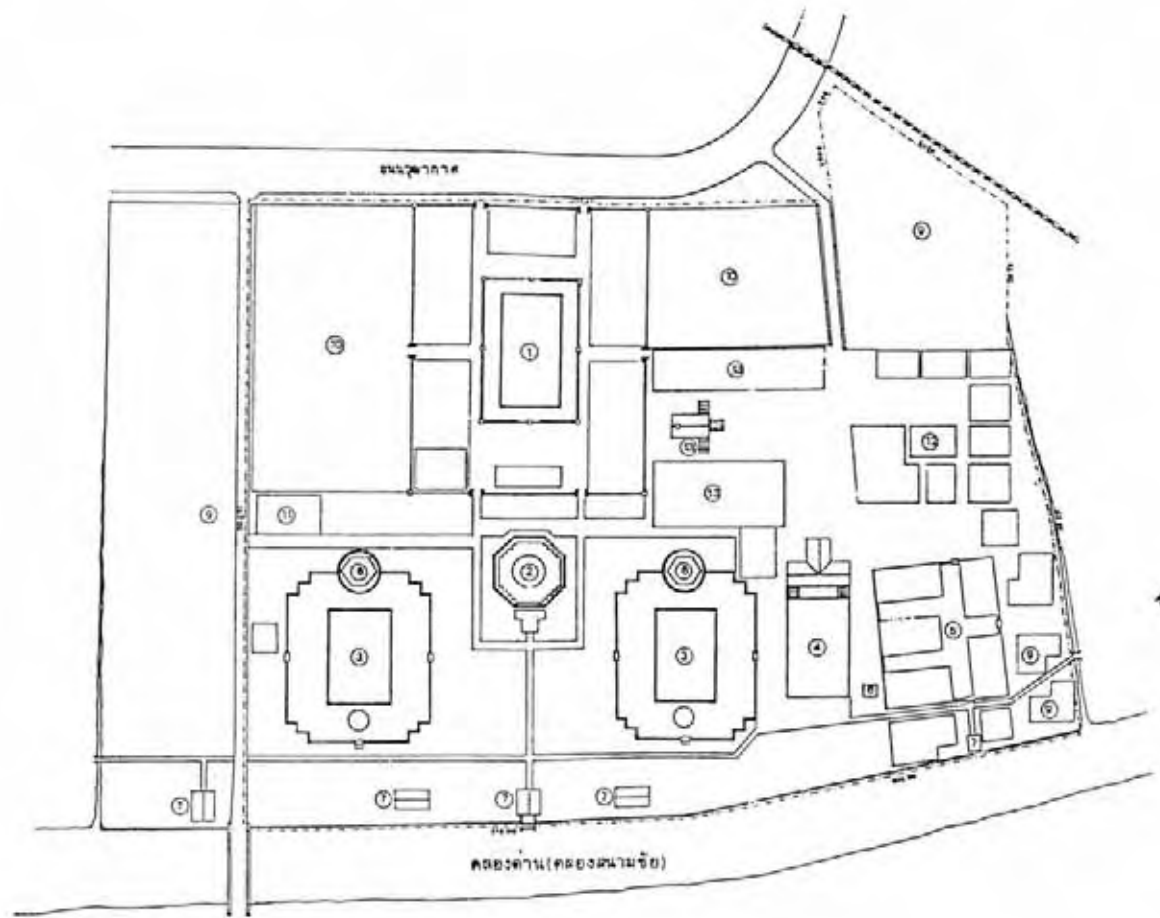
ภาพที่ 35   ฐานองค์พุทธปรางค์วัดนางนอง (ภาพจากองค์ด้านทิศใต้)

ภาพที่ 36 เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดนางนอง (ภาพจากองค์ด้านทิศใต้)

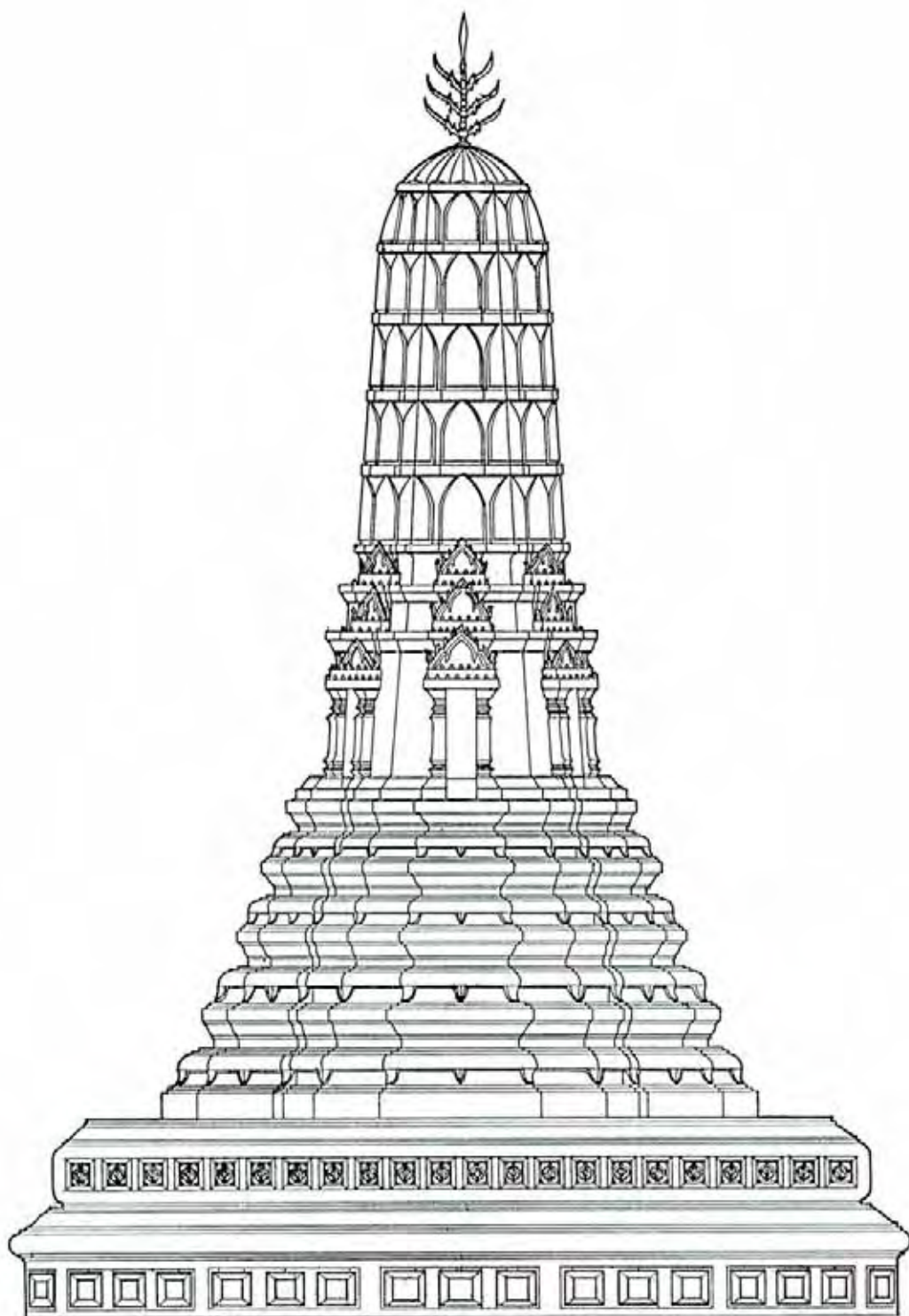

ภาพที่ 37 ยอดพุทธปรางค์วัดนางนอง (ภาพจากองค์ด้านทิศใต้)

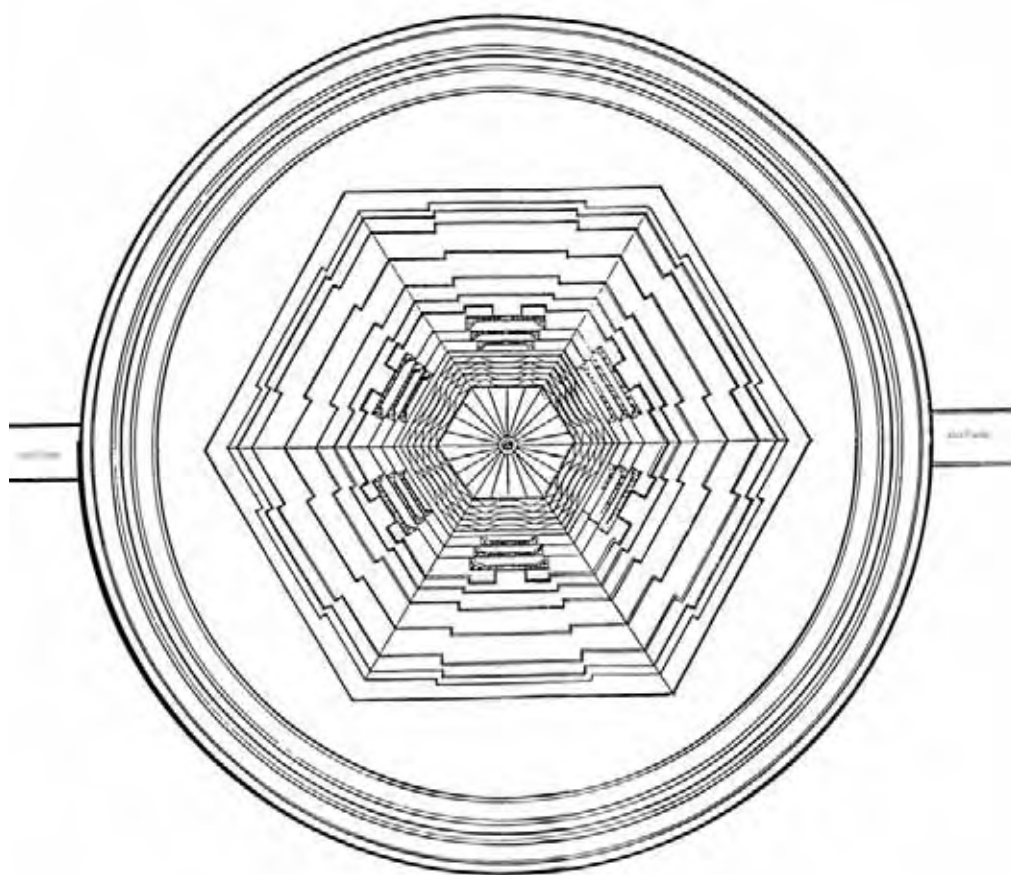

ลายเส้นที่ 6   แผนผังบริเวณวัดนางนอง

ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ส
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 293.

ลายเส้นที่ 7   รูปด้านพุทธปรางค์วัดนางนอง
 ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 296.

ลายเส้นที่ 8   ผังพื้นพุทธปรางค์วัดนางนอง
 ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 295.

3.1.3 พุทธปรางค์วัดราชบูรณะราชวรวิหาร

วัดราชบูรณะ เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ 119 แขวงบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร³⁷ ภายในพระอารามแห่งนี้จะเป็นที่ประดิษฐานพุทธปรางค์ขนาดใหญ่ 1 องค์ ที่มีความงดงามยิ่งของกรุงรัตนโกสินทร์อีกองค์หนึ่ง โดยเฉพาะรูปทรง องค์ประกอบ ตลอดจนการประดับตกแต่งพื้นผิวขององค์พุทธปรางค์ กล่าวได้ว่าเป็นงานพุทธสถาปัตยกรรมที่งดงามยิ่ง (ดูภาพที่ 38)

ประวัติความเป็นมาของพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ

พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ เป็นพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3³⁸ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ได้ทรงโปรดฯ ให้สร้างพุทธปรางค์องค์ใหญ่ขึ้นใหม่อีกองค์หนึ่ง โดยมีฐานกว้างด้านละ 15 วา สูงจากฐานถึงยอดฉัตร 16 วา 2 ศอก ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีตลอดทั้งองค์ สำหรับปีการก่อสร้างองค์พุทธปรางค์นั้น ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเมื่อใด แต่คาดว่าคงอยู่ในระหว่างปี พ.ศ. 2367-2394 อันเป็นช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเดิมทีเดียวพระอารามแห่งนี้เป็นวัดเก่าแก่โบราณ ชื่อว่า “วัดเลียบ” ซึ่งมีหลักฐานการก่อสร้างมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย กล่าวคือ ได้พบแผนที่เมืองธนบุรีที่ชาวฝรั่งเศสทำขึ้นในสมัยแผ่นดินพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) เขียนโดยเรอเอก เดอ ฟอร์ บัง (Claude de Forbin) กับนายช่าง เดอ ลามาร์ ในแผนที่นั้นมีชื่อวัดเลียบปรากฏอยู่ด้วย นอกจากนั้นในแผนที่เมืองป้อมธนบุรี ซึ่งมองซิเออร์ วอลแลนเดส นายทหารช่างชาวฝรั่งเศสผู้รักษาป้อม ทำไว้เมื่อปี พ.ศ. 2231 ดันแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231-2246) ก็มีชื่อวัดเลียบปรากฏอยู่ด้วยเช่นกัน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า วัดเลียบหรือวัดราชบูรณะแห่งนี้ เป็นพระอารามที่เก่าแก่มิมาแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา รวาก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หรือตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมา

และต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ครั้งรัชกาลที่ 1 ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเลียบขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ทรงมีพระราชศรัทธาบูรณะพระอุโบสถและกุฏิ ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทำการบูรณะต่อจนเสร็จ แล้วพระราชทานนามเปลี่ยนใหม่ว่า “วัดราชบูรณะ” ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดฯ ให้ถอนสีมาเก่า แล้วสร้างพระอุโบสถหลังใหม่

³⁷ กระทรวงศึกษาธิการ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1, 102.

³⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2, 165.

แทนตรงที่เดิม เนื่องจากพระอุโบสถหลังเก่าชำรุด และในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้สร้างพุทธปรางค์ขึ้นทางด้านหน้าของพระอุโบสถ ดังได้กล่าวแล้ว

สำหรับพุทธปรางค์องค์นี้คาดว่าคงจะได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์เสมอมา เนื่องจากสมัยรัชกาลที่ 5, 6 และ 7 ตามประวัติกล่าวว่าได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามแห่งนี้โดยตลอด จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 8 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (พ.ศ. 2477-2489) ในปี พ.ศ. 2484 ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 วัดราชบูรณะถูกภัยทางอากาศ เป็นเหตุให้ถาวรวัตถุทางพุทธศาสนาหลายสิ่งหลายอย่างได้ถูกทำลายลงจนหมดสิ้น ไม่ว่าจะเป็นโบสถ์ วิหาร ตลอดจนกุฏิเสนาสนะต่างๆ ได้สูญสิ้นไปกับภัยสงคราม เหลือพุทธปรางค์เพียงองค์เดียวเท่านั้นที่รอดปลอดภัยจากสงครามครั้งนั้นมาจนทุกวันนี้

หลังจากนั้นได้มีการยุบเลิกวัดเมื่อปี พ.ศ. 2488 เนื่องจากวัดเลียบหรือวัดราชบูรณะได้รับความเสียหายมาก จนกระทั่งเมื่อภัยสงครามสิ้นสุดลงได้มีผู้มีจิตศรัทธาหลายฝ่ายมีความเห็นว่า สมควรให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเลียบ หรือวัดราชบูรณะขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นจึงได้มีการประกาศยกเลิกการยุบวัด และได้ลงมือบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามแห่งนี้ในปี พ.ศ. 2493 เป็นต้นมา โดยเฉพาะพระอุโบสถนั้นได้มีการสร้างใหม่ในตำแหน่งเดิม ซึ่งหันหน้าไปสู่แม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านทิศใต้ สำหรับองค์พุทธปรางค์ ถึงแม้จะไม่ได้รับภัยสงคราม แต่ก็ทรุดโทรมมากตามกาลเวลา ดังนั้นกระทรวงมหาดไทยจึงได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่อีกครั้งในปี พ.ศ. 2505

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไปนี้

1. ตำแหน่งที่ตั้งขององค์พุทธปรางค์

วัดราชบูรณะเป็นพระอารามที่หันหน้าไปทางทิศใต้อันมีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านทางด้านหน้าวัด พระอารามแห่งนี้แบ่งออกเป็นพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส สำหรับเขตพุทธาวาสนั้น ส่วนใหญ่จะอยู่ทางด้านทิศตะวันตก และเขตสังฆาวาสส่วนใหญ่ก็จะตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก พื้นที่รอบบริเวณวัดจะล้อมรอบด้วยกำแพง โดยเฉพาะบริเวณทางด้านทิศใต้ และด้านทิศตะวันตก จะเป็นกำแพงโปร่งที่มีประตูทางเข้าสู่วัด 3 ทาง คือ ทางด้านทิศใต้ 2 ประตู ทางด้านทิศตะวันตก 1 ประตู บริเวณพื้นที่ว่างรอบๆวัดในเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาสจะทำเป็นที่จอดรถยนต์โดยตลอดทั้งหมด

สำหรับพื้นที่ภายในเขตพุทธาวาสนั้น จะเป็นที่ตั้งของพุทธสถานที่สำคัญ อันประกอบไปด้วย พุทธปรางค์ พระอุโบสถ และศาลาต่างๆ สำหรับองค์พุทธปรางค์นั้น จะตั้งอยู่ในตำแหน่ง

ทางด้านหน้าพระอุโบสถทางด้านทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นปราสาทเดี่ยวองค์เดียว ไม่มีปราสาทบริวาร

2. สภาพปัจจุบันขององค์พุทธปราสาท

พุทธปราสาทวัดราชบูรณะมีลักษณะเป็นปราสาทเดี่ยวองค์เดียวโดดๆ โดยไม่มีปราสาทบริวาร เป็นปราสาทขนาดใหญ่ของกรุงรัตนโกสินทร์อีกองค์หนึ่งที่มียอดปราสาทสูงเพียว ตั้งอยู่บนฐานสูง รองรับด้วยฐานประทักษิณ 2 ชั้น ฐานประทักษิณแต่ละชั้นจะมีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณ ตรงกับทิศทั้ง 4 คือ ทิศเหนือ, ทิศใต้, ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก เรือนธาตุขององค์พุทธปราสาทจะมีลักษณะทึบตัน ไม่มีห้องอยู่ภายใน โครงสร้างของปราสาทและฐานประทักษิณคาดว่าเป็นการก่ออิฐถือปูน โดยเฉพาะพุทธปราสาท ตลอดจนองค์ประกอบต่างๆ จะมีการประดับพื้นผิวนอกด้วยชิ้นส่วนของกระเบื้องเคลือบสี อันได้แก่ สีเขียวและสีเหลือง เป็นสำคัญ สำหรับฐานประทักษิณทั้ง 2 ชั้นนั้นจะก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสีขาวโดยตลอด ส่วนที่ชั้นอัสดงและบริเวณซุ้มทิศจะมีงานประติมากรรมลอยตัวประดับตกแต่งอยู่

พุทธปราสาทองค์นี้ ยังอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ตั้งแต่ชั้นฐาน เรือนธาตุ และยอดปราสาท ตลอดจนฐานประทักษิณทั้ง 2 ชั้น แต่ก็มีองค์ประกอบบางส่วนของวัสดุที่ตกแต่งองค์พุทธปราสาท และงานประติมากรรมได้หลุดร่วงลงมา ซึ่งส่วนใหญ่คือกระเบื้องเคลือบสี

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมพุทธปราสาทวัดราชบูรณะ

พุทธปราสาทวัดราชบูรณะ จะมีองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน 4 ส่วนใหญ่ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. ส่วนฐานขององค์พุทธปราสาทและฐานประทักษิณ

ฐานขององค์พุทธปราสาทวัดราชบูรณะแห่งนี้ จะตั้งอยู่บนฐานประทักษิณชั้นบนสุด ประกอบไปด้วยฐานชั้นต่างๆ ซ้อนกันอยู่ทั้งหมด 4 ชั้น ฐานชั้นแรก (ชั้นล่าง) สันนิษฐานว่าเป็นฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ เนื่องจากองค์ประกอบบางส่วนของชั้นฐานหายไป คาดว่าอาจจะเกิดจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ในช่วงต่อๆ มาที่ทำฐานประทักษิณให้สูงขึ้น จึงทับถมฐานดั้งเดิมบางส่วนขององค์พุทธปราสาททำให้ระเบียบของชั้นฐานที่ปรากฏอยู่ไม่สมบูรณ์ ดังนั้นฐานชั้นแรกหรือฐานชั้นล่างจึงเหลือเฉพาะหน้ากระดานบน และลูกแก้วอกไก่ ส่วนข้างสิงห์และหน้ากระดานล่างขาดหายไป สำหรับฐานชั้นที่ 2 นั้นจะเป็นฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ ฐานชั้นที่ 3 จะเป็นฐานสิงห์ และฐานชั้นบนสุดคือฐานชั้นที่ 4 จะเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ฐานแต่ละชั้นตั้งแต่ชั้นแรกถึงบนสุดจะมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 28 ที่เรียงสลับกันขึ้นไปจนจรดเรือนธาตุ (ดูภาพที่ 39, 40)

ฐานขององค์พระปราสาทดังกล่าว จะรองรับด้วยฐานประทักษิณหรือฐานสำหรับเดินเวียนขวา ซึ่งมีทั้งหมด 2 ชั้น แต่ละชั้นจะมีลักษณะจะมีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ดังนี้คือ

ฐานประทักษิณชั้นที่ 1 ฐานประทักษิณชั้นแรกหรือชั้นล่างนั้น จะมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ประกอบไปด้วยชั้นฐานขนาดใหญ่ 1 ชั้น คือชั้นฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ รอบลานประทักษิณจะมีกำแพงโปร่ง (พนักระเบียง) ปิดกันล้อมโดยตลอด แต่ละมุมของฐานประทักษิณจะมีเสาหัวเม็ดที่ทำด้วยปูนปั้นประดับตกแต่งอยู่ทุกมุม ฐานประทักษิณในชั้นนี้ จะมีทางขึ้นสู่ลานประทักษิณทั้งหมด 4 ทางด้วยกัน คือ ทางด้านทิศเหนือ, ใต้, ตะวันออก และตะวันตก แต่ละด้านจะมีซุ้มประตูและบันไดทางขึ้นลงด้านละ 2 บันได

ฐานประทักษิณชั้นที่ 2 ส่วนฐานประทักษิณชั้นที่ 2 จะตั้งอยู่สูงจากชั้นแรกขึ้นไป เป็นบานที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 เช่นเดียวกัน แต่มีขนาดเล็กกว่า ประกอบไปด้วยชั้นฐานขนาดใหญ่เพียง 1 ชั้น คือ ชั้นฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ ที่มีหน้ากระดานล่างสูง 1.62 เมตร จอกจากนั้นองค์ประกอบต่างๆของฐานประทักษิณในชั้นนี้จะมีลักษณะเช่นเดียวกับฐานประทักษิณชั้นแรก โดยเฉพาะเสาหัวเม็ดและพนักระเบียง ตลอดจนทางขึ้นสู่ลานประทักษิณก็อยู่ในทิศทางเดียวกัน

ฐานประทักษิณทั้ง 2 ชั้น ก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสีขาว บริเวณกำแพงโปร่ง(พนักระเบียง) ที่ล้อมรอบลานประทักษิณทั้ง 2 ชั้นนั้นจะทาสีเหลือง

2. ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุขององค์พุทธปรางค์จะตั้งอยู่บนชั้นฐานของปรางค์ เป็นอาคารที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ผนังของเรือนธาตุตั้งแต่บัวปลายเชิงเรือนธาตุ (บัวรัดเกล้า) จนถึงบัวเชิงฐาน (บัวเชิง) ของเรือนธาตุจะผายออกในตอนล่าง ตัวเรือนธาตุที่ปิดตัน ไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน ผนังทั้ง 4 ด้านของตัวเรือนธาตุจะก่อซุ้มทิศยื่นออกมาจำนวน 4 ซุ้ม ซุ้มทิศดังกล่าวจะตั้งตรงกับทิศทั้ง 4 คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมานั้น ทำให้มีการเพิ่มมุมอีกด้านละ 4 มุม จำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏบนฐานของเรือนธาตุทั้งมุมของตัวเรือนธาตุและมุมของซุ้มทิศรวมได้ทั้งสิ้น 36 มุม ซึ่งซุ้มทิศดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นซุ้มทรง “บันแถลงลดชั้น” หรือ “ซุ้มลด” ประกอบไปด้วย ซุ้ม, รัดเกล้า และเสาบัวรองรับซุ้ม ลักษณะของซุ้มจะซ้อนกัน 2 ชั้น ซุ้มชั้นแรก (ด้านหน้า) จะมีขนาดเล็กกว่าซุ้มชั้นที่ 2 (ด้านหลัง) ซึ่งติดอยู่กับผนังของเรือนธาตุ โดยเฉพาะซุ้มที่อยู่ด้านหน้านั้น ยอดซุ้มจะลดต่ำอยู่ใต้รัดเกล้าของซุ้มชั้นที่ 2

ส่วนรูปทรงของซุ้มทรงบันแถลง จะมีลักษณะเป็นซุ้มทรงสูงหรือทรงจั่ว วางอยู่เหนือรัดเกล้า กรอบซุ้มจะมีลักษณะนูนสูง ขอบนอกของกรอบซุ้มจะประดับด้วยแถวใบระกา ยอดซุ้มจะเป็นช่อฟ้า และบริเวณปลายกรอบซุ้มทั้ง 2 ข้างจะเป็นหางหงษ์ ส่วนใหญ่จะอยู่ในลักษณะชำรุดสำหรับพื้นที่บริเวณหน้าบันนั้นจะประดิษฐ์สร้างสรรค์เป็นลวดลายพันธุ์พฤกษาที่ประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสีอย่างงดงาม (ดูภาพที่ 41)

สำหรับเสาบัว ซึ่งทำหน้าที่รองรับขั้วนั้น จะทำเป็นเสาดัดผนังเรียงเหลื่อมกันข้างละ 2 เสา ผนังของเสาดั้งแต่บัวหัวเสาลงมาจะค่อยๆผายออกเล็กน้อยในตอนล่าง นอกจากนั้นยังมีการประดับตกแต่งอยู่ 3 ตำแหน่งด้วยกัน คือ ส่วนบนที่หัวเสา ส่วนล่างที่โคนเสา และบริเวณพื้นที่ว่างของผนังเสา จะประดิษฐ์เป็นรูปดอกไม้และใบไม้ด้วยชิ้นส่วนของกระเบื้องเคลือบสีอย่างประณีตบรรจง ขั้วทิศของวัดราชบูรณะแห่งนี้ จะเป็นขั้วอุดตันภายในจะมีงานประติมากรรมลอยตัวรูป “ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4” ประดิษฐานอยู่ภายในขั้วทิศดังกล่าว มีความสูงราวบัวปลายเชิงเรือนธาตุ

3. ส่วนยอด

ส่วนยอดหรือส่วนหลังคาของพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ คือ ส่วนบนสุดที่ซ้อนต่อขึ้นไปจากเรือนธาตุ มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมไม้ 28 ประกอบไปด้วยชั้นอวดง ชั้นวัดประคด หรือชั้นเชิงบาตร ส่วนปลายยอดจะเป็นชั้นบัวกลุ่ม (บัวกลุ่ม) หรือจอมโมฬีที่ประดับด้วยนาคูและฉัตร ในส่วนปลายสุด สำหรับชั้นวัดประคดของพุทธปรางค์แห่งนี้ จะแบ่งออกเป็น 9 ชั้น แต่ละชั้นประกอบไปด้วย หน้ากระดาน, บัวเชิงบาตร, และกลีบขนุน

รูปทรงของยอดปรางค์ เป็นปรางค์ทรงงานนิยมในยุครัตนโกสินทร์ ที่มีสัดส่วนงดงาม กล่าวคือ ตั้งแต่บริเวณชั้นวัดประคดชั้นล่างสุดขึ้นไปจนถึงปลายยอด องค์ปรางค์จะมีลักษณะค่อนข้างจะอวบ สูงเพรียว และค่อยๆโค้งเล็กน้อยขึ้นไปตามลำดับจนถึงยอด ปลายยอดจะแหลม ส่วนกลีบขนุนที่ประดับรอบองค์พุทธปรางค์จะอยู่ในแนวตั้ง ก่อติดกับบัวเชิงบาตรที่บริเวณตัวยอดปรางค์ (กลีบขนุนจะไม่หักเป็นมุมฉาก) และบริเวณย่อมุมของยอดปรางค์ (กลีบขนุนจะหักเป็นมุมฉาก) พื้นผิวนอกของกลีบขนุนจะประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสีอย่างประณีต

สำหรับบริเวณชั้นอวดงขององค์พุทธปรางค์ จะเป็นที่ตั้งงานประติมากรรมลอยตัวรูป “ยักษ์แบก” และ “วานรแบก” ล้อมรอบองค์พุทธปรางค์ทั้ง 8 ทิศ โดยเฉพาะทางด้านทิศเหนือ, ใต้ และตะวันออก และตะวันตกจะเป็นที่ตั้งงานประติมากรรมรูปยักษ์แบก ส่วนทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกเฉียงใต้ ตะวันตกเฉียงเหนือ และตะวันตกเฉียงใต้ จะเป็นที่ตั้งงานประติมากรรมรูปวานรแบก (ดูภาพที่ 42)

4. ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

ประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรมขององค์พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ ที่จะกล่าวถึงมีดังนี้คือ

1. ประติมากรรมตกแต่งภายในขั้วทิศ

ภายในขั้วทิศทั้ง 4 ด้านขององค์พุทธปรางค์จะเป็นที่ประดิษฐานประติมากรรมลอยตัวรูป “ท้าวจตุโลกบาล” ทั้ง 4 ประติมากรรมดังกล่าว คาดว่าเป็นงานปูนปั้นที่มีพื้นผิวประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี สำหรับขั้วทิศทางด้านทิศเหนือจะเป็นที่ตั้งประติมากรรมรูป “ท้าวเวสสุวรรณ”

ด้านทิศใต้จะเป็นงานประติมากรรมรูป “ท้าววิรุฬหก” ด้านทิศตะวันออกจะเป็นงานประติมากรรมรูป “ท้าวธตภู” ด้านทิศตะวันตกเป็นประติมากรรมรูป “ท้าววรุณักษ์” ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

ประติมากรรมรูปท้าวเวสสุวรรณ มีลักษณะเป็นรูปพญายักษ์ กายสีเหลือง อยู่ในอิริยาบถทำยืน พระพักตร์ตรงใช้มือทั้ง 2 กุมกระบองไว้เบื้องหน้า บริเวณศีรษะสวมมงกุฏ กายส่วนบนสวมฉลององค์แขนยาว รอบคอมีกรองศอ สำหรับกายส่วนล่างจะสวมสนับเพลา ทรงภูษาเป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดองค์ ส่วนที่เท้าของประติมากรรมจะสวมฉลองบาท และมีทองบาทประดับอยู่ ประติมากรรมดังกล่าวจะประทับยืนบนแท่นที่ประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสี

ประติมากรรมรูปท้าววิรุฬหก มีลักษณะเป็นรูปเทพ กายสีขาว อยู่ในอิริยาบถทำยืน พระองค์ตรง พระพักตร์ตรง พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ไว้เบื้องหน้า พระหัตถ์ซ้ายคล้ายกับถือของบางอย่างซึ่งไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน บริเวณศีรษะของประติมากรรมจะสวมใส่มงกุฏมีการเจียกจร กายส่วนบนสวมฉลององค์แขนยาว รอบคอมีกรองศอ กายส่วนล่างจะสวมสนับเพลา ทรงภูษา คาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดองค์ แล้วรัดเข็มขัด ได้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระดอบห้อยอยู่ ด้านหน้าเหนือเจียรบาดชายไหวชายแครง ประติมากรรมดังกล่าวจะประทับยืนอยู่บนแท่น ที่เท้าของประติมากรรมจะสวมฉลองบาทและมีทองบาทประดับอยู่

ประติมากรรมรูปท้าวธตภู มีลักษณะเป็นรูปเทพ กายสีขาว อยู่ในอิริยาบถทำยืน พระองค์ตรง พระพักตร์ตรง พระหัตถ์ขวาถือปวงบาศ พระหัตถ์ซ้ายคล้ายถือของบางอย่างซึ่งไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน บริเวณศีรษะของประติมากรรมจะสวมใส่มงกุฏมีการเจียกจร กายส่วนบนจะสวมฉลององค์แขนยาว รอบคอมีกรองศอ กายส่วนล่างจะสวมสนับเพลาทรงภูษา (ผ้านุ่ง) เป็นลวดลายคาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดองค์ แล้วรัดเข็มขัด ได้หัวมีสุวรรณกระดอบห้อยอยู่ด้านหน้าเหนือเจียรบาดชายไหวชายแครง ประติมากรรมดังกล่าวจะประทับยืนอยู่บนแท่น ที่เท้าของประติมากรรมจะสวมฉลองบาทและมีทองบาทประดับอยู่

ประติมากรรมรูปท้าววิรุณักษ์ มีลักษณะคล้ายกับรูปพญายักษ์ กายสีเขียว อยู่ในอิริยาบถทำยืน พระพักตร์ตรง พระองค์ตรง พระหัตถ์ขวาถือคันธนู พระหัตถ์ซ้ายถือลูกธนู ที่บริเวณศีรษะของประติมากรรมจะสวมมงกุฏมีการเจียกจร ลำตัวส่วนบนจะสวมฉลององค์แขนยาว ที่คอสวมกรองศอ และบริเวณลำตัวส่วนล่างจะสวมสนับเพลาทรงภูษา แล้วคาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดองค์ ใส่เข็มขัด ได้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระดอบห้อยอยู่ด้านหน้าเหนือเจียรบาดชายไหวชายแครง ประติมากรรมดังกล่าวจะประทับยืนอยู่บนแท่น ที่เท้าของประติมากรรมจะสวมฉลองบาทและมีทองบาทประดับอยู่

2. ประติมากรรมตกแต่งบริเวณชั้นอัสดง

ที่บริเวณชั้นอัสดงขององค์พุทธปรางค์จะเป็นที่ตั้งงานประติมากรรมรูปยักษ์แบกและวานรแบก โดยเฉพาะประติมากรรมรูปยักษ์แบกนั้นจะประดับตกแต่งอยู่บริเวณทิศเหนือ, ทิศใต้, ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ส่วนทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ, ทิศตะวันออกเฉียงใต้, ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทิศตะวันตกเฉียงใต้ นั้น จะเป็นทิศที่ตั้งของประติมากรรมรูปวานรแบก ประติมากรรมดังกล่าวทั้งรูปยักษ์ และวานรนั้น สันนิษฐานว่า เป็นงานปูนปั้นที่ตกแต่งพื้นผิวด้วยกระเบื้องเคลือบสี อีกเช่นกัน

ประติมากรรมรูปยักษ์แบก จะอยู่ในท่าแบก โดยยกมือทั้ง 2 ขึ้นแสดงท่าแบกยอดองค์พุทธปรางค์ไว้ บริเวณศีรษะของงานประติมากรรมจะไม่สวมมงกุฎคล้ายกับจะสวมกระบังหน้า กายส่วนบนจะสวมเสื้อหรือฉลององค์แขนยาว ที่คอสวมกรรณศอ กายส่วนล่างจะสวมสนับเพลา ทรงภูษาหรือผ้าถุง บริเวณเอวจะคาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดองค์ ใส่เข็มขัด ได้หัวเข็มขัดมีสุวรรณ กระดอบห้อยอยู่ด้านหน้าเหนือเจียรบาตชายไหวชายแครง ประติมากรรมดังกล่าวจะประทับยืนอยู่บนแท่น ที่เท้าของประติมากรรมจะสวมฉลองบาทและมีทองบาทประดับอยู่

ประติมากรรมรูปวานรแบก จะอยู่ในลักษณะท่าแบกเช่นเดียวกับยักษ์ โดยยกมือทั้ง 2 ขึ้นแสดงท่าแบกยอดองค์พุทธปรางค์ไว้ ส่วนบริเวณศีรษะของประติมากรรมนั้นจะไม่สวมมงกุฎ สำหรับกายสวมใส่เสื้อผ้าอาภรณ์และภูษาทรงนั้น จะมีลักษณะคล้ายกับประติมากรรมรูปยักษ์ ดังได้กล่าวแล้ว

ภาพที่ 38

พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ

ภาพที่ 39   ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ

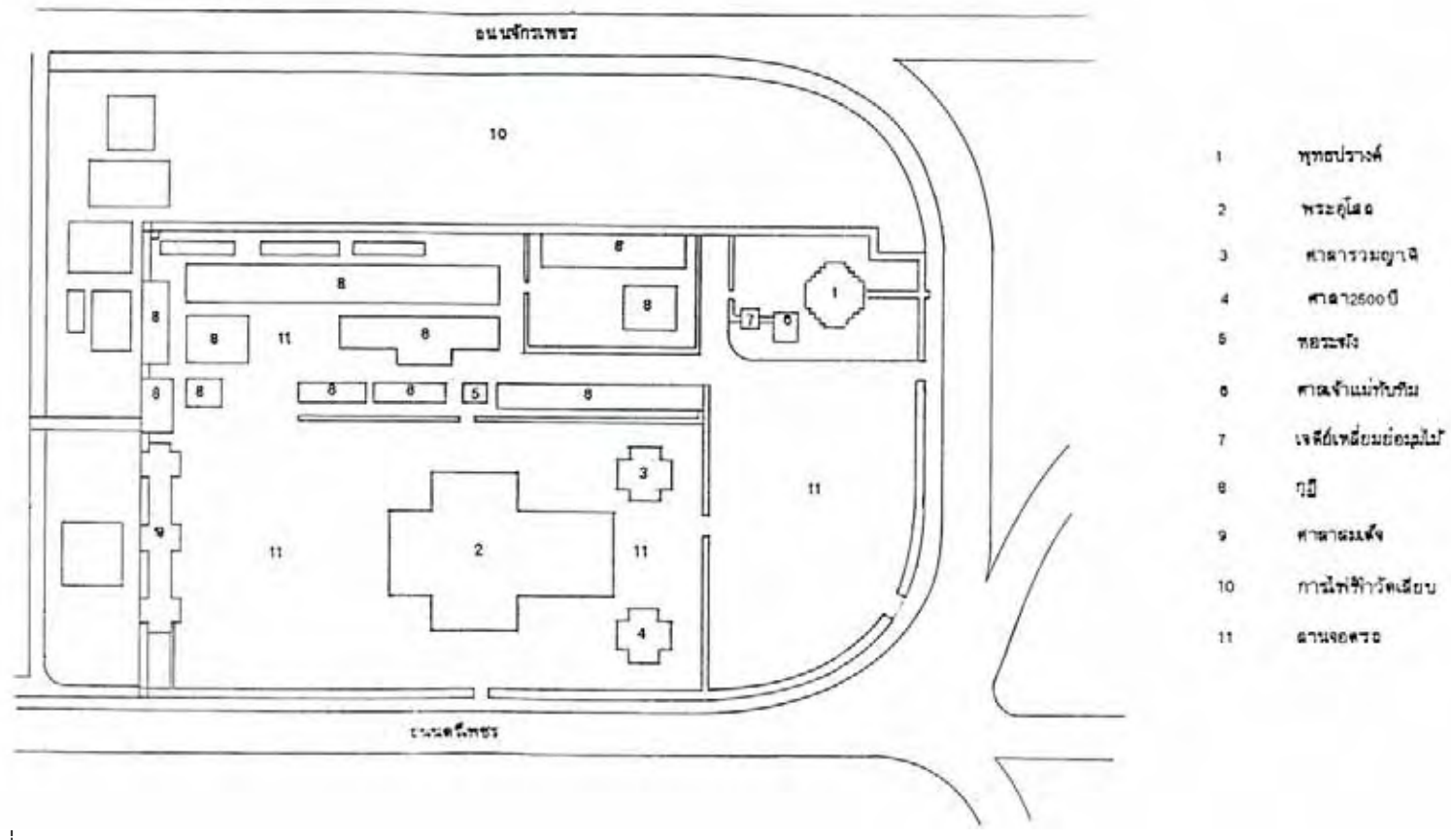
ภาพที่ 40   ฐานองค์พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ

ภาพที่ 41 เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ

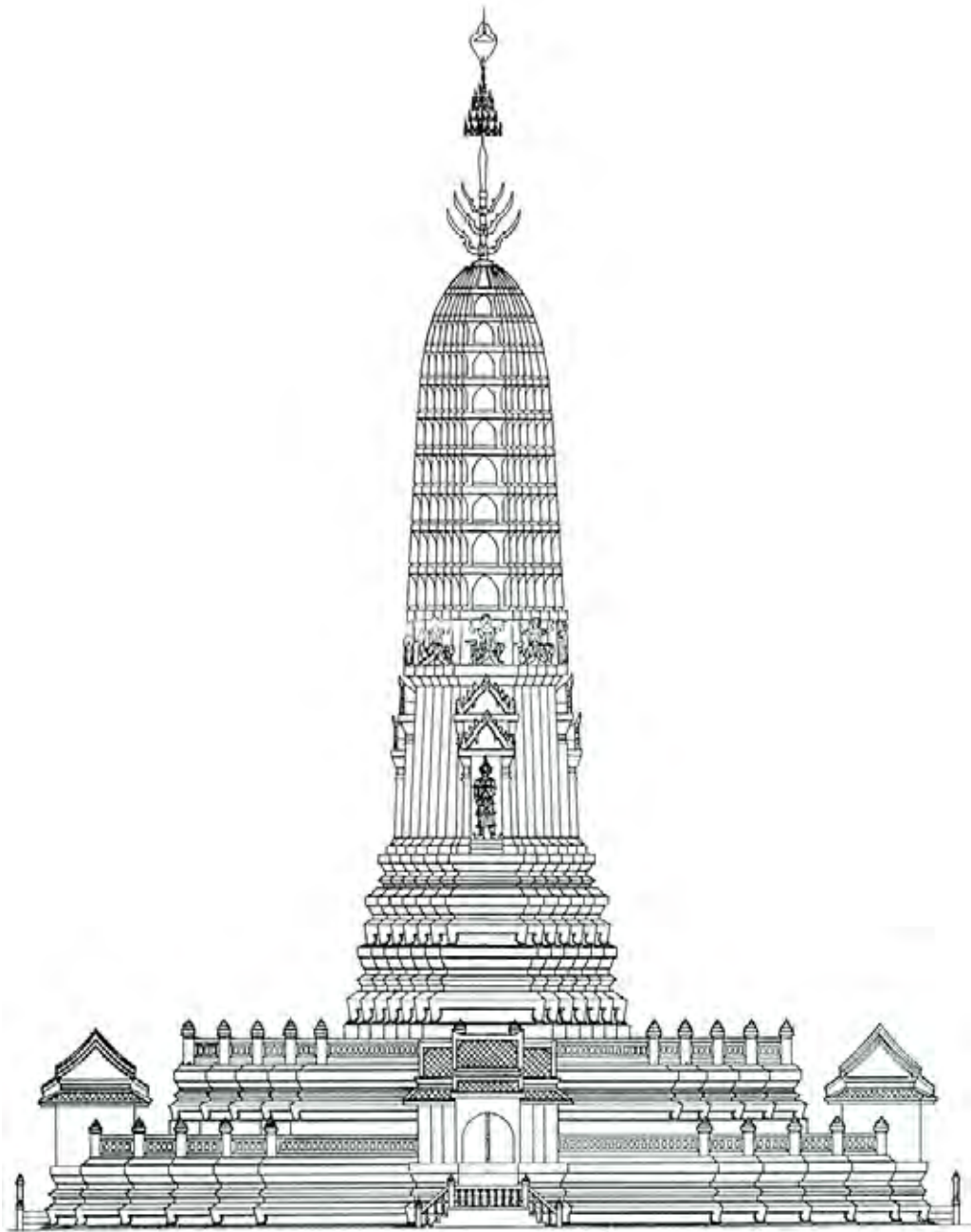

ภาพที่ 42 ยอดพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ

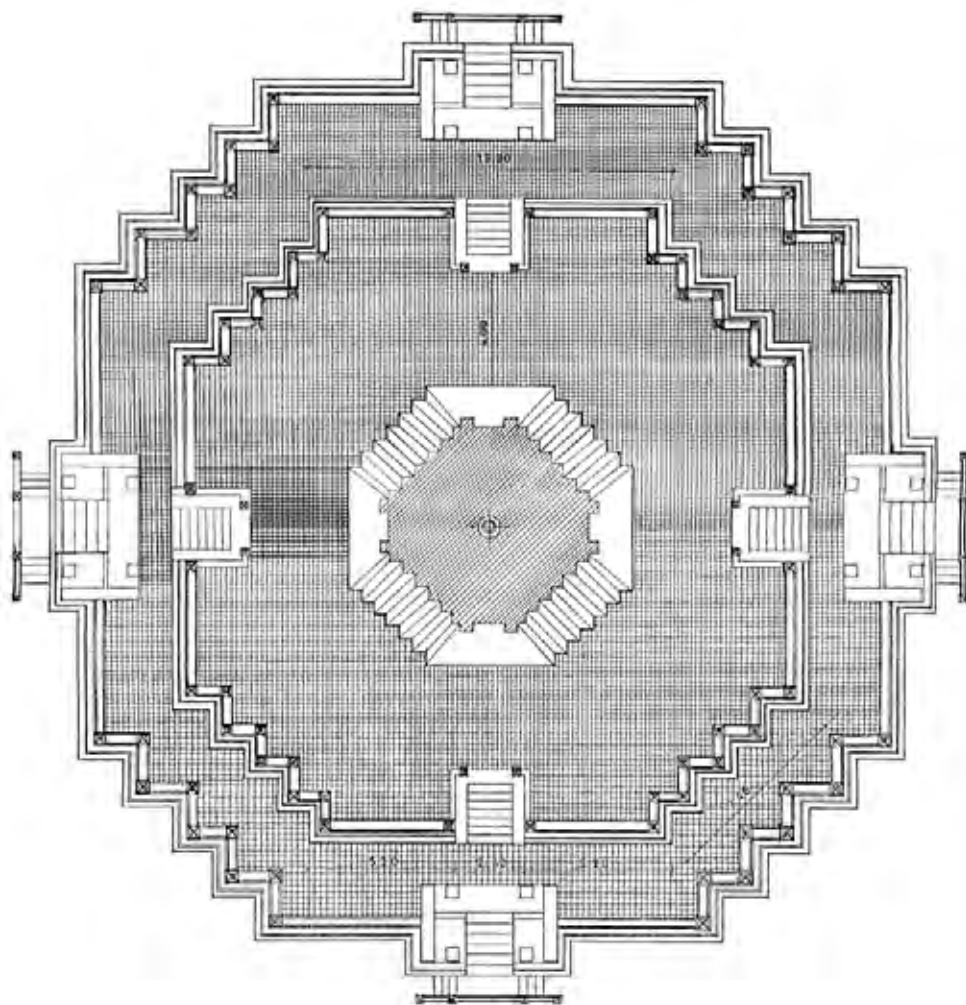

ลายเส้นที่ 9   ผังบริเวณวัดราชบูรณะ

ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 404.

ลายเส้นที่ 10   รูปด้านพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ
 ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 407.

ลายเส้นที่ 11   ผังพื้นพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ
 ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 406.

3.1.4 พุทธปรางค์วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร

วัดอรุณราชวราราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และปากตะวันออกของถนนอรุณอมรินทร์ ระหว่างคลองนครบาล หรือคลองวัดแจ้งกับพระราชวังเดิม โดยตั้งอยู่เลขที่ 34 แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร ภายในเขตพระอารามแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานพุทธปรางค์ขนาดใหญ่ที่สง่างาม อันควรนับได้ว่าเป็นหลักของพุทธปรางค์ทั้งหลายในกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีฝีมือในการก่อสร้างตลอดทั้งรูปทรง องค์ประกอบ และการประดับตกแต่ง งดงามไม่แพ้พุทธปรางค์สมัยใด ความงามของปรางค์องค์นี้ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง แผ่นดินพระนั่งเกล้า ไว้ว่า “การสร้างพระปรางค์นั้น...ได้สูงส่งถึงจุดสุดยอดในรัชกาลที่ 3 พระปรางค์วัดอรุณองค์กลางอันสูงเยี่ยมและงดงามจับตาจนเป็นสัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมทางศาสนาในเขตพระนครหลวง จนถึงปัจจุบันนี้ ก็ได้ก่อสร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯนี้เอง...” พระปรางค์วัดอรุณจึงนับเป็นปูชนียสถานที่มีความสำคัญยิ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ ดังจะได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมา และองค์ประกอบต่างๆดังต่อไปนี้

ประวัติความเป็นมาของพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม

สำหรับวัดอรุณหรือวัดแจ้งนั้น เป็นวัดโบราณเก่าแก่ที่มีมาแต่ครั้งกรุงเก่า ซึ่งอาจจะมีมาก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) ก็อาจจะเป็นได้ ทั้งนี้เนื่องจากได้พบหลักฐานจากแผนที่เมืองธนบุรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่เกิดขึ้นโดยชาวฝรั่งเศส คือ เรือเอก เดอ ฟอว์บง (CLAUDE DE FORBIN) กับนายช่างเดอ ลามาร์ (DE LAMARE) ในแผนที่นั้นมีการแสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดอรุณหรือวัดแจ้งปรากฏอยู่

และต่อมาในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแห่งกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2310-2325) เรื่องราวของวัดอรุณราชวรารามหรือวัดแจ้งและองค์พุทธปรางค์ก็ปรากฏหลักฐานมากขึ้น กล่าวคือ หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้อิสรภาพกรุงศรีอยุธยา กลับคืนมาได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2310 แล้วนั้น ทรงมีพระราชประสงค์จะย้ายราชธานีมาตั้ง ณ กรุงธนบุรี จึงได้เสด็จกรีธาพลลงลงมาทางชลมารค ครั้นถึงหน้าวัดอรุณก็รุ่งแจ้งพอดี ทรงพระราชดำริเห็นเป็นมหามงคลฤกษ์ จึงโปรดให้เทียบเรือพระที่นั่งที่ท่าหน้าแล้วเสด็จขึ้นไปสักการะบูชาพระมหาธาตุ ซึ่งพระมหาธาตุที่ปรากฏในครั้งนั้น ก็คือพุทธปรางค์องค์เก่าที่สร้างมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยานั่นเอง

สำหรับพุทธปรางค์องค์ที่มองเห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นองค์ใหม่ที่ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ในปลายรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งในขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระ

พุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระราชศรัทธาที่จะเสริมสร้างพระปรางค์หน้าวัดอรุณเสียใหม่ โดยทรงพระราชดำริเห็นว่าพุทธปรางค์องค์เดิมนั้น สูงแค่ 8 วา ยังย่อมน้อย กรุงรัตนโกสินทร์ได้ตั้งขึ้นมาเป็นราชธานียังหาพระมหาธาตุไม่ ควรจะเสริมสร้างให้ยิ่งใหญ่ เป็นพระมหาธาตุสำหรับพระนคร จึงโปรดเกล้าฯให้กำหนดที่จะลงมือขุดราก แต่การได้ค้างอยู่จนสิ้นสมัยในปี พ.ศ. 2367

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดฯให้มีการปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวรารามขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะองค์พุทธปรางค์ที่สมเด็จพระบรมชนกนาถ (รัชกาลที่ 2) ทรงมีพระราชประสงค์จะสร้างเสริมให้สูงขึ้นนั้น ได้ทรงคิดแบบอย่างแล้วโปรดฯให้ช่างก่อหุ้มขึ้นใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาก่อพระฤกษ์ เมื่อวันศุกร์ เดือน 9 แรม 12 ค่ำ พ.ศ. 2385 งานเสริมสร้างพระปรางค์ได้ดำเนินต่อมาจนสำเร็จได้พุทธปรางค์องค์ใหม่ขนาดใหญ่ที่มีความสูง 35 วา หรือสูง 1 เส้น 13 วา 1 ศอก 1 คืบ และ 1 นิ้ว ส่วนฐานของพุทธปรางค์วัดโดยรอบได้ 5 เส้น 17 วา และเมื่อยกยอดพระปรางค์ซึ่งเดิมทำเป็นยอดนภศูลตามพระปรางค์แบบโบราณ ในหมายรับสั่งครั้งรัชกาลที่ 3 ระบุว่า ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเททองหล่อยอดนภศูลพระปรางค์เมื่อเดือน 3 พ.ศ. 2389 แล้วโปรดฯให้ปิดทองยอดนภศูลพระปรางค์เมื่อเดือน 12 พ.ศ. 2390 และมีหมายรับสั่งกำหนดวันยกยอดพระปรางค์ในเดือนอ้าย พ.ศ. 2390 แต่ครั้งใกล้วันฤกษ์จะยกยอดพระปรางค์กลับโปรดฯให้ยืมมงกุฎที่หล่อสำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องที่จะเป็นพระประธานในวัดนางนองมาติดต่อบนยอดนภศูลอีกครั้งหนึ่ง

หลังจากสมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว วัดอรุณราชวรารามก็ได้มีการสร้างและปฏิสังขรณ์สิ่งต่างๆในพระอารามเพิ่มเติมอีกหลายสิ่งหลายอย่างในสมัยรัชกาลที่ 4 และในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการปฏิสังขรณ์วัดอรุณใหม่หมดเกือบทั้งวัด โดยเฉพาะองค์พุทธปรางค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสว่า “พระปรางค์องค์นี้เป็นที่ระลึกสำหรับชาติ ซึ่งจำเป็นจะต้องปฏิสังขรณ์ไว้ให้ถาวร” ต่อจากนั้นการบูรณะปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมวัดอรุณราชวรารามก็มีสืบต่อเนื่องมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 แห่งราชวงศ์จักรี (พ.ศ. 2489 – ปัจจุบัน) ในปี พ.ศ. 2510 พระปรางค์วัดอรุณชำรุดทรุดโทรมมาก กรมศิลปากรและกรมการศาสนาได้รับมอบหมายให้ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์พระปรางค์เป็นการใหญ่อีกครั้งหนึ่ง วัดอรุณราชวรารามจึงเป็นวัดที่เจริญรุ่งเรืองทุกกาลทุกสมัย มีปูชนียวัตถุสถานใหญ่น้อยที่ล้วนแล้วแต่เป็นของที่สร้างขึ้นอย่างประณีตบรรจง ดังเช่น องค์พระปรางค์ซึ่งเป็นศิลปสถาปัตยกรรมอันสำคัญหาค่ามิได้ของเมืองไทยในขณะนี้ นอกจากนั้นตามพระราชประเพณีที่เป็นมา พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์แทบทุกพระองค์ได้เสด็จมาทรงเป็นประธานในงาน

พระราชพิธีที่สำคัญของวัดเสมอมา ตลอดจนการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐินทางชลมารค เป็นต้น

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม

สำหรับลักษณะโดยทั่วไปของวัดอรุณหรือวัดแจ้งนั้น จะได้กล่าวถึงเรื่องราวในหัวข้อดังต่อไปนี้ คือ

1. ตำแหน่งที่ตั้งขององค์พุทธปรางค์

วัดอรุณราชวราราม จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกซึ่งมีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านอยู่ทางด้านหน้าวัด ลักษณะพื้นดินอันเป็นที่ตั้งของพระอารามจะเป็นที่ราบลุ่มทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ภายในบริเวณวัดจะแบ่งออกเป็นเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส สำหรับเขตพุทธาวาสนั้นส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ทางริมฝั่งด้านทิศตะวันออก เขตสังฆาวาสจะตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตก ภายในบริเวณพื้นที่อันเป็นเขตพุทธาวาสจะประกอบไปด้วยปูชนียสถานอันสำคัญ เช่น พุทธปรางค์ พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ ฯลฯ เป็นต้น

สำหรับพุทธปรางค์วัดอรุณนั้นจะตั้งอยู่ในตำแหน่งทางด้านพระอุโบสถทิศตะวันออก บริเวณด้านหน้าพระอารามใกล้ริมแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีลักษณะเป็น “พุทธปรางค์กลุ่ม 5 องค์” ซึ่งประกอบไปด้วย ปรางค์ประธานขนาดใหญ่ตั้งอยู่ตรงกลาง 1 องค์ ล้อมรอบด้วยปรางค์บริวารหรือปรางค์ทิศขนาดเล็ก 4 องค์ โดยตั้งอยู่บริเวณมุมทั้งสี่ของปรางค์ประธานองค์ใหญ่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ, ตะวันออกเฉียงใต้, ตะวันตกเฉียงเหนือ และตะวันตกเฉียงใต้ ส่วนทางด้านทิศเหนือ, ทิศใต้, ตะวันออก และตะวันตก ของปรางค์ประธานนั้น จะเป็นที่ตั้งของ มณฑปทิศองค์ประกอบอีกส่วนหนึ่งขององค์พุทธปรางค์ โดยตั้งอยู่ระหว่างปรางค์บริวารหรือปรางค์ทิศ พุทธปรางค์วัดอรุณราชวรารามแห่งนี้จะตั้งอยู่ห่างจากตลิ่งริมแม่น้ำเจ้าพระยาโดยนับจากศูนย์กลางองค์พระปรางค์เพียง 90.50 เมตร เท่านั้น

2. สภาพปัจจุบันขององค์พุทธปรางค์

พุทธปรางค์วัดอรุณราชวรารามเป็นปรางค์กลุ่มที่ประกอบไปด้วยปรางค์ประธาน 1 องค์ และปรางค์บริวารหรือปรางค์ทิศ 4 องค์ รวมทั้งหมด 5 องค์ ดังได้กล่าวแล้ว กลุ่มพุทธปรางค์ดังกล่าวจะตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้ว ซึ่งมีลักษณะตอนล่างเป็นกำแพงก่ออิฐถือปูน ตอนบนรั้วลูกกรงเหล็กทาสีแดง สำหรับทางด้านทิศตะวันออกกำแพงแก้วจะเชื่อมติดกับโบสถ์น้อยและวิหารน้อยซึ่งตั้งอยู่ทางด้านหน้าขององค์พุทธปรางค์ ส่วนทางด้านหลังหรือทางด้านทิศตะวันตกนั้นจะเชื่อมติดกับเก๋งจีน กำแพงแก้วมีประตูทางเข้าทั้งหมด 5 ประตูด้วยกัน แต่ในปัจจุบันจะเปิดให้เข้าเฉพาะด้านหน้าทางทิศตะวันออกเท่านั้นหรือจะผ่านเข้าทางโบสถ์น้อยหรือวิหารน้อยก็ได้

พุทธปรางค์ทั้ง 5 องค์ จะตั้งอยู่บนฐานไพทีขนาดใหญ่ที่ยกพื้นสูง ที่ก่อทึบอย่างนั้นคงสำหรับรองรับองค์พุทธปรางค์ เป็นฐานแบบย่อเก็จที่มีความสูงราว 1.30 เมตร ประกอบไปด้วยชั้นฐานสิงห์ขนาดใหญ่เพียง 1 ชั้น แต่ละมุมของฐานไพทีจะมีเสาหัวเม็ดประดับตกแต่งอยู่ทุกมุมและบริเวณรอบลานฐานไพทีจะปิดล้อมด้วยกำแพง (พนักระเบียง) โดยตลอด ฐานไพทีแห่งนี้จะมีลักษณะแบบ “ทรงเครื่อง” เนื่องจากการสร้างสรรค์ประดับตกแต่งพื้นผิวอย่างงดงาม โดยเฉพาะการประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบและกระเบื้องปูลุ เป็นต้น สำหรับบริเวณทางด้านทิศเหนือ, ใต้, ตะวันออก และตะวันตก จะมีบันไดทางขึ้นลงฐานไพทีทุกด้าน ด้านละ 2 บันได รวมทั้งหมด 8 บันได

สำหรับองค์ปรางค์ประธานของวัดอรุณราชวรารามแห่งนี้จะมีลักษณะเป็นปรางค์ขนาดใหญ่ที่สุดของกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีโครงสร้างภายในก่ออิฐถือปูน ยอดปรางค์สูงเพียวตั้งอยู่บนฐานสูงรองรับด้วยฐานประทักษิณ 3 ชั้น แต่ละชั้นจะมีบันไดทางขึ้นลงสู่ลานประทักษิณตรงกับทิศทั้ง 4 คือ ทิศเหนือ, ทิศใต้, ทิศตะวันออก และตะวันตก เรือนธาตุขององค์พุทธปรางค์จะทึบตันไม่มีห้องอยู่ภายใน พื้นผิวนอกจะประดับตกแต่งด้วยชิ้นส่วนของกระเบื้องเคลือบสีและภาชนะเครื่องถ้วยต่างๆตลอดทั้งองค์อย่างงดงามยิ่ง ส่วนบริเวณภายในซุ้มทิศ ชั้นอัสดง และฐานขององค์พุทธปรางค์ ตลอดจนเชิงบาตรของฐานประทักษิณจะประดับตกแต่งด้วยงานประติมากรรมต่างๆ

ส่วนปรางค์ทิศหรือปรางค์บริวารทั้ง 4 องค์นั้นจะมีลักษณะรูปทรงขนาดสัดส่วนเหมือนกันทุกประการ เป็นปรางค์ขนาดย่อมก่ออิฐถือปูน ยอดปรางค์สูงเพียวตั้งอยู่บนฐานสูงเรือนธาตุทึบตัน ไม่มีห้องอยู่ภายใน พื้นผิวนอกขององค์พุทธปรางค์ประดับตกแต่งด้วยชิ้นส่วนของกระเบื้องเคลือบสีโดยตลอด เช่นเดียวกับปรางค์ประธาน ที่บริเวณซุ้มทิศ ชั้นอัสดง และฐานขององค์พุทธปรางค์ จะมีการประดับตกแต่งด้วยงานประติมากรรม

สภาพปัจจุบันขององค์พุทธปรางค์ ยังอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ยิ่งทั้งปรางค์ประธานและปรางค์บริวาร ตั้งแต่บริเวณชั้นฐาน เรือนธาตุ และยอดปรางค์ทั้ง 4 ด้าน คือ ด้านทิศเหนือ, ใต้, ตะวันออก และตะวันตก ตลอดจนองค์ประกอบต่างๆส่วนใหญ่ยังไม่เสียหายแต่ก็มีบางส่วนที่ชำรุดลงไปบ้าง เช่น ประติมากรรมรูปกนิรีและกนิกร ที่ฐานขององค์พุทธปรางค์ทั้งปรางค์ประธานและปรางค์บริวาร เป็นต้น

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม

พุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม ทั้งปรางค์ประธานและปรางค์บริวารหรือปรางค์ทิศนั้น จะประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ส่วนใหญ่ ซึ่งองค์ประกอบดังกล่าวจะตั้งอยู่บนฐาน

เดียวกัน โดยจะกล่าวถึงรายละเอียดองค์ประกอบต่างๆของปราสาทประธานหรือปราสาทบริวารต่อไปนี้เป็น (ดูภาพที่ 43, 44)

ปราสาทประธานวัดอรุณราชวราราม

ส่วนฐาน ฐานของปราสาทประธาน จะตั้งอยู่บนฐานประทักษิณชั้นบนสุด ประกอบไปด้วยชั้นต่างๆซ้อนกันอยู่ทั้งหมด 5 ชั้น ฐานชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะมีลักษณะเป็นฐานก่ออิฐถือปูน ทาด้วยสีชาว แล้วประดับตกแต่งพื้นผิวด้วยกระเบื้องเคลือบ “ลายดอกไม้วัว” นอกจากนั้นผนังของฐานยังเจาะเป็นซุ้มคูหาขึ้นรูปโค้งกลม ภายในประดับตกแต่งด้วยงานประติมากรรมหุ่นสูงรูปกนิรีและกนิกร ในตำแหน่งที่สลับกันรวมทั้งหมด 20 ซุ้ม และบริเวณที่ย่อมุมของฐานก็มีซุ้มรูปโค้งกลมขนาดเล็กภายในประดับด้วยรูปแจกันปักดอกไม้ รวมทั้งหมด 64 ซุ้ม ประติมากรรมดังกล่าวล้วนทำด้วยปูนซีเมนต์ที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 สำหรับฐานพุทธปราสาทในชั้นที่ 2 จะเป็นชั้นเชิงบาตรที่ประดับตกแต่งด้วยงานประติมากรรมลอยตัวรูป “เทวดาแบก” ล้อมรอบองค์พุทธปราสาท ส่วนฐานชั้นที่ 3, 4 และ 5 ซึ่งตั้งอยู่ตอนบนนั้นจะเป็นฐานสิงห์ที่เรียงซ้อนต่อกันขึ้นไปทั้งหมด 3 ชั้น ฐานของพุทธปราสาททั้ง 5 ชั้น มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 นอกจากนั้นบริเวณด้านแต่ละด้านของฐานพุทธปราสาทยังมีการยกเก็จ ย่อเก็จ หรือเพิ่มมุม ยื่นออกมาเป็นกระเปาะด้านหน้าเพื่อรองรับซุ้มทิศ ในแต่ละด้านจะมีมุมเพิ่มด้านละ 6 มุม ซึ่งจะรวมจำนวนมุมทั้งหมดทั้งมุมของฐานและมุมที่เกิดจากการย่อเก็จได้ 36 มุม และชั้นฐานทั้ง 5 ชั้นจะเรียงสลับขึ้นไปจดเรือนธาตุ (ดูภาพที่ 45-46)

ฐานของพุทธปราสาทดังกล่าวจะรองรับด้วยฐานประทักษิณทั้งหมด 3 ชั้น แต่ละชั้นจะมีองค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะแตกต่างกันดังนี้ คือ

ฐานประทักษิณชั้นที่ 1 สำหรับฐานชั้นแรกหรือชั้นล่าง จะตั้งอยู่บนฐานไพทีขนาดใหญ่บริเวณตรงกลาง มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 36 ประกอบไปด้วยชั้นฐานขนาดใหญ่เพียง 1 ชั้น คือชั้นฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ ซึ่งประดับตกแต่งด้วยชิ้นส่วนของกระเบื้องเคลือบอย่างงดงาม โดยเฉพาะบริเวณหน้ากระดานล่างของฐานสิงห์จะมีลักษณะสูงใหญ่เป็นพิเศษ มีการประดิษฐ์ลวดลายเป็นรูปต้นไม้บริเวณย่อมุม แล้วประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีอย่างประณีตบรรจง

ฐานประทักษิณดังกล่าวจะมีกำแพง (พนักระเบียง) กันล้อมรอบลานประทักษิณ กำแพงจะมีลักษณะโปร่งประดับด้วยกระเบื้องปรางเคลือบเงินโดยตลอด แต่ละมุมของฐานประทักษิณจะมีเสาหัวเม็ดที่ทำด้วยหินตั้งประดับตกแต่งอยู่ทุกมุม มีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณในชั้นนี้ทั้งหมด 8 บันได ด้านละ 2 บันได รวม 4 ด้าน คือด้านทิศเหนือ, ใต้, ตะวันออก และตะวันตก

ฐานประทักษิณชั้นที่ 2 ฐานประทักษิณชั้นที่ 2 จะตั้งอยู่สูงต่อจากชั้นแรกขึ้นไป เป็นฐานที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 36 เช่นเดียวกัน แต่ขนาดจะเล็กกว่า ประกอบไปด้วยฐานชั้นต่างๆซ้อนกันอยู่ทั้งหมด 3 ชั้น คือฐานชั้นแรกมีลักษณะเป็นฐานสูง ทาด้วยสีขาว พื้นผิวประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบรูปลายดอกไม้ร่วง ลักษณะเช่นเดียวกับฐานชั้นล่างของปราสาทประธานดังกล่าวแล้ว นอกจากนั้นผนังของฐานยังจะเป็นซุ้มคูหาต่างๆสำหรับประดับงานประติมากรรมรูปกนิรีและกนิกร รวมทั้งหมด 88 ซุ้ม เหนือฐานชั้นนี้ขึ้นไปเป็นฐานชั้นที่ 2 คือชั้นเชิงบาตรที่ประดับตกแต่งด้วยประติมากรรมลอยตัวรูป “พญายักษ์แบก” ส่วนฐานชั้นที่ 3 นั้นจะอยู่สูงขึ้นไป เป็นชั้นฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ในส่วนบนสุด

ฐานประทักษิณในชั้นนี้ จะมีกำแพง (พนักระเบียง) กันล้อมรอบลานประทักษิณ แต่ละมุมของฐานประทักษิณจะมีเสาหัวเม็ดตั้งประดับอยู่ทุกมุม ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับฐานประทักษิณในชั้นแรกทุกประการ ส่วนบริเวณทางขึ้นสู่ลานประทักษิณในชั้นนี้จะมีเสาประดับรูป “นกเทศ” สัตว์หิมพานต์แกะสลักหิน ตั้งอยู่ที่เชิงบันไดด้านละ 2 ต้น บันไดทางขึ้นลงในชั้นนี้ มีทั้งหมด 4 บันได ด้านละ 1 บันได รวม 4 ด้าน คือบันไดทางขึ้นด้านทิศตะวันออก, ทิศตะวันตก, ด้านทิศเหนือ และทิศใต้

ฐานประทักษิณชั้นที่ 3 สำหรับฐานประทักษิณชั้นที่ 3 นั้นจะเป็นชั้นที่อยู่บนสุด มีลักษณะเช่นเดียวกับฐานประทักษิณชั้นที่ 2 ดังกล่าวแล้ว แต่ก็มีบางส่วนที่แตกต่างกันออกไปบ้าง โดยเฉพาะประติมากรรมรูปกนิรีและกนิกรนั้น จะมีทั้งหมด 24 ซุ้ม และที่บริเวณย่อมุมของฐานจะมีประติมากรรมรูปแจกันปักดอกไม้ รวมทั้งหมด 64 ซุ้ม ส่วนบริเวณชั้นเชิงบาตรของฐานชั้นที่ 2 นั้นจะประดับตกแต่งด้วยประติมากรรมลอยตัวรูป “พญาวานรแบก” นอกจากนั้นที่บันไดทางขึ้นลงสู่ลานประทักษิณในชั้นนี้จะมีเสาประดับรูป “หงส์” สัตว์หิมพานต์แกะสลักหินตั้งประดับอยู่ที่เชิงบันไดด้านละ 2 ต้น

ฐานประทักษิณทั้ง 3 ชั้น จะอยู่ในลักษณะซ้อนกันและเรียงสลับขึ้นไป พื้นผิวของฐานประทักษิณจะประดับตกแต่งด้วยงานกระเบื้องเคลือบและภาชนะเครื่องถ้วยโดยตลอด (ภาพที่ 45)

ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุของปราสาทประธานจะตั้งอยู่บนชั้นฐาน เป็นอาคารที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 ผนังของเรือนธาตุตั้งแต่บัวปลายเชิงเรือนธาตุ (บัวรัดเกล้า) จนถึงบัวเชิงฐาน (บัวเชิง) จะผายออกเล็กน้อยในตอนล่าง ตัวเรือนธาตุจะมีลักษณะทึบตัน ไม่มีห้องอยู่ภายใน ประกอบไปด้วยซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมาเป็นพิเศษจากตัวเรือนธาตุมีจำนวน 4 ซุ้ม เหนือซุ้มขึ้นไปจะมียอดปราสาทขนาดเล็กประดับตกแต่งอยู่ทั้ง 4 ด้าน ซุ้มทิศแต่ละด้านจะตรงกับทิศ 4 ทิศ คือ ทิศเหนือ, ทิศใต้, ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก สำหรับซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมานั้น ทำให้มีการเพิ่มมุม

ขึ้นอีกด้านละ 6 มุม จำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏบนฐานของเรือนธาตุทั้งมุมของตัวเรือนธาตุและมุมของซุ้มทิศ รวมได้ทั้งสิ้น 36 มุม (ภาพที่ 47)

สำหรับซุ้มทิศ อันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของตัวเรือนธาตุจะมีรูปแบบทางด้านสถาปัตยกรรมดังต่อไปนี้ คือ

ซุ้มทิศ ซุ้มทิศของปราสาทประธาน จะเป็นซุ้มทรงบันแถลงซ้อนชั้นหรือลดชั้น แต่ลักษณะการซ้อนชั้นนั้นจะซ้อนเหลื่อมต่ำลงมามาก โดยเฉพาะซุ้มที่อยู่ด้านหน้า ยอดซุ้มจะลดต่ำลงไปถึงบริเวณรัดเกล้าของซุ้มชั้นที่ 2 ที่อยู่ถัดไปด้านหลัง องค์ประกอบของซุ้มจะประกอบไปด้วยซุ้ม รัดเกล้า และเสาบัว เป็นซุ้มทรงสูงหรือทรงจั่วที่วางอยู่เหนือรัดเกล้า แล้วรองรับด้วยเสาบัวอีกครั้งหนึ่ง กรอบซุ้มจะมีลักษณะนูนสูง บริเวณขอบนอกของกรอบซุ้มจะประดับตกแต่งด้วยแถวใบระกา ยอดซุ้มประดับด้วยช่อฟ้า ปลายซุ้มทั้ง 2 ข้างเป็นหางหงส์รูปนาคเป็นอน ส่วนบริเวณหน้าบันจะประดิษฐ์สร้างสรรค์เป็นลวดลายลายพันธุ์พฤกษาอย่างวิจิตรบรรจง

ส่วนเสาบัวจะมีลักษณะเป็นเสาดิดผนังเรียงเหลื่อมกันข้างละ 2 เส้า คล้ายเสาย่อมุมที่ยื่นออกมาจากเรือนธาตุ ตลอดทั่วทั้งเส้าจะมีการตกแต่งผนังเส้าอยู่ 4 ตำแหน่ง คือ ส่วนบนบริเวณหัวเส้าเป็นรูปบัวจกกล ส่วนล่างที่โคนเส้าจะประดับตกแต่งลวดลายเช่นเดียวกับหัวเส้าแต่จะกลบลายบนลงล่าง บริเวณกลางเส้าจะประดับด้วยประจายามที่มุมนอกของเส้า และส่วนพื้นที่ว่างของผนังเส้าจะตกแต่งด้วยงานกระเบื้องเคลือบและภาชนะเครื่องถ้วยโดยตลอด

ซุ้มทิศของปราสาทประธานจะเป็นซุ้มอุดตัน ภายในประดิษฐานประติมากรรมลอยตัวรูป “พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ” ตลอดทั้ง 4 ซุ้ม และซุ้มทิศจะมีความสูงราวบัวปลายเชิงเรือนธาตุ

ส่วนยอด

ส่วนยอดหรือส่วนหลังคา ของปราสาทประธานวัดอรุณราชวราราม คือส่วนบนสุดที่ต่อเนื่องไปจากเรือนธาตุ มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ประกอบไปด้วย ชั้นอัดงอน ชั้นรัดประคด (ชั้นเชิงบาตร) บริเวณปลายยอดจะเป็นชั้นบัวกลุ่ม (บัวกลุ่ม) หรือจอมโมฬี ที่ปักประดับด้วยนาคคู่และมงกุฎในส่วนปลายสุด ชั้นรัดประคดของปราสาทประธานจะแบ่งออกเป็น 7 ชั้น แต่ละชั้นประกอบไปด้วย หน้ากระดาน, บัวเชิงบาตร และกลีบบนุน

สำหรับรูปทรงของยอดพุทธปราสาทนั้น จะมีลักษณะเป็นปราสาทแบบทรงฝักข้าวโพด ตั้งแต่บริเวณชั้นรัดประคดชั้นล่างสุดขึ้นไปจนถึงปลายยอด องค์ปราสาทจะมีลักษณะตั้งตรง สูงเพรียว ปลายยอดจะแหลมและสอบเข้าเล็กน้อย นอกจากนั้นยอดปราสาทยังมีการย่อมุมที่ถี่และละเอียด ทำให้มีรูปทรงเป็นรูปแปดเหลี่ยมจนเกือบจะกลม

กลีบบนุนที่ประดับอยู่รอบยอดพุทธปราสาทจะวางอยู่ในแนวตั้ง ก่อติดกับบัวเชิงบาตรที่บริเวณตรงกลางของตัวยอดปราสาท (กลีบบนุนจะไม่หักเป็นมุมฉาก) และบริเวณย่อมุมของยอด

พระปรางค์ (กลีบขนุนจะหักเป็นมุมฉาก) พื้นผิวของกลีบขนุนจะประดับตกแต่งอย่างงดงามด้วยกระเบื้องเคลือบและภาชนะเครื่องถ้วย

ส่วนบริเวณชั้นอัสดงนั้น จะมีลักษณะซ้อนกัน 2 ชั้น ในชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะประดับตกแต่งด้วยงานประติมากรรมลอยตัวรูป “ครุฑยุคนาค” ในชั้นที่ 2 (ชั้นบน) ซึ่งอยู่ถัดขึ้นไปเป็นที่ตั้งงานประติมากรรมรูป “พระนารายณ์ 4 กร” นอกจากนั้นบริเวณยอดปรางค์องค์เล็ก 4 องค์ ที่ประดับอยู่เหนือซุ้มทิศ ตอนล่างของปรางค์จะมีงานประติมากรรมลอยตัวรูป “พญาครุฑ” และ “พระนารายณ์” ในลักษณะทำนึ่งประนมมือประดับตกแต่งอยู่ (ภาพที่ 48)

ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

ประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรมของปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปนี้มี 4 ประการ คือ

1. ประติมากรรมตกแต่งภายในซุ้มทิศ ภายในซุ้มทิศทั้ง 4 ด้านของปรางค์ประธานจะเป็นที่ประดิษฐานประติมากรรมลอยตัวรูป พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกันทุกซุ้ม ประติมากรรมดังกล่าวคาดว่าเป็นงานปูนปั้นที่มีการประดับตกแต่งพื้นผิวบางส่วนด้วยกระเบื้องเคลือบสี ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ สำหรับประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณนั้น จะอยู่ในอิริยาบถประทับยืนบนคอช้างเอราวัณ พระพักตร์ตรง พระหัตถ์ขวาถือจักร พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเสมอพระอุระ บริเวณศีรษะของประติมากรรมรูปพระอินทร์จะสวมใส่มงกุฎมีกรรเจียกจร ภายส่วนบนไม่สวมเสื้อหรือฉลององค์ รอบคอจะใส่กรองศอ สวมสังวาลมีทับทรวงประดับ บริเวณแขนของประติมากรรมจะสวมใส่พาดูรัดและทองกร ภายส่วนล่างจะสวมสนับเพลาทรงภูเขา (ผ้านุ่ง) เป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดสะเอว รัดองค์หรือรัดสัพัตร์ ใส่เข็มขัด ได้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระถอบห้อยอยู่ด้านหน้าเหนือเจียรบาทชายไหวชายแครง และบริเวณเท้าของประติมากรรมจะสวมใส่ฉลองบาทและประดับทองบาทด้วย

ส่วนประติมากรรมรูปช้างเอราวัณนั้น จะมีลักษณะเป็นช้าง 3 เศียร 6 งา ในลักษณะทำยืนยืนศีรษะออกมาจากซุ้มทิศ บริเวณศีรษะของประติมากรรมรูปช้างจะมีปีกกระพอง และพู่จามรี ประดับตกแต่งอยู่ นอกจากนั้นบริเวณงาทั้ง 6 ก็มีการประดับตกแต่งด้วยเช่นกัน ประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ นับเป็นงานประติมากรรมที่งดงามและมีคุณค่ายิ่ง

2. ประติมากรรมตกแต่งชั้นอัสดง ดังได้กล่าวแล้วบริเวณชั้นอัสดงของปรางค์ประธาน จะประกอบไปด้วยชั้นอัสดง 2 ชั้นด้วยกัน ชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะเป็นที่ตั้งงานประติมากรรมลอยตัวรูป ครุฑยุคนาค ส่วนชั้นที่ 2 (ชั้นบน) จะเป็นที่ตั้งงานประติมากรรมลอยตัวรูป พระนารายณ์

4 กร ประติมากรรมดังกล่าวจะตั้งรายล้อมรอบองค์พุทธปรางค์สันนิษฐานว่าเป็นงานปูนปั้นที่มีการตกแต่งพื้นผิวบางส่วนด้วยกระเบื้องเคลือบ ดังกล่าวถึงลักษณะรูปทรงและองค์ประกอบดังนี้ คือ

ประติมากรรมรูปครุฑยุคนาค ประติมากรรมรูปครุฑยุคนาคหรือครุฑจับนาคนั้น พญาครุฑแต่ละตัวจะอยู่ในอิริยาบถลักษณะทำยืน กางปีกออกทั้ง 2 ข้าง ใช้มือขวาและมือซ้ายจับหางนาคชูไว้ข้างละตัว ส่วนที่เท้าทั้ง 2 ข้างของพญาครุฑนั้นไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน คาดว่าคงจะจิกและกัดหัวนาคไว้

สำหรับรูปร่างของพญาครุฑนั้น จะมีลักษณะครึ่งคนครึ่งนกโดยมีส่วนศีรษะเป็นนกลำตัวส่วนบนตั้งแต่บริเวณลำคอ, แขน, ออก ตลอดลงมาถึงเอวจะเหมือนมนุษย์ ลำตัวส่วนล่างจะมีลักษณะเหมือนนกซึ่งประกอบไปด้วย ปีก, ขา, เท้า และเล็บ ส่วนที่บริเวณศีรษะของประติมากรรมจะสวมมงกุฎมีกรรเจียกจร ภายส่วนบนไม่สวมเสื้อ แต่จะสวมกรองคอที่แขนของประติมากรรมจะประดับตกแต่งด้วยพารุทธทองกร สำหรับกายส่วนล่างนั้นจะสวมภูษา (ผ้าถุง) เป็นลวดลาย คาดทับด้วยสะเอวหรือรัดพัสดุ์ คาดเข็มขัด ใต้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระถอบห้อยอยู่ด้านหน้า

และที่ใต้เท้าของพญาครุฑนั้น มีนาค 2 ตัว 1 เศียร ถูกจิกสลบอยู่ หางของนาคทั้งสองถูกจับยกชูสูงขึ้น บริเวณลำตัวของนาคไม่มีเครื่องประดับอาภรณ์ พื้นผิวทั้งหมดจะตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสีโดยตลอด

ประติมากรรมรูปพระนารายณ์ ประติมากรรมรูปพระนารายณ์จะอยู่ในอิริยาบถทำยืน พระพักตร์ตั้งตรง มี 4 กร สองกรด้านหน้าประนมมือเหนือพระอุระ 2 กรด้านหลัง โดยเฉพาะด้านขวาจะถือจักร ด้านซ้ายถือสามง่ามหรือตรีศูล ที่บริเวณศีรษะของพระนารายณ์จะสวมมงกุฎมีกรรเจียกจร ร่างกายส่วนบนจะไม่สวมเสื้อหรือฉลององค์ บริเวณรอบคอมีกรองคอ 2 กรด้านหน้าและ 2 กรด้านหลังจะประดับตกแต่งด้วยพารุทธและทองกร

สำหรับบริเวณร่างกายส่วนล่างของประติมากรรมรูปพระนารายณ์นั้น จะสวมสนับเพลา ทรงภูษาเป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดพัสดุ์ ใส่เข็มขัด ใต้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระถอบห้อยอยู่ด้านหน้าเหนือเจียรระบาตชายไหวชายแครง ส่วนที่เท้าของประติมากรรมมองไม่เห็น ไม่ทราบว่าจะสวมฉลองบาทและมีทองบาทประดับด้วยหรือไม่

บริเวณยอดพระปรางค์องค์เล็กสุด 4 องค์ ที่ประดับอยู่เหนือขุมทิศขององค์พุทธปรางค์นั้น จะมีงานประติมากรรมรูปครุฑและพระนารายณ์ในลักษณะทำนั่งประนมมือประดับตกแต่งอยู่บริเวณตอนล่างของพระปรางค์ โดยเฉพาะประติมากรรมรูปครุฑจะประดับอยู่ชั้นแรก (ชั้นล่าง)

ส่วนชั้นที่ 2 (ชั้นบน) จะเป็นที่ประดิษฐานประติมากรรมรูปพระนารายณ์ 4 กร ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับองค์พระนารายณ์ 4 กร ที่ชั้นอัสตง ดังได้กล่าวแล้ว

3. ประติมากรรมตกแต่งฐานองค์พุทธรูปปางค์ ฐานของปรางค์ประธานวัดอรุณราชวรารามแห่งนี้ จะมีงานประติมากรรมประดับตกแต่งปรากฏอยู่ที่ฐานชั้นแรกและฐานชั้นที่ 2 คือ ประติมากรรมรูปกนิรีและกนิกร และแจกันปักดอกไม้ที่ตั้งประดับอยู่ภายในซุ้มคูหาของฐานชั้นแรก และประติมากรรมรูปเทวดาแบกในเชิงบาตรฐานชั้นที่ 2 ประติมากรรมดังกล่าวโดยเฉพาะรูปเทวดาแบกนั้น เป็นงานปูนปั้นที่ตกแต่งพื้นผิวบางส่วนด้วยกระเบื้องเคลือบ ส่วนรูปกนิรี, กนิกร และแจกันปักดอกไม้ล้วนเป็นงานปูนซีเมนต์ที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 5 ดังได้กล่าวแล้วเป็นต้น ประติมากรรมดังกล่าวจะมีลักษณะรูปทรงและองค์ประกอบดังนี้

ประติมากรรมรูปกนิรีและกนิกร กนิรีและกนิกร เป็นสตรีหิมพานต์อีกชนหนึ่งที่มีรูปร่างลักษณะเป็นอมมนุษย์ ประเภทครึ่งคนครึ่งนก คือมีรูปร่างครึ่งบนเป็นคนครึ่งล่างเป็นนก โดยเฉพาะกนิรีนั้นจะเป็นหญิง กนิกรจะเป็นชาย

สำหรับกนิรีที่ประดับตกแต่งฐานองค์ปรางค์ประธานนั้น จะอยู่ในลักษณะทำยืน ประนมมือไว้ที่อก ร่างกายส่วนบนไม่สวมเสื้อผ้า บริเวณศีรษะ ใบหน้า ลำคอ แขน ออก และเอวจะเหมือนมนุษย์ผู้หญิง ศีรษะของกนิรีจะสวมมงกุฎมีกรรเจียกจร รอบคอประดับด้วยกรองศอ ใต้วงวลมีทับทรวง และที่แขนขาจะสวมใส่พาดูรัดทองกร บริเวณร่างกายส่วนล่างของประติมากรรมรูปกนิรีนั้นจะมีลักษณะเป็นนกที่ประกอบไปด้วย ปีกหาง, และขา โดยเฉพาะบริเวณสะโพกจะมีปีกเหมือนปีกนก 2 ปีก มีหางซ้อนกัน 2 ชั้น ชั้นแรกตรงโคนหางมีลักษณะเป็นขนหางแบบขนไก่ ชั้นที่ 2 เป็นหางชั้นในที่มีลักษณะเป็นลายกนก ส่วนที่ขาและเท้าของกนิรีจะเหมือนขาและเท้าของนก โดยตลอด

สำหรับกนิกรนั้น จะอยู่ในลักษณะทำยืนเช่นเดียวกัน มือขวาถือดอกบัว มือซ้ายวางอยู่บนสะโพก ร่างกายส่วนบนไม่สวมเสื้อผ้า ตั้งแต่บริเวณศีรษะ ใบหน้า ลำคอ แขน ออก และเอว จะเหมือนมนุษย์ผู้ชาย ศีรษะของกนิกรจะสวมมงกุฎ มีกรรเจียกจร รอบคอมีกรองศอ ใต้วงวลประดับทับทรวง ที่แขนขาจะสวมใส่ด้วยพาดูรัดและทองกร ส่วนบริเวณร่างกายส่วนล่างจะมีลักษณะเหมือนกนิรีทุกประการ

ประติมากรรมรูปแจกันปักดอกไม้ สำหรับประติมากรรมรูปแจกันปักดอกไม้ นั้น ตัวแจกันมีลักษณะเป็นแจกันทรงสูง มีลวดลายรูปดอกไม้ใบไม้ประดับอยู่ตรงกลางแจกัน ส่วนดอกไม้ที่นำมาปักแจกันนั้น มีลักษณะเป็นช่อเรียวยาวสูงกว่าตัวของแจกัน เป็นประติมากรรมแบบนูนสูง

ประติมากรรมรูปเทวดาแบก ประติมากรรมรูปเทวดาแบกนั้นจะประดับตกแต่ง ล้อมรอบฐานองค์พุทธปรางค์ในชั้นเชิงบาตรนี้รวมทั้งสิ้นจำนวน 44 องค์ แต่ละองค์จะยืนอยู่ใน ลักษณะแบก โดยยกมือทั้ง 2 ขึ้นแสดงท่าแบกฐานองค์พุทธปรางค์ไว้ และที่บริเวณศีรษะของ ประติมากรรมจะสวมใส่มงกุฎมีกรรเจียกจร กายส่วนบนสวมเสื้อหรือฉลององค์แขนยาว ที่คอมี กรองคอ แขนใส่ทองกร บริเวณลำตัวสวมเกราะอ่อนทับเสื้อแล้วรัดอก สำหรับกายส่วนล่างของ ประติมากรรมนั้น จะสวมใส่สนับเพลา ทรงภูเขา (ผ้านุ่ง) เป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดสะเอว (รัด องค์) หรือรัดพัสดุ์ ใส่เข็มขัด ใต้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระถอบห้อยอยู่ด้านหน้าบริเวณเท้าของ ประติมากรรมจะสวมใส่ฉลองบาทและทองบาทด้วยหรือไม่ ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน

4. ประติมากรรมตกแต่งฐานประทักษิณ ฐานประทักษิณของปรางค์ประธานในชั้นที่ 2 และชั้นที่ 3 จะมีงานประติมากรรมตกแต่งอยู่ สำหรับฐานประทักษิณในชั้นที่ 2 จะมี ประติมากรรมรูปกนิรี กนิร และประติมากรรมรูปพญายักษ์แบก ส่วนฐานประทักษิณในชั้นที่ 3 จะมี ประติมากรรมรูปกนิรี กนิร รูปแจกันปักดอกไม้ และประติมากรรมรูปพญาวานรแบก ประติมากรรมดังกล่าว โดยเฉพาะรูปพญายักษ์แบกและพญาวานรแบกนั้น เป็นงานปูนปั้นที่ ประดับตกแต่งผิวด้วยกระเบื้องเคลือบสีโดยตลอด ดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้

ฐานประทักษิณชั้นที่ 2

ประติมากรรมรูปกนิรี กนิร ประติมากรรมรูปกนิรีและกนิรจะประดับอยู่ฐานชั้นล่าง ของฐานประทักษิณชั้นที่ 2 ลักษณะของรูปทรงและองค์ประกอบต่างๆจะมีลักษณะเหมือนกนิรี กนิร ที่ประดับตกแต่งอยู่ที่ฐานองค์ปรางค์ประธาน

ประติมากรรมรูปพญายักษ์ สำหรับประติมากรรมรูปพญายักษ์จะประดับอยู่บนฐาน ชั้นที่ 2 คือชั้นเชิงบาตร มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 64 ตน แต่ละตนจะยืนอยู่ในลักษณะท่าแบก โดยจะยก มือทั้ง 2 ขึ้นแสดงท่าแบกฐานประทักษิณไว้ ประติมากรรมรูปพญายักษ์ดังกล่าว บริเวณศีรษะจะ สวมใส่มงกุฎมีกรรเจียกจร กายส่วนบนจะสวมเสื้อหรือฉลององค์แขนยาว ที่คอมีกรองคอ แขนใส่ ทองกร ลำตัวสวมเกราะอ่อนทับเสื้อแล้วรัดอก กายส่วนล่างจะสวมสนับเพลา ทรงภูเขา (ผ้านุ่ง) เป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดเอวหรือรัดพัสดุ์ คาดเข็มขัด ใต้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระถอบห้อยอยู่ ด้านหน้า ที่เท้าของประติมากรรมจะสวมทองบาทประดับอยู่

ประติมากรรมรูปพญายักษ์ทั้งหมดจะมีกายสีขาวโดยตลอด สวมใส่เครื่องศิราภรณ์ เป็นรูปมงกุฎที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไปราว 3 แบบ สำหรับรูปแบบของมงกุฎที่สามารถ มองเห็นได้ชัดเจน คือมงกุฎตามหัวหรือหน้าที่มีลักษณะเป็นหน้า 3 ชั้น มีทั้งหน้ายักษ์และหน้าเทพ โดยเฉพาะหน้าชั้นบนสุดจะมีลักษณะเป็นหน้าเทพหรือเทวดาที่สวมใส่มงกุฎชัย

ฐานประทักษิณชั้นที่ 3

ประติมากรรมรูปกนิรี กิณนร ประติมากรรมรูปกนิรี กิณนร จะประดับอยู่บนฐานชั้นล่างสุดของฐานประทักษิณชั้นที่ 3 ซึ่งจะมีลักษณะรูปทรงและองค์ประกอบเหมือนกับกนิรีและกิณนรที่ประดับตกแต่งฐานของปราสาทประธาน

ประติมากรรมรูปแจกันปักดอกไม้ ประติมากรรมรูปแจกันปักดอกไม้จะประดับอยู่ชั้นเดียวกับกนิรีและกิณนรที่บริเวณย่อมุม มีลักษณะรูปทรงเช่นเดียวกับแจกันปักดอกไม้ที่บริเวณฐานของปราสาทประธาน

ประติมากรรมรูปพญาวานรแบก สำหรับประติมากรรมรูปพญาวานรแบกจะประดับอยู่บนฐานชั้นที่ 2 คือชั้นเชิงบาตร มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 56 ตัว มีสีกายขาวโดยตลอด แต่ละตัวจะยืนอยู่ในลักษณะท่าแบก โดยจะยกมือทั้ง 2 ขึ้น แสดงท่าแบกฐานประทักษิณไว้ ประติมากรรมรูปพญาวานรดังกล่าว จะสวมมงกุฎมีกรรเจี๊ยกจรลักษณะเช่นเดียวกันโดยตลอดทั้งหมด กายส่วนบนจะไม่สวมเสื้อหรือฉลององค์ ที่คอจะใส่กรองคอ แขนประดับตกแต่งด้วยพารุทธทองกร บริเวณลำตัวสวมใส่สังวาลมีทับทรวงประดับ กายส่วนล่างจะสวมใส่สนับเพลาและทรงภูษา (ผ้าถุง) เป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดพัสดุ์ คาดเข็มขัดสำหรับเท้าของประติมากรรมจะสวมใส่เฉพาะทองบาทเท่านั้น

ปราสาทบริวาร หรือ ปราสาททิศ

ส่วนฐาน

ฐานของปราสาททิศหรือปราสาทบริวารทั้ง 4 องค์นั้น จะตั้งอยู่บนฐานไพทีขนาดใหญ่ในตำแหน่งตรงมุม ประกอบไปด้วยฐานชั้นต่างๆซ้อนกันอยู่ทั้งหมด 6 ชั้น ฐานชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมดัดมุม (แปดเหลี่ยมด้านไม่เท่า) มีลักษณะเป็นฐานสูง ทาด้วยสีขาวและมีการประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสี “ลายดอกไม้ร่วง” อย่างงดงาม บริเวณผนังของฐานจะเจาะเป็นซุ้มคูหาตื้นๆ รูปโค้งกลมรวมทั้งหมด 20 ซุ้ม ภายในซุ้มจะประดับตกแต่งด้วยงานประติมากรรมแบบนูนสูงรูปกนิรีและกิณนร โดยวางตำแหน่งสลับกัน เหนือฐานชั้นแรกขึ้นไปจะเป็นฐานชั้นที่ 2 คือชั้นเชิงบาตร ฐานชั้นนี้จะมียานประติมากรรมลอยตัวรูป “ยักษ์และวานรแบก” ประดับตกแต่งอยู่ ส่วนฐานชั้นที่ 3, 4 และ 5 นั้น จะเป็นฐานสิงห์ซ้อนต่อกัน 3 ชั้น และฐานชั้นที่ 6 หรือชั้นสุดท้ายนั้นจะเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ฐานดังกล่าวตั้งแต่ชั้นที่ 2 ถึงชั้นที่ 6 จะมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 28 พื้นผิวของฐานจะประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสีอย่างงดงาม แต่ละชั้นจะค่อยๆ สอดเข้าจนจดเรือนธาตุ (ภาพที่ 49)

ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุของปรางค์บวรหรือปรางค์ทิศจะตั้งอยู่บนชั้นฐาน เป็นอาคารที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 ผนังของเรือนธาตุจะผายออกเล็กน้อยในตอนล่าง ตัวเรือนธาตุจะมีลักษณะทึบตัน ไม่มีห้องอยู่ภายใน ประกอบไปด้วยซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมาจากด้านทั้ง 4 ของตัวเรือนธาตุเพียงเล็กน้อย ซุ้มทิศแต่ละด้านจะตั้งตรงกับทิศ 4 ทิศ คือ ทิศเหนือ, ทิศใต้, ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก สำหรับซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมานั้น ทำให้มีการเพิ่มมุมอีกด้านละ 4 มุม จำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏบนฐานของเรือนธาตุทั้งมุมของตัวเรือนธาตุ และมุมของซุ้มทิศ รวมได้ทั้งสิ้น 28 มุม

สำหรับซุ้มทิศ องค์ประกอบอีกส่วนหนึ่งของเรือนธาตุจะมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมดังต่อไปนี้

ซุ้มทิศ ซุ้มทิศของปรางค์บวรหรือปรางค์ทิศนั้นจะมีลักษณะเป็นซุ้มทรงบันแถลงหรือทรงจั่วที่ประกอบไปด้วย ซุ้ม, รัศเกล้า, และเสาบัว โดยทั้งหมดจะทำเป็นซุ้มบันแถลงลดชั้นหรือซ้อนชั้น ที่มีลักษณะการซ้อนชั้นเหลื่อมต่ำลงมามาก โดยเฉพาะซุ้มแรก (ด้านหน้า) ยอดซุ้มจะเหลื่อมต่ำลงมาถึงบริเวณรัศเกล้าของซุ้มชั้นที่ 2 (ด้านหลัง) รูปแบบของซุ้มจะเป็นซุ้มทรงสูงวางอยู่เหนือรัศเกล้า แล้วรองรับด้วยเสาบัว กรอบซุ้มจะมีลักษณะนูนสูง บริเวณขอบนอกของกรอบซุ้มจะประดับตกแต่งด้วยแถวใบระกา ยอดซุ้มประดับด้วยช่อฟ้า ปลายซุ้มทั้ง 2 ข้างเป็นหางหงส์รูปนาคเป็นอน ส่วนบริเวณหน้าบันจะประดิษฐ์สร้างสรรค์เป็นลวดลายพันธุ์พฤกษารูปดอกไม้และใบไม้

สำหรับเสาบัวจะมีลักษณะเป็นเสาติดผนัง เรียงเหลื่อมกันข้างละ 2 เสา คล้ายกับเสาย่อมุมที่ยื่นออกมาจากเรือนธาตุ ผนังของเสาตั้งแต่บัวหัวเสาลงมาจะค่อยๆผายออกเล็กน้อยในตอนล่าง ตลอดทั่วทั้งเสาจะมีการประดับตกแต่งอยู่ 4 ตำแหน่งด้วยกัน คือ ส่วนบนที่บริเวณหัวเสา ประดิษฐ์เป็นรูปบัวจกกล ส่วนล่างบริเวณโคนเสาจะมีการประดับลวดลายคล้ายบัวหัวเสา บริเวณกลางเสาจะประดับด้วยประจายามอยู่ที่มุมนอกของเสา และพื้นที่ว่างของผนังเสาคือประดับด้วยกระเบื้องเคลือบที่ประดิษฐ์เป็นลวดลายแบบก้านต่อดอก

ซุ้มทิศของปรางค์บวรหรือปรางค์ทิศ จะมีลักษณะเป็นซุ้มอุดตันเช่นเดียวกับปรางค์ประธาน ยอดซุ้มมีความสูงราวบัวปลายเชิงเรือนธาตุ ภายในซุ้มจะเป็นที่ประดิษฐานรูป “พระพายทรงม้า” ที่ประดับตกแต่งโดยตลอดทุกซุ้มของปรางค์ทิศหรือปรางค์บวรทุกองค์ (ภาพที่ 50)

ส่วนยอด

ส่วนยอด (ส่วนหลังคา) ของปรางค์ทิศหรือปรางค์บวร คือส่วนบนสุดที่ต่อขึ้นไปจากเรือนธาตุ มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ประกอบไปด้วย ชั้นอัสดง ชั้นรัดประคด (ชั้นเชิงบาตร) ส่วนที่บริเวณปลายยอดจะเป็นชั้นบัวกลุ่ม หรือจอมโม่ที่ ปักประดับด้วยนาคูสสีทองใน

ส่วนบนสุด ชั้นวัดประคดของปราสาทบิรวารวัดอรุณแห่งนี้แบ่งออกเป็น 7 ชั้น แต่ละชั้นจะประกอบด้วย หน้ากระดาน, บัวเชิงบาตร และกลีบนูน ที่ประดับอยู่โดยรอบองค์พุทธปรางค์

ลักษณะรูปทรงของยอดพุทธปรางค์ จะสูงเพียวตั้งตรง แบบปรางค์ทรงฝักข้าวโพด ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับปรางค์ประธาน ดังได้กล่าวแล้ว เป็นต้น

สำหรับกลีบนูนนั้น จะวางอยู่ในแนวตั้งกอดติดกับบัวเชิงบาตรที่บริเวณตรงกลางตัวยอดปรางค์ (กลีบนูนจะไม่หักมุมฉาก) และบริเวณย่อมุมขององค์พุทธปรางค์ (กลีบนูนจะหักมุมฉาก) พื้นผิวของกลีบนูนจะประดับตกแต่งด้วยงานกระเบื้องเคลือบสีอย่างงดงาม

ส่วนบริเวณชั้นอัสดงนั้น จะมีลักษณะพิเศษเช่นเดียวกับปรางค์ประธาน โดยจะทำชั้นอัสดงซ้อนกัน 2 ชั้น ในชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะมีประติมากรรมลอยตัวรูป “ครุฑแบก” ประดับอยู่ ส่วนชั้นที่ 2 (ชั้นบน) นั้นจะมีประติมากรรมลอยตัวรูป “เทวดานั่งประนมมือ” ประดิษฐานอยู่เหนือชั้นครุฑแบกขึ้นไป ประติมากรรมดังกล่าวล้อมรอบองค์พุทธปรางค์โดยตลอด

ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

ประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรมของปราสาทบิรวารวัดอรุณราชวรารามที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้มี 3 ประการ คือ

1. ประติมากรรมตกแต่งภายในซุ้มทิศทั้ง 4 ด้านของปราสาทบิรวารทั้ง 4 องค์นั้น จะเป็นที่ประดิษฐานประติมากรรมลอยตัวรูป “พระพายทรงม้า” ในลักษณะที่เหมือนกันตลอดทุกซุ้ม ประติมากรรมดังกล่าวเป็นงานปูนปั้นที่ประดับตกแต่งพื้นผิวบางส่วนด้วยชิ้นส่วนของกระเบื้องเคลือบสีซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คือ

ประติมากรรมรูปพระพายทรงม้า สำหรับประติมากรรมรูปพระพายทรงม้าจะอยู่ในอิริยาบถประทับนั่งบนหลังอาชา พระพักตร์ตรง พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายคล้ายกับกุมสายบังเหียน บริเวณศีรษะของพระพายจะสวมมงกุฎมีกรเจียกจร กายส่วนบนไม่สวมเสื้อหรือฉลองพระองค์ บริเวณรอบคอมีกรรองคอ ใส่สังวาลมีทับทรวง และที่แขนของประติมากรรมจะสวมพานหุรีทองกร เครื่องประดับดังกล่าวจะตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสีทั้งสิ้น

ส่วนบริเวณกายส่วนล่าง องค์ประกอบบางอย่างของเครื่องแต่งกายไม่สามารถมองเห็นได้ เนื่องจากม้าทรงบังอยู่ คงเห็นเฉพาะภูษาทรงที่มีลักษณะเป็นลวดลายเท่านั้น

สำหรับม้าทรงของพระพายจะมีผิวเรียบเกลี้ยงทาดด้วยสีขาว บริเวณศีรษะ และรอบคอของม้ามี่เครื่องประดับที่ตกแต่งด้วยชิ้นส่วนของกระเบื้องเคลือบสี เช่นเดียวกัน

2. ประติมากรรมตกแต่งชั้นอัสดง บริเวณชั้นอัสดงของปราสาททิศหรือปราสาทบิรวารนั้นจะประกอบไปด้วยชั้นอัสดง 2 ชั้นด้วยกันดังได้กล่าวแล้ว ชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะมีประติมากรรมลอยตัวรูป “ครุฑแบก” ประดับอยู่ ส่วนชั้นที่ 2 (ชั้นบน) จะตกแต่งด้วยประติมากรรมลอยตัวรูป

เทวดานั่งประนมมือ ซึ่งตั้งอยู่เหนือชั้นครุฑแบกขึ้นไป ประติมากรรมดังกล่าวจะรายล้อมรอบองค์พุทธปรางค์ไว้ทุกด้าน คาดว่าเป็นงานปูนปั้นที่ประดับตกแต่งพื้นผิวบางส่วนด้วยชิ้นส่วนของกระเบื้องเคลือบ ดังจะกล่าวถึงลักษณะของรูปทรงและองค์ประกอบต่างๆ ดังนี้

ประติมากรรมรูปครุฑแบก ประติมากรรมรูปครุฑแบกนั้นจะอยู่ในอิริยาบถทำยืนแบบท่าแบก หันหน้าตรง กางปีกออกทั้ง 2 ข้าง ยกมือขวาและมือซ้ายขึ้น แสดงท่าแบกยกยอดพุทธปรางค์ไว้เหนือศีรษะ ผิวกายเป็นสีน้ำตาลแดง ร่างกายส่วนบนไม่สวมเสื้อและส่วนล่างไม่ทรงภูษานอกจากจะประดับอารมณ์เป็นบางส่วน คือบริเวณคอจะสวมกรรทอง ที่ลำตัวจะมีรัดอกตกแต่งอยู่ด้วยเท่านั้น

ประติมากรรมรูปเทวดานั่งประนมมือ จะมีกายสีขาว อยู่ในอิริยาบถทำนั่งคุกเข่า ประนมมือเหนือพระอุระ พระพักตร์ตั้งตรง บางองค์คล้ายก้มต่ำเล็กน้อย ที่บริเวณศีรษะของประติมากรรมจะสวมใส่มงกุฎมีกรรเจียกจร กายส่วนบนไม่สวมเสื้อผ้าหรือฉลององค์ นอกจากจะประดับอารมณ์ ที่คอมีกรรทอง สวมใส่สังวาลมีทับทรวงประดับ และที่แขนของประติมากรรมจะตกแต่งด้วยพารุรัตทองกร

บริเวณส่วนล่างของประติมากรรมรูปเทวดานั้น จะทรงภูษาเป็นลวดลายคาดทับด้วยสะเอวหรือรัดพัสดุ แล้วรัดเข็มขัด และมีสุวรรณกระถอบห้อยอยู่ด้านหน้า สำหรับส่วนที่อารมณ์ประดับกายและภูษาทรงนั้นจะแตกต่างด้วยกระเบื้องเคลือบสีโดยตลอด

3. ประติมากรรมตกแต่งฐานองค์พุทธปรางค์ ฐานองค์พุทธปรางค์ของปรางค์ทิศหรือปรางค์บริวารนั้น จะมีประติมากรรมประดับตกแต่งปรากฏอยู่ที่ฐานชั้นแรกและฐานชั้นที่ 2 คือประติมากรรมรูปกนิรี และกนิทร ที่ตั้งประดับอยู่ภายในซุ้มคูหาของฐานชั้นแรก และประติมากรรมรูปยักษ์และวานร ที่ตั้งประดับอยู่ที่เชิงบาตรฐานชั้นที่ 2 ประติมากรรมดังกล่าวโดยเฉพาะรูปยักษ์และวานรนั้น คาดว่าเป็นงานปูนปั้นที่ตกแต่งผิวบางส่วนด้วยชิ้นส่วนของกระเบื้องเคลือบสี ส่วนกนิรีและกนิทรนั้น สร้างใหม่ด้วยปูนซีเมนต์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังได้กล่าวผ่านมาแล้ว คือ

ประติมากรรมรูปกนิรีและกนิทร สำหรับประติมากรรมรูปกนิรีและกนิทรที่ตกแต่งฐานปรางค์บริวารแห่งนี้แต่ละองค์ มีจำนวนทั้งหมด 20 ตัว เป็นกนิรี 12 ตัว กนิทร 8 ตัว แต่ละตัวจะมีรูปร่างลักษณะท่าทางดังเช่น กนิรีและกนิทรที่ประดับฐานปรางค์ประธานและฐานประทักษิณขององค์ปรางค์ประธาน ดังได้กล่าวผ่านมาแล้วทุกประการ

ประติมากรรมรูปยักษ์และวานร ประติมากรรมรูปยักษ์และวานรที่ตั้งประดับอยู่เชิงบาตรของฐานชั้นที่ 2 นั้นมีจำนวนรวมกันทั้งสิ้น 28 ตัว จะวางอยู่ในตำแหน่งที่สลับกัน ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันดังนี้

ประติมากรรมรูปยักษ์ ประติมากรรมรูปยักษ์ทั้งหมดจะยืนอยู่ในลักษณะท่าแบก โดยยกมือทั้ง 2 ขึ้นแสดงท่าแบกรูปร่างองค์พุทธปรางค์ไว้เหนือศีรษะ ผิวกายของยักษ์ทั้งหมดจะทาด้วยสีขาว หันหน้าตรง มีทั้งชนิดปากขบและปากแฉะ ที่บริเวณศีรษะของประติมากรรมจะสวมกระบังหน้า มีกรรเจียกจร กายส่วนบนจะไม่สวมเสื้อผ้า นอกจากมีอาภรณ์ประดับโดยเฉพาะที่คอจะสวมกรรองคอ ใส่สังวาลมีทับทรวง ที่แขนของประติมากรรมจะมีพาดูรัดทองกรตกแต่งอยู่ สำหรับกายส่วนล่างจะใส่สนับเพลา สวมกุษาเป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดพัสดุ์ ใส่เข็มขัด ได้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระถอบห้อยอยู่ด้านหน้า และที่เท้าของประติมากรรมจะสวมทองบาทประดับอยู่ด้วย

ประติมากรรมรูปวานร สำหรับประติมากรรมรูปวานรนั้น ทุกตัวจะยืนอยู่ในลักษณะท่าแบก เช่นเดียวกับยักษ์ หันหน้าตรง มีทั้งชนิดอ้าปากและหุบปาก ผิวกายของวานรทั้งหมดจะเป็นสีเดียวกันโดยตลอดคือสีขาว บริเวณส่วนศีรษะของประติมากรรมจะสวมมาลัยเกี้ยวรักร้อย และกรรเจียกจร กายส่วนบนและล่างจะมีการประดับตกแต่งด้วยกุษาอาภรณ์คล้ายประติมากรรมรูปยักษ์

พื้นผิวประติมากรรมดังกล่าวบางส่วนจะประดับตกแต่งด้วยชิ้นส่วนของกระเบื้องเคลือบสี เช่นบริเวณใบหน้า, กุษา และอาภรณ์ประดับกาย

ภาพที่ 43   พุทธปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม

ภาพที่ 44   ปราสาทบิรवारวัดอรุณราชวราราม

ภาพที่ 45 พุทธปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม

ภาพที่ 46ฐานองค์ปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม

ภาพที่ 47 เรือนธาตุพุทธปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม

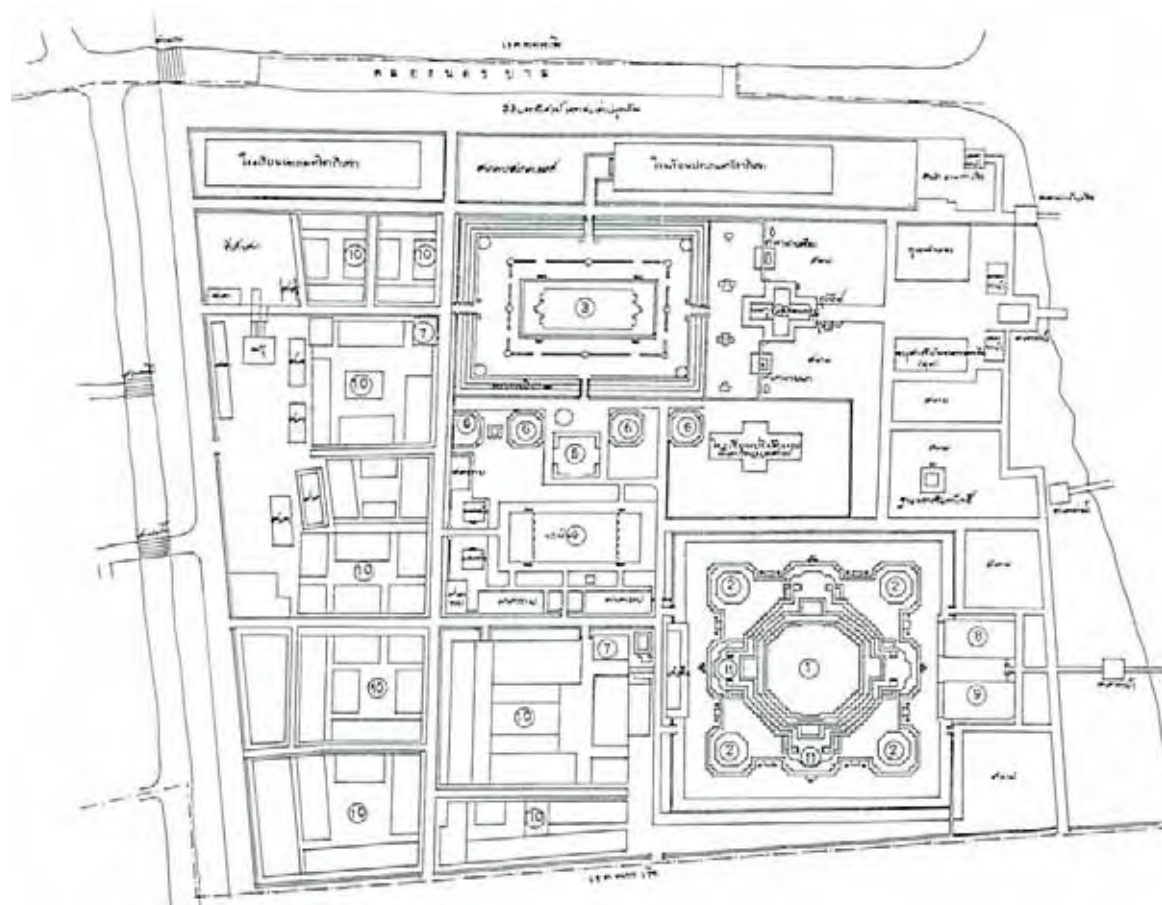
ภาพที่ 48 ยอดพุทธปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม

ภาพที่ 49   ฐานปรางค์บริวารวัดอรุณราชวราราม

ภาพที่ 50   เรือนธาตุปรางค์บริวารวัดอรุณราชวราราม

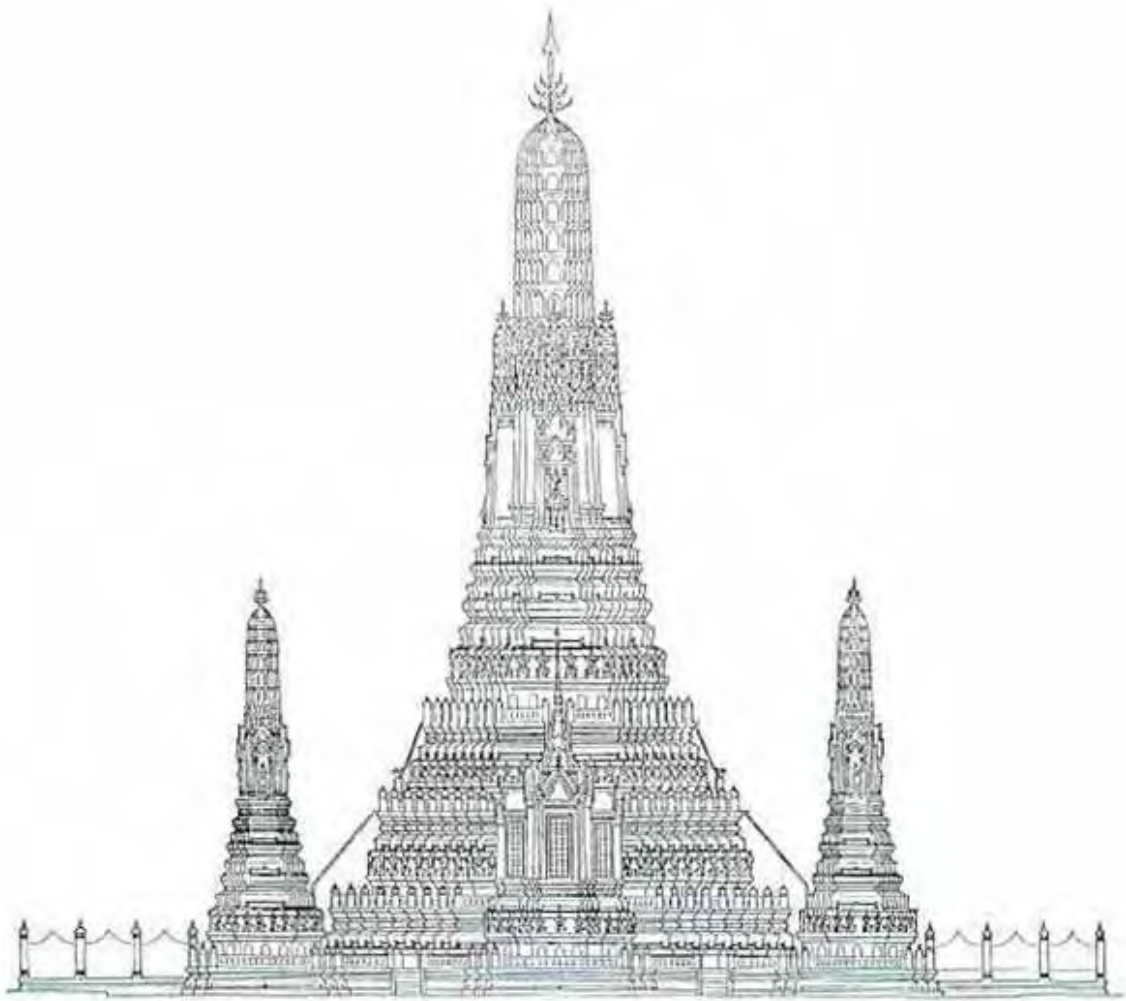

- 1 พุทธปรางค์ประธาน
- 2 ปรางค์ทิศหรือปรางค์บริวาร
- 3 พระอุโบสถ
- 4 พระวิหาร
- 5 พระมณฑป
- 6 พระเจดีย์
- 7 ทอเคล
- 8 โบสถ์น้อย
- 9 วิหารน้อย
- 10 ภูมิ
- 11 มณฑป

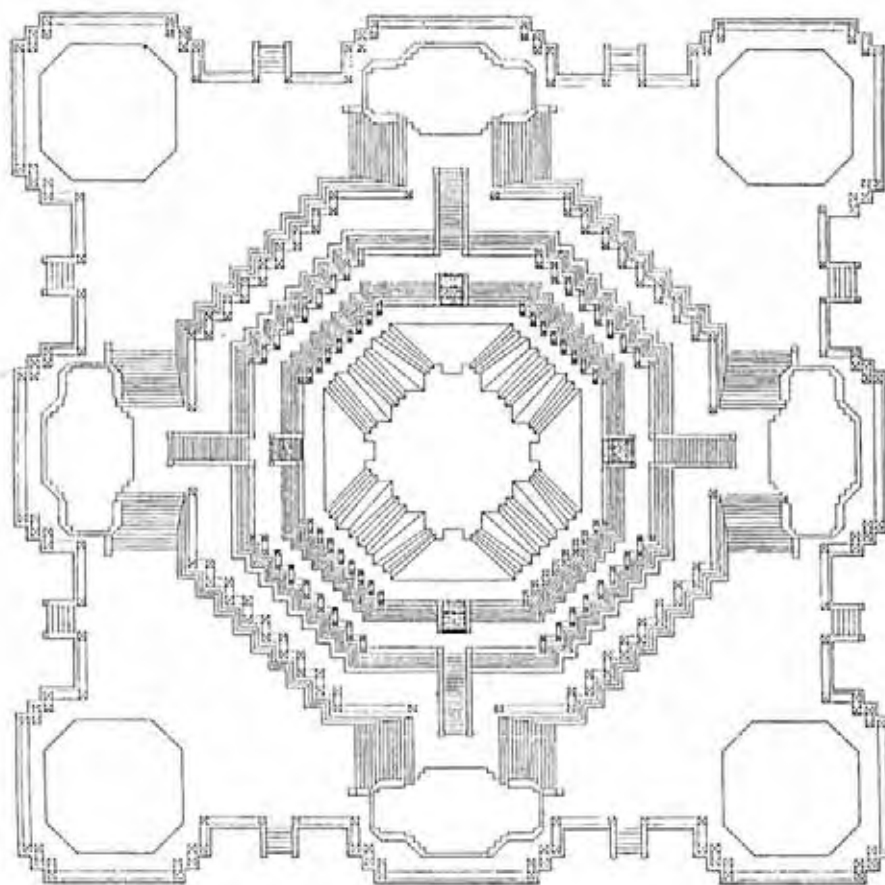

ลายเส้นที่ 12 ผังบริเวณวัดอรุณราชวราราม

ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 369.

ลายเส้นที่ 13   รูปด้านพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม
 ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 372.

ลายเส้นที่ 14   ผังพื้นพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม
 ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 371.

3.2 พุทธปรางค์ประธานที่สถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3

โดยพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการชั้นสูง (พุทธศักราช 2364 – 2394)

3.2.1 พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตรวรวิหาร

วัดเศวตฉัตรเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่แขวงบางลำพูล่าง เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ภายในพระอารามแห่งนี้จะเป็นที่ตั้งขององค์พุทธปรางค์สูงเพริศ 1 องค์ดังจะกล่าวต่อไปนี้ (ภาพที่ 51)

ประวัติความเป็นมาของพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร

พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร เป็นพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยกรมหมื่นสุนทรรักษา หรือพระองค์เจ้าจักร ซึ่งเป็นโอรสในรัชกาลที่ 1 วัดเศวตฉัตรเป็นวัดโบราณที่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อ “วัดบางลำภูล่าง” แต่เดิมที่ตั้งวัดอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาแผ่นดินบริเวณหน้าวัดงอกออก ทำให้ตัววัดอยู่ห่างจากฝั่งแม่น้ำ หลังจากสถาปนาวัดนี้ขึ้นใหม่แล้ว พระองค์เจ้าจักรได้ย้ายเขตพุทธาวาสมาสร้างริมน้ำ ทั้งพระอุโบสถเก่าไว้ที่เดิม แล้วสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ และพระปรางค์ขึ้นใหม่ ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงปฏิสังขรณ์และพระราชทานนามว่า “วัดเศวตฉัตร” เพื่อเป็นเกียรติแก่กรมหมื่นสุนทรรักษา

พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตรมีลักษณะเป็นปรางค์เดี่ยว องค์เดียวไม่มีปรางค์บริวาร ปีที่สร้างไม่ทราบแน่ชัด แต่น่าจะสร้างขึ้นระหว่างพ.ศ. 2364-2393 เนื่องจากปรากฏการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ว่าสร้างขึ้นในปี 2364 และรัชกาลที่ 3 ทรงยกวัดนี้ขึ้นเป็นพระอารามหลวงในปี พ.ศ. 2393

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตรวรวิหาร

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร จะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไปนี้

1. ตำแหน่งที่ตั้งขององค์พุทธปรางค์

วัดเศวตฉัตรเป็นพระอารามที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำเจ้าพระยา พระอารามแห่งนี้แบ่งออกเป็นเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส สำหรับเขตพุทธาวาสนั้นจะตั้งอยู่ทางด้านหน้าวัดซึ่งหันหน้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านทิศตะวันออก มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประตูทางเข้าสู่เขตพุทธาวาสเกือบทุกด้าน ยกเว้นทางด้านทิศเหนือ

สำหรับพื้นที่ภายในเขตพุทธาวาสนั้น จะเป็นที่ตั้งของศาสนสถานที่สำคัญต่างๆ อันประกอบไปด้วย พระอุโบสถ, พระวิหาร, พระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์, พระปรางค์ ฯลฯ โดยพุทธปรางค์นั้นจะตั้งอยู่ตรงกลางทางด้านหลังระหว่างโบสถ์กับวิหารซึ่งตั้งคู่ขนานกัน

2. สภาพปัจจุบันขององค์พุทธปรางค์

พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร เป็นปรางค์องค์เดียวที่ตั้งอยู่ทางด้านหลังของเขตพุทธาวาส เป็นปรางค์ทึบ ไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน ยอดปรางค์สูงเพียว ตั้งอยู่บนฐานสูงที่รองรับด้วยฐานประทักษิณ 2 ชั้น ฐานประทักษิณแต่ละชั้น จะมีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณเพียงทิศเดียว คือ ทางด้านทิศตะวันออก โครงสร้างขององค์พุทธปรางค์และฐานประทักษิณ สันนิษฐานว่าเป็นการก่ออิฐถือปูน ฉาบผิวเรียบทาสีขาวโดยตลอด มีความสูงประมาณ 20 เมตร

ปัจจุบันพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตรอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ทั้งชั้นฐาน เรือนธาตุ และยอดปรางค์ เนื่องจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

องค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมขององค์พระปรางค์วัดเศวตฉัตรวรวิหาร

พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร ประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ส่วน ซึ่งตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน ดังมีรายละเอียดดังนี้ คือ

1. ส่วนฐานขององค์พระปรางค์ และฐานประทักษิณ

ฐานของพระปรางค์วัดเศวตฉัตรจะประกอบไปด้วยชั้นฐานต่างๆ ซ้อนกันอยู่ทั้งหมด 4 ชั้น ฐานชั้นแรกหรือชั้นล่างจะมีลักษณะเป็นฐานสิงห์ ประกอบไปด้วยหน้ากระดานบน บัวหงาย ท้องไม้ บัวหลังสิงห์ แข็งสิงห์ และหน้ากระดานล่างที่มีขนาดใหญ่ แล้วซ้อนต่อด้วยฐานชั้นที่ 2 และ 3 ซึ่งมีลักษณะเป็นฐานสิงห์ด้วยเช่นกัน ส่วนฐานชั้นที่ 4 ที่ซ้อนต่อเป็นชั้นสุดท้ายนั้นจะเป็นฐานบัว ลูกแก้วอกไก่ที่ประกอบไปด้วย หน้ากระดานบน บัวหงาย ลูกแก้วอกไก่ บัวคว่ำ และหน้ากระดานล่าง ฐานทั้งหมดตั้งแต่ชั้นที่ 1 ถึงชั้นที่ 4 จะมีแผนผังเป็นรูป 4 เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 เรียงสลับต่อเนื่องกันขึ้นไปจนจดเรือนธาตุ (ภาพที่ 52, 53)

ฐานขององค์พระปรางค์ดังกล่าว จะก่อซ้อนอยู่บนฐานประทักษิณหรือฐานสำหรับเดินเวียนขวาทั้งหมด 2 ชั้น แต่ละชั้นจะมีลักษณะเป็นฐานสูงรูป 8 เหลี่ยมด้านไม่เท่า ทางด้านหน้าของฐานประทักษิณจะมีบันไดขึ้นสู่ลานประทักษิณชั้นที่ 1 และชั้นที่ 2 เพียงทางเดียว รอบลานประทักษิณจะล้อมรอบด้วยกำแพงหรือพนัฐานประทักษิณทั้ง 2 ชั้น มีลักษณะก่ออิฐถือปูนเป็นพนัทึบ

2. เรือนธาตุ

เรือนธาตุขององค์พระปรางค์วัดเศวตฉัตร จะตั้งต่อจากชั้นฐานขึ้นไป เป็นอาคารที่มีแผนผังเป็นรูป 4 เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 ตัวเรือนธาตุมีลักษณะทึบตัน ไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน องค์พระปรางค์ ผังทั้ง 4 ด้านของตัวเรือนธาตุจะก่อซุ้มทิศยื่นออกมา 4 ซุ้ม มีลักษณะเป็นซุ้มอูดตัน ภายในมีช่องเว้าสำหรับประดิษฐานพระติมากรรม แต่ปัจจุบันพระติมากรรมเหล่านั้นต่างสูญหายไปจนหมดสิ้น ซุ้มทิศของพระปรางค์องค์นี้เป็น “ซุ้มทรงบันแถลงลดชั้น” หรือ “ซ้อนชั้น” ที่

ประกอบไปด้วยซุ้มและเสาบัวหรือเสารองรับซุ้ม โดยเฉพาะซุ้มทิศนั้นจะซ้อนกันอยู่ด้านละ 2 ชั้น มีลักษณะเป็นซุ้มทรงสูงหรือทรงจั่ว ที่มีกรอบซุ้มสูงชันขึ้นมา บริเวณขอบนอกของกรอบซุ้มจะประดับตกแต่งด้วยซ้อฟ้า ใบระกาและนาคสะดุ้ง ส่วนที่หน้าบันของซุ้มทิศนั้นมีงานปูนปั้นลงรักปิดทองลายดอกพุดตาลใบเทศประดับอยู่

สำหรับซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมาตลอดทั้ง 4 ด้าน จะมีแผนผังเป็นแบบย่อเก็จ ทำให้มีมุมเกิดขึ้นอีกด้านละ 2 มุม จำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏบนฐานของเรือนธาตุ ทั้งมุมของตัวเรือนธาตุและมุมของซุ้มทิศ รวมได้ทั้งสิ้น 20 มุม (ภาพที่ 54)

3. ส่วนยอด

ส่วนยอดหรือส่วนหลังคาของปราสาทวัดเศวตฉัตร คือส่วนบนสุดที่ต่อขึ้นไปจากเรือนธาตุ มีแผนผังเป็นรูป 4 เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 องค์พระปราสาทจะมีลักษณะตั้งตรงสูงเพียวปลายยอดแหลม และสอบเข้าเล็กน้อย แบบปราสาททรงฝักข้าวโพด ซึ่งประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ชั้นรัตประคดหรือชั้นเชิงบาตร ส่วนปลายยอดจะเป็นชั้นบัวกลุ่ม (บัวกลุ่ม) หรือจอมโมฬี ที่มีรายละเอียดแต่ละชั้นดังนี้ (ภาพที่ 55)

ชั้นอัสดง เป็นชั้นแรกของยอดพระปราสาทวัดเศวตฉัตร จะตั้งอยู่ถัดจากเรือนธาตุขึ้นมา มีเพียง 1 ชั้น และที่บริเวณเชิงบาตรจะไม่มีการประดับตกแต่งอย่างใด

ชั้นรัตประคด จะตั้งอยู่สูงต่อจากชั้นอัสดง แบ่งออกเป็น 6 ชั้น แต่ละชั้นประกอบไปด้วย หน้ากระดาน บัวเชิงบาตร กลีบขนุน และบันแถลง สำหรับกลีบขนุนนั้นจะวางอยู่ในแนวตั้งกอดติดกับบัวเชิงบาตรบริเวณย่อมุมตลอดทั้ง 6 ชั้น มีลักษณะผิวเรียบเกลี้ยง ไม่ประดับตกแต่งลวดลายใดๆ ส่วนบันแถลงจะประดับอยู่ตรงกลางทางด้านตัวปราสาทแต่ละด้านแต่ละชั้น มีลักษณะเป็นรูปโค้งแหลม ผิวเรียบเกลี้ยง ไม่มีลวดลาย

ชั้นบัวกลุ่ม เป็นชั้นสูงสุดของยอดปราสาท ชั้นนี้จะมีนาคคู่ ห่อด้วยโลหะ ปักประดับอยู่ตรงกลาง

4. ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

สำหรับประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรมขององค์พระปราสาทวัดเศวตฉัตร ในปัจจุบันนี้ไม่มีทั้งประติมากรรมประดับตกแต่งภายในซุ้มทิศและชั้นอัสดง แต่ในอดีตนั้นมีประติมากรรมตกแต่งภายในซุ้มทิศปรากฏอยู่เป็นรูป “พระพุทธรูป” ประดิษฐานอยู่ภายในซุ้มทิศทั้ง 4 ทิศ

ภาพที่ 51   พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร

ภาพที่ 52   ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร

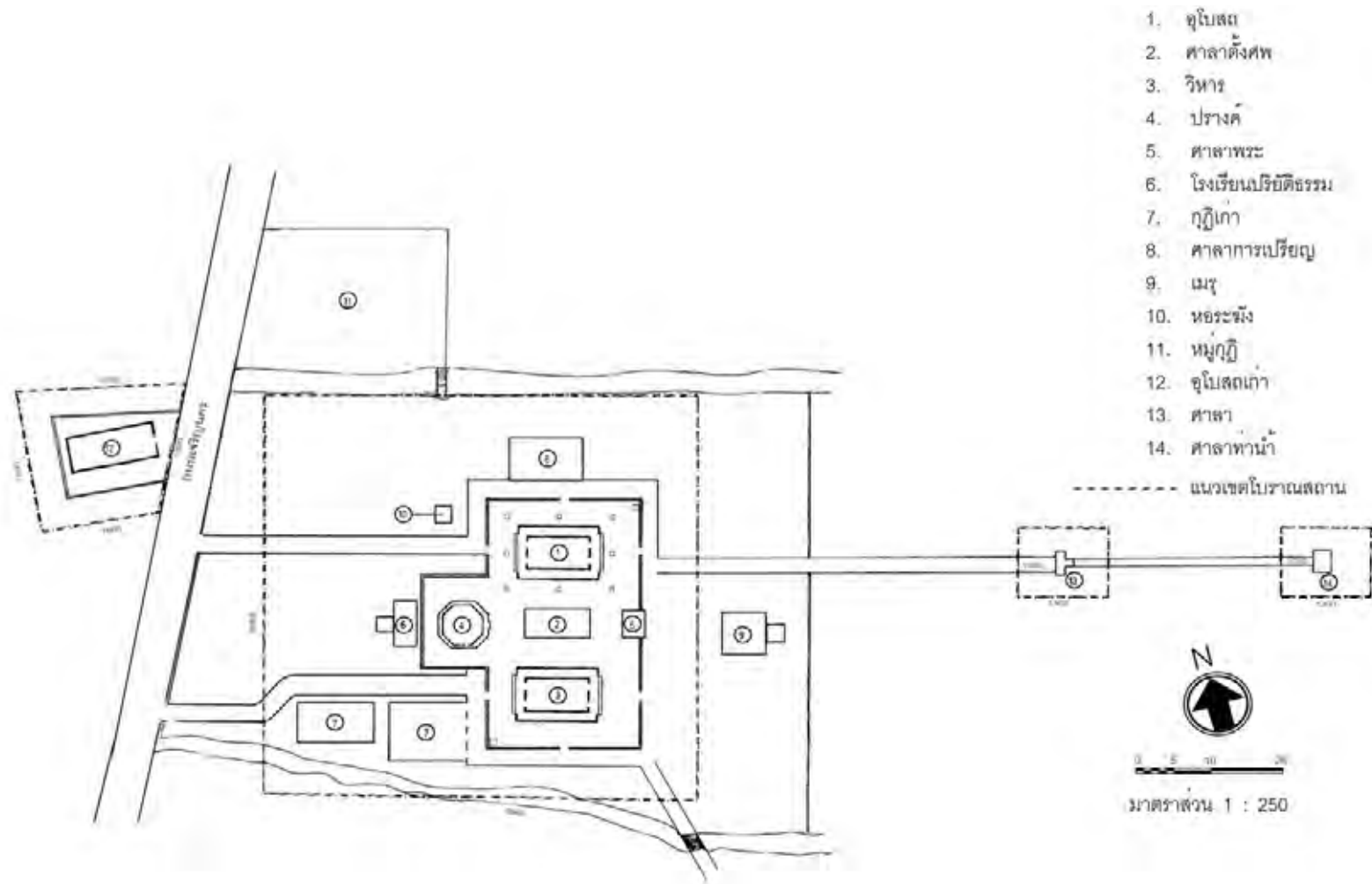
ภาพที่ 53   ฐานองค์พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร

ภาพที่ 54 เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร

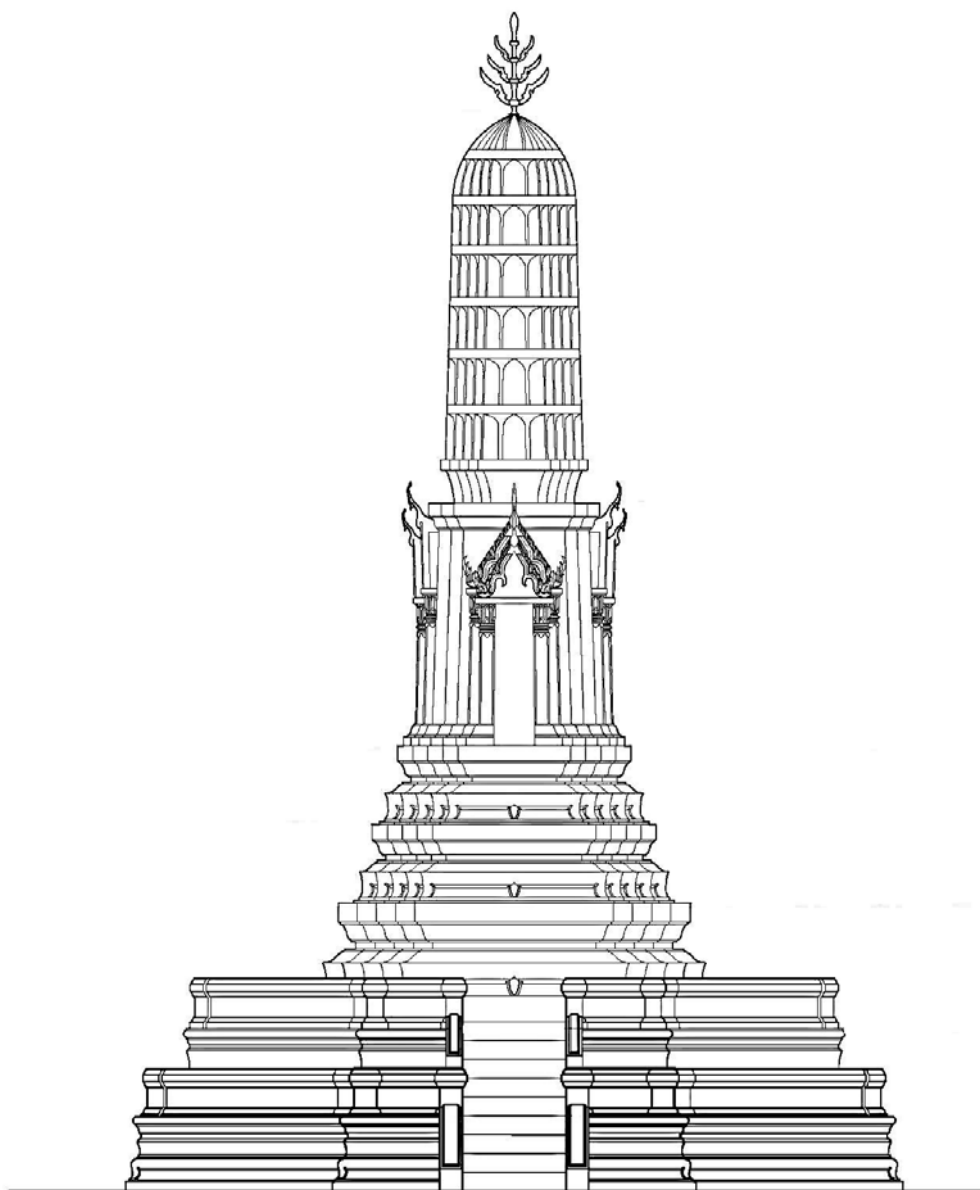

ภาพที่ 55 ยอดพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร

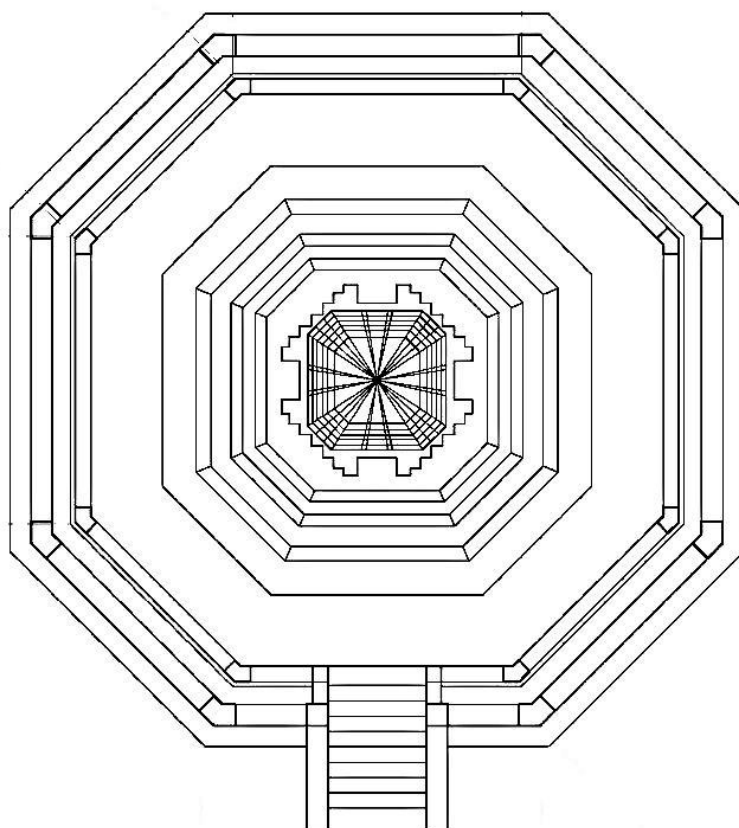

ลายเส้นที่ 15 ผังบริเวณวัดเสวตฉัตร

ที่มา : ฝ่ายอนุรักษ์โบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร

ลายเส้นที่ 16   รูปด้านพุทธปรางค์วัดเสวตฉัตร

ลายเส้นที่ 17   ผังพื้นพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร

3.2.2 พุทธปรางค์วัดพิชัยญาติการามวรวิหาร

วัดพิชัยญาติการามวรวิหารเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่แขวงสมเด็จเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ภายในพระอารามแห่งนี้เป็นที่ตั้งขององค์พุทธปรางค์ขนาดใหญ่ 1 องค์ โดยมีพุทธปรางค์ขนาดเล็กอีก 2 องค์ขนาดเล็กข้าง ซึ่งนับเป็นปูชนียสถานที่มีความสำคัญยิ่งอีกแห่งหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ ดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้

ประวัติความเป็นมาของพุทธปรางค์วัดพิชัยญาติการาม

พุทธปรางค์วัดพิชัยญาติการาม เป็นพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ของกรุงรัตนโกสินทร์ โดยสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ หรือ สมเด็จพระยาองค์น้อย ซึ่งมีนามเดิมว่า ทัด บุณนาค เมื่อครั้งดำรงบรรดาศักดิ์เป็น “พระยาศรีพิพัฒน์” (พระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกศาธิบดี) จางวางกรมพระคลังสินค้า เดิมวัดแห่งนี้เป็นวัดร้าง ไม่มีพระสงฆ์ตามเณรอยู่จำพรรษา และไม่มีหลักฐานชัดเจนว่าสร้างขึ้นในสมัยใด ต่อมาระหว่างปี พ.ศ.2372-2375 สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติจึงได้ดำเนินการปรับปรุงก่อสร้างขึ้นใหม่ทั้งวัด แล้วน้อมเกล้าฯถวายเป็นพระอารามหลวง โดยรัชกาลที่ 3 ได้พระราชทานนามว่า “วัดพระยาญาติการาม” ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ได้พระราชทานนามใหม่เป็น “วัดพิชัยญาติการาม” มาจนถึงปัจจุบันนี้ แต่ชาวบ้านทั่วไปนิยมเรียกว่า “วัดพิชัยญาติ”

พุทธปรางค์วัดพิชัยญาติการามนี้ เดิมที่จะมีปรางค์ขนาดย่อมอยู่ทางด้านหน้า และด้านหลัง รวมเป็นพระปรางค์ 5 องค์ แต่ปัจจุบันนี้พระปรางค์องค์ด้านหน้าทางด้านทิศเหนือนั้นได้ชำรุดและหักพังลงมาสู่ความสามารถที่จะปฏิสังขรณ์ให้กลับคืนได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประทานอนุญาตให้รื้อออกเมื่อ พ.ศ. 2457 แล้วปรับเป็นลานกว้างดังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ปัจจุบันจึงเหลือเพียง 4 องค์เท่านั้น (ภาพที่ 56)

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดพิชัยญาติการาม

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดพิชัยญาติการาม จะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไปนี้

1. ตำแหน่งที่ตั้งขององค์พุทธปรางค์

วัดพิชัยญาติการามเป็นพระอารามที่ตั้งอยู่ริมคลองสมเด็จเจ้าพระยา โดยหันหน้าวัดไปสู่ทิศเหนือ มีคลองตัดเชื่อมหน้าวัดเพื่อออกสู่น้ำเจ้าพระยาได้ พระอารามแห่งนี้แบ่งออกเป็นเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส สำหรับเขตพุทธาวาสนั้นจะตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือบริเวณหน้าวัด มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมรอบด้วยกำแพงตลอดทั้ง 4 ด้าน มีประตูทางเข้าทางด้านทิศเหนือ และทิศตะวันตก ส่วนเขตสังฆาวาสนั้นจะอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเขตพุทธาวาส

สำหรับพื้นที่ภายในเขตพุทธาวาสนั้น จะเป็นที่ตั้งของศาสนสถานที่สำคัญต่างๆ อัน ได้แก่ พระอุโบสถ, พระปราสาทใหญ่, พระเจดีย์ ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งพุทธปราสาทนั้นก็มีลักษณะเป็นปราสาท 3 องค์ โดยมีปราสาทประธานอยู่ตรงกลาง ขนาบข้างด้วยปราสาทบริวาร 2 ข้าง โดยจะตั้งอยู่ตาม แนวแกนทางด้านพระอุโบสถ

2. สภาพปัจจุบันขององค์พุทธปราสาท

พุทธปราสาทวัดพิชัยญาติการาม จะตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสทางด้านหลังของพระอุโบสถ มีลักษณะเป็นปราสาทกลุ่ม 3 องค์ ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน ประกอบไปด้วยปราสาทประธานขนาดใหญ่ตั้งอยู่ตรงกลาง 1 องค์ และมีปราสาทบริวารอีก 2 องค์ ตั้งอยู่ทางด้านซ้ายและขวาของปราสาทประธาน รูปทรงขององค์พระปราสาทโดยเฉพาะปราสาทประธานจะเป็นปราสาทแบบ “ทรงงานิยม” ที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติทรงถ่ายแบบมาจากพระศรีรัตนมหาธาตุขะแลียง ที่เมืองสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย พระปราสาทองค์นี้วัดโดยรอบได้ 33 วา 2 ศอก มีความสูง 21 วา 1 ศอก 10 นิ้ว ส่วนปราสาทบริวารทั้ง 2 องค์นั้นเป็นปราสาทขนาดย่อม มีขนาดเท่ากัน วัดโดยรอบได้ 15 วา มีความสูง 11 วา 1 ศอก 2 กระเบียด พระปราสาทกลุ่มทั้ง 3 องค์จะตั้งอยู่บนฐานประทักษิณและฐานไพทีขนาดใหญ่ ก่ออิฐถือปูน ทาด้วยสีชาวโดยตลอด

สภาพปัจจุบันขององค์พุทธปราสาทวัดพิชัยญาติการาม ยังอยู่ในสภาพที่มีความสมบูรณ์ทั้งปราสาทประธานและปราสาทบริวาร ตั้งแต่ชั้นฐาน เรือนธาตุ และยอดปราสาท ตลอดจนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม เนื่องจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ตลอดมา

องค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมของปราสาทประธานวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร

ปราสาทประธานวัดพิชัยญาติการาม มีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 4 ส่วน ซึ่งตั้งอยู่บนฐานเดียวกันคือ

1. ส่วนฐานของปราสาทประธาน ฐานประทักษิณ และฐานไพที

ฐานของปราสาทประธาน จะตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ มี 1 ชั้น คือ ฐานสิงห์ลูกแก้ว ออกไก่ ประกอบไปด้วย หน้ากระดานบน บัวหงาย ท้องไม้ ลูกแก้วออกไก่ ท้องไม้ บัวหลังสิงห์ แข่งสิงห์และหน้ากระดานล่าง ฐานของปราสาทประธานจะมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 และย่อเก็จบริเวณด้านของฐานปราสาทประธาน ทำให้มีมุมเพิ่มขึ้นอีกด้านละ 4 มุม จำนวนมุมทั้งหมดของฐานที่ย่อมุมและย่อเก็จรวมได้ทั้งสิ้น 28 มุม มีบันไดทางขึ้น 4 ด้าน คือทางด้านหน้าของปราสาทประธาน ด้านหลัง และด้านข้างซ้ายขวา ซึ่งทำให้ฐานของปราสาทประธานเชื่อมต่อกับฐานของปราสาทบริวารทางด้านซ้ายและด้านขวาต่อเนื่องถึงกันโดยตลอด

สำหรับฐานประทักษิณจะก่ออิฐถือปูนรองรับฐานของปราสาทประธานและฐานของปราสาทบริวาร ฐานประทักษิณขององค์ปราสาทมีเพียง 1 ชั้น ซึ่งมีลักษณะเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

โดยประมาณ มีการหักมุมหลายมุม และยกพื้นสูง ที่ฐานของฐานประทักษิณจะประกอบไปด้วย ชั้นฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่เพียง 1 ชั้น บริเวณมุมของฐานประทักษิณแต่ละมุม จะมีเสาค้ำเม็ดประดับตกแต่งอยู่ทุกมุม และรอบลานประทักษิณจะปิดล้อมด้วยพนัฐานประทักษิณ ซึ่งมีลักษณะโปร่งกรุด้วยกระเบื้องปูเคลือบสีเขียวเข้ม ฐานประทักษิณแห่งนี้จะมีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณทั้งหมด 4 ด้าน คือด้านหน้าของปราสาทประธาน ด้านหลังและด้านข้างซ้ายขวา ฐานประทักษิณดังกล่าวจะตั้งอยู่บนฐานไพทีขนาดใหญ่อีกชั้นหนึ่งซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

ฐานไพทีจะมีลักษณะเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าโดยประมาณ มีการหักมุมหลายมุม และยกพื้นสูง ก่ออิฐถือปูนทึบอย่างมั่นคง สร้างขึ้นเพื่อรองรับฐานประทักษิณและองค์พระปราสาท ฐานของฐานไพทีจะประกอบไปด้วยชั้นฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ 1 ชั้น บริเวณมุมของฐานไพทีแต่ละมุมจะประดับตกแต่งด้วยเสาค้ำเม็ดอย่างงดงาม และรอบลานฐานไพทีจะปิดล้อมด้วยพนัฐานไพที ซึ่งมีลักษณะโปร่งตกแต่งด้วยลูกกรงเคลือบสีขาวและเขียว ฐานไพทีแห่งนี้จะมีบันไดทางขึ้นสู่ลานฐานไพทีเพียงด้านเดียว คือทางด้านหน้าของปราสาทประธาน (ดูภาพที่ 57)

2. ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุของปราสาทประธานวัดพิชัยญาติการาม จะมีลักษณะเป็นเรือนธาตุแบบจัตุรมุขขนาดใหญ่ ที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 ผนังทั้ง 4 ด้าน ของตัวเรือนธาตุจะก่อมุขทิศยาวยื่นออกมาเป็นพิเศษ หน้าจั่วหรือหน้าบันของมุขทิศแต่ละด้านจะหันออกสู่ทิศทั้ง 4 โดยตลอด มุขทิศดังกล่าวจะมีซุ้มประตูทางเข้าสู่ภายในตัวเรือนธาตุ ซึ่งมีลักษณะโปร่งไม่ทึบตันภายในทำเป็นห้องคูหาขนาดใหญ่ สำหรับประดิษฐานพระติมากรรมลอยตัวรูปพระพุทธรูปปางสมาธิ 4 องค์ ได้แก่ พระกฤษณะพุทธเจ้า, พระโกนาคมมะพุทธเจ้า, พระกัศสปะพุทธเจ้า, พระโคตมพุทธเจ้า และเป็นที่บรรจุอัฐิตระกูลขุนนาค ซึ่งแต่ละองค์จะหันพระพักตร์ไปสู่ทิศทั้ง 4

สำหรับมุขทิศที่ก่อยื่นออกมานั้น มีแผนผังเป็นแบบย่อเก็จทำให้เกิดมุมเพิ่มขึ้นอีกด้านละ 4 มุม จำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏบนฐานของเรือนธาตุ ทั้งหมดของตัวเรือนธาตุและมุมของมุขทิศ รวมได้ทั้งหมด 28 มุม (ดูภาพที่ 58 ,59)

3. ส่วนยอด

ส่วนยอดหรือส่วนหลังคาของปราสาทประธานวัดพิชัยญาติการาม คือส่วนบนสุดที่ต่อเนื่องขึ้นไปจากเรือนธาตุ ส่วนนี้มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 28 องค์ พระปราสาทจะเป็นปราสาทแบบทรงงานิยมที่มีสัดส่วนงดงาม คือ ยอดปราสาทจะมีลักษณะ อวบล่ำ ค่อนข้างสูงตั้งแต่ชั้นวัดประคดชั้นล่างสุดขึ้นไปจนถึงปลายยอด องค์พระปราสาทจะค่อยๆ โค้งน้อยๆ ขึ้นไปตามลำดับจนถึงยอดและปลายยอดจะแหลม ประกอบไปด้วย ชั้นอัสดง ชั้นวัดประคดหรือชั้นเชิงบาตร และปลายยอดจะเป็นชั้นบัวกลุ่มเหนือบัวกลุ่ม หรือ จอมโมฬี ดังมีรายละเอียดแต่ละชั้นดังนี้ (ภาพที่ 60)

ชั้นอัสดง จะตั้งก่อกจากเรือนธาตุของปรางค์ประธานขึ้นมา มีทั้งหมด 2 ชั้น ชั้นแรกหรือชั้นล่างจะมีประติมากรรมลอยตัวรูปพญายักษ์แบก และรูปเทวดานั่งประนมมือประดับตกแต่งอยู่ ส่วนชั้นที่ 2 หรือชั้นบน จะมีประติมากรรมลอยตัวรูปเทวดาแบกหรือเทวดานั่งประนมมือประดิษฐานอยู่

ชั้นรัตประคด จะตั้งอยู่สูงจากชั้นอัสดงขึ้นไป แบ่งออกเป็น 6 ชั้น แต่ละชั้นจะประกอบไปด้วย หน้ากระดาน บัวเชิงบาตร กลีบขนุน และบันแถลง โดยเฉพาะกลีบขนุนนั้นจะวางอยู่ในแนวตั้ง ก่อติดกับบัวเชิงบาตรบริเวณย่อมุมตลอดทั้ง 6 ชั้น มีลักษณะผิวเรียบเกลี้ยงไม่ประดับลวดลายใดๆ ส่วนบันแถลงนั้นจะประดับอยู่ตรงกลางของตัวปรางค์แต่ละด้าน แต่ละชั้น มีลักษณะเป็นรูปโค้งแหลม

ชั้นบัวคลุม เป็นชั้นสูงสุดของยอดปรางค์ ชั้นนี้จะมีนาคูลงด้วยโลหะปักประดับอยู่ตรงกลาง

4. ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

ประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรมของปรางค์ประธานวัดพิชัยญาติการาม จะมี 2 ส่วน คือ

ประติมากรรมตกแต่งบริเวณย่อมุมของเรือนธาตุ

ส่วนเรือนธาตุขององค์พระปรางค์ จะมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 บริเวณย่อมุมของเรือนธาตุแต่ละมุมจะมีประติมากรรมรูปพญายักษ์ตกแต่งอยู่ทุกมุมๆละ 1 ตน รวมทั้งสิ้นได้ 12 ตน แต่ละตนจะมีลักษณะท่าทางเหมือนกันทุกประการ ดังมีรายละเอียดดังนี้

ประติมากรรมรูปพญายักษ์

พญายักษ์จะอยู่ในลักษณะทำยืนแบบพ่ายักษ์ หันหน้าตรง ใช้มือทั้ง 2 กุมกระบองไว้เบื้องหน้า ด้วยท่วงท่าที่สง่างามหน้าเกรงขาม บริเวณศีรษะของพญายักษ์จะสวมใส่มงกุฎมีกรรเจียกจร กายส่วนบนสวมเสื้อหรือฉลององค์แขนยาว ที่คอมีกรองคอ แขนประดับด้วยทองกร บริเวณลำตัวสวมเกราะอ่อนทับเสื้อแล้วรัดอก กายส่วนล่างจะสวมใส่สนับเพลา ทรงภูษาเป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดพัสดุ คาดเข็มขัด ได้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระดอบห้อยอยู่ด้านหน้า เนื้อเยียรบาดชายไหวชายแครง ที่เท้าของประติมากรรมจะสวมใส่ฉลองบาทเชิงอน และมีทองบาทประดับอยู่

ประติมากรรมตกแต่งชั้นอัสดง

ชั้นอัสดงของปรางค์ประธานจะมี 2 ชั้น ชั้นแรกหรือชั้นล่างจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน แต่ละส่วนจะมีประติมากรรมปูนปั้นลอยตัวประดับตกแต่ง คือประติมากรรมรูป พญายักษ์แบก และประติมากรรมรูป เทวดานั่งประนมมือ ในตอนบน ส่วนชั้นที่ 2 หรือชั้นบนที่สูงขึ้นไปจะแบ่งออกเป็น

2 ส่วน เช่นเดียวกัน โดยมีประติมากรรมปูนปั้นรูป เทวดาแบก และเทวดานั่งประนมมือ ในชั้นบนสุด ซึ่งประติมากรรมทั้งหมดจะทาสีเหลืองโดยตลอด ดังมีลักษณะต่อไปนี้

ประติมากรรมรูปพญายักษ์แบก

สำหรับประติมากรรมรูปพญายักษ์แบกนั้นจะประดับตกแต่งล้อมรอบองค์พระปรางค์บริเวณย่อมุมราว 12 ตน แต่ละตนจะยืนอยู่ในลักษณะท่าแบก โดยยกมือทั้ง 2 ขึ้นแสดงท่าแบกยอดองค์พระปรางค์ไว้ บริเวณศีรษะของพญายักษ์จะสวมใส่มงกุฎมีกรรเจียกจร กายส่วนบนจะสวมเสื้อหรือฉลององค์แขนยาวลำตัวสวมเกราะอ่อนทับเสื้อแล้วรัดอก กายส่วนล่างจะสวมสนับเพลาทรงภูเขาเป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดพัสดุ์ คาดเข็มขัด ใต้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระถอบห้อยอยู่ด้านหน้าเหนือเจียรบาตชายไหวชายแครง ที่เท้าของประติมากรรมจะสวมใส่ฉลองบาทหรือมีทองพระบาทประดับด้วยหรือไม้นั้นไม่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน

ประติมากรรมรูปเทวดานั่งประนมมือ

ประติมากรรมรูปเทวดานั่งประนมมือ จะประดับตกแต่งอยู่บริเวณย่อมุมมีจำนวนทั้งสิ้นราว 28 องค์ แต่ละองค์อยู่ในอิริยาบถทำนงคลุกเข้าประนมมือเหนือพระอุระ พระพักตร์ตั้งตรง ที่บริเวณศีรษะของประติมากรรมจะสวมใส่มงกุฎมีกรรเจียกจร กายส่วนบนไม่สวมเสื้อหรือฉลององค์ ที่คอมีกรองคอ แขนใส่พาดูรัดทองกร บริเวณกายส่วนล่างจะทรงภูเขาเป็นลวดลายสำหรับองค์ประกอบอย่างอื่น ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน

ประติมากรรมรูปเทวดาแบก

ประติมากรรมรูปเทวดาแบกนั้น จะประดับตกแต่งบริเวณย่อมุมและด้านทั้ง 4 ขององค์พระปรางค์ มีจำนวนทั้งสิ้นราว 20 องค์ แต่ละองค์จะยืนอยู่ในลักษณะท่าแบกโดยยกมือทั้ง 2 ขึ้นแสดงท่าแบกยอดองค์พระปรางค์ไว้ บริเวณศีรษะของประติมากรรมจะสวมใส่มงกุฎมีกรรเจียกจร กายส่วนบนสวมเสื้อหรือฉลององค์แขนยาว ลำตัวสวมเกราะอ่อนทับเสื้อแล้วรัดอก กายส่วนล่างจะสวมสนับเพลาทรงภูเขาเป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดพัสดุ์ คาดเข็มขัด ใต้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระถอบห้อยอยู่ด้านหน้า ส่วนที่เท้าของประติมากรรมจะสวมใส่ฉลองบาทหรือมีทองด้วยหรือไม่ ไม่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน

ประติมากรรมรูปเทวดานั่งประนมมือ

ประติมากรรมรูปเทวดานั่งประนมมือในชั้นบนสุดของชั้นอัสดงชั้นที่ 2 จะประดับตกแต่งบริเวณย่อมุมและบริเวณด้านทั้ง 4 ด้านขององค์ปรางค์ประธาน มีจำนวนทั้งสิ้นราว 40 องค์ แต่ละองค์จะมีลักษณะท่าทางเช่นเดียวกับประติมากรรมรูปเทวดานั่งประนมมือที่ได้กล่าวผ่านมาแล้ว

องค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมของปราสาทวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร

ปราสาทวัดพิชัยญาติการามจะมีทั้งหมด 2 องค์ ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ ร่วมกันกับพระปราสาทประธาน แล้วมีฐานไพทีรองรับอีกชั้นหนึ่งดังได้กล่าวผ่านมาแล้ว ปราสาทบริวารทั้ง 2 องค์จะมีรูปร่างลักษณะเหมือนกัน และมีองค์ประกอบที่สำคัญซึ่งตั้งอยู่บนฐานเดียวกันอยู่ 4 ส่วนดังนี้ คือ

ส่วนฐานของปราสาทบริวาร

ฐานของปราสาทบริวาร ประกอบไปด้วยชั้นฐานทั้งหมด 2 ชั้น ฐานชั้นแรกหรือชั้นล่าง มีลักษณะเป็นฐานบัวหรือฐานปัทม์ ที่ประกอบไปด้วยหน้ากระดานบน ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปนูนสูงโค้งกลม หรือบัวลูกแก้ว แล้วต่อด้วยบัวหงาย ท้องไม้ บัวคว่ำ และหน้ากระดานล่าง สำหรับบริเวณท้องไม้นั้นจะยึดสูงมาก เนื่องจากมีการเจาะผนังท้องไม้ให้เป็นซุ้มคูหาตื้นๆ รูปโค้งกลมประดับตกแต่งโดยรอบ ส่วนฐานชั้นที่ 2 จะตั้งต่อจากฐานชั้นที่ 1 สูงขึ้นไป มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ ที่ประกอบไปด้วย หน้ากระดานบน บัวหงาย ท้องไม้ ลูกแก้วอกไก่ ท้องไม้ บัวหลังสิงห์ แข่งสิงห์ และหน้ากระดานล่าง ฐานดังกล่าวมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและย่อเก็จที่บริเวณด้านของฐาน ปราสาทบริวารแต่ละด้าน ทำให้มีมุมเพิ่มขึ้นอีกด้านละ 4 มุม จำนวนมุมทั้งหมดของฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสและย่อเก็จ รวมได้ทั้งสิ้น 20 มุม มีบันไดทางขึ้นเพียงด้านเดียว คือทางด้านซ้ายและขวาของปราสาทบริวารแต่ละองค์

ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุขององค์ปราสาทวัดพิชัยญาติการาม จะมีลักษณะเป็นเรือนธาตุขนาดใหญ่ทรงจัตุรมุข ที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสไม่ย่อมุม ผนังทั้ง 4 ด้าน ของตัวเรือนธาตุจะก่อมุขทิศยื่นออกมา 4 ทิศ หลังคาหน้าจั่วหรือหน้าบันของมุขทิศแต่ละด้านจะหันออกสู่ทิศทั้ง 4 โดยตลอด มุขทิศดังกล่าวจะมีประตูทางเข้าสู่ภายในตัวเรือนธาตุ ซึ่งมีลักษณะโปร่งไม่ทึบตัน ภายในทำเป็นห้องคูหาขนาดใหญ่ สำหรับประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ควรเคารพบูชา เช่น ปราสาทบริวารองค์ทางด้านทิศตะวันออก ภายในห้องคูหาจะเป็นที่ประดิษฐานพระรูปของพระโพธิสัตว์ พระศรีอารีย ส่วนคูหาของปราสาทบริวารทางด้านทิศตะวันตกจะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจำลอง 4 รอย ซึ่งจำหลักด้วยศิลา

สำหรับมุขทิศที่ก่อยื่นออกมานั้น มีแผนผังเป็นแบบย่อเก็จ ซึ่งทำให้เกิดมุมเพิ่มขึ้นอีกด้านละ 4 มุม จำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏบนฐานของเรือนธาตุ ทั้งมุมของตัวเรือนธาตุและมุมของมุขทิศ รวมได้ทั้งหมด 20 มุม

ส่วนยอด

ส่วนยอดหรือส่วนหลังคาของปราสาทบวรวัดพิชัยญาติการาม คือส่วนบนสุดที่ต่อขึ้นไปจากเรือนธาตุ รูปทรงของยอดปราสาทบวรแห่งนี้จะมีลักษณะที่แตกต่างจากพระปรางค์องค์ไปอื่นๆโดยทั่วไป กล่าวคือ ยอดปราสาทจะไม่มีการย่อมุม ไม่มีชั้นอัสดง ชั้นรัดประคด ชั้นบัวกลุ่ม กลีบนูน และบันแถลง ยอดปราสาทจะมีลักษณะกลมมนเรียวสูงขึ้นไปแบบปราสาททรงงานิยมขนาดเล็ก พื้นผิวขององค์ปราสาทบวรแห่งนี้จะประดับตกแต่งด้วยลายปูนปั้นแบบนูนต่ำรูปคล้ายกลีบบัวซ้อนต่อกันขึ้นไปจนจดปลายยอด และส่วนปลายยอดสุดนั้นจะปักประดับด้วยนาคคู่

ภาพที่ 56   พุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชัยญาติการาม

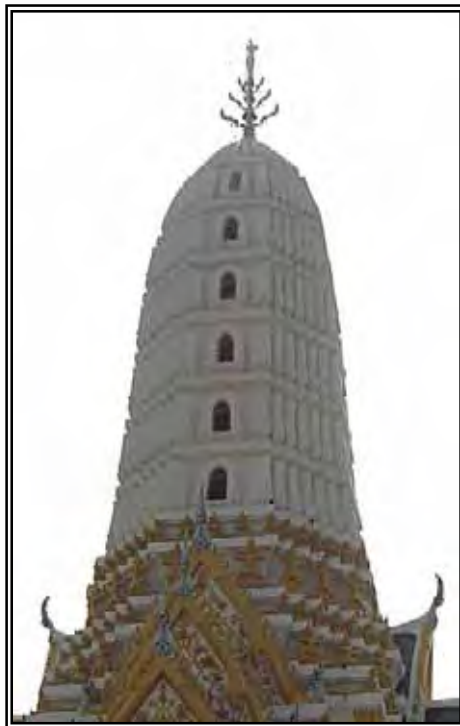
ภาพที่ 57   ฐานพุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชัยญาติการาม

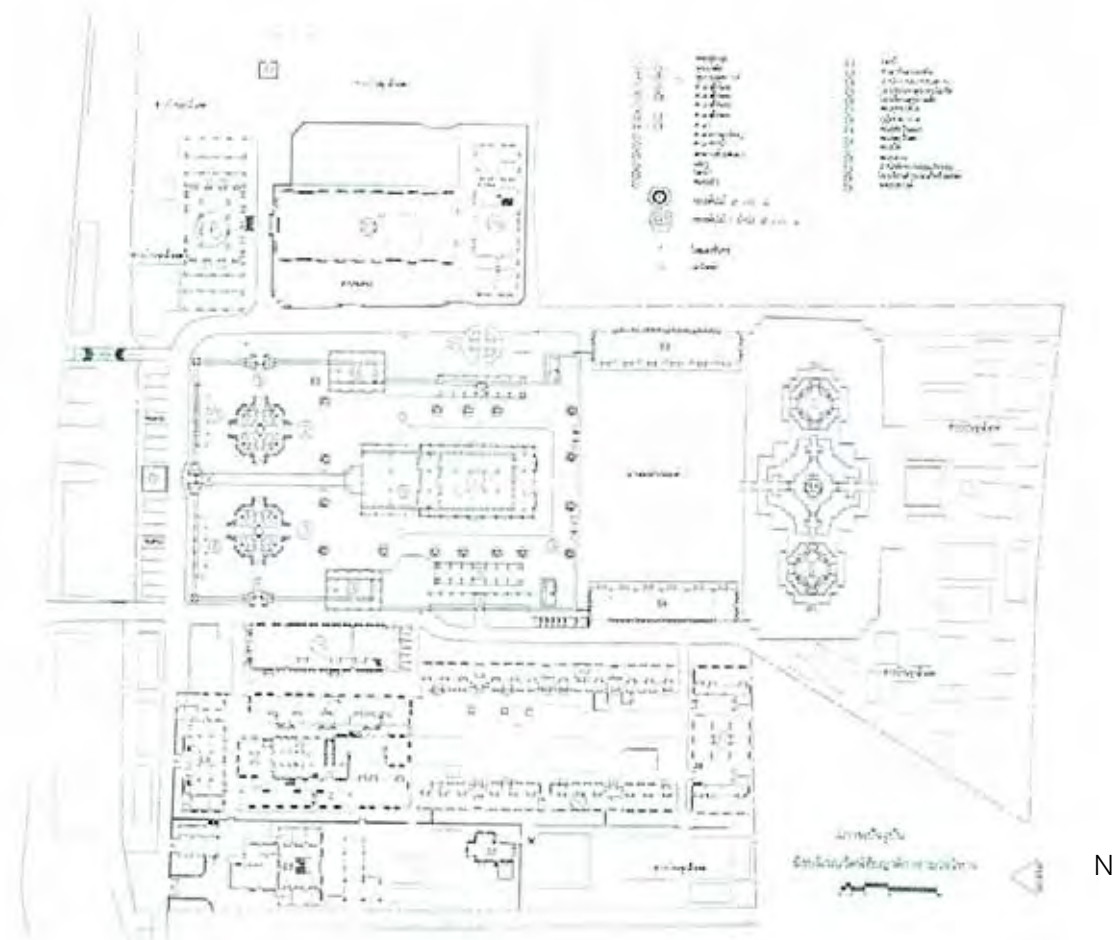
ภาพที่ 58   เรือนธาตุพุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชัยญาติการาม

ภาพที่ 59 พระพุทธรูปภายในปราสาทประธานวัดพิชัยญาติการาม

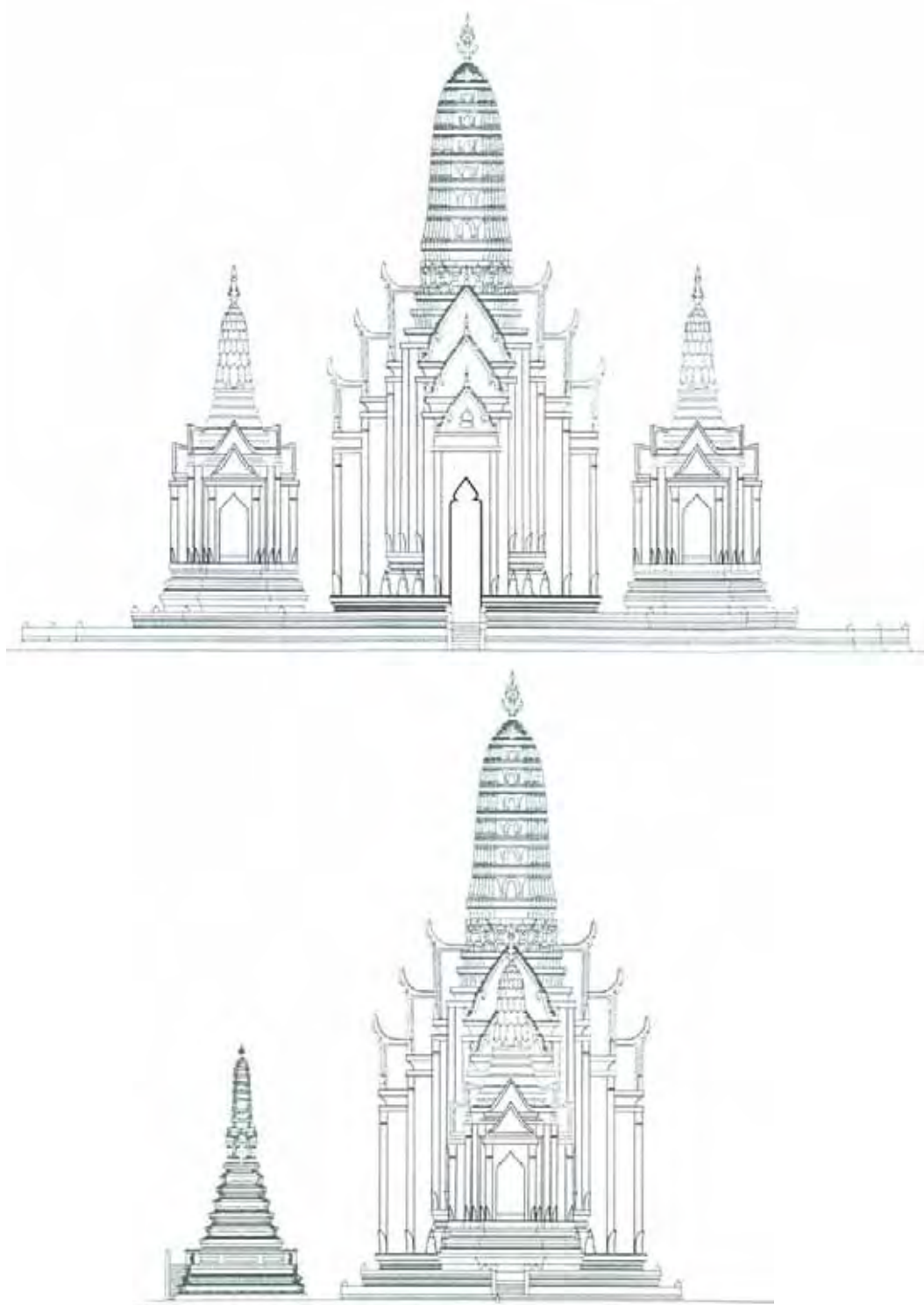

ภาพที่ 60 ยอดพุทธปราสาทประธานวัดพิชัยญาติการาม

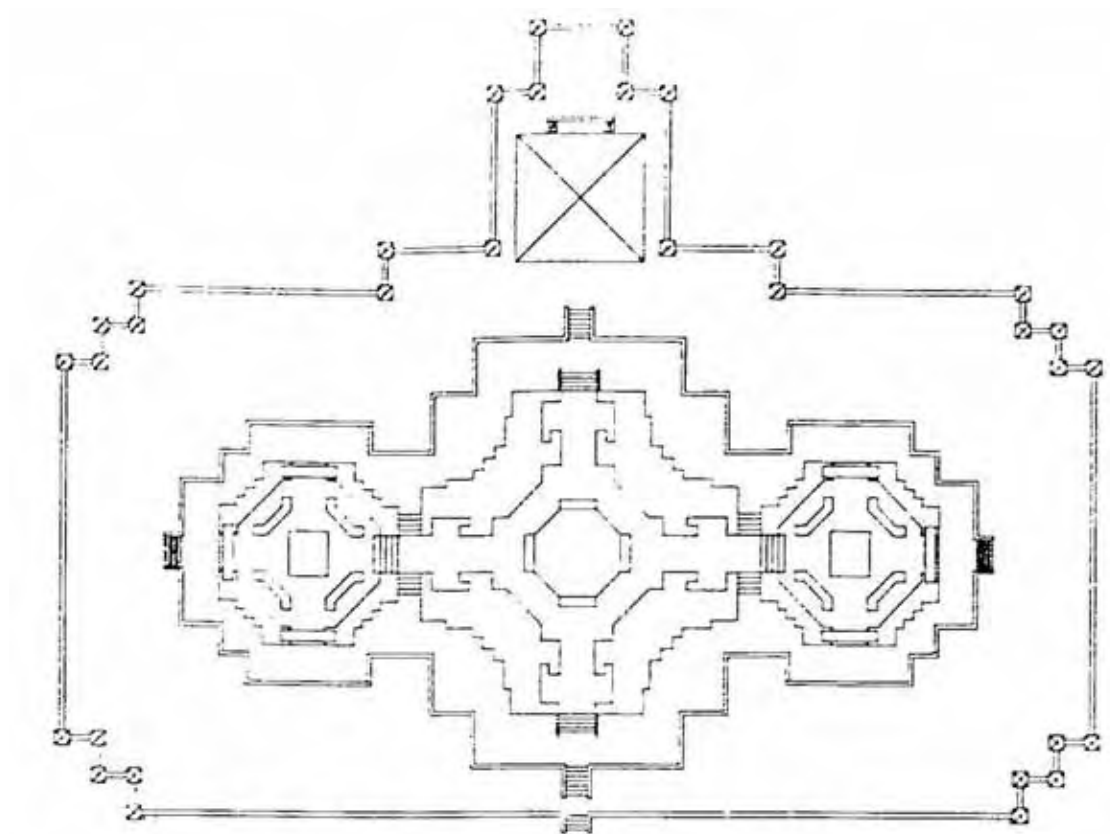

ลายเส้นที่ 18 ผังบริเวณวัดพิชยญาติการาม

ที่มา : บริษัท ที่ค จำกัด และกรมศิลปากร, สำนักสถาปัตยกรรม, “แบบอนุรักษ์และพัฒนาวัดพิชยญาติการาม”, ม.ป.ป.

ลายเส้นที่ 19 รูปด้านหน้าและด้านข้างพุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชัยญาติการาม
 ที่มา : บัญชา นาคทอง, “การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดพิชัยญาติการาม”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548).

ลายเส้นที่ 20   ผังพื้นพุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชัยญาติการาม
 ที่มา : บัญชา นาคทอง, “การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดพิชัยญาติการาม”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548).

3.2.3 พุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์วรวิหาร

พุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ ตั้งอยู่ภายในวัดอัปสรสวรรค์วรวิหาร ตั้งอยู่แขวงปากคลองภาษีเจริญ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ภายในพระอารามแห่งนี้จะเป็นที่ตั้งขององค์พุทธปรางค์ขนาดใหญ่ 1 องค์ ดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้ (ภาพที่ 61)

ประวัติความเป็นมาของพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์

พุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ เป็นพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 กรุงรัตนโกสินทร์ วัดแห่งนี้เป็นวัดโบราณ สร้างมาแต่ครั้งใดไม่ปรากฏ เดิมชื่อ “วัดหนู” ตามประวัติกล่าวว่า จินอู่ เป็นผู้สร้าง โดยสร้างในเนื้อที่ดินที่เคยใช้เลี้ยงหมู เมื่อสร้างวัดแล้วปรากฏว่ามีหมูมาเดินเล่นเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงเรียกว่า “วัดหมู” ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าจอมน้อย (สุหรานาง) ธิดาเจ้าพระยาพลเทพ (จิม) มีความประสงค์จะปฏิสังขรณ์เพื่ออุทิศส่วนกุศลแด่ท่านเจ้าคุณบิดา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้สถาปนาใหม่ทั้งวัด แล้วพระราชทานนามว่า “วัดอัปสรสวรรค์” เพื่อเป็นที่ระลึกแด่เจ้าจอมน้อย

องค์พุทธปรางค์ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าสร้างขึ้นเมื่อใด แต่เชื่อกันว่าจะสร้างขึ้นพร้อมๆ กับการสร้างพระอาราม แต่ทั้งนี้ก็ไม่สามารถค้นหาปีที่ปฏิสังขรณ์ได้จากเอกสาร พุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์นี้มีขนาดความสูง 15 วา และวัดตามฐานโดยรอบได้ 21 วา ซึ่งได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ จะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไปนี้

1. ตำแหน่งที่ตั้งขององค์พุทธปรางค์

วัดอัปสรสวรรค์เป็นพระอารามที่หันหน้าสู่คลองด้านทางด้านทิศตะวันออก พระอารามแห่งนี้แบ่งออกเป็นเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส สำหรับเขตพุทธาวาสนั้นจะตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกบริเวณหน้าวัด มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนเขตสังฆาวาสนั้นจะตั้งรายล้อมอยู่ 3 ด้าน ยกเว้นทางด้านหน้าวัด หรือทิศตะวันออก

สำหรับพื้นที่ภายในเขตพุทธาวาสนั้น จะเป็นที่ตั้งของศาสนสถานที่สำคัญต่างๆ อันประกอบด้วย พระอุโบสถ, พระวิหาร, พระปรางค์ ฯลฯ เป็นต้น พุทธปรางค์นั้นมีลักษณะเป็นแบบปรางค์องค์เดียวโดดๆ ไม่มีปรางค์บริวาร โดยจะตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างพระอุโบสถ และพระวิหารทางด้านหน้า โดยมีส่วนหนึ่งติดกับกำแพงแก้ว

2. สภาพปัจจุบันขององค์พุทธปรางค์

พุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ เป็นปรางค์องค์เดียวที่ตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสบริเวณตรงกลางทางด้านหน้าระหว่างพระอุโบสถและพระวิหาร ซึ่งตั้งคู่ขนานกันโดยฐานประทักษิณขององค์พระปรางค์ทางด้านหลังจะติดกับกำแพงแก้วที่ล้อมรอบพระอุโบสถและพระวิหารทางด้านหน้า พระปรางค์วัดอัปสรสวรรค์มีเพียงองค์เดียว เป็นปรางค์ประธานของวัด รูปทรงของพระปรางค์จะสูงเพรียวแบบปรางค์ทรงฝักข้าวโพด ซึ่งก่อสร้างด้วยวัสดุอิฐฉาบปูนแล้วทาทับด้วยสีขาว และบริเวณยอดขององค์พระปรางค์จะประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสีอย่างงดงาม

ปัจจุบันพระปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ยังอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ตั้งแต่ชั้นฐาน เรือนธาตุ และยอดปรางค์ ตลอดจนการประดับตกแต่งด้วยงานประติมากรรมต่างๆ เนื่องจากมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ตลอดมา

องค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมของพระปรางค์วัดอัปสรสวรรค์วิหาร

พระปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ ประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ส่วน ที่ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

1. ส่วนฐานขององค์พระปรางค์และฐานประทักษิณ

ฐานขององค์พระปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ จะประกอบไปด้วยชั้นฐานต่างๆซ้อนกันทั้งหมด 5 ชั้น ฐานชั้นแรก (ชั้นล่าง) เป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมดัดมุม หรือ 8 เหลี่ยมด้านไม่เท่ามีลักษณะสูง บริเวณผนังของฐานจะเจาะเป็นซุ้มคูหาตื้นๆรูปโค้งกลม ทาด้วยสีขาว แล้วซ้อนต่อด้วยฐานชั้นที่ 2, 3, 4 และ 5 ซึ่งมีลักษณะเป็นชั้นฐานสิงห์ ย่อมุมไม้ 28 โดยตลอด ฐานทั้งหมดตั้งตั้งแต่ชั้นที่ 1 จนถึงชั้นที่ 5 จะเรียงสลับต่อเนื่องกันขึ้นไปจนจรดเรือนธาตุ

ฐานประทักษิณหรือฐานสำหรับเดินเวียนขวาของพระปรางค์วัดอัปสรสวรรค์นั้นมีเพียง 1 ชั้น เป็นฐานรูป 8 เหลี่ยมด้านไม่เท่า หรือ 4 เหลี่ยมดัดมุม ก่ออิฐถือปูน มีกำแพงหรือพนังฐานประทักษิณล้อมรอบทั้ง 8 ด้าน มีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณทางด้านหน้าและด้านข้างซ้ายขวา ส่วนด้านหลังก่อติดกับกำแพงแก้วที่ล้อมรอบโบสถ์และวิหาร จึงไม่มีบันไดขึ้นลง ฐานประทักษิณแห่งนี้ได้รองรับองค์พระปรางค์และฐานขององค์พระปรางค์ทั้ง 5 ชั้น (ดูภาพที่ 62, 63)

2. ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุขององค์พระปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ จะตั้งอยู่บนชั้นฐานสูงขึ้นไป เป็นอาคารที่มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 ตัวเรือนธาตุจะมีลักษณะที่บิดัน ไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน องค์พระปรางค์ ผนังทั้ง 4 ด้านของตัวเรือนธาตุจะก่อซุ้มทิศยื่นออกมาจำนวน 4 ซุ้ม แต่ละซุ้มจะมีลักษณะเป็นซุ้ม “ทรงบันแถลงต่อชั้น” หรือ “ซุ้มลด” ที่หันหน้าไปทางทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก

และทิศตะวันตก ชุ่มทิศดังกล่าวจะเป็นชุ่มอุดตัน ภายในมีช่องเว้าสำหรับประดิษฐานประติมากรรมลอยตัวรูป “พญายักษ์” ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกันตลอดทั้ง 4 ทิศ

สำหรับชุ่มทิศทั้ง 4 ด้านที่ก่อยื่นออกมานั้นมีแผนผังแบบย่อเก็จ ทำให้มีมุมปรากฏขึ้นอีกด้านละ 4 มุม จำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏบนฐานของเรือนธาตุ ทั้งมุมของตัวเรือนธาตุและมุมของชุ่มทิศ รวมได้ทั้งสิ้น 28 มุม (ภาพที่ 64)

3. ส่วนยอด

ส่วนยอดหรือส่วนหลังคาของปราสาทวัดอัปสรสวรรค์ คือส่วนบนสุดที่ซ้อนต่อกันขึ้นไปจากเรือนธาตุ ส่วนนี้จะประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว รูปวงกลม มีแผนผังเป็นรูป 4 เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ยอดปราสาทจะมีลักษณะเป็นปราสาทแบบ “ทรงฝักข้าวโพด” ซึ่งองค์พระปราสาทจะตั้งตรงสูงเพียว ปลายยอดแหลม และสอบเข้าเล็กน้อย ประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ชั้นรัดประคด หรือชั้นเชิงบาตร และปลายยอดจะเป็นชั้นบัวกลุ่ม (บัวกลุ่ม) หรือจอมโมฬี ซึ่งมีรายละเอียดแต่ละชั้นดังนี้ (ภาพที่ 65)

ชั้นอัสดง เป็นชั้นแรกของยอดปราสาทที่ตั้งต่อจากเรือนธาตุขึ้นไปมี 1 ชั้น ชั้นนี้บริเวณเชิงบาตรจะมีงานประติมากรรมลอยตัวรูป “พญายักษ์แบก” และ “พญาวานรแบก” ประดับตกแต่งล้อมรอบองค์พระปราสาทโดยตลอด

ชั้นรัดประคด อยู่สูงต่อจากชั้นอัสดง แบ่งออกเป็น 6 ชั้น แต่ละชั้นประกอบไปด้วยหน้ากระดาน บัวเชิงบาตร บันแถลง และกลีบขนุน สำหรับกลีบขนุนนั้นจะวางอยู่ในแนวตั้ง ก่อติดกับบัวเชิงบาตรบริเวณย่อมุมตลอดทั้ง 6 ชั้น ส่วนบันแถลงจะประดับตกแต่งอยู่ตรงกลางของตัวปราสาทแต่ละด้าน แต่ละชั้น มีลักษณะเป็นรูปโค้งแหลม พื้นผิวมีกระเบื้องเคลือบสีเขียวรูปวงกลมประดับอยู่

ชั้นบัวกลุ่ม เป็นชั้นสูงสุดหรือปลายยอดของยอดปราสาท ชั้นนี้จะมี นาคคู่ที่ทำด้วยโลหะหล่อมาประดับตกแต่งที่ส่วนยอดปลายสุดขององค์พระปราสาท

4. ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

ประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรมขององค์พระปราสาทวัดอัปสรสวรรค์จะมี 2 ส่วน คือ

1. ประติมากรรมตกแต่งภายในชุ่มทิศ

ภายในชุ่มทิศของพระปราสาทวัดอัปสรสวรรค์ทั้ง 4 ชุ่ม จะเป็นที่ประดิษฐานของประติมากรรมลอยตัวรูป “พญายักษ์” ซึ่งประติมากรรมดังกล่าวสันนิษฐานว่าเป็นงานปูนปั้นที่ประดับตกแต่งด้วยกระจกสีและลงรักปิดทอง ประติมากรรมรูปพญายักษ์จะมีลักษณะดังต่อไปนี้

ประติมากรรมรูปพญายักษ์ พญายักษ์จะมีกายสีครามอยู่ในอิริยาบถประทับยืน พระพักตร์ตรง มือทั้งสองกุมกระบองไว้เบื้องหน้า บริเวณพระเศียรของพญายักษ์สวมใส่มงกุฏ กายส่วนบนสวมฉลององค์แขนยาว รอบคอมีกรองศอ แขนประดับด้วยทองกร บริเวณลำตัวสวมเกราะอ่อนทับเสื้อแล้วรัดอก กายส่วนล่างจะสวมใส่สนับเพลา ทรงภูษาเป็นลวดลายคาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดพัสดุ คาดเข็มขัด ใต้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระบอบห้อยอยู่ ด้านหน้าเหนือเจียรบาดชายไหวชายแครง ที่เท้าของประติมากรรมจะสวมใส่ทองบาทและฉลองบาทเชิงอน

2. ประติมากรรมตกแต่งชั้นอัสดง

ชั้นอัสดงของพระปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ที่บริเวณเชิงบาตรจะมีประติมากรรมลอยตัวรูปพญายักษ์แบก และพญาวานรแบกประดับตกแต่งอยู่ โดยประติมากรรมรูปพญายักษ์แบกนั้นจะประดิษฐานอยู่ตรงกลางขององค์พระปรางค์ทั้ง 4 ด้าน ส่วนประติมากรรมรูปพญาวานรแบก จะประดิษฐานอยู่บริเวณย่อมุมขององค์พระปรางค์ทั้ง 4 มุม ซึ่งมีลักษณะและองค์ประกอบดังต่อไปนี้

ประติมากรรมรูปพญายักษ์แบก พญายักษ์จะยืนอยู่ในลักษณะแบก โดยยกมือทั้งสองแบกยอดพระปรางค์ไว้ บริเวณพระเศียรของพญายักษ์จะสวมใส่มงกุฏมีกรรเจี๊ยกจร กายส่วนบนสวมฉลององค์แขนยาว รอบคอมีกรองศอและสังวาลย์ แขนประดับด้วยพารุรัดและทองกร กายส่วนล่างจะสวมใส่สนับเพลา ทรงภูษาเป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดพัสดุ คาดเข็มขัดมีสุวรรณกระบอบห้อยอยู่ด้านหน้าเหนือเจียรบาดชายไหวชายแครง และที่เท้าของประติมากรรมจะสวมใส่เฉพาะทองบาทเท่านั้น

ประติมากรรมรูปพญาวานรแบก พญาวานรจะอยู่ในลักษณะท่าแบกเช่นเดียวกับพญายักษ์ โดยยกมือทั้ง 2 ขึ้น แสดงท่าแบกยอดองค์พระปรางค์ไว้ พญาวานรจะมีกายสีขาว อ้าปาก บริเวณศีรษะ สันนิษฐานว่าน่าจะสวมใส่มาลัยทอง สำหรับกายส่วนบนสวมฉลององค์แขนยาว รอบคอมีกรองศอ และสังวาลย์ แขนประดับด้วยพารุรัดและทองกร กายส่วนล่าง จะสวมสนับเพลา ทรงภูษาเป็นลวดลาย คาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดพัสดุ คาดเข็มขัด ใต้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระบอบห้อยอยู่ด้านหน้าเหนือเจียรบาดชายไหวชายแครง ส่วนที่เท้าประติมากรรม คาดว่าน่าจะสวมใส่เฉพาะทองบาทเท่านั้น

ภาพที่ 61   พุทธปรางค์วัดอัมพวัน

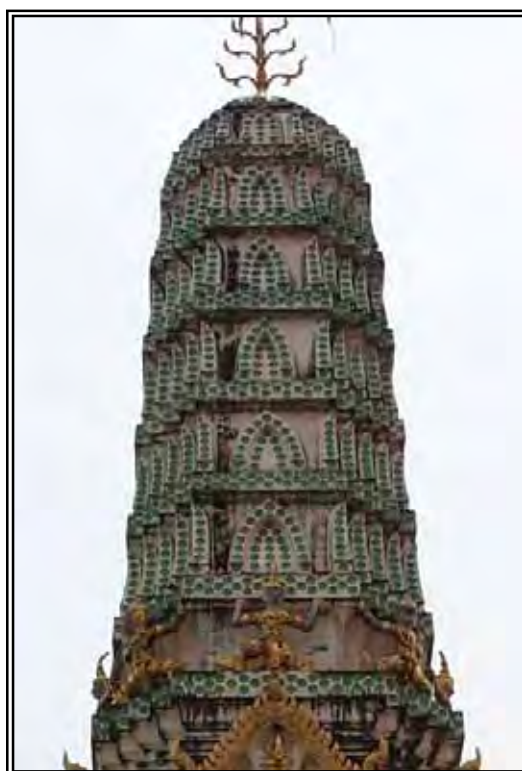
ภาพที่ 62   ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์

ภาพที่ 63   ฐานองค์พุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์

ภาพที่ 64 เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์

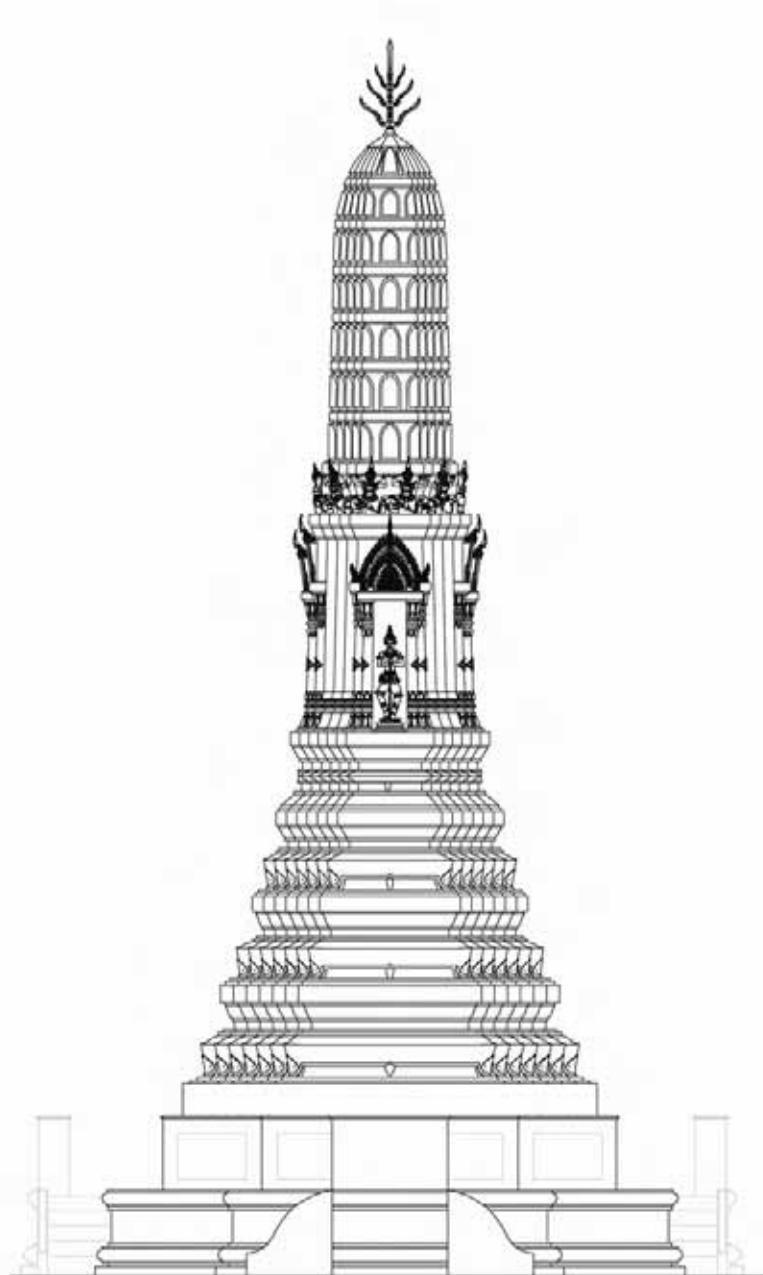

ภาพที่ 65 ยอดพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์

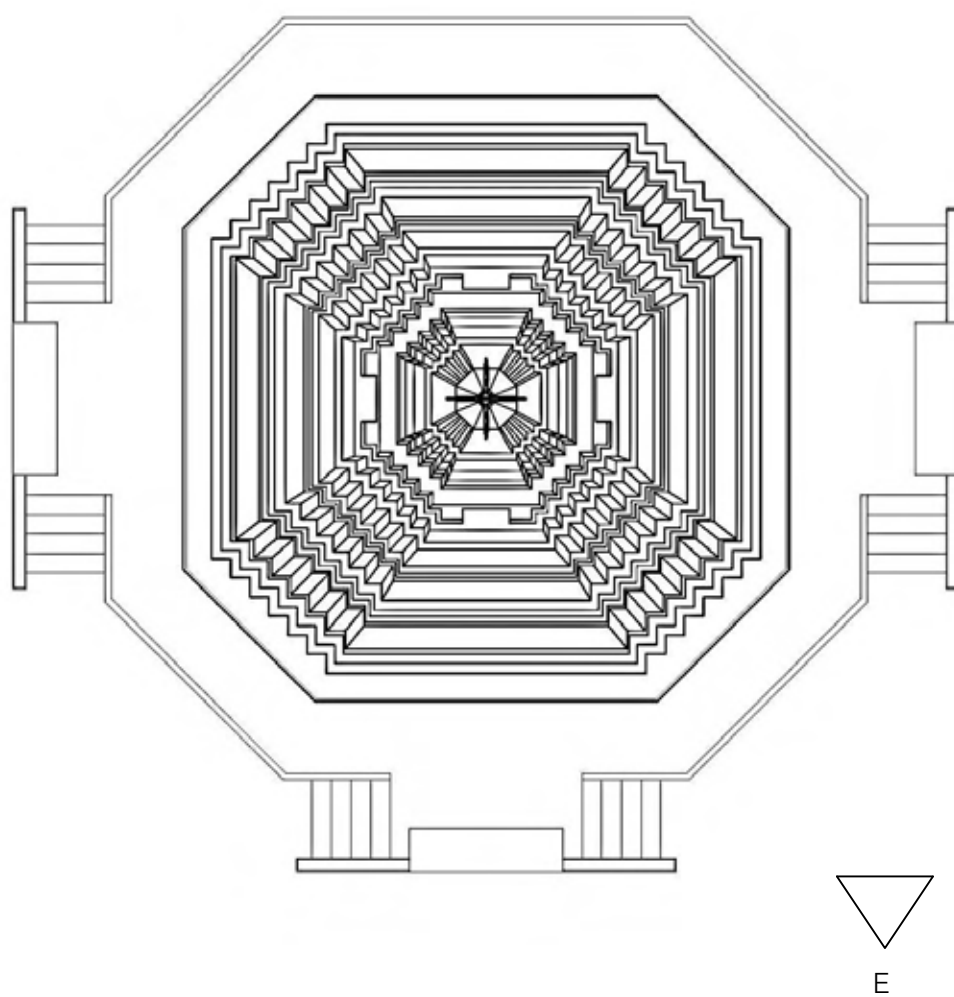

ลายเส้นที่ 21 ผังบริเวณวัดอัปสรสวรรค์

ที่มา : มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะสถาปัตยกรรม, รายงานครั้งสุดท้ายโครงการคู่มือพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางด้านกายภาพประเภทวัด เล่มที่ 1 : วัดในเขตเกาะรัตนโกสินทร์และริมคลองฝั่งธนบุรี (กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2528), 156.

ลายเส้นที่ 22 รูปด้านพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์

ลายเส้นที่ 23   ผังพื้นพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์

3.2.4 พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาสวรมหาวิหาร

วัดจักรวรรดิราชาวาสเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรมหาวิหาร ตั้งอยู่แขวงจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร³⁹ ภายในพระอารามแห่งนี้เป็นที่ตั้งของพุทธปรางค์ขนาดใหญ่ 1 องค์ ซึ่งมีความสำคัญในแง่การรำลึกถึงประวัติศาสตร์ในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ ดังจะกล่าวต่อไปนี้

ประวัติความเป็นมาของพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส

พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิ เป็นพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งวัดแห่งนี้เป็นวัดโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมเป็นวัดราชวรชื่อ “วัดนางปลื้ม” และได้เปลี่ยนเป็น “วัดสามปลื้ม” ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งถาวรวัตถุเดิมที่ยังเหลืออยู่มีเพียงวิหารเก่าทางด้านตะวันออก โดยภายในประดิษฐานพระปาเลไลยก์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2362 เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เมื่อครั้งถูกปลดออกจากราชการตำแหน่งพระยาเกษตรรักษ์ ได้ถอยแพมาอยู่ปากคลองสามปลื้ม และเริ่มบูรณะปฏิสังขรณ์วัดสามปลื้มใหม่หมดทั้งพระอาราม และเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กลับเข้ารับราชการเป็นพระยาราชสุภาวดี ในปี พ.ศ. 2367 แล้วท่านจึงได้น้อมเกล้าฯ ถวายวัดนี้เป็นพระอารามหลวง ได้รับพระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดจักรวรรดิราชาวาสวรมหาวิหาร”

ในปี พ.ศ. 2370 เจ้าพระยาบดินทร์เดชาได้พระบางจากนครเวียงจันทน์ เข้ามาน้อมเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้นำมาประดิษฐานไว้ที่วัดจักรวรรดิฯ ท่านจึงสร้างวิหารขึ้นประดิษฐานพระบาง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงท้าวว่าวิหารพระบางสูงกว่าพระอุโบสถ ท่านจึงสร้างพระอุโบสถขึ้นใหม่ทางด้านเหนือของพระอุโบสถเดิม และใช้พระอุโบสถเดิมเป็นพระวิหารมาจนปัจจุบัน และได้สร้างพุทธปรางค์ และชุดสระสร้างหอไตรไว้ในสระเยื้องหน้าพระอุโบสถด้วย

พุทธปรางค์ดังกล่าวมีฐานทักษิณ 2 ชั้น ชั้นล่าง (ชั้นที่ 1) สูง 1.35 เมตร ด้านเหนือยาว 21.60 เมตร, ด้านตะวันออกยาว 21.60 เมตร, ด้านใต้ยาว 22.10 เมตร, และด้านตะวันตกยาว 21.60 เมตร วัดโดยรอบ 86.90 เมตร ทักษิณชั้นบนหรือชั้นที่ 2 แต่ละด้านยาว 15 เมตรเศษ วัดโดยรอบได้ 61.24 เมตร ความสูงวัดจากฐานทักษิณชั้นล่างถึงบัวบนได้ประมาณ 4.40 เมตร องค์พระปรางค์วัดแต่ฐานทักษิณชั้นที่ 2 ถึงยอดพระปรางค์สูง 33.50 เมตร รวมตลอดตั้งแต่พื้นดินถึงยอดปรางค์รวมได้ 39.25 เมตร อกุศลสูง 4.20 เมตร วัดรวมทั้งองค์ปรางค์และอกุศล สูง 43.45

³⁹ จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 5.

เมตร⁴⁰ ซึ่งในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) พระพุฒาจารย์ (มา) เจ้าอาวาสองค์ที่ 8 ได้มีการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปรางค์ โดยสร้างพระระเบียงชั้นทักษิณ โดยรอบองค์พุทธรูปรางค์ ทั้งชั้นบนและชั้นล่าง และต่อมาราวปีพ.ศ. 2483 ได้มีการแก้บัวที่ฐานพุทธรูปรางค์ และรื้อกำแพงแก้วที่ฐานพระพุทธรูปรางค์ออก ซึ่งหลังจากนั้นแล้วก็มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน (ภาพที่ 66)

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธรูปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธรูปรางค์วัดจักรวรรดิ ซึ่งจะกล่าวในหัวข้อต่อไปนี้

1. ตำแหน่งที่ตั้งขององค์พุทธรูปรางค์

วัดจักรวรรดิเป็นพระอารามที่หันหน้าไปสู่อุทิศใต้ พระอารามแห่งนี้แบ่งออกเป็น พุทธาวาส และสังฆาวาส ปัจจุบันเขตพุทธาวาสจะอยู่ด้านหลังทางด้านทิศเหนือของเขตสังฆาวาส มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมรอบด้วยกำแพงและบ้านเรือน มีประตูทางเข้าสู่เขตพุทธาวาสอยู่ทางด้านทิศใต้เพียงด้านเดียว ส่วนเขตสังฆาวาสนั้นจะตั้งอยู่ทางด้านหน้าของกำแพงพุทธาวาสทางด้านทิศใต้

สำหรับพื้นที่ภายในเขตพุทธาวาสนั้น จะเป็นที่ตั้งของศาสนสถานที่สำคัญต่างๆ อันประกอบไปด้วย พุทธรูปรางค์ พระอุโบสถ พระวิหารหลังกลาง วิหารพระนาค มณฑปพระพุทธบาท ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งพุทธรูปรางค์นั้นกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นปรางค์แบบปรางค์เดี่ยวองค์โดดๆ ไม่มีปรางค์บริวาร โดยจะตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระอุโบสถซึ่งหันขวางตามแนวแกนตะวันออก

2. สภาพปัจจุบันขององค์พุทธรูปรางค์

พุทธรูปรางค์วัดจักรวรรดิ เป็นปรางค์องค์เดี่ยวที่ตั้งอยู่บริเวณด้านหลังของเขตพุทธาวาส เป็นปรางค์ที่บิ ไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน ยอดปรางค์สูงเพียว ตั้งอยู่บนฐานสูงรองรับด้วยฐานประทักษิณ 2 ชั้น โดยฐานประทักษิณชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะมีบันไดทางขึ้นทางด้านทิศตะวันตก และฐานประทักษิณชั้นที่ 2 จะมีบันไดทางขึ้นอยู่ทางด้านทิศใต้ โครงสร้างขององค์พุทธรูปรางค์และฐานประทักษิณ สันนิษฐานว่าเป็นการก่ออิฐถือปูน ฉาบผิวเรียบทาสีขาวโดยตลอด เป็นที่น่าเสียดายว่าปัจจุบันบริเวณฐานประทักษิณชั้นแรกนั้นได้ใช้เป็นที่สำหรับเลี้ยงจระเข้ และได้ถอดบันไดทางขึ้นออก ส่งผลให้ไม่สามารถใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนาภายในได้เช่นเดิม

---

⁴⁰ ประวัติวัดจักรวรรดิราชาวาส (ม.ป.ท., 2498. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระคุณาจารย์วัตร, 2498), 10.

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชวาส

พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิ จะมีองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน 4 ส่วนใหญ่ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. ส่วนฐานขององค์พุทธปรางค์และฐานประทักษิณ

ฐานขององค์พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิ จะตั้งอยู่บนฐานประทักษิณชั้นบนสุด ซึ่งประกอบไปด้วยฐานชั้นต่างๆ ซ้อนต่อกันทั้งหมด 5 ชั้น ฐานชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะมีลักษณะเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 20 แล้วซ้อนต่อด้วยฐานชั้นที่ 2, 3, 4 และ 5 โดยจะตั้งอยู่สูงขึ้นไป มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ย่อมุมไม้ 20 โดยตลอดจนจรดเรือนธาตุ ฐานทั้งหมดตั้งแต่ชั้นที่ 1 จนถึงชั้นที่ 5 จะเรียงสลับต่อเนื่องกันไปจนจรดเรือนธาตุ (ภาพที่ 67, 68)

ฐานขององค์พระปรางค์ดังกล่าว จะรองรับด้วยฐานประทักษิณหรือฐานสำหรับเดินเวียนขวา ซึ่งมีทั้งหมด 2 ชั้น ซึ่งฐานทั้ง 2 ชั้นนั้นได้ถูกสร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังกล่าวแล้ว แต่ละชั้นจะมีลักษณะและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ดังนี้คือ

ฐานประทักษิณชั้นที่ 1 สำหรับฐานประทักษิณชั้นที่ 1 (ชั้นล่าง) จะมีลักษณะเป็นฐานสูงขนาดใหญ่ที่มีบางส่วนจมอยู่ใต้ดิน เป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่มีความกว้างทางด้านใต้กว้างกว่าทางด้านอื่นๆ ประมาณ 1 เมตร บริเวณมุมทั้ง 4 ด้านของฐานประทักษิณชั้นที่ 1 นี้จะมีซุ้มเก๋งจีนประกอบอยู่โดยซุ้มดังกล่าวจะหันหน้าเข้าสู่พระพุทธปรางค์

ฐานประทักษิณชั้นที่ 2 ส่วนฐานประทักษิณชั้นที่ 2 ซึ่งตั้งต่อขึ้นไปจากชั้นแรกนั้น จะมีลักษณะผสมกันระหว่างฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 16 ซึ่งด้านล่างของฐานจะมีลักษณะเป็นบัวคว่ำ ฐานนี้จะตั้งอยู่ตอนล่างกับฐานสิงห์บัวลูกแก้วอกไก่ย่อมุมไม้ 16 เช่นเดียวกันโดยจะตั้งอยู่ตอนบน มีช่องสำหรับขึ้นสู่ฐานชั้นนี้ทางด้านทิศใต้โดยบันไดลิง ที่ฐานประทักษิณชั้นที่ 2 นี้จะมีพนักระเบียงที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 16 สืบเนื่องจากตัวฐาน ซึ่งพนักระเบียงนี้จะมีลักษณะที่บิดแต่มีการประดับกระเบื้องปูจีนเคลือบสีเขียวเข้มโดยรอบ และที่บริเวณย่อมุมนั้นจะประดับด้วยเสาหัวเม็ดยอดเป็นรูปบัวตูม

2. ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุขององค์พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิ จะตั้งอยู่บนชั้นฐาน เป็นอาคารที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัscopyมุมไม้ 12 ผังของเรือนธาตุตั้งแต่บัวปลายเชิงเรือนธาตุ (บัววัดเกล้า) จนถึงบังเชิงฐาน (บัวเชิง) ของเรือนธาตุ ตัวเรือนธาตุที่บิดัน ไม่มีห้องคูลอยอยู่ภายใน ผังทั้ง 4 ด้านของตัวเรือนธาตุจะก่อซุ้มทิศยื่นออกมาจำนวน 4 ซุ้ม ซุ้มทิศดังกล่าวจะตั้งตรงกับทิศทั้ง 4 คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมานั้น ทำให้มีการเพิ่มมุมอีกด้านละ 2 มุม จำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏบนฐานของเรือนธาตุทั้งมุมของตัวเรือนธาตุและมุมของซุ้มทิศ

รวมได้ทั้งสิ้น 28 มุม ซึ่งซุ้มทิศดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นซุ้มทรง (บันแถลงซ้อนชั้น) ที่มีการสร้างซ้อนกัน 2 ชั้น ซุ้มชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะมีขนาดใหญ่กว่าซุ้มชั้นที่ 2 (ชั้นบน) เล็กน้อย ซุ้มดังกล่าวประกอบไปด้วย ซุ้ม, รัศเกล้า และเสารอบรับซุ้ม รูปทรงของซุ้มจะทำเป็นซุ้มทรงสูง หรือทรงจั่ว วางอยู่เหนือรัศเกล้า กรอบซุ้มบนสูง บริเวณขอบนอกของกรอบซุ้มจะประดับด้วยแถวใบระกา ส่วนเสาบัวที่ทำหน้าที่รองรับซุมนั้น จะทำเป็นเสาดัดฉนวน ผิวเสาจะฉาบปูนเรียบทาสีขาว โดยมีการประดับด้วยปูนปั้นลงรักปิดทอง ซุ้มทิศแห่งนี้ จะเป็นซุ้มอุดตันภายในซุ้มมีช่องเว้าสำหรับประดิษฐานประติมากรรมลอยตัวรูป “พระพุทธเจ้า” ซึ่งมีทั้งสิ้น 4 ปาง ประดิษฐานอยู่ที่ทิศทั้ง 4 ได้แก่ พระพุทธรูปปางห้ามญาติ, พระพุทธรูปปางห้ามสมุทร, พระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์ และพระพุทธรูปปางอุ้มบาตร (ภาพที่ 69)

3. ส่วนยอด

ส่วนยอดหรือส่วนหลังคาของพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิ คือส่วนบนสุดที่ซ้อนต้อนขึ้นไปจากเรือนธาตุ ยอดปรางค์จะมีลักษณะสูงเพียวตั้งตรง ปลายยอดแหลม และสอบเข้าเล็กน้อย เป็นปรางค์แบบทรงฝักข้าวโพด ซึ่งประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ชั้นรัศประคดหรือชั้นเชิงบาตร ส่วนปลายยอดจะเป็นชั้นบัวกลุ่ม (บัวกลุ่ม) หรือจอมโมฬี องค์พระปรางค์วัดจักรวรรดิจะมีแผนผังเป็นรูป 4 เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ซึ่งมีรายละเอียดแต่ละชั้นดังนี้ (ดูภาพที่ 70)

ชั้นอัสดง เป็นชั้นแรกของยอดปรางค์ที่ตั้งอยู่ถัดจากเรือนธาตุขึ้นมา ชั้นนี้บริเวณเชิงบาตรจะมีประติมากรรมปูนปั้นรูป “ครุฑยุคนาค” สลับกับ “ยักษ์ถือกระบอง” ประดับตกแต่งตลอดทั้ง 8 ทิศ

ชั้นรัศประคด อยู่สูงต่อจากชั้นอัสดง แบ่งออกเป็น 7 ชั้น แต่ละชั้นประกอบไปด้วยหน้ากระดาน บัวเชิงบาตร บันแถลง และกลีบขนุน สำหรับกลีบขนุนจะวางอยู่ในแนวตั้ง ก่อติดกับบัวเชิงบาตรบริเวณย่อมุมตลอดทั้ง 7 ชั้น เป็นหินอ่อนมีลักษณะผิวเรียบเกลี้ยง ไม่ประดับตกแต่งลวดลายใดๆ ส่วนบันแถลงจะประดับอยู่ตรงกลางทางด้านตัวปรางค์แต่ละด้าน แต่ละชั้นมีลักษณะเป็นรูปโค้งมน ผิวเรียบเกลี้ยง ไม่มีลวดลาย

ชั้นบัวกลุ่ม เป็นชั้นสูงสุดหรือปลายยอดของยอดปรางค์ ชั้นนี้จะมี นาคูหล่นด้วยโลหะและฉัตรปักประดับอยู่ตรงกลาง

4. ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรมขององค์ปรางค์วัดจักรวรรดินี้จะมีการทาสีลงรักปิดทอง และประดับกระจกสี ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. ประติมากรรมตกแต่งภายในซุ้มทิศ

ได้แก่ ประติมากรรมรูปพระพุทธรูป ซึ่งจะมีลักษณะปางที่แตกต่างกันทั้ง 4 ทิศขององค์ปรางค์ ซึ่งประกอบด้วยพระพุทธรูปปางห้ามญาติ, พระพุทธรูปปางห้ามสมุทร, พระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์ และพระพุทธรูปปางอุ้มบาตร ทั้งหมดมีลักษณะเป็นประติมากรรมปูนปั้นแบบลอยตัวที่มีพื้นผิวเป็นสีทองโดยตลอด จากพุทธลักษณะที่ปรากฏ เป็นพระพุทธรูปประทับยืน พระองค์ตรง พระพักตร์ตรง เหมือนกันทั้ง 4 องค์ แต่จะแตกต่างกันในการยกพระหัตถ์ ดังจะกล่าวต่อไปในบทวิเคราะห์งานประติมากรรม บริเวณพระเศียรจะมีขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยเวียนวนคลุมพระเศียรทั้งหมดมีอุษณิษะ และมีรัศมีหรือพระเกตุมาลาเป็นรูปเปลว ส่วนบริเวณพระองค์จะครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา จีวรบางเรียบแนบพระองค์ทั้งชายลงมาทั้ง 2 ข้าง ยาวคลุมเข่า เสมอสบง บริเวณพระอังสด้านซ้ายพาดสังฆาฏียาวเหนือพระนาภี ที่สบงคาดรัดประคดและมีจีบเป็นแผ่นห้อยอยู่ด้านหน้า

2. ประติมากรรมตกแต่งบริเวณชั้นอัสดง

ได้แก่ ประติมากรรมรูปครุฑยุดนาค สลักกับยักษ์ถือกระบอง กายสีเขียว และกายสีขาวประดับตกแต่งอยู่บริเวณชั้นอัสดงขององค์พระปรางค์ทั้ง 8 ทิศ เป็นประติมากรรมปูนปั้นแบบลอยตัว พญาครุฑจะมีลักษณะเป็นอมมนุษย์ประเภทครึ่งคนครึ่งสัตว์ หรือครึ่งคนครึ่งนก สวมใส่มงกุฎ กายส่วนบนไม่สวมเสื้อผ้า รอบคอมีกรองคอ กายส่วนล่างทรงภูษาหรือผ้าถุงเป็นลวดลายคาดทับด้วยรัดสะเอว หรือรัดพัสดร์คาดเข็มขัด ได้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกรรบกอบห้อยอยู่เบื้องหน้า พญาครุฑอยู่ในลักษณะทำยื่นกางปีกออกทั้ง 2 ข้าง มือซ้ายและมือขวาจับหางนาคชูไว้ข้างละตัว แต่มีหัวนาค 3 หัว จะถูกจิกอยู่ภายใต้กรงเล็บของพญาครุฑ นาคมีลำตัวยาวคล้ายงูใหญ่มีเกล็ดและครีบ แต่ไม่มีอวัยวะประดับตกแต่ง ส่วนยักษ์ถือกระบองนั้นจะอยู่ในอิริยาบถทำยืน หน้าตรง ใช้มือทั้ง 2 กุมกระบองไว้เบื้องหน้า บริเวณศีรษะสวมกระบังหน้า กายส่วนบนไม่สวมเสื้อผ้า รอบคอมีกรองคอ กายส่วนล่างจะสวมสนับเพลาภูษาเป็นลวดลาย ที่เท้าจะสวมรองเท้าไม่สามารถมองเห็นได้

ภาพที่ 66   พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส

ภาพที่ 67   ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชวาส

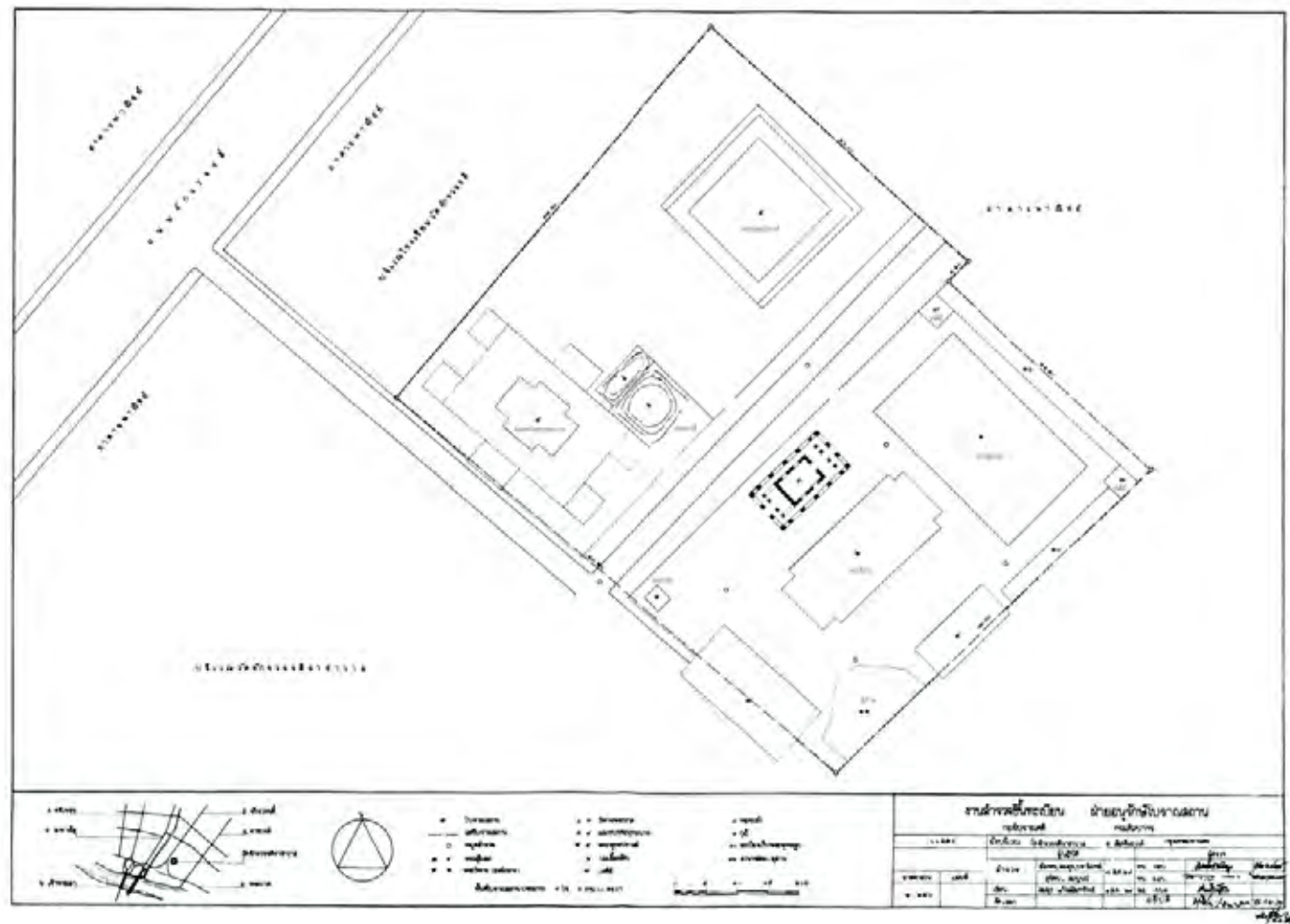
ภาพที่ 68   ฐานองค์พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชวาส

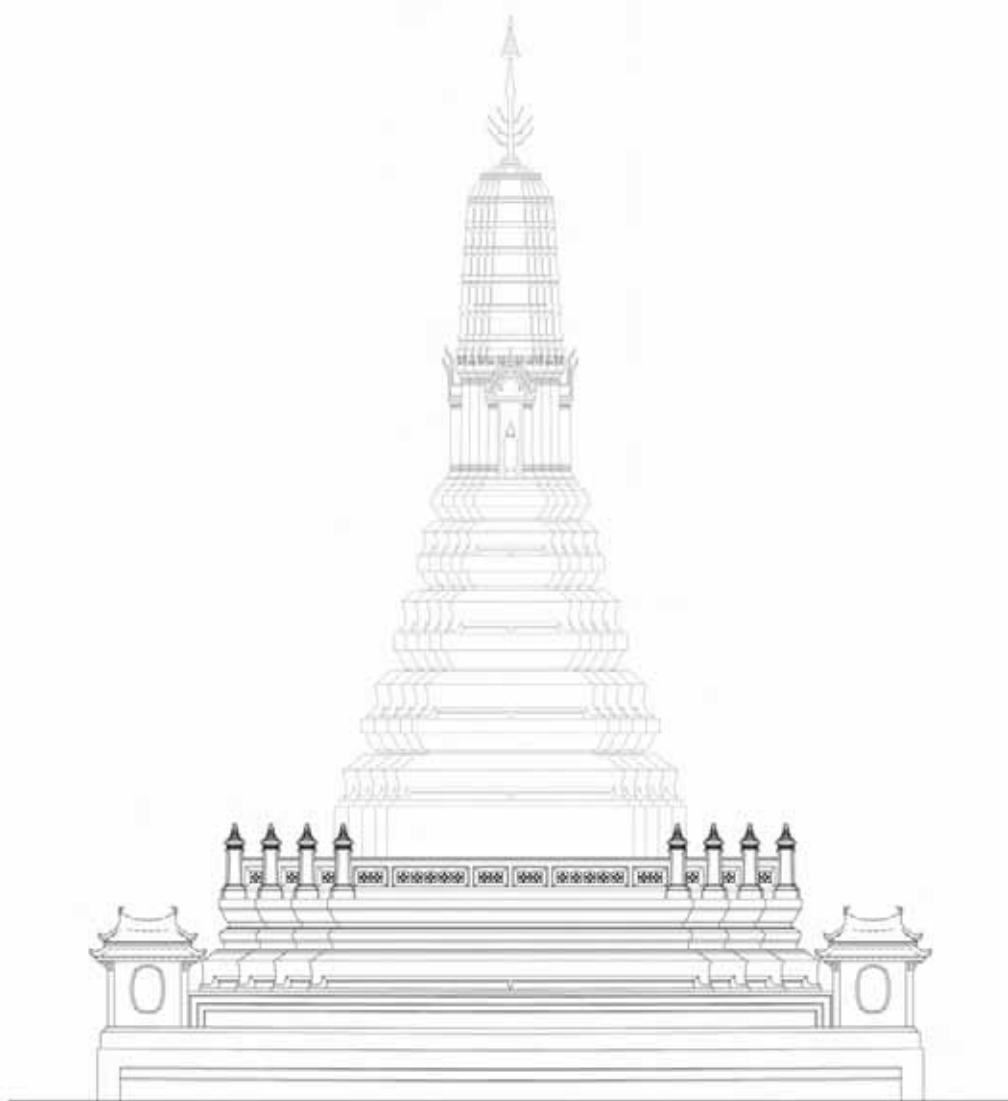
ภาพที่ 69 เรือนธาตุพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชวาส

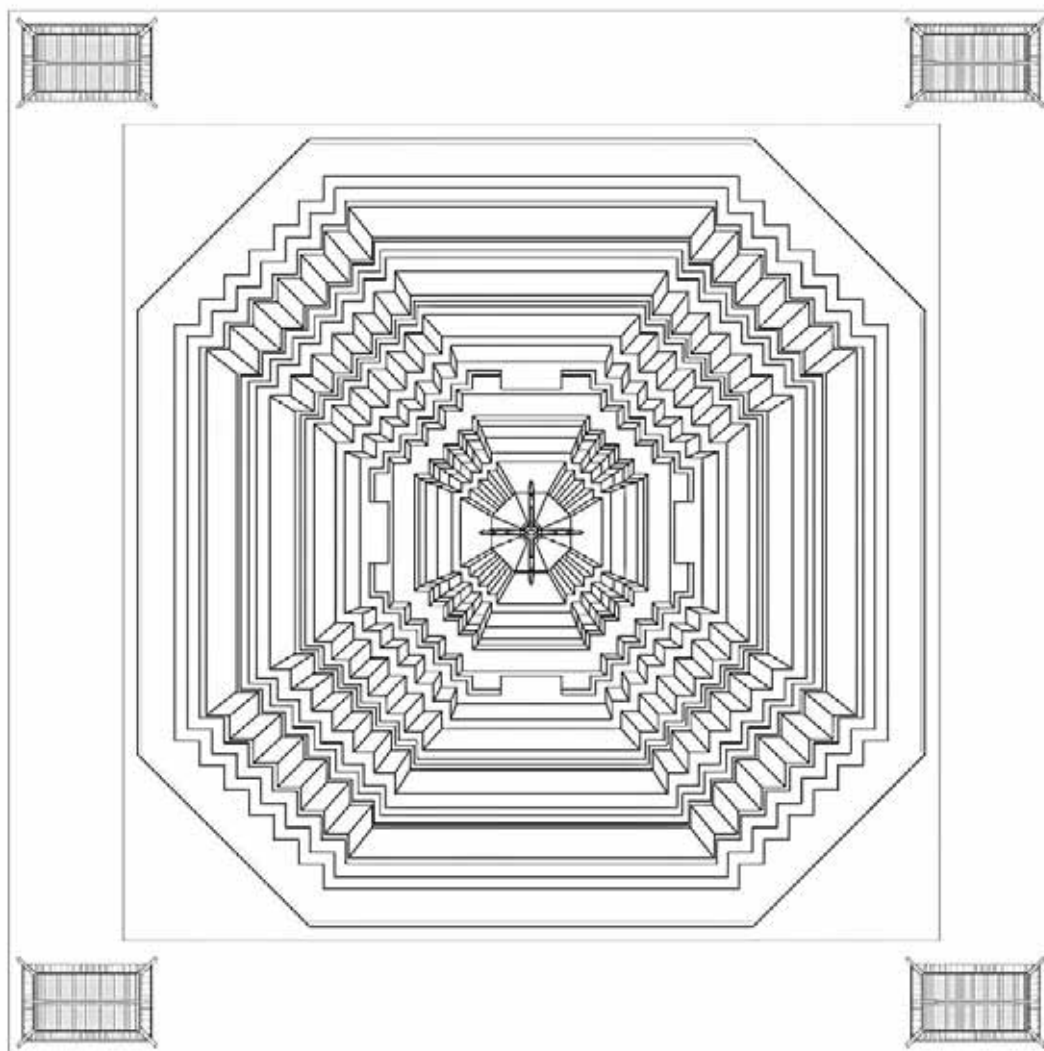
ภาพที่ 70 ยอดพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชวาส

ลายเส้นที่ 24 ผังบริเวณวัดจักรวรรดิราชาวาส
ที่มา : ฝ่ายอนุรักษ์โบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร

ลายเส้นที่ 25   รูปด้านพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส

ลายเส้นที่ 26   ผังพื้นพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส

3.3 พุทธปรางค์บิวาร

3.3.1 พุทธปรางค์บิวารวัดเทพธิดารามวรวิหาร

วัดเทพธิดารามวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ 70 ถนนมหาไชย แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ภายในพระอารามแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานพุทธปรางค์บิวารจำนวน 4 องค์ หรือพุทธปรางค์จตุรทิศ ซึ่งตั้งอยู่ที่มุมกำแพงแก้วทั้ง 4 มุมของพระอุโบสถ ที่มีความงดงามมากในเรื่องของรูปทรง องค์ประกอบ ตลอดจนการประดับตกแต่งพื้นผิวขององค์พุทธปรางค์ (ดูภาพที่ 71)

ประวัติความเป็นมาของพุทธปรางค์วัดเทพธิดา

พุทธปรางค์วัดเทพธิดา เป็นพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โดยพระองค์ได้ทรงโปรดฯ ให้สร้างพุทธปรางค์จตุรทิศนี้ขึ้นที่มุมทั้ง 4 ของพระอุโบสถ โดยสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นพร้อมกับพระอุโบสถในปี พ.ศ. 2379 ซึ่งวัดเทพธิดาแห่งนี้หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งคือ วัดพระยาไกรสวณหลวง เมื่อเริ่มสร้างนั้นยังไม่ได้มีการตั้งชื่อวัด คงเรียกชื่อตามบริเวณที่ทรงโปรดฯ ให้สร้างซึ่งเป็นที่เรียกสวนไร่นา และคงเป็นที่ของพระยาไกรเจ้านายหรือขุนนางในสมัยนั้น ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 3 ทรงเสด็จผูกพัทธสีมาและพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดเทพธิดาราม” เป็นพระอารามหลวงแรกใน 3 พระอารามที่รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2379 ภายหลังการเสด็จขึ้นครองราชย์ (พ.ศ. 2367) เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระราชทานแก่พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวิลาส พระธิดาพระองค์ใหญ่ที่ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาบางเมื่อปี พ.ศ. 2354 ทั้งยังทรงเป็นพระราชธิดาที่ทรงพระเมตตาโปรดปรานอย่างยิ่ง ด้วยที่รับราชการใกล้ชิดติดพระองค์ตลอดมา ซึ่งภายหลังต่อมาในปี พ.ศ. 2381 ทรงได้รับการสถาปนาเป็นกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ

การก่อสร้างพระอารามแห่งนี้ รัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าชายลดาวัลย์ (ซึ่งต่อมาภายหลังได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นกรมหมื่นภูมินทรภักดีในรัชกาลที่ 4) เป็นแม่กองอำนวยการสร้าง ที่ตำบลสวนหลวงพระยาไกร ขนานกับแนวคลองหลอด ช่วงเชื่อมต่อกับคลองรอบกรุง ตรงริมกำแพงพระนครด้านทิศตะวันออกของกรุงรัตนโกสินทร์ การสร้างวัดนี้ พระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพได้ทรงบริจาคทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ร่วมในการก่อสร้างด้วย วัดเทพธิดาเข้าใจว่าสร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2382 รัชกาลที่ 3 ได้เสด็จพระราชดำเนินผูกพัทธสีมาด้วยพระองค์เองในปีเดียวกันนี้ และพระราชทานนามว่า “วัดเทพธิดาราม”

พุทธปรางค์ดังกล่าวมีหลักฐานเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 9 นี้เอง ประมาณปี พ.ศ. 2525 แต่ทั้งนี้อาจมีการปฏิสังขรณ์ในสมัยก่อนหน้าและหลังจากนี้ แต่อาจไม่ได้บันทึกไว้ก็เป็นได้

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดเทพธิดาราม

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดเทพธิดาราม ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไปนี้

1. ตำแหน่งที่ตั้งขององค์พุทธปรางค์

วัดเทพธิดารามเป็นพระอารามที่ตั้งอยู่ริมกำแพงพระนครภายในกรุงรัตนโกสินทร์ด้านทิศตะวันออก และอยู่บนเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในสมัยโบราณ โดยด้านหน้าพระอารามจะติดกับถนนมหาไชยทางด้านทิศตะวันออก พระอารามแห่งนี้แบ่งออกเป็นเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส สำหรับเขตพุทธาวาสนั้นจะตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัด มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประตูทางเข้าสู่เขตพุทธาวาสทางด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ส่วนเขตสังฆาวาสนั้นจะตั้งอยู่ทางด้านหลังเขตพุทธาวาสทางด้านทิศตะวันตกของวัด

สำหรับพื้นที่ภายในเขตพุทธาวาสนั้น จะเป็นที่ตั้งของศาสนสถานที่สำคัญต่างๆ ได้แก่ พระอุโบสถ ซึ่งมีพุทธปรางค์จตุรทิศที่มุมกำแพงแก้ว, พระวิหาร และศาลาการเปรียญ ตั้งเรียงรายกันจากทิศเหนือไปยังทิศใต้ โดยหันหน้าอาคารทุกหลังไปทางทิศตะวันออก

2. สภาพปัจจุบันขององค์พุทธปรางค์

พุทธปรางค์วัดเทพธิดาราม เป็นปรางค์บริวารที่ตั้งอยู่บริเวณมุมทั้ง 4 ทิศของกำแพงแก้วที่ล้อมรอบพระอุโบสถ มีจำนวนทั้งสิ้น 4 องค์ ซึ่งมีลักษณะรูปแบบเหมือนกัน ยกเว้นตำแหน่งของประติมากรรมที่ประดับอยู่ที่ซุ้มทิศทั้ง 4 ด้านขององค์พุทธปรางค์ ที่มีการสลับตำแหน่งกันตามทิศของคติการประดับทำวัตรโลกบาล ลักษณะขององค์พุทธปรางค์จะเป็นปรางค์ทึบ ไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน ยอดปรางค์สูงเพรียว ตั้งอยู่บนฐานปรางค์ที่รองรับด้วยฐานสูงแปดเหลี่ยมด้านไม่เท่าขนาดใหญ่ซึ่งด้านในกำแพงแก้วทำเป็นคูหาสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป 4 องค์ ที่ได้อัญเชิญมาจากพิษณุโลก โครงสร้างขององค์พุทธปรางค์และฐานสูงแปดเหลี่ยมด้านไม่เท่า สันนิษฐานว่าเป็นการก่ออิฐถือปูน ฉาบผิวเรียบ ประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องจีนและเปลือกหอยเบี้ยแก้จำนวนมาก โดยฐานสูงแปดเหลี่ยมนั้นจะไม่มีประดับตกแต่งใดๆ มีเพียงการทำด้วยสีขาวโดยตลอดเท่านั้น

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมพุทธปรางค์วัดเทพธิดารามวรวิหาร

พุทธปรางค์วัดเทพธิดารามวรวิหารทั้ง 4 องค์นั้นจะมีลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เหมือนกัน โดยมีองค์ประกอบต่างๆที่ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน 4 ส่วนใหญ่ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. ส่วนฐานขององค์พุทธปรางค์และฐานสูงแปดเหลี่ยมด้านไม่เท่า

ฐานขององค์พุทธปรางค์วัดเทพธิดารามวรวิหาร จะตั้งอยู่บนฐานสูงแปดเหลี่ยมด้านไม่เท่า ประกอบไปด้วยฐานชั้นต่างๆซ้อนต่อกันทั้งหมด 4 ชั้น ฐานชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 20 แล้วซ้อนต่อด้วยฐานชั้นที่ 2, และ 3 นั้น จะตั้งอยู่สูงขึ้นไปมีลักษณะเป็นฐานสิงห์ย่อมุมไม้ 20 โดยตลอด ส่วนฐานชั้นที่ 4 ซึ่งเป็นฐานชั้นสุดท้ายนั้นเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ย่อมุมไม้ 20 เช่นเดียวกัน ฐานทั้งหมดตั้งแต่ชั้นที่ 1 จนถึงชั้นที่ 5 จะเรียงสลับต่อเนื่องกันไปจนจรดเรือนธาตุ

ฐานขององค์พระปรางค์ดังกล่าว จะรองรับด้วยฐานสูงใหญ่แปดเหลี่ยมด้านไม่เท่า หรือสี่เหลี่ยมตัดมุม ซึ่งด้านหนึ่งจะหันหน้าเข้าสู่พระอุโบสถ ด้านที่หันเข้าสู่พระอุโบสถนี้จะมีห้องคูหาสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป ฐานดังกล่าวนี้จะมีส่วนครึ่งหนึ่งอยู่ภายในกำแพงแก้ว และอีกส่วนครึ่งหนึ่งอยู่ด้านนอกกำแพงแก้ว ซึ่งมีลักษณะโปร่ง มีเสาคานใหญ่รองรับฐานองค์ปรางค์ด้านละ 3 เสาค โดยช่องที่เกิดขึ้นระหว่างเสานั้นจะมีลักษณะเป็นซุ้มโค้งต่อเนื่องกัน ด้านบนฐานแปดเหลี่ยมด้านไม่เท่า หรือบริเวณโดยรอบฐานปรางค์นั้นมีพนักระเบียงประดับด้วยเสาหัวเม็ดและเจาะเป็นช่องโปร่งสำหรับประดับกระเบื้องปูลี้น้ำตาลเข้ม (ภาพที่ 72, 73)

2. ส่วนเรือนธาตุ (ภาพที่ 74)

เรือนธาตุขององค์พุทธปรางค์วัดเทพธิดาราม จะตั้งอยู่บนชั้นฐาน เป็นอาคารที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 ผนังของเรือนธาตุตั้งแต่บัวปลายเชิงเรือนธาตุ (บัวรัดเกล้า) จนถึงบัวเชิงฐาน (บัวเชิง) ของเรือนธาตุ ตัวเรือนธาตุที่ป็นตัน ไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน ผนังทั้ง 4 ด้านของตัวเรือนธาตุจะก่อซุ้มทิศยื่นออกมาจำนวน 4 ซุ้ม ซุ้มทิศดังกล่าวจะตั้งตรงกับทิศทั้ง 4 คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมานั้น ทำให้มีการเพิ่มมุมอีกด้านละ 4 มุม จำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏบนฐานของเรือนธาตุทั้งมุมของตัวเรือนธาตุและมุมของซุ้มทิศรวมได้ทั้งสิ้น 28 มุม ซึ่งซุ้มทิศดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นซุ้มทรงบันแถลงซ้อนชั้น ซุ้มชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะมีขนาดใหญ่กว่าซุ้มชั้นบนเล็กน้อย ซุ้มดังกล่าวประกอบไปด้วย ซุ้ม, รัดเกล้า และเสาบัวรองรับซุ้ม รูปทรงของซุ้มจะทำเป็นซุ้มทรงสูงหรือทรงจั่ว วางอยู่เหนือรัดเกล้า กรอบซุ้มนูนต่ำบริเวณขอบนอกของกรอบซุ้มจะประดับด้วยแถวใบระกา ส่วนเสาบัว ซึ่งทำหน้าที่รองรับซุ้มนั้น จะทำเป็นเสาดัดผนัง ในซุ้มชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะเป็นเสาคานเล็กรองรับซุ้มข้างละ 1 เสาค เช่นเดียวกับซุ้มชั้นที่ 2 (ชั้นบน) ผนังเสาคจะประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ และเปลือกหอยเบี้ยแก่ ซุ้มทิศแห่งนี้ จะเป็นซุ้มอุดตันมีช่องเว้าสำหรับประดิษฐานประติมากรรมลอยตัวรูป “ท้าวจตุโลกบาล” เช่นเดียวกันทั้ง 4 องค์

3. ส่วนยอด (ภาพที่ 75)

ส่วนยอดหรือส่วนหลังคาของพุทธปรางค์วัดเทพธิดาราม คือ ส่วนบนสุดที่ซ้อนต้อนขึ้นไปจากเรือนธาตุ ยอดปรางค์จะมีลักษณะสูงเพียวตั้งตรง ปลายยอดแหลม และสอบเข้าเล็กน้อย เป็นปรางค์แบบทรงฝักข้าวโพด ซึ่งประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ชั้นรัดประคดหรือชั้นเชิงบาตร ส่วนปลายยอดจะเป็นชั้นบัวกลุ่ม (บัวกลุ่ม) หรือจอมโมฬี ซึ่งยอดพระปรางค์วัดเทพธิดารามนี้จะมีแผนผังเป็นรูป 4 เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ซึ่งมีรายละเอียดแต่ละชั้นดังนี้

ชั้นอัสดง เป็นชั้นแรกของยอดปรางค์ที่ตั้งอยู่ถัดจากเรือนธาตุขึ้นมา ชั้นนี้บริเวณเชิงบาตรจะมีประติมากรรมปูนปั้นรูป “พญายักษ์แบก” ประดับตกแต่งอยู่ทั้ง 8 ทิศ

ชั้นรัดประคด อยู่สูงต่อจากชั้นอัสดง แบ่งออกเป็น 4 ชั้น แต่ละชั้นประกอบไปด้วยหน้ากระดาน บัวเชิงบาตร บันแถลง และกลีบนูน สำหรับกลีบนูนจะวางอยู่ในแนวตั้ง ก่อติดกับบัวเชิงบาตรบริเวณย่อมุมตลอดทั้ง 4 ชั้น มีการประดับตกแต่งเช่นเดียวกับเรือนธาตุ โดยบันแถลงที่ประดับอยู่ตรงกลางทางด้านตัวปรางค์แต่ละด้าน แต่ละชั้นนั้น มีลักษณะเป็นรูปโค้งแหลม ประดับเช่นเดียวกับกลีบนูน

ชั้นบัวกลุ่ม เป็นชั้นสูงสุดหรือปลายยอดของยอดปรางค์ ชั้นนี้จะมี นกศูลหล่อด้วยโลหะปักประดับอยู่ตรงกลาง

4. ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

ประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรมขององค์พระปรางค์วัดเทพธิดาราม มี 2 ส่วน คือ

1. ประติมากรรมตกแต่งภายในซุ้มทิศ

ได้แก่ ประติมากรรมรูปท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ซึ่งจะประดับอยู่ในซุ้มทิศทั้ง 4 ด้านขององค์พระปรางค์ ทั้ง 4 ประติมากรรมดังกล่าวคาดว่าเป็นงานปูนปั้นที่มีผิวประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี ซึ่งทางด้านทิศเหนือจะเป็นที่ตั้งประติมากรรมรูป “ท้าวเวสสุวรรณ” ด้านทิศใต้จะเป็นงานประติมากรรมรูป “ท้าววิรุฬหก” ด้านทิศตะวันออกจะเป็นงานประติมากรรมรูป “ท้าวธตฤ” ด้านทิศตะวันตกเป็นประติมากรรมรูป “ท้าววิรูปักษ์”

2. ประติมากรรมตกแต่งบริเวณชั้นอัสดง

ที่บริเวณชั้นอัสดงขององค์พุทธปรางค์จะเป็นที่ตั้งงานประติมากรรมรูปพญายักษ์แบก ประดับตกแต่งอยู่โดยรอบทั้ง 8 ทิศ

ประติมากรรมรูปพญายักษ์แบก จะอยู่ในท่าแบก โดยยกมือทั้ง 2 ขึ้นแสดงท่าแบกยอดองค์พุทธปรางค์ไว้ บริเวณศีรษะของงานประติมากรรมจะสวมมงกุฏ กายส่วนบนจะสวมเสื้อหรือฉลององค์แขนยาว ที่คอสวมกรองคอ กายส่วนล่างจะสวมสนับเพลาทรงงูหรือผ้าถุง บริเวณเอวจะคาดทับด้วยรัดสะเอวหรือรัดองค์ ใส่เข็มขัด ได้หัวเข็มขัดมีสุวรรณกระดอบห้อยอยู่

ด้านหน้าเหนือเจียรบาดชายไหวชายแครง ประติมากรรมดังกล่าวจะประทับยืนบนแท่น ที่เท้าของ ประติมากรรมไม่สามารถมองเห็นได้ ส่วนประดับตกแต่งประติมากรรมดังกล่าวหลุดล่วงไปมาก จึง เป็นข้อจำกัดของการศึกษาเรื่องเครื่องแต่งกายของประติมากรรม

ภาพที่ 71

พุทธปรางค์บริวารวัดเทพธิดาราม (ภาพจากองค์ด้านทิศเหนือ)

ภาพที่ 72   ฐานสี่เหลี่ยมดัดมุมพุทธปรางค์บริวารวัดเทพธิดาราม(ภาพจากองค์ด้านทิศเหนือ)

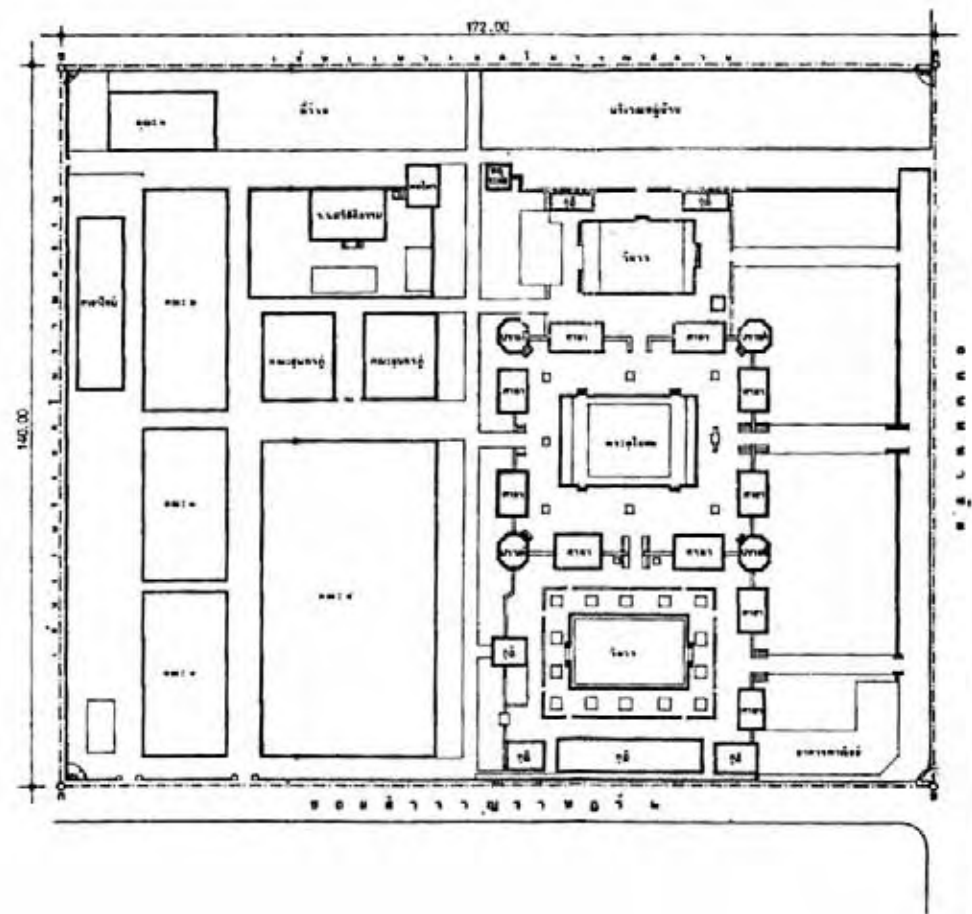
ภาพที่ 73   ฐานองค์พุทธปรางค์บริวารวัดเทพธิดาราม (ภาพจากองค์ด้านทิศเหนือ)

ภาพที่ 74 เรือนธาตุพุทธปรางค์บริวารวัดเทพธิดาราม (ภาพจากองค์ด้านทิศเหนือ)

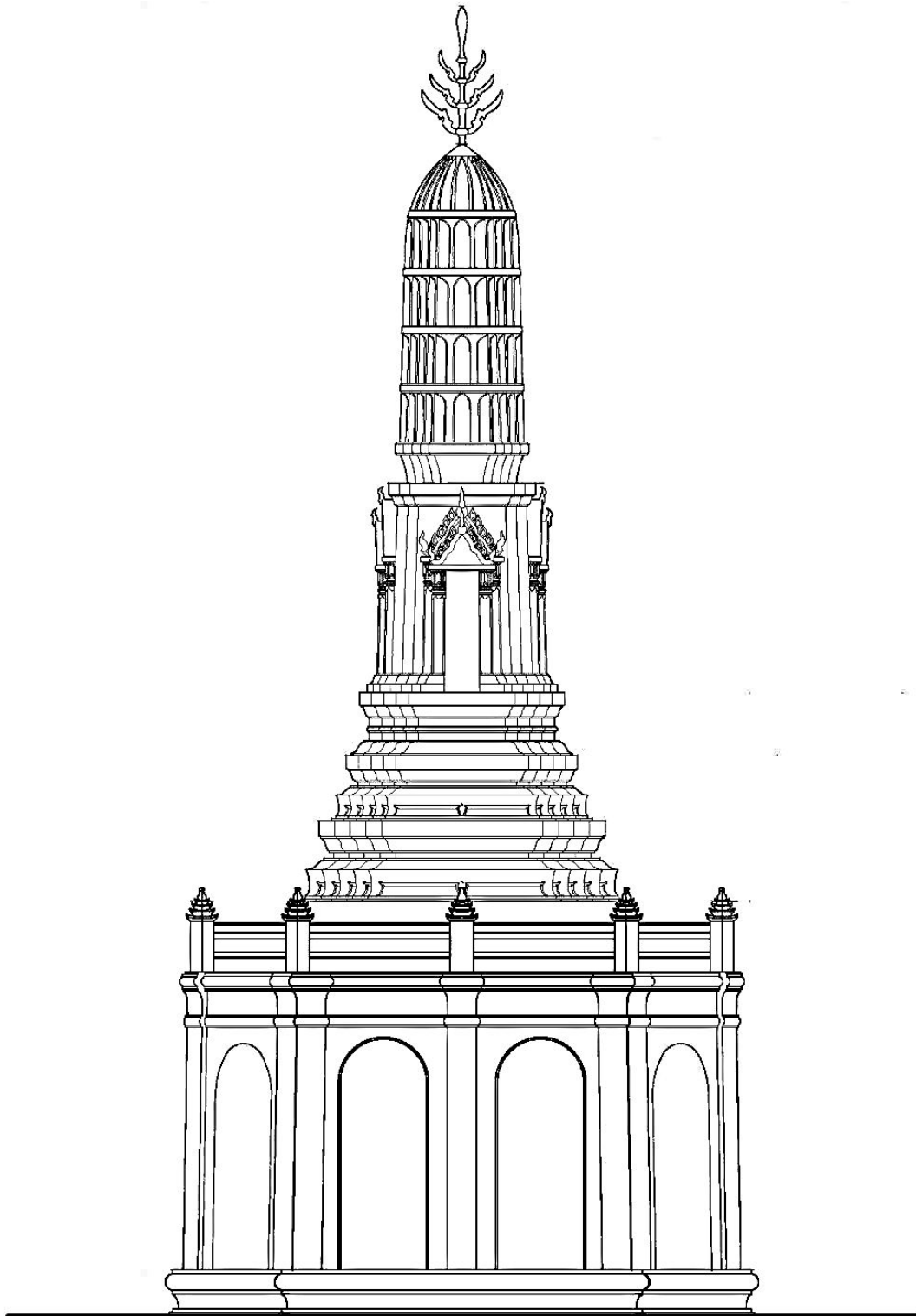
ภาพที่ 75 ยอดพุทธปรางค์บริวารวัดเทพธิดาราม (ภาพจากองค์ด้านทิศเหนือ)

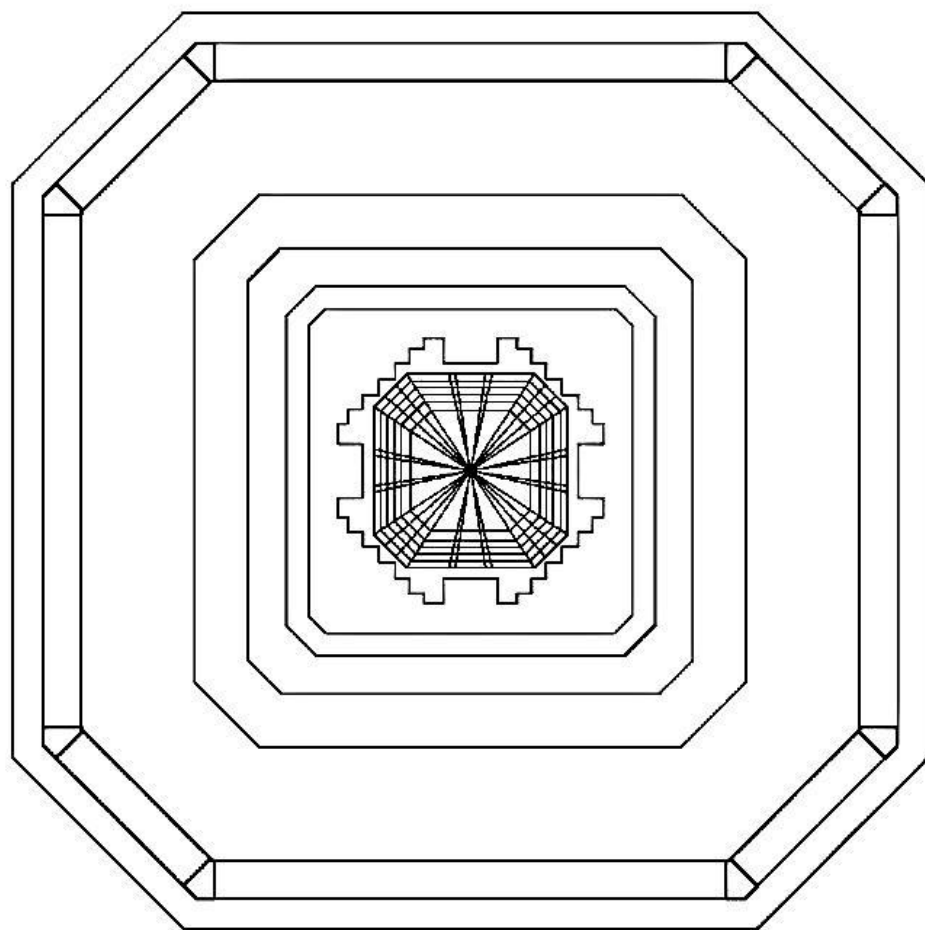
ผังบริเวณวัดเทพธิดาราม
เนื้อที่ประมาณ ๑๔ ไร่ ๑ งาน ๒๐ ตารางวา

0 50 100 ม.

ลายเส้นที่ 27 ผังบริเวณวัดเทพธิดาราม
ที่มา : ฝ่ายอนุรักษ์โบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร

ลายเส้นที่ 28   รูปด้านพุทธปรางค์บริวารวัดเทพธิดาราม

ลายเส้นที่ 29   ผังพื้นพุทธปรางค์บรมวัดเทพธิดาราม

3.3.2 พุทธปรางค์วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

วัดราชโอรสารามเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร และเป็นพระอารามประจำรัชกาลที่ 3 ตั้งอยู่เลขที่ 258 แขวงบางค้อ เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ภายในพระอารามแห่งนี้ เป็นที่ประดิษฐานพุทธปรางค์บริวารจำนวน 2 องค์ ซึ่งตั้งอยู่ที่มุมกำแพงแก้ว 2 มุม ทางด้านหน้าของพระอุโบสถ ที่มีความงดงามมากในเรื่องของรูปทรง องค์ประกอบ ดังจะกล่าวต่อไปนี้ (ภาพที่ 76)

ประวัติความเป็นมาของพุทธปรางค์บริวารวัดราชโอรสาราม

พุทธปรางค์บริวารวัดราชโอรสารามนั้น เป็นพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โดยพระองค์ได้ทรงโปรดฯ ให้สร้างพุทธปรางค์ 2 องค์ขึ้นที่มุมกำแพงแก้วด้านหน้าของพระอุโบสถ โดยสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นพร้อมกับพระอุโบสถราวปี พ.ศ. 2374 ซึ่งวัดราชโอรสารามแห่งนี้ถูกสร้างขึ้นเนื่องจาก บริเวณนี้เป็นนิวาสสถานของพระประยูรญาติข้างฝ่ายพระบรมราชชนนีของพระองค์ คือกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย (เจ้าจอมมารดาเย็น) ธิดาของพระยานนทบุรี (บุญจัน) ซึ่งมี眷屬อยู่มากที่เจ้าพระยาอันเป็นที่ตั้งวัดเฉลิมพระเกียรติในปัจจุบัน กับคุณหญิงเพ็ง ซึ่งเป็นธิดาของพระยาราชวังสัน (หวัง) และท่านชู ผู้เป็นพระปัยยิกา (ยายทวด) ของรัชกาลที่ 3 กล่าวกันว่าเป็นธิดาของคฤหบดีชาวสวน มีนิวาสสถานอยู่แถววัดหนึ่ง ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของวัดจอมทอง โดยมีคลองบางหว้าคั่นอยู่ บริเวณสองฟากคลองด้านและคลองบางหว้า ซึ่งมีวัดอยู่ 3 วัด คือ วัดจอมทอง วัดหนึ่ง และวัดนางนอง

พุทธปรางค์บริวารวัดราชโอรสารามนี้มีขนาดเล็กไม่สูงมาก ซึ่งน่าจะได้รับการบูรณะพร้อมกับการบูรณะพระอุโบสถในช่วง พ.ศ. 2540-2542 และหลังจากนั้นก็มีการบูรณะเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์บริวารวัดราชโอรสาราม

ลักษณะโดยทั่วไปของพุทธปรางค์วัดราชโอรสาราม ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไปนี้

1. ตำแหน่งที่ตั้งขององค์พุทธปรางค์

วัดราชโอรสารามเป็นพระอารามที่ตั้งอยู่ริมคลองด้านด้านทิศตะวันตก มีคลองบางหว้า สะกิดอยู่ทางด้านทิศเหนือ โดยด้านหน้าพระอารามไปทางด้านทิศตะวันออก พระอารามแห่งนี้แบ่งออกเป็นเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส สำหรับเขตพุทธาวาสนั้นจะตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัด มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประตูทางเข้าสู่เขตพุทธาวาสทุกด้าน ส่วนเขตสังฆาวาสนั้นจะตั้งอยู่รอบล้อมเขตพุทธาวาส ยกเว้นทางด้านทิศตะวันออก หรือด้านหน้าของวัด

สำหรับพื้นที่ภายในเขตพุทธาวาสนั้น จะเป็นที่ตั้งของศาสนสถานที่สำคัญต่างๆ ได้แก่ พระอุโบสถ ซึ่งมีพุทธปรางค์ 2 องค์ที่มุมกำแพงแก้วด้านหน้า, พระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์, วิหารพระยืน และศาลาการเปรียญ ฯลฯ โดยหันหน้าอาคารทุกหลังไปทางทิศตะวันออก

2. สภาพปัจจุบันขององค์พุทธปรางค์

พุทธปรางค์วัดราชโอรสาราม เป็นปรางค์บริวารที่ตั้งอยู่บริเวณมุม 2 มุม ด้านหน้าของกำแพงแก้วที่ล้อมรอบพระอุโบสถ มีจำนวนทั้งสิ้น 2 องค์ ซึ่งมีลักษณะรูปแบบเหมือนกัน ลักษณะขององค์พุทธปรางค์จะเป็นปรางค์ทึบ ไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน ยอดปรางค์สูงเพรียวแหลม ตั้งอยู่บนฐานปรางค์ที่รองรับด้วยฐานกลมสูง มีบันไดทางขึ้นสู่องค์พุทธปรางค์ทางด้านในต่อเนื่องไปกับกำแพงแก้ว โครงสร้างขององค์พุทธปรางค์และฐานกลม สันนิษฐานว่าเป็นการก่ออิฐถือปูน ฉาบผิวเรียบ ทาสีขาวโดยตลอด ไม่มีการประดับตกแต่ง มีเพียงลวดลายปูนปั้นบริเวณซุ้มทิศทั้ง 4 ด้าน

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมพุทธปรางค์วัดราชโอรสาราม

พุทธปรางค์วัดราชโอรสารามราชวรวิหารทั้ง 2 องค์นั้น จะมีลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เหมือนกัน โดยมีองค์ประกอบต่างๆที่ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน 4 ส่วนใหญ่ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. ส่วนฐานขององค์พุทธปรางค์และฐานกลมสูง

ฐานขององค์พุทธปรางค์วัดราชโอรสาราม จะตั้งอยู่บนฐานกลมสูง ประกอบไปด้วยฐานชั้นต่างๆซ้อนต่อกันทั้งหมด 3 ชั้น ฐานชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมตัดมุม หรือแปดเหลี่ยมด้านไม่เท่า แล้วซ้อนต่อด้วยฐานชั้นที่ 2, และ 3 นั้น จะตั้งอยู่สูงขึ้นไปมีลักษณะเป็นฐานสิงห์ย่อมุมไม้ 20 โดยตลอด ฐานทั้งหมดตั้งแต่ชั้นที่ 1 จนถึงชั้นที่ 3 จะเรียงสอดต่อเนื่องกันไปจนจดเรือนธาตุ

ฐานขององค์พระปรางค์ดังกล่าว จะรองรับด้วยฐานกลมสูง ซึ่งด้านหนึ่งจะหันหน้าเข้าสู่พระอุโบสถ ด้านที่หันเข้าสู่พระอุโบสถนี้จะมีบันไดทางขึ้น ซึ่งสร้างชิดกับกำแพงแก้ว ด้านบนฐานกลมสูงนี้ หรือบริเวณโดยรอบฐานปรางค์นั้น มีพนักกระเปาะโค้งกลมเจาะเป็นช่องโปร่งรูปคล้ายน้ำเต้าหลายช่อง (ภาพที่ 77, 78)

2. ส่วนเรือนธาตุ

เรือนธาตุขององค์พุทธปรางค์วัดราชโอรสาราม จะตั้งอยู่บนชั้นฐาน เป็นอาคารที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 ผนังของเรือนธาตุตั้งแต่บัวปลายเชิงเรือนธาตุ (บัวรัดเกล้า) จนถึงบัวเชิงฐาน (บัวเชิง) ของเรือนธาตุ ตัวเรือนธาตุทึบตัน ไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน ผนังทั้ง 4 ด้านของตัวเรือนธาตุจะก่อซุ้มทิศยื่นออกมาจำนวน 4 ซุ้ม ซุ้มทิศดังกล่าวจะตั้งตรงกับทิศทั้ง 4 คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ซุ้มทิศที่ก่อยื่นออกมาเช่นนี้ ทำให้มีการเพิ่มมุมอีก

ด้านละ 2 มุม จำนวนมุมทั้งหมดที่ปรากฏบนฐานของเรือนธาตุทั้งมุมของตัวเรือนธาตุและมุมของซุ้มทิศรวมได้ทั้งสิ้น 20 มุม ซึ่งซุ้มทิศดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นซุ้มทรง “บันแถลงต่อชั้น” หรือ “ซุ้มลด” ที่มีการสร้างต่อกัน 3 ชั้น ซุ้มชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะมีขนาดใหญ่กว่าซุ้มชั้นที่ 2 และ 3 เล็กน้อย ซุ้มดังกล่าวประกอบไปด้วย ซุ้ม, รัตเกล้า และเสาบัวรองรับซุ้ม รูปทรงของซุ้มจะทำเป็นซุ้มทรงสูงหรือทรงจั่ว วางอยู่เหนือรัตเกล้า กรอบซุ้มหนุนต่ำ บริเวณขอบนอกของกรอบซุ้มจะประดับด้วยแถวใบระกา ส่วนเสาบัว ซึ่งทำหน้าที่รองรับซุมนั้น จะทำเป็นเสาดัดผนัง ในซุ้มชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะเป็นเสาขนาดเล็กรองรับซุ้มข้างละ 1 เสอ ผิวเสาจะมีลวดลายปูนปั้น รวมทั้งบริเวณย่อมุมซึ่งมีลายประจำยามปรากฏอยู่ ซุ้มทิศแห่งนี้ จะเป็นซุ้มอุดตันมีช่องเว้าแคบๆ ซึ่งไม่ปรากฏรูปประติมากรรมใด (ภาพที่ 79)

3. ส่วนยอด

ส่วนยอดหรือส่วนหลังคาของพุทธปรางค์วัดราชโอรสาราม คือ ส่วนบนสุดที่ซ้อนต่อขึ้นไปจากเรือนธาตุ ยอดปรางค์จะมีลักษณะสูงเพียวตั้งตรง ปลายยอดแหลม และสอบเข้าเล็กน้อย เป็นปรางค์แบบทรงฝักข้าวโพด ซึ่งประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ชั้นรัตประคดหรือชั้นเชิงบาตร ส่วนปลายยอดจะเป็นชั้นบัวกลุ่ม (บัวกลุ่ม) หรือจอมโมฬี ซึ่งยอดพระปรางค์วัดเทพธิดารามนี้จะมีแผนผังเป็นรูป 4 เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 ซึ่งมีรายละเอียดแต่ละชั้นดังนี้ (ภาพที่ 80)

ชั้นอัสดง เป็นชั้นแรกของยอดปรางค์ที่ตั้งอยู่ถัดจากเรือนธาตุขึ้นมา ซึ่งพระปรางค์แห่งนี้มีชั้นเชิงบาตรถึง 3 ชั้น เรียงสลับต่อเนื่องกันขึ้นมา ไม่ปรากฏรูปประติมากรรมบนชั้นอัสดง

ชั้นรัตประคด อยู่สูงต่อจากชั้นอัสดง แบ่งออกเป็น 5 ชั้น แต่ละชั้นประกอบไปด้วยหน้ากระดาน บัวเชิงบาตร บันแถลง และกลีบขนุน สำหรับกลีบขนุนจะวางอยู่ในแนวตั้ง ก่อติดกับบัวเชิงบาตรบริเวณย่อมุมตลอดทั้ง 5 ชั้น โดยบันแถลงที่ประดับอยู่ตรงกลางทางด้านตัวปรางค์แต่ละด้าน แต่ละชั้นนั้น มีลักษณะเป็นรูปโค้งแหลม

ชั้นบัวกลุ่ม เป็นชั้นสูงสุดหรือปลายยอดของยอดปรางค์ ชั้นนี้จะมี etskul หล่อด้วยโลหะปักประดับอยู่ตรงกลาง

4. ส่วนประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

ประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรมขององค์พระปรางค์วัดราชโอรสารามนั้นไม่ปรากฏรูปใดๆ แต่จะปรากฏลวดลายปูนปั้นบริเวณเสาซุ้มทิศทั้ง 4 ทิศ รวมทั้งบริเวณกึ่งกลางของย่อมุมเรือนธาตุ ทั้งหมดเป็นลวดลายตามแบบไทยประเพณี เช่น ลายประจำยาม เป็นต้น

ภาพที่ 76   พุทธปรางค์บริวารวัดราชโอรสาราม (ภาพจากองค์ปรางค์ด้านทิศเหนือ)

ภาพที่ 77   ฐานกลมพุทธปรางค์บริวารวัดราชโอรสาราม (ภาพจากองค์ปรางค์ด้านทิศเหนือ)

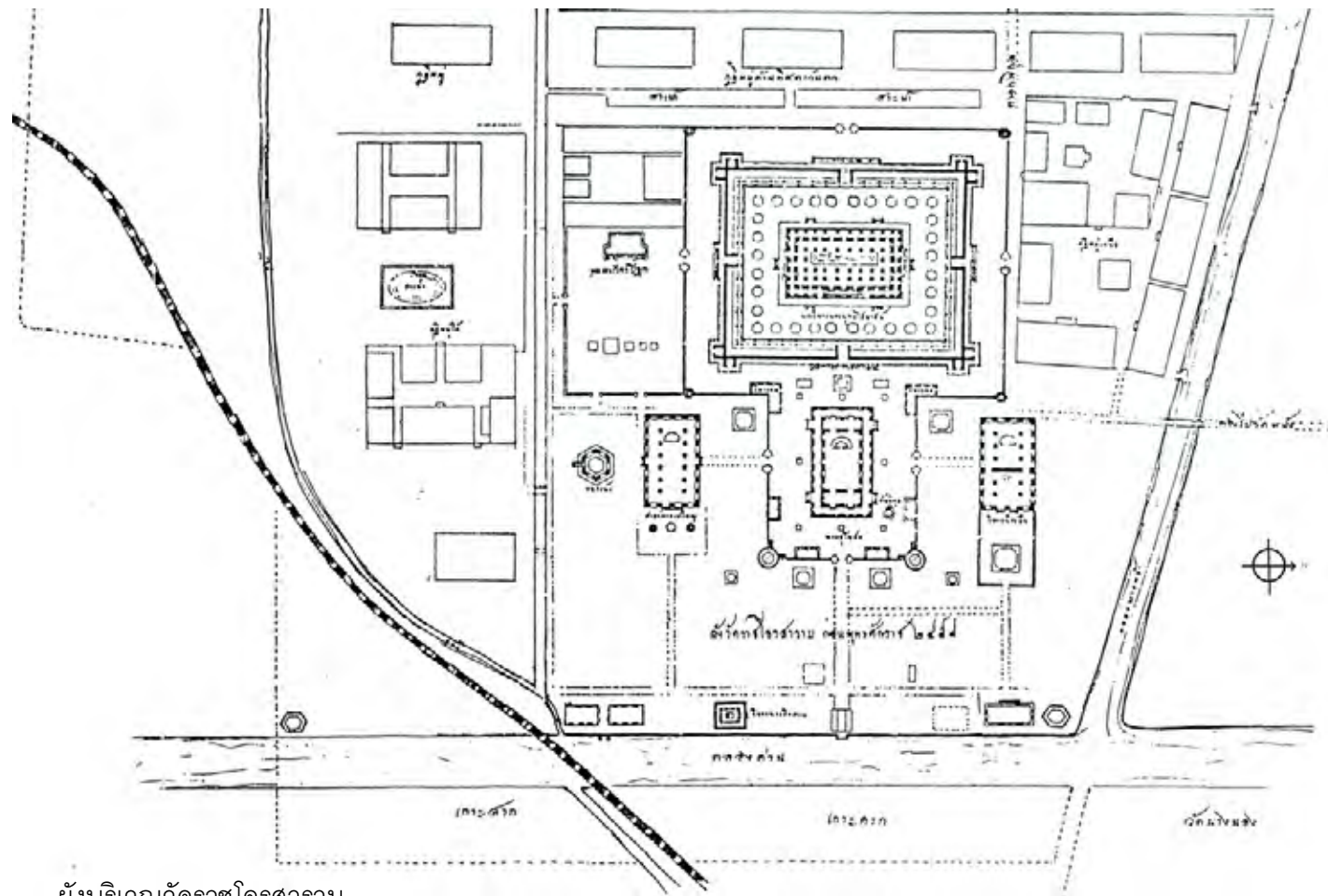
ภาพที่ 78   ฐานองค์พุทธปรางค์บริวารวัดราชโอรสาราม (ภาพจากองค์ปรางค์ด้านทิศเหนือ)

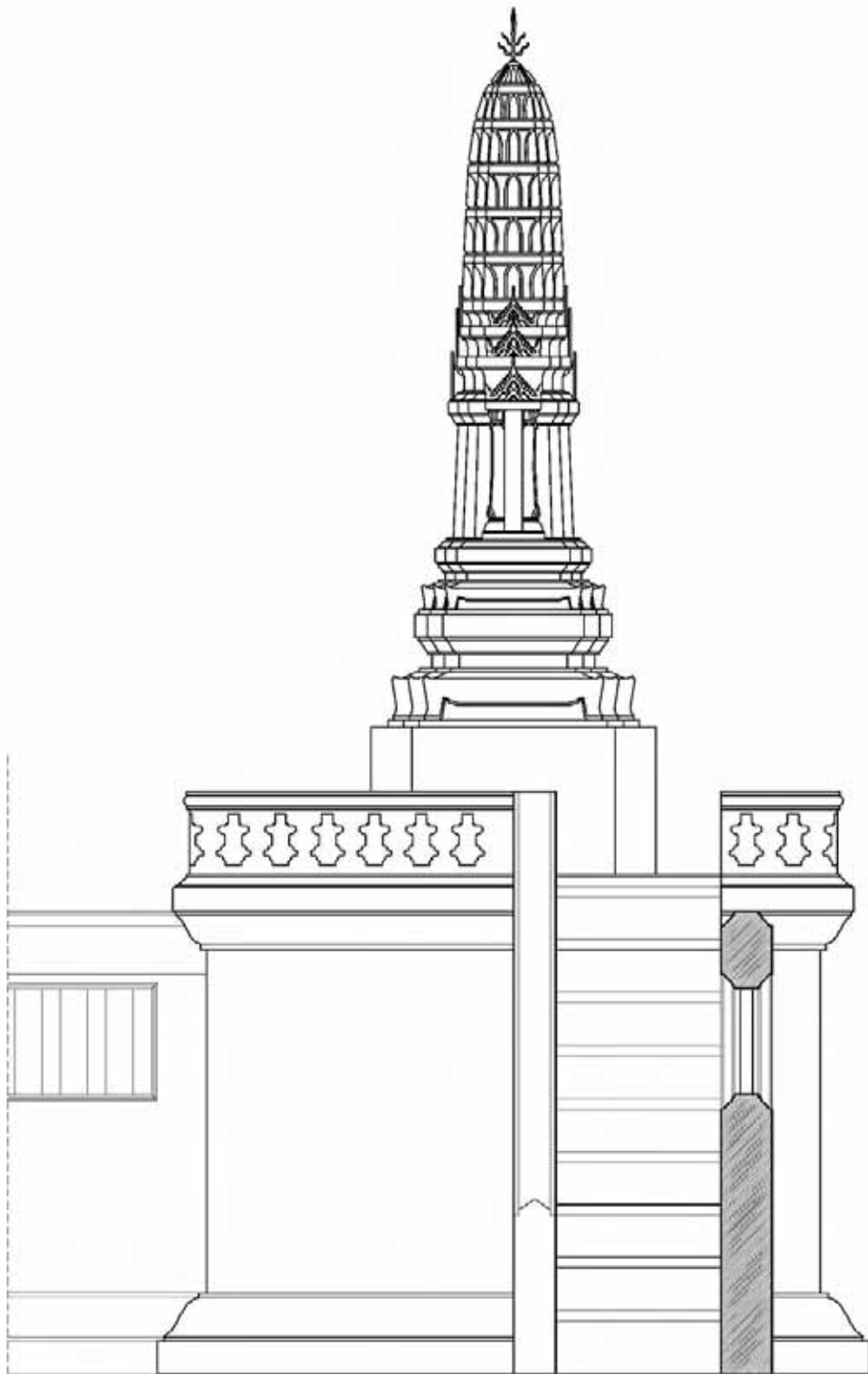
ภาพที่ 79 เรือนธาตุพุทธปรางค์บริวารวัดราชโอรสาราม (ภาพจากองค์ปรางค์ด้านทิศใต้)

ภาพที่ 80 ยอดพุทธปรางค์บริวารวัดราชโอรสาราม (ภาพจากองค์ปรางค์ด้านทิศเหนือ)

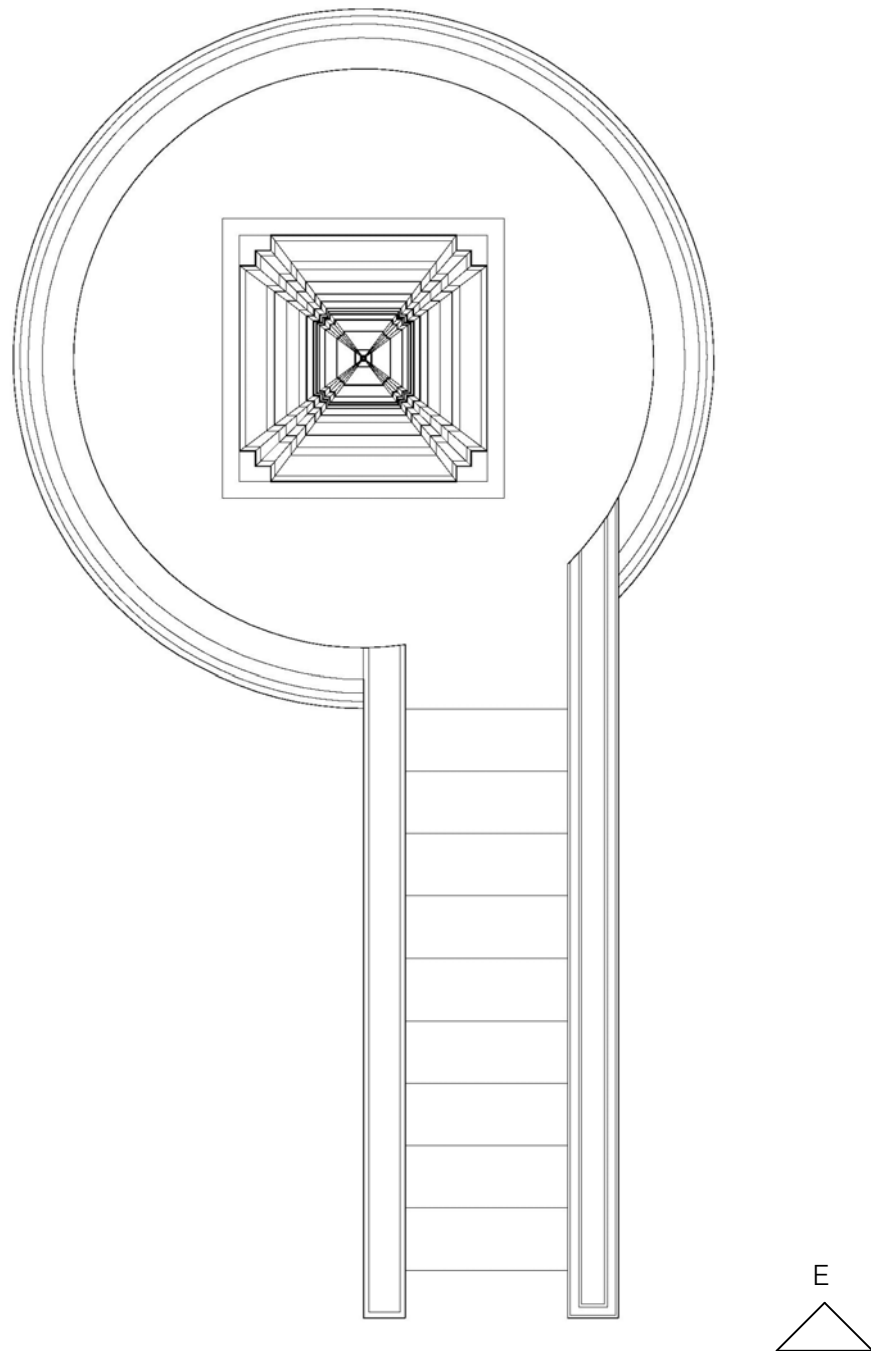

ลายเส้นที่ 30   แผนผังบริเวณวัดราชโอรสาราม
 ที่มา : ฝ่ายอนุรักษ์โบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร

ลายเส้นที่ 31

รูปด้านพุทธปรางค์ปวิวารวัดราชโอรสaram

ลายเส้นที่ 32   ผังพื้นพุทธปรางค์บริวารวัดราชโอรสาราม

บทที่ 4 บทวิเคราะห์

1. มูลเหตุ และปัจจัยในการสร้างพุทธปรางค์สมัยรัชกาลที่ 3

สำหรับพุทธปรางค์ที่ได้สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ รัชกาลที่ 3 กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มพุทธปรางค์ที่เป็นวิวัฒนาการของการสร้างสวรรค์ชั้นสูงสุดของพุทธปรางค์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นที่แน่นอนว่าการสร้างสวรรค์นี้ไม่ได้เกิดขึ้นในทันที แต่เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่องและเป็นระยะเวลาอันยาวนาน โดยได้มีการปรับปรุงคลี่คลายและเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสิ่งแวดล้อมของแต่ละสังคม จนกระทั่งได้เกิดการหล่อหลอมรูปแบบออกมาเป็นลักษณะเฉพาะตนของแต่ละยุคสมัยดังได้กล่าวแล้วว่า พุทธปรางค์มีแหล่งกำเนิดเริ่มแรกอยู่ในประเทศอินเดีย และในฐานะที่ประเทศอินเดียในยุคนั้น เป็นแหล่งอารยธรรมที่มีความยิ่งใหญ่ เจริญรุ่งเรือง รูปแบบของปรางค์จึงได้แผ่เข้ามาสู่แผ่นดินของประเทศต่างๆในแถบเอเชียอาคเนย์ ตามกระแสของความเคลื่อนไหวทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะที่ประเทศเขมร พระปรางค์ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นทั้งรูปแบบและคติความเชื่อทางด้านศาสนา ผสมผสานไปกับวัฒนธรรมเขมรแบบดั้งเดิมในยุคนั้น สร้างสรรค์ขึ้นมาเป็นศาสนสถานที่เรียกว่าปราสาท ภายใต้อิทธิพลที่ได้รับจากอินเดียโดยตรง จากนั้นเขมรก็ได้แผ่อารยธรรมความเจริญเข้าสู่ประเทศไทย ทำให้ไทยได้รับวัฒนธรรมการสร้างปราสาทจากเขมร อันถือได้ว่าเป็นต้นแบบหรือต้นเค้าของพุทธปรางค์ไทยในสมัยต่อมา ดังจะเห็นได้จากกลุ่มพุทธปรางค์ไทยที่สร้างขึ้นในสมัยก่อนกรุงศรีอยุธยา และในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น จะเห็นได้จากกลุ่มพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น และสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย อันได้แก่ พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น พุทธปรางค์วัดไชยวัฒนาราม พุทธปรางค์วัดบรมพุทธาราม และพุทธปรางค์วัดโพธิ์ประทับช้าง ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย การสร้างสวรรค์รูปแบบนี้ได้ดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังเช่น พุทธปรางค์วัดระฆัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช(รัชกาลที่1)เป็นต้น

ซึ่งการสร้างพุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น อาจกล่าวได้ว่าทั้งคติความเชื่อทางด้านศาสนา และรูปแบบขององค์พุทธปรางค์น่าจะสืบเนื่องมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา และรัชกาลก่อนหน้า ทั้งนี้น่าจะมาจากมูลเหตุอันสำคัญ คือ

1.1 การยึดถือคติดั้งเดิมแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คนไทยส่วนใหญ่ยังมีความผูกพันกับอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากการสืบทอดสายเลือดจากชาวกรุงเก่า ซึ่งน่าจะยังคงมีอยู่มาก รวมทั้งความประทับใจในความเจริญรุ่งเรืองของชาวกรุงศรีอยุธยาในอดีต ตลอดจนความรักชาติที่ต้องการสร้างชาติไทยให้เจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่น จากมูลเหตุที่สำคัญเหล่านี้ทำให้บรรพบุรุษของเราได้เพียรพยายามทุกวิถีทางที่จะสร้างสรรคให้กรุงรัตนโกสินทร์แห่งนี้ กลับไปเจริญรุ่งเรืองสง่างามด้วยปราสาทราชมนเทียร และวัดวาอาราม ภายใต้แบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนวัฒนธรรมต่างๆ อย่างเช่นที่เคยมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งความเชื่อในการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์โดยมุ่งเจริญรอยตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยานั้น ได้ถือปฏิบัติสืบเนื่องต่อกันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 เป็นสำคัญ

การสร้างสถาปัตยกรรมในทางพุทธศาสนา อันได้แก่องค์พุทธปรางค์นั้น ก็น่าจะเป็นผลเนื่องมาจากเหตุแห่งการสืบทอดคติความเชื่อ ตลอดจนรูปแบบต่อจากสมัยกรุงศรีอยุธยาเมื่อครั้งบ้านเมืองต้นนั่นเอง ซึ่งนอกจากจะเกิดขึ้นจากความเชื่อในเรื่องของการเป็นศาสนสถานอันสมควรเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแล้ว พุทธศาสนิกชนยังเชื่อว่าเป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาอันสูงส่งต่อพระพุทธศาสนา โดยแสดงออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมทางวัตถุ และถวายเป็นพุทธบูชาด้วยหวังในผลบุญกุศลที่จะได้รับในชาติภพหน้า ด้วยเหตุนี้จึงเป็นผลให้เกิดคิดการสร้างพระพุทธปรางค์ขึ้นตามพระอารามต่างๆ ในกรุงรัตนโกสินทร์สืบเนื่องต่อมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งถือได้ว่าปรากฏการสร้างพุทธปรางค์มากที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์

1.2 เป็นศิลปสถาปัตยกรรมตามพระราชนิยม

จากการสืบทอดคติดั้งเดิมในการสร้างสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่มุ่งเจริญรอยตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยานั้น ในบางครั้งก็ย่อมมีข้อขัดแย้งหรือข้อจำกัดอยู่บ้าง ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ ซึ่งในช่วงแต่ละรัชกาลย่อมมีความนิยมที่แตกต่างกันออกไปหรืออาจจะเหมือนกันและสืบต่อเนื่องกันก็เป็นไปได้ ดังจะเห็นได้จากพระราชนิยมในการสร้างศาสนสถานระหว่างองค์พุทธปรางค์กับเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง ซึ่งศาสนสถานทั้ง 2 แบบล้วนถูกสร้างสรรคขึ้นมาร่วมสมัยกันมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา และในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้นจะมีการสืบทอดที่ต่างวาระกัน ทั้งนี้เนื่องจากการที่รัชกาลที่ 3 มี

พระราชินียที่ต้องการเลือกสร้างองค์พุทธรูปเป็นประธานของอาราม มากกว่าที่จะสร้างเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง ถึงแม้ว่าจะปรากฏการสร้างพระปรางค์ควบคู่ไปกับเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้ 12 แต่สิ่งที่พระองค์ทรงเลือกเพื่อเชิดหน้าชูตาบ้านเมืองคือ พุทธรูป ดังเช่นพุทธรูปปางวิตรุณราชวราราม ตามคติไตรภูมิอันเป็นคติความเชื่อหลักของคนในสมัยนั้น ส่วนเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังนั้นกลับเป็นที่นิยมอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 4 และถือเป็นพระราชินิยมของรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะ พุทธรูปปางในสมัยต่อมาจึงกลายเป็นเพียงรูปสัญลักษณ์ที่ใช้เพื่อประดับส่วนบนของอาคารต่างๆ เท่านั้น

จากการสืบทอดที่ต่างวาระกันนี้เอง ทำให้มองเห็นว่าถึงแม้การสร้างศาสนสถานจะดำเนินตามคติดั้งเดิมแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นสำคัญ แต่พระราชินิยมขององค์พระมหากษัตริย์ก็เป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งด้วยเช่นกัน ในการที่จะเลือกสรรค์คติและรูปแบบของศาสนสถานแต่ละอย่างมาสร้างในรัชสมัยของพระองค์เอง โดยเฉพาะองค์พุทธรูปปางนั้น การนำคติและรูปแบบมาสร้างสืบต่อในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้โดยไม่มีการขาดช่วงระยะเวลานั้น นอกจากจะเป็นการสานต่อคติดั้งเดิมของกรุงศรีอยุธยาที่มีการยอมรับในยุคนั้นแล้ว ยังนับเป็นศิลปสถาปัตยกรรมตามแบบพระราชินิยมอีกด้วย

1.3 ปัจจัยอื่น ๆ ที่มีส่วนทำให้เกิดการสร้างสรรค์พุทธรูปปาง

จากมูลเหตุและปัจจัยที่กล่าวแล้วข้างต้นนั้น เรื่องพระราชินิยมของพระมหากษัตริย์ นอกจากจะเป็นมูลเหตุที่สำคัญต่อการออกแบบสร้างสรรค์ศิลปสถาปัตยกรรมแล้ว ยังมีส่วนในการส่งเสริมให้พระบรมวงศานุวงศ์ และบุคคลที่อยู่รายล้อมพระมหากษัตริย์ มีความประสงค์ที่จะดำเนินรอยตามพระจริยวัตรขององค์พระมหากษัตริย์ ดังคำกล่าวที่ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ “ผู้ใดมีใจศรัทธาสรางวัดวาอาราม จะกลายเป็นคนโปรด” นอกจากความศรัทธาทางพระพุทธศาสนาแล้ว ความปรารถนาในตำแหน่งหน้าที่การงานก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้ข้าราชการชั้นสูงต่างๆ หันมาสร้างวัดเพื่อถวายเป็นพระอารามหลวงกันมากมาย ในวัดเหล่านี้ได้ปรากฏการสร้างพุทธรูปปางเป็นประธานหลายวัด ซึ่งอาจสืบเนื่องมาจากการเห็นแบบอย่างจากวัดอรุณราชวราราม และพระราชินิยมในการสร้างพุทธรูปปางของรัชกาลที่ 3 ที่ปรากฏในวัดทั้งที่พระองค์ทรงสถาปนา และปฏิสังขรณ์ ซึ่งรูปแบบของพุทธรูปปางเหล่านี้ จะมีความแตกต่างกันไปตามฝีมือช่างและอิทธิพลทางด้านศิลปะ ทำให้พุทธรูปปางในสมัยรัชกาลที่ 3 มีความหลากหลายในเรื่องรูปแบบ และการวางผัง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากเหตุผลข้างต้นนั่นเอง

นอกจากนี้ความเชื่อในเรื่องของความสำคัญแห่งรูปแบบของพระพุทธรูปปาง ที่สามารถส่งเสริมสิ่งที่นำมาประดิษฐาน หรือแสดงให้เห็นถึงความสำคัญ และความยิ่งใหญ่มั่งคั่ง

ขององค์พุทธปรางค์เอง ยังผลให้เกิดการสร้างพุทธปรางค์ขึ้นเพื่อแสดงถึงชัยชนะจากการปราบ
กบฏเจ้าอนุวงศ์ ของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนีย์) ที่วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นต้น

2. วิเคราะห์การวางผังองค์พุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3

สำหรับทิศทาง ตำแหน่งที่ตั้ง และการวางผังขององค์พุทธปรางค์ทั้ง 10 พระอารามนั้น พบว่ามีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปหลายรูปแบบ ซึ่งสามารถจำแนกวิเคราะห์ได้ 3 หัวข้อดังนี้ คือ

2.1 การหันหน้าของพระอารามสู่ทิศต่างๆ

จากการศึกษาทิศทางขององค์พุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น พบว่าองค์
พุทธปรางค์ทั้ง 10 องค์ จะหันหน้าไปในทิศทางที่แตกต่างกัน ซึ่งส่วนใหญ่จะสอดคล้องกับทิศทาง
การหันหน้าของพระอาราม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดในสมัยต่อมาด้วย ซึ่งพุทธ
ปรางค์อาจมีการสร้างภายหลังอาคารทางศาสนาอื่นๆของพระอาราม รวมทั้งความจำกัดทางด้าน
พื้นที่ ส่งผลให้ทิศทางของพุทธปรางค์ไม่สัมพันธ์กับการหันหน้าของพระอาราม เป็นต้น ดังตาราง
ต่อไปนี้คือ

ตารางที่ 1 แสดงการหันหน้าของพระอารามสู่ทิศต่างๆ

ลำดับที่	นามพระอาราม	หันหน้าสู่ สายน้ำ	หันหน้าสู่ แผ่นดิน	ทิศ	หมายเหตุ
1	วัดหนังราชวรวิหาร	•		ตะวันออก	องค์พุทธปรางค์จะ หันไปทิศทาง เดียวกับพระอาราม เสมอ
2	วัดนางนองวรวิหาร	•		ตะวันตก	
3	วัดราชบูรณะ	•		ใต้	
4	วัดอรุณราชวราราม	•		ตะวันออก	
5	วัดเศวตฉัตร	•		ตะวันออก	
6	วัดพิชัยญาติการาม	•		เหนือ	
7	วัดอัปสรสวรรค์	•		ตะวันออก	
8	วัดจักรวรรดิราชาวาส	•		ใต้	
9	วัดราชโอรสาราม	•		ตะวันออก	
10	วัดเทพธิดาราม		•	ตะวันออก	

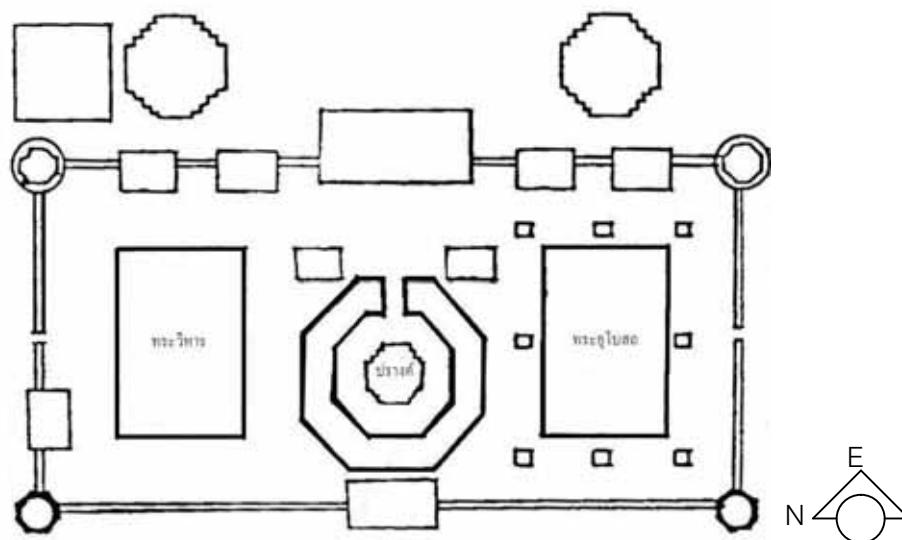
จากตารางดังกล่าวจะเห็นได้ว่าพระอารามโดยมากจะหันหน้าสู่สายน้ำ และยึดสายน้ำเป็นสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงทิศ ไม่ว่าจะหันไปสู่อทิศทางใด แต่ทั้งนี้พบว่าทิศทางดังกล่าวนั้นมักเป็นทิศตะวันออก ซึ่งคติการคำนึงถึงสายน้ำเป็นสำคัญนั้น นับเป็นคติที่ยึดถือสืบทอดกันต่อมาตั้งแต่สมัยก่อนกรุงศรีอยุธยา เชื่อว่าน่าจะมาจากคติความเชื่อที่ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ตั้งพระศรีมหาโพธิ์นั้น พระองค์ได้หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก และในขณะที่เดียวกันพระองค์ก็หันพระพักตร์ออกสู่แม่น้ำเนรัญชรา อันเป็นแม่น้ำที่ไหลผ่านทางด้านทิศตะวันออกด้วยเช่นกัน จากการที่พระพุทธองค์หันพระพักตร์ออกแม่น้ำเนรัญชราทางด้านทิศตะวันออกนั้น จึงถือว่าสายน้ำนั้นสำคัญและเป็นมงคลอันสูงสุด คติดังกล่าวได้ปรากฏให้เห็นในวัดอันเก่าแก่ก่อนอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เช่น วัดโปรดสัตว์ และวัดอีกเป็นจำนวนมากในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตัวอย่างเช่น วัดศาลาปูน ซึ่งจะหันหน้าออกสู่สายน้ำคูเมืองทางด้านทิศใต้ และถึงแม้บางวัดจะหันหน้าสู่ทิศตะวันตก ก็ถือว่าเป็นมงคล เพราะได้หันออกสู่สายน้ำ เช่น วัดพระยาไกร และวัดวรจรยาวาส อันเป็นวัดสมัยอยุธยาในกรุงเทพฯ จึงเห็นได้ว่า คตินี้จะไม่ถือทิศเป็นสำคัญแต่จะถือสายน้ำเป็นสำคัญ เว้นแต่ถ้าวัดจะตั้งอยู่ในที่ดอนห่างจากแม่น้ำ จึงจะถือทิศตะวันออกเป็นสำคัญ

2.2 ผังขององค์พุทธปรางค์ในเขตพุทธาวาส

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น รวมถึงสมัยรัชกาลที่ 3 จะนิยมสร้างโบสถ์หรือพระอุโบสถเป็นหลักของพระอาราม เช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย โดยโบสถ์จะได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นประธานของวัดโดยลำดับ สำหรับองค์พุทธปรางค์จะประดิษฐานอยู่ในตำแหน่งต่างๆภายในเขตพุทธาวาส โดยจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของผังพระอารามเสมอ ซึ่งสามารถแบ่งรูปแบบการจัดวางแผนผังขององค์พุทธปรางค์ ได้ทั้งหมด 5 แบบ คือ

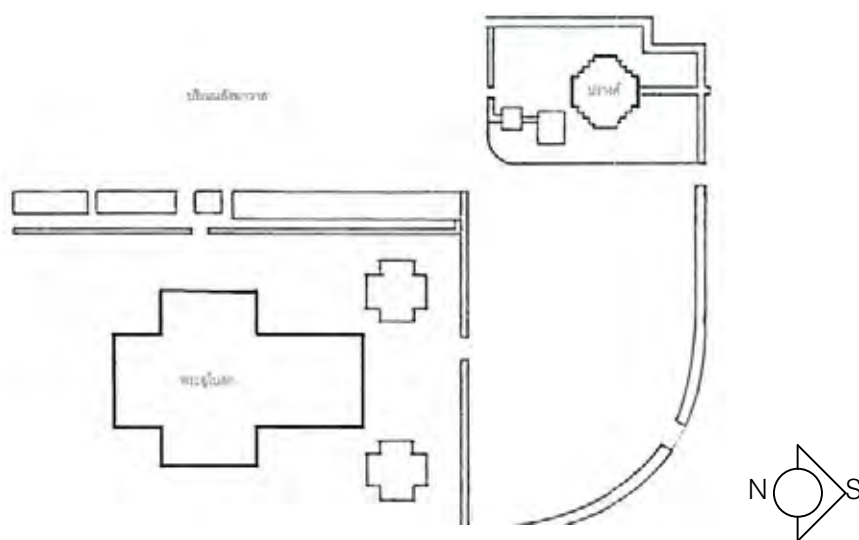
2.2.1 การวางผังแบบปรางค์องค์เดียว

สำหรับการวางผังแบบปรางค์องค์เดียวนั้นเป็นการวางผังขององค์พุทธปรางค์ที่มีลักษณะเป็นปรางค์เดี่ยวองค์เดียวไม่มีบริวาร ดังจะเห็นได้จากพุทธปรางค์วัดหนึ่ง พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ พุทธปรางค์เศวตฉัตร พุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ และพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิ ดังจะเห็นได้จากการวางผังแต่ละพระอาราม ดังนี้

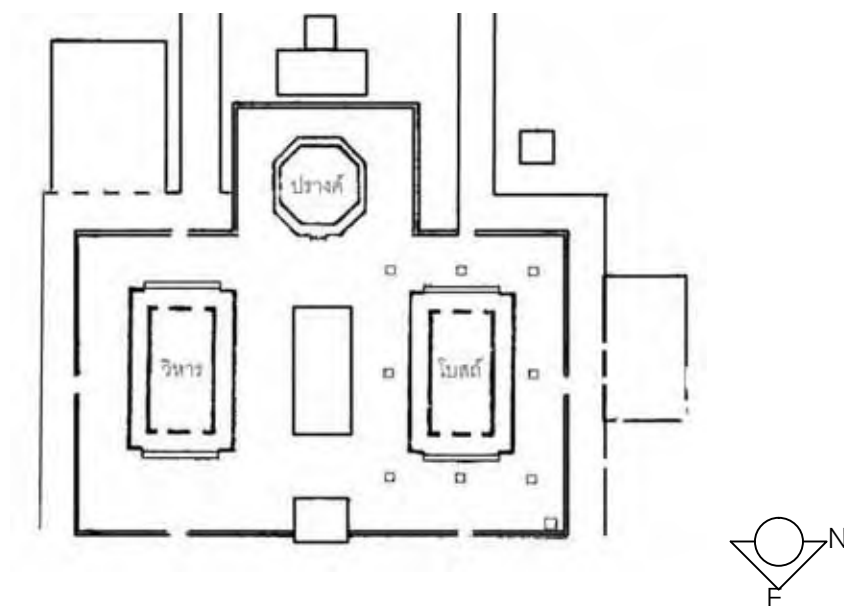
ลายเส้นที่ 33 ผังพุทธาวาสวัดหนึ่ง

สำหรับการวางผังเขตพุทธาวาสของวัดหนึ่ง จะประกอบไปด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร และองค์พุทธปรางค์ โดยองค์พุทธปรางค์จะตั้งอยู่ในแกนกลางกึ่งกลางของพระอุโบสถและพระวิหาร ซึ่งเป็นการวางผังแบบปรางค์องค์เดียว

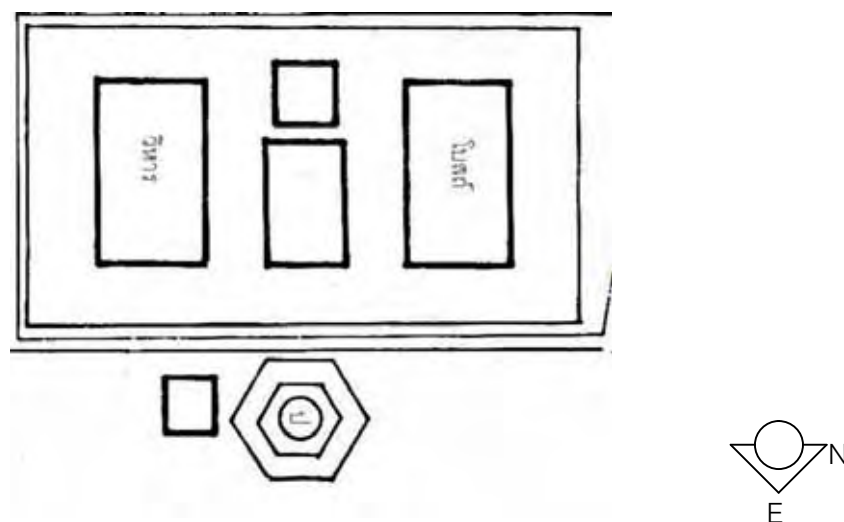
ลายเส้นที่ 34 ผังพุทธาวาสวัดราชบูรณะ

สำหรับการวางผังเขตพุทธาวาสของวัดราชบูรณะ จะประกอบไปด้วยพระอุโบสถ และพระปรางค์เป็นสำคัญ องค์พุทธปรางค์จะมีการวางผังแบบปรางค์องค์เดียว ตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระอุโบสถทางด้านทิศตะวันออก โดยไม่ตั้งอยู่ในแกนตั้งหรือแกนนอนของพระอุโบสถ

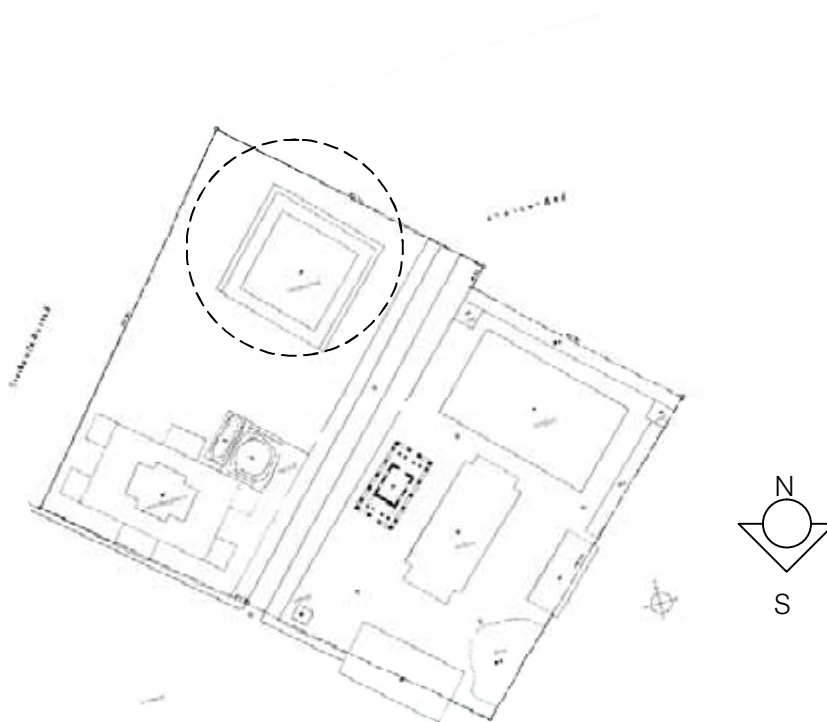
ลายเส้นที่ 35 ผังพุทธาวาสวัดเสตตฉัตร

สำหรับการวางผังเขตพุทธาวาสของวัดเสตตฉัตร จะประกอบไปด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร และองค์พุทธปรางค์ โดยองค์พุทธปรางค์จะตั้งอยู่ในแกนกลางของพระอุโบสถและพระวิหาร ทางด้านหลังของพระอาราม ซึ่งเป็นการวางผังแบบปรางค์องค์เดียว

ลายเส้นที่ 36 ผังพุทธาวาสวัดอัปสรสวรรค์

สำหรับการวางผังเขตพุทธาวาสของวัดอัปสรสวรรค์ จะประกอบไปด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร และองค์พุทธปรางค์ โดยองค์พุทธปรางค์จะตั้งอยู่ในแกนกลางของพระอุโบสถและพระวิหาร ทางด้านหน้าของพระอาราม โดยมีด้านตะวันตกขององค์พุทธปรางค์เชื่อมกับกำแพงแก้วที่ล้อมรอบพระอุโบสถ และพระวิหาร ซึ่งเป็นการวางผังแบบปรางค์องค์เดียว

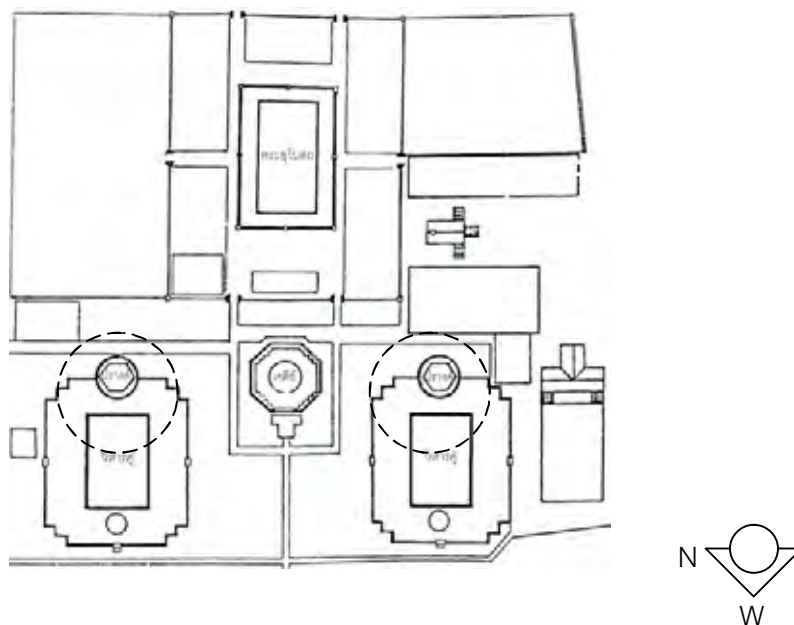

ลายเส้นที่ 37 ผังพุทธาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส

สำหรับการวางผังเขตพุทธาวาสของวัดจักรวรรดิ องค์พุทธปรางค์จะเป็นปรางค์ขนาดใหญ่ที่มีการวางผังแบบปรางค์องค์เดียว โดยจะตั้งอยู่ในแกนตั้งของพระอุโบสถ และจะอยู่ในแกนนอนทางด้านหลังเยื้องไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระวิหารกลาง และวิหารพระนาค

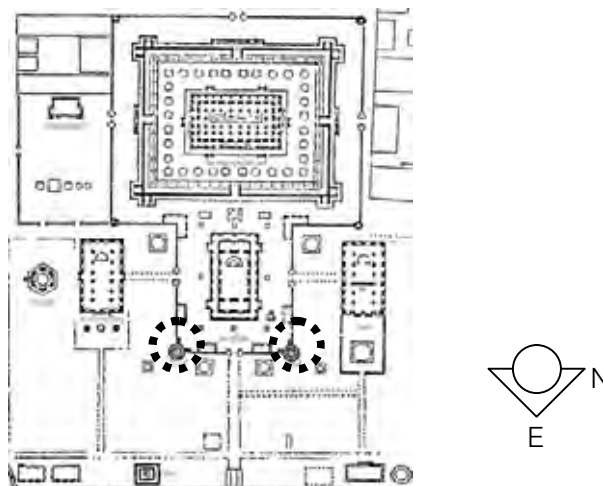
2.2.2 การวางผังแบบปรางค์คู่

เป็นการวางผังขององค์พุทธปรางค์ที่มีลักษณะแบบปรางค์เดี่ยวองค์เดียวไม่มีบริวาร แต่จัดวางเป็นคู่กันโดยตั้งอยู่ทางด้านของพระอุโบสถหรือพระวิหารทางด้านซ้ายและขวา ดังจะเห็นได้จากพุทธปรางค์วัดนางนอง และปรางค์บริวารวัดราชโอรสาราม ซึ่งการวางผังในลักษณะดังกล่าว เป็นการสืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย พบว่าพุทธปรางค์วัดราชบูรณะก็เคยมีลักษณะเช่นนี้ แต่ได้ถูกทำลายไปหนึ่งองค์ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ลักษณะของแผนผังแบบปรางค์คู่ มีลักษณะแบบวัดต่อไปนี้ คือ

ลายเส้นที่ 38 ผังพุทธาวาสวัดนางนอง

การวางผังเขตพุทธาวาสของวัดนางนอง จะประกอบไปด้วยอาคารที่สำคัญ เช่น พระอุโบสถ, พระวิหาร และองค์พุทธปรางค์ โดยเฉพาะองค์พุทธปรางค์จะตั้งอยู่ทางด้านหน้าของโบสถ์ ในตำแหน่งทางด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้ ซึ่งนับเป็นการวางผังแบบปรางค์คู่หน้าพระอุโบสถ โดยสร้างต่อเชื่อมไปกับกำแพงของพระวิหาร

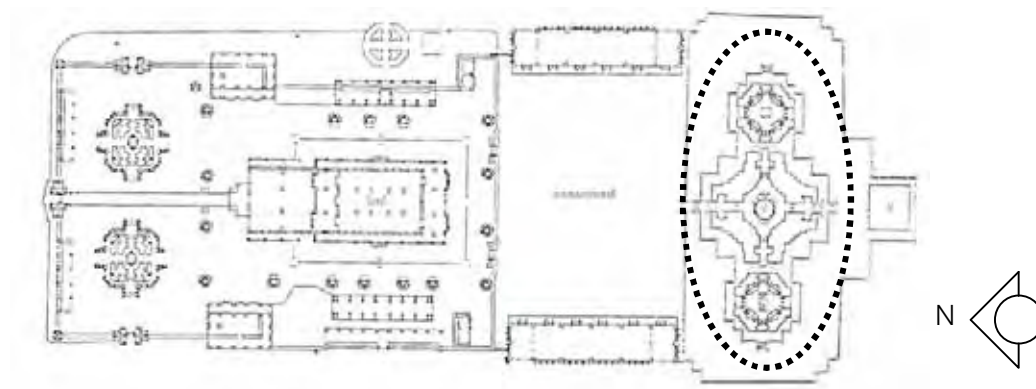

ลายเส้นที่ 39 ผังพุทธาวาสวัดราชโอรสาราม

การวางผังเขตพุทธาวาสของวัดราชโอรสาราม จะประกอบไปด้วยอาคารที่สำคัญ เช่น พระอุโบสถ, พระวิหาร ซึ่งพุทธปรางค์บริวารจะตั้งอยู่ที่มุมกำแพงทางด้านทิศเหนือ และทิศใต้ของพระอุโบสถ ซึ่งนับเป็นการวางผังแบบปรางค์คู่หน้าพระอุโบสถ

2.2.3 การวางผังแบบปรางค์ 3 องค์

เป็นการวางผังขององค์พุทธปรางค์ที่มีลักษณะเป็นปรางค์กลุ่ม 3 องค์ ประกอบไปด้วยองค์ปรางค์ประธานที่มีลักษณะสูงใหญ่ 1 องค์ ตั้งอยู่บริเวณตรงกลาง ขนาบข้างด้วยปรางค์บริวารขนาดย่อมข้างละ 1 องค์ ดังนี้

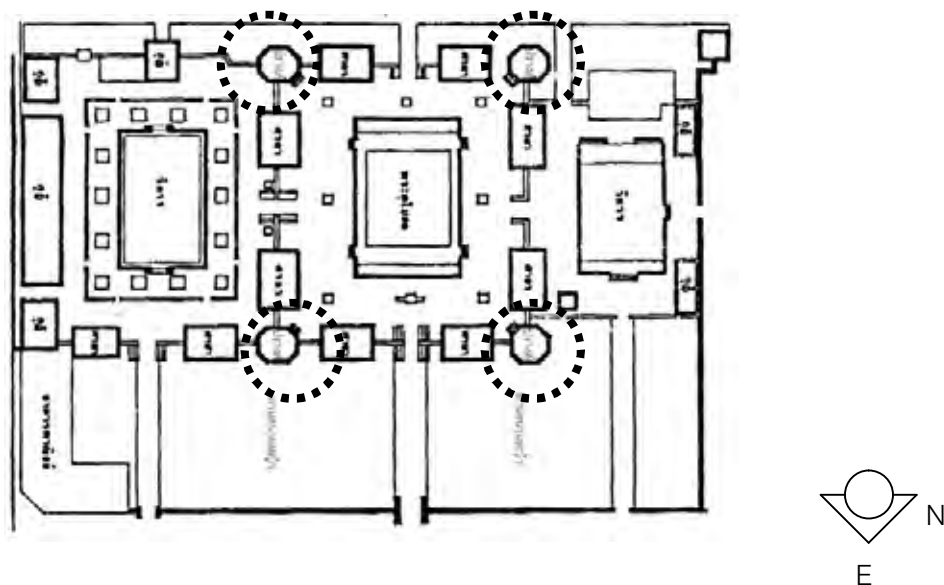

ลายเส้นที่ 40 ผังพุทธาวาสวัดพิชัยญาติการาม

การวางผังเขตพุทธาวาสของวัดพิชัยญาติการาม จะประกอบไปด้วยอาคารที่สำคัญ เช่น พระอุโบสถ, พระวิหาร และพุทธปรางค์กลุ่ม 3 องค์ โดยองค์พุทธปรางค์ทั้ง 3 นั้นจะตั้งอยู่ทางด้านหลังของเขตพุทธาวาสตามแนวแกนตั้ง ซึ่งองค์พุทธปรางค์จะมีการวางผังแบบปรางค์กลุ่ม 3 องค์ ตั้งบนฐานไพทีขนาดใหญ่

2.2.4 การวางผังแบบปรางค์ 4 องค์

เป็นการวางผังขององค์พุทธปรางค์ที่มีลักษณะเป็นปรางค์เดี่ยว องค์เดียวโดยไม่มีปรางค์บริวาร แต่มีการจัดวางอยู่ที่บริเวณมุมของวงพระระเบียงที่ล้อมรอบพระอุโบสถทั้ง 4 มุม โดยวางอยู่ทางด้านหน้าพระอุโบสถ 2 องค์ ด้านหลังพระอุโบสถ 2 องค์ ดังเช่น พุทธปรางค์วัดเทพธิดาราม ดังนี้

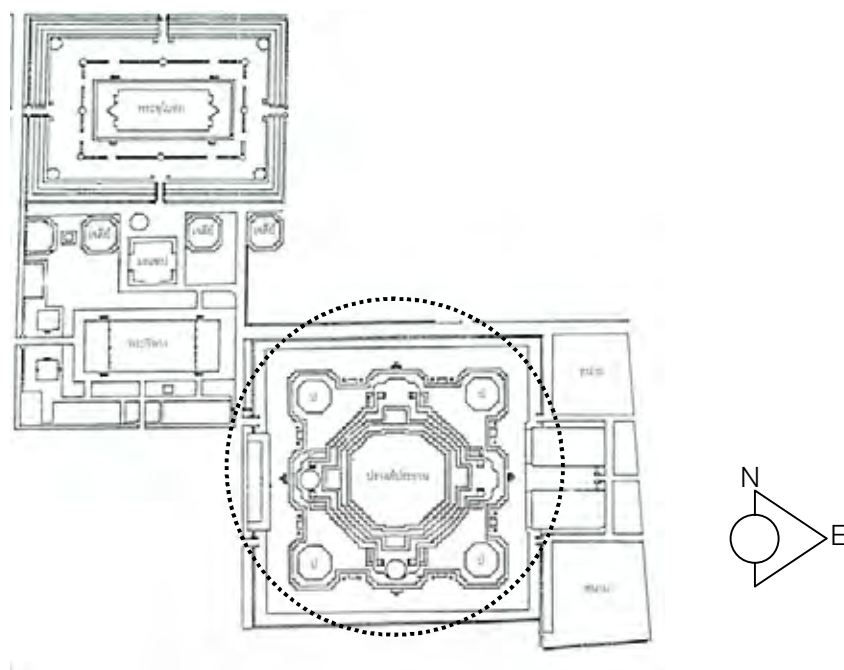

ลายเส้นที่ 41 ผังพุทธาวาสวัดเทพธิดาราม

การวางผังเขตพุทธาวาสของวัดเทพธิดาราม จะประกอบไปด้วยอาคารที่สำคัญ เช่น พระอุโบสถ, พระวิหาร และพุทธปรางค์บริวารประจำมุมทั้ง 4 มุม โดยองค์พุทธปรางค์ทั้ง 4 นั้น จะตั้งอยู่ภายในวงพระระเบียงที่ล้อมรอบพระอุโบสถทั้ง 4 มุม โดยมีส่วนหนึ่งอยู่ภายในวงพระระเบียง และอีกส่วนหนึ่งอยู่นอกองค์พระระเบียง ซึ่งลักษณะดังกล่าวนับเป็นการวางผังแบบปรางค์ 4 องค์

2.2.5 การวางผังแบบปรางค์กลุ่ม 5 องค์

เป็นการวางผังองค์พุทธปรางค์ที่มีลักษณะเป็น ปรางค์กลุ่ม 5 องค์ ประกอบไปด้วยองค์ปรางค์ประธานที่มีลักษณะสูงใหญ่ 1 องค์ ตั้งอยู่บริเวณตรงกลาง ล้อมรอบด้วยปรางค์ทิศหรือปรางค์บริวารขนาดย่อมอีก 4 องค์ ตั้งอยู่บริเวณมุมของปรางค์ประธาน ดังจะเห็นได้จากพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม ดังแผนผังต่อไปนี้

ลายเส้นที่ 42 ผังพุทธาวาสวัดอรุณราชวราราม

การวางผังเขตพุทธาวาสของวัดอรุณจะประกอบไปด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร และกลุ่มพุทธปรางค์ ซึ่งกลุ่มพุทธปรางค์นั้นจะตั้งอยู่ทางด้านหน้าของเขตพุทธาวาสทางด้านทิศใต้ โดยมีได้ตั้งอยู่ในแนวแกนตั้งหรือแกนนอนของพระอุโบสถ ซึ่งองค์พุทธปรางค์จะมีการวางผังแบบปรางค์กลุ่ม 5 องค์

จากรูปแบบการวางผังขององค์พุทธปรางค์ในเขตพุทธาวาสทั้ง 5 แบบดังได้กล่าวแล้วนั้น พบว่าการวางผังส่วนใหญ่ จะเป็นแบบที่สืบเนื่องต่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายแทบทั้งสิ้น กล่าวคือ ในช่วงต้นของสมัยอยุธยาตอนปลายในรัชสมัยของพระเจ้าปราสาททอง พระองค์ได้นำการสร้างปรางค์เป็นหลักของวัดกลับมาใช้อีกครั้งหนึ่ง หลังจากเสื่อมความนิยมไปในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง ดังจะเห็นได้จากวัดไชยวัฒนาราม โดยหลังจากรัชกาลของพระเจ้าปราสาททองนั้น ได้เกิดคตินิยมในการสร้างโบสถ์ขึ้นเป็นหลักของวัด โดยโบสถ์จะได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นประธานหลักของวัด ซึ่งมีขนาดใหญ่โตขึ้นมาก แต่ทั้งนี้ความนิยมในการสร้างปรางค์ก็ยังคงมีอยู่ เพียงแต่นาตสดส่วนขององค์พุทธปรางค์จะมีขนาดเล็กลง รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้ง ตลอดจนการวางผังจะเปลี่ยนทิศทางไปจากเดิม โดยลักษณะดังกล่าวได้สืบเนื่องต่อมายังสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าการวางผังองค์พุทธปรางค์ในเขตพุทธาวาสของพระอารามในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้น และเกิดรูปแบบที่แตกต่างจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายและสมัยรัชกาลก่อนหน้า ดังเช่น การสร้างพุทธปรางค์ขึ้นในตำแหน่งระหว่างพระอุโบสถ และพระ

วิหารที่ตั้งเรียงขนานกัน โดยจะตั้งอยู่ในแนวแกนนอนของพระอาราม หรือแบบ 3 แนวแกน ดังเช่น ที่วัดหนัง และวัดนางชี พระปรางค์จะตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถ และพระวิหาร, วัดเศวตฉัตร พระปรางค์จะตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถ และพระวิหาร ทางด้านหลัง และวัดอัปสรสวรรค์ พระปรางค์จะตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถ และพระวิหาร ทางด้านหน้า เป็นต้น ซึ่งการสร้างผังในลักษณะนี้กล่าวได้ว่าเป็นแบบเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ โดยปรากฏเป็นแบบแผนหนึ่งที่มีการสร้างขึ้นหลายแห่ง แต่เนื่องจากหลักฐานเกี่ยวกับปีที่สร้างพระปรางค์ในแต่ละแห่งนั้น ไม่มีการระบุที่แน่ชัด ทำให้เป็นการยากที่จะทราบถึงที่มาของรูปแบบดังกล่าว แต่ทั้งนี้อาจวิเคราะห์ได้ว่ารูปแบบดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจากความสมดุลง่ายของผังบริเวณที่ต้องการให้ผังเป็นแนวแกนนอน เพื่อให้มีพื้นที่ลานโล่งกว้างทางด้านหน้าเป็นแนวนอนตามคติการวางผังแบบจีน ซึ่งผังที่มีการเว้นพื้นที่ทางด้านหน้าเป็นลานโล่งนั้นจะพบมากในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้

ส่วนปรางค์ที่ตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระอุโบสถ ทางด้านซ้ายและขวาด้านละ 1 องค์นั้น จะเป็นลักษณะการวางผังที่สืบเนื่องต่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ดังรูปแบบการวางผังวัดโพธิ์ประทับช้าง โดยรูปแบบดังกล่าวในสมัยรัชกาลที่ 3 จะพบอยู่หลายแห่ง เช่น วัดนางนอง, วัดอนงคาราม, วัดราชโอรสาราม, วัดนาคกลาง และวัดประยูรวงศาวาส เป็นต้น

สำหรับการวางผังแบบปรางค์ 4 องค์ ที่บริเวณตรงมุมของกำแพงแก้วนั้น ในสมัยอยุธยาตอนปลายจะมีตัวอย่างอยู่ที่วัดสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายในกรุงเทพฯ ดังเช่นพุทธปรางค์ที่วัดทองหรือวัดทองกาญจนสิงหาสน์ ในคลองบางพรหม เป็นต้น จากการวางผังของพุทธปรางค์ดังกล่าว สันนิษฐานว่าให้อิทธิพลแก่การวางผังแบบปรางค์ 4 องค์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏรูปแบบที่วัดเทพธิดาราม เป็นต้น ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 จะปรากฏรูปแบบนี้เพียงแห่งเดียว

นอกจากนี้ยังพบการสร้างพุทธปรางค์กลุ่ม 5 องค์ที่วัดอรุณราชวราราม ซึ่งคงจะได้รับอิทธิพลและทำสืบเนื่องต่อมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายด้วย เนื่องจากมีตัวอย่างและรูปแบบดังกล่าวปรากฏให้เห็นมาก่อนแล้วในสมัยอยุธยาตอนปลายที่วัดไชยวัฒนาราม และสมัยอยุธยาตอนต้นที่วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งมักเป็นการสร้างขึ้นตามคติไตรภูมิ

ส่วนการทำพุทธปรางค์กลุ่ม 3 องค์ ดังเช่นที่วัดพิชยญาติการามนั้น จัดได้ว่าเป็นแบบที่เกิดขึ้นเพียงครั้งเดียวในสมัยรัตนโกสินทร์ และจากการศึกษารูปแบบพุทธปรางค์ในสมัยอยุธยา นั้นไม่พบปรางค์ในลักษณะนี้ ซึ่งจากหลักฐานเกี่ยวกับการสร้างวัดพิชยญาติการามนั้น กล่าวว่า เป็นการถ่ายแบบมาจากพระศรีรัตนมหาธาตุขะเหล็ก ที่เมืองสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย แต่เมื่อพิจารณารูปแบบดังกล่าวแล้ว เชื่อว่าน่าจะนำแนวคิดมาเพียงเล็กน้อย โดยเพิ่มเติมในส่วนของปรางค์ทางด้านหน้า และด้านหลังเข้าไป ซึ่งปัจจุบันเหลือเพียงองค์ทางด้านหลัง ทำให้เมื่อมองจาก

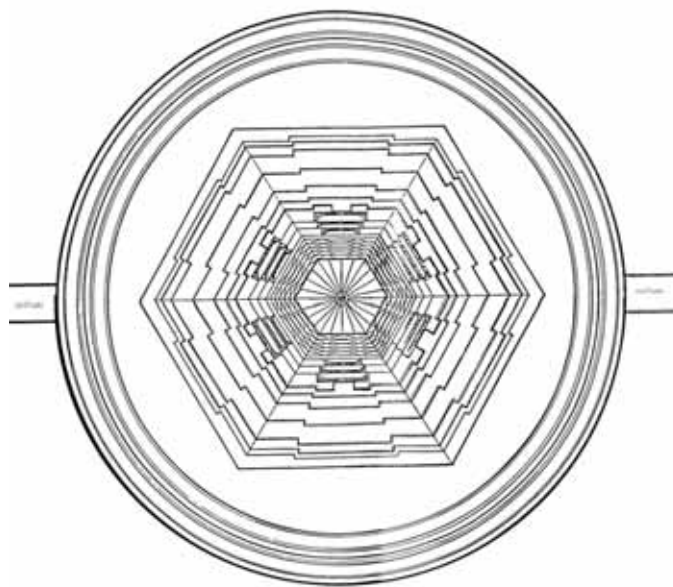
ด้านบน จะกลายเป็นปราสาทกลุ่ม 4 องค์ พุทธปราสาทแห่งนี้พิเศษกว่าที่อื่น เนื่องจากเป็นพุทธปราสาทที่สามารถใช้สอยภายในได้ ถือได้ว่าเป็นแบบที่มีลักษณะย้อนกลับไปในสมัยอยุธยาตอนต้น หรือเก่ากว่านั้นก็ได้

2.3 ผังพื้นขององค์พุทธปราสาท

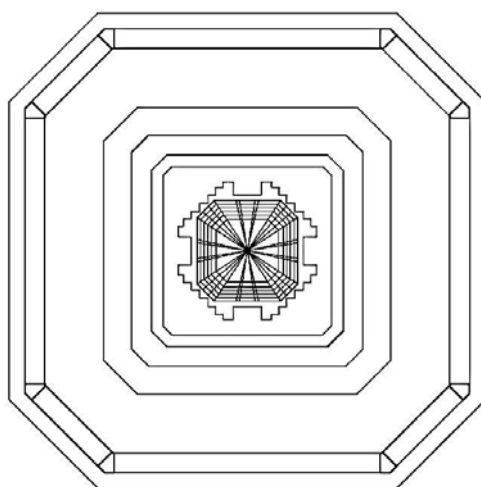
สำหรับการวางผังพื้นหรือการวางผังขององค์พุทธปราสาทที่ศึกษาทั้งหมด 10 พระอารามนั้น สามารถจำแนกออกเป็นกลุ่มใหญ่ได้ 2 กลุ่ม คือ

2.3.1 การวางผังพื้นแบบไม่มีฐานประทักษิณ

หมายถึงการวางผังก่อสร้างองค์พุทธปราสาทโดยไม่มีฐานประทักษิณ หรือฐานสำหรับเดินเวียนขวามารองรับอีกชั้นหนึ่ง เช่น พุทธปราสาทวัดนางนอง และปราสาทบวรารวัดเทพธิดาราม เป็นต้น แต่ทั้งนี้มักจะมีฐานอื่นมารองรับองค์พุทธปราสาทอีกชั้นหนึ่งซึ่งไม่ใช่ฐานประทักษิณ ดังเช่น ฐานรูปกลมขนาดใหญ่รองรับองค์พุทธปราสาทที่วัดนางนอง ซึ่งเป็นฐานค่อนข้างสูง โดยรอบจะประดับด้วยกระเบื้องปูละเอียด นอกจากนี้ยังพบที่ปราสาทบวรารวัดเทพธิดาราม ซึ่งปรากฏฐานแปดเหลี่ยมสูงโปร่งรองรับองค์พุทธปราสาทด้วย เป็นต้น

ลายเส้นที่ 8 ผังพื้นพุทธปราสาทวัดนางนอง

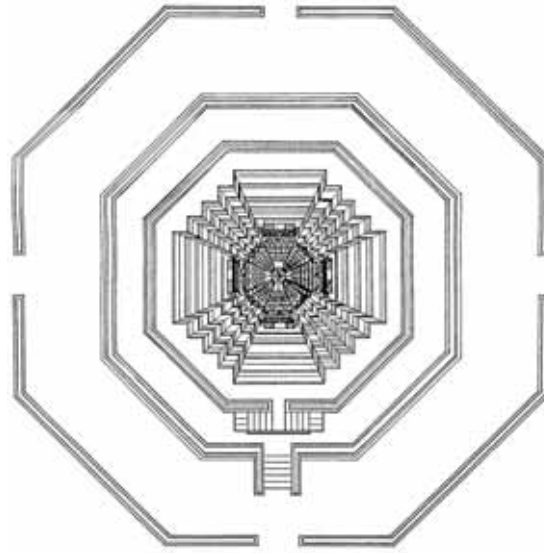

ลายเส้นที่ 29 ผังพื้นปราสาทบิรารวัดเทพธิดาราม

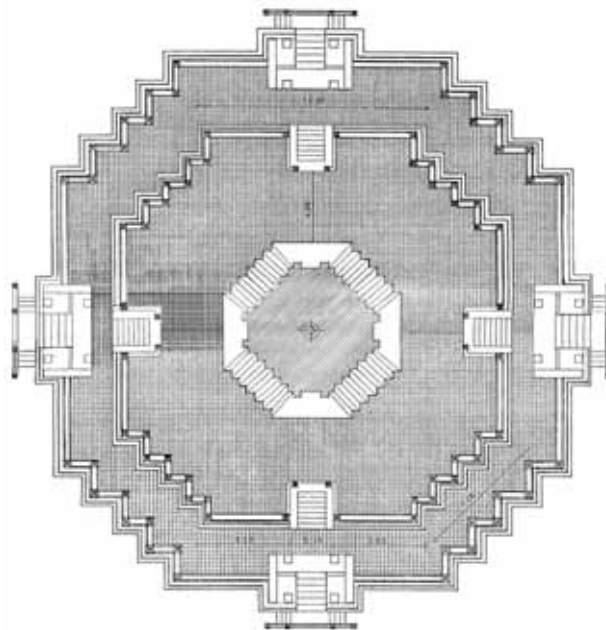
2.3.2 การวางผังพื้นแบบมีฐานประทักษิณ

หมายถึง การวางผังก่อสร้างองค์พุทธปรางค์โดยมีฐานประทักษิณรองรับองค์พุทธปรางค์อีกชั้นหนึ่ง ฐานประทักษิณดังกล่าวจะมีบันไดขึ้นลงสู่ลานประทักษิณ อันเป็นที่สำหรับผู้ที่มาสักการบูชาจะได้เดินประทักษิณหรือเดินเวียนขวารอบองค์พุทธปรางค์ทางด้านขวามือ ดังจะเห็นได้จากฐานประทักษิณของพุทธปรางค์ในพระอาราม ดังต่อไปนี้ คือ ฐานประทักษิณรองรับพุทธปรางค์วัดหนึ่งซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 2 ชั้น, ฐานประทักษิณรองรับพุทธปรางค์วัดราชบูรณะจำนวน 2 ชั้น, ฐานประทักษิณรองรับพุทธปรางค์ประธานวัดอรุณราชวรารามจำนวน 3 ชั้น, ฐานประทักษิณรองรับพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตรจำนวน 2 ชั้น, ฐานประทักษิณรองรับพุทธปรางค์วัดพิชัยญาติการามจำนวน 1 ชั้น, ฐานประทักษิณรองรับพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์จำนวน 1 ชั้น, ฐานประทักษิณรองรับพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาสจำนวน 2 ชั้น, ฐานประทักษิณรองรับพุทธปรางค์วัดราชโอรสารามจำนวน 1 ชั้น

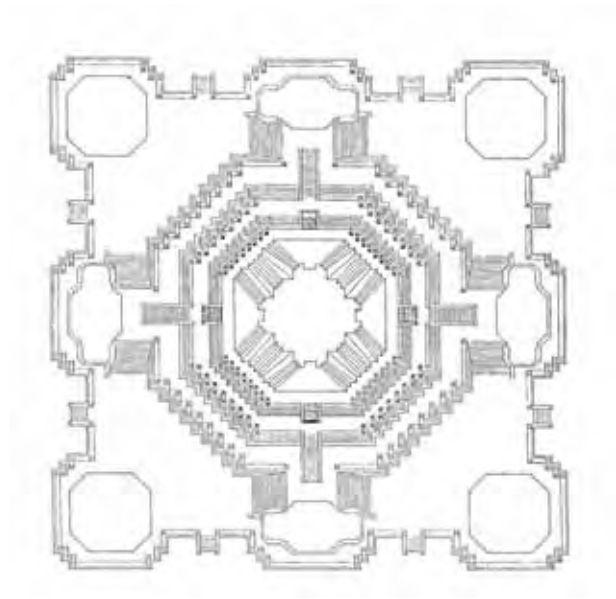
ดังต่อไปนี้คือ

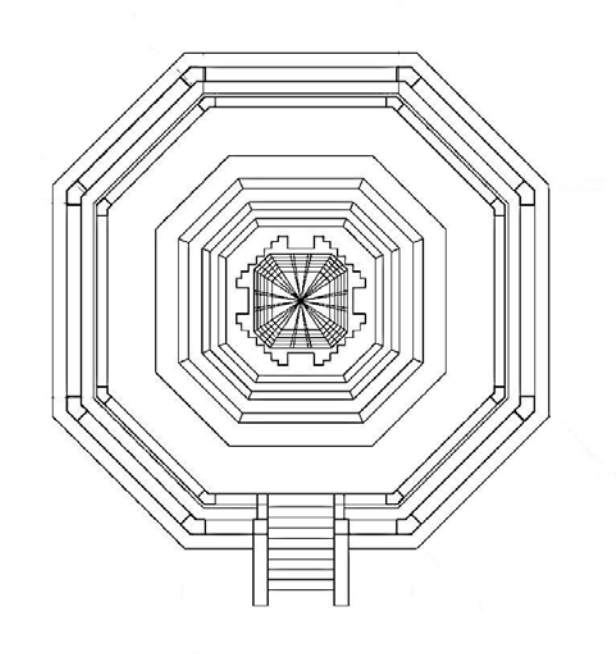
ลายเส้นที่ 5   ผังพื้นพุทธปรางค์วัดหนัง

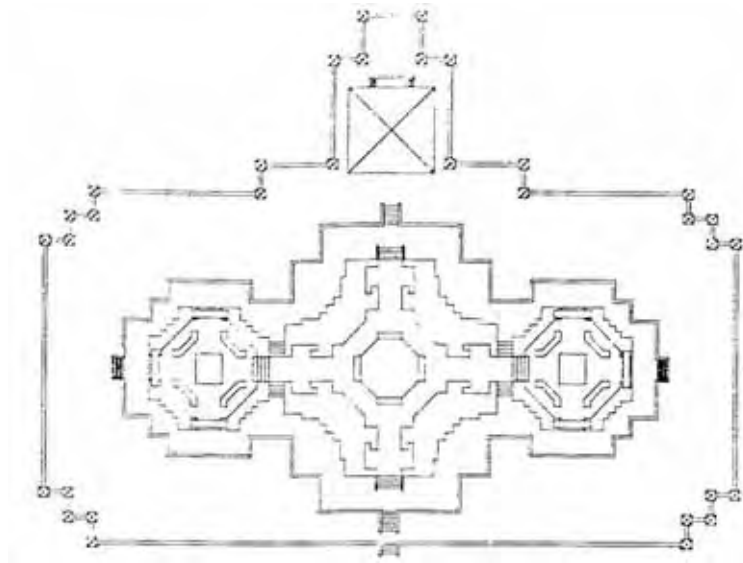
ลายเส้นที่ 11   ผังพื้นพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ

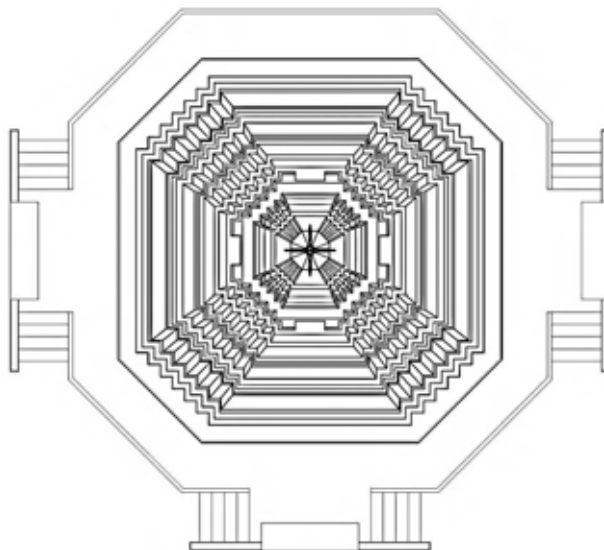
ลายเส้นที่ 14 ผังพื้นพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม

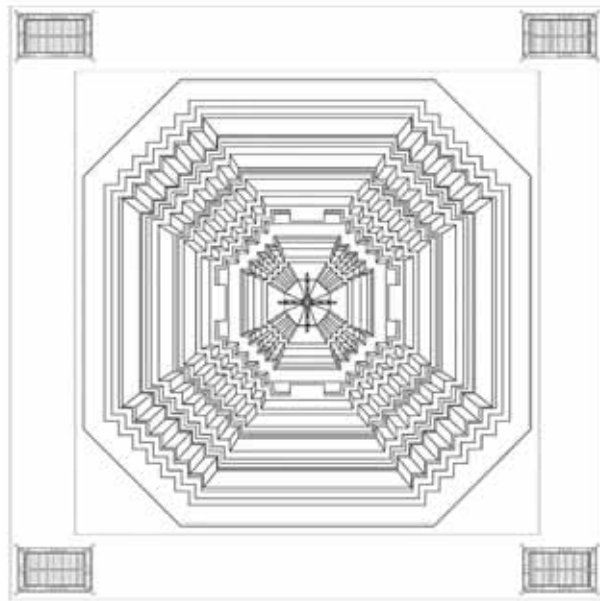
ลายเส้นที่ 17 ผังพื้นพุทธปรางค์วัดเสวตฉัตร

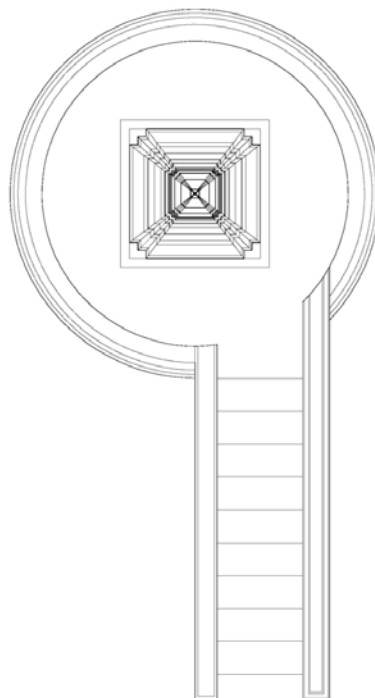
ลายเส้นที่ 20 ผังพื้นพุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชัยญาติการาม

ลายเส้นที่ 23 ผังพื้นพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์

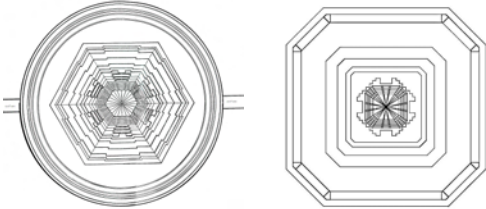
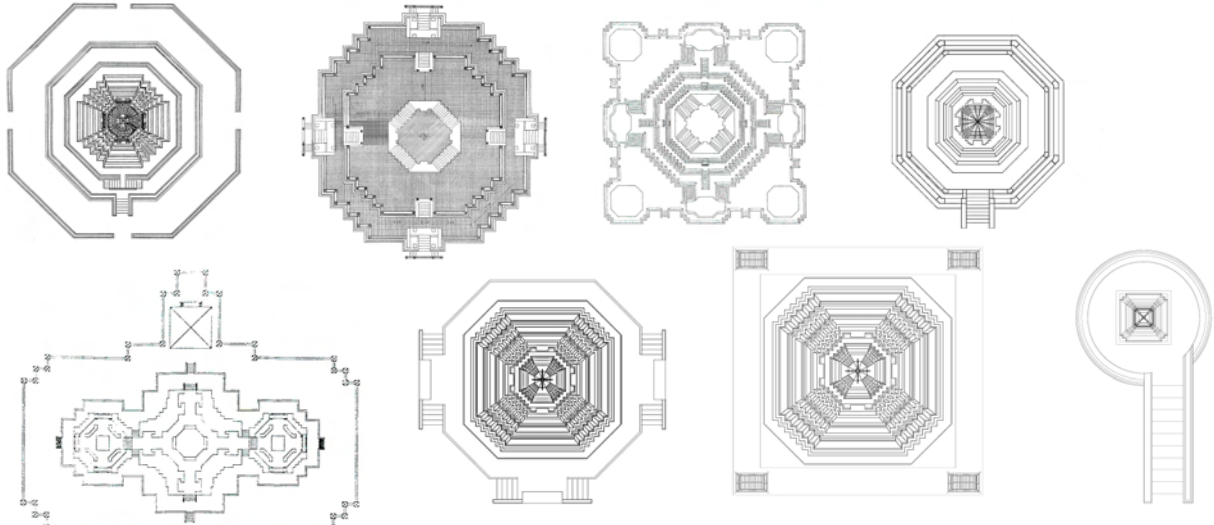

ลายเส้นที่ 26   ผังพื้นพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส

ลายเส้นที่ 32   ผังพื้นปรางค์บริวารวัดราชโอรสaram

ตารางที่ 2   สรุปรูปแบบผังพื้นในสมัยรัชกาลที่ 3

ลักษณะผัง	แบบลายเส้นผังพื้น	จำนวนรวม
การวางผังพื้นแบบไม่มีฐานประทักษิณ		2
การวางผังพื้นแบบมีฐานประทักษิณ		8

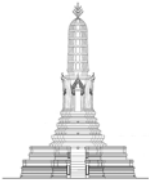
3. การวิเคราะห์ลักษณะรูปแบบ และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมขององค์พุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3

จากการศึกษาลักษณะรูปแบบพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น พบว่าพุทธปรางค์มีรูปแบบที่หลากหลาย ซึ่งไม่พบรูปแบบที่เหมือนกันทั้งหมด แต่มีบางส่วนที่ใกล้เคียงกัน ทั้งนี้อาจเนื่องจากระยะเวลา และอิทธิพลด้านศิลปะที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของช่างฝีมือที่มีทักษะความชำนาญแตกต่างกัน รูปแบบต่างๆดังกล่าวนี้เกิดขึ้นจากการผสมผสานองค์ประกอบในส่วนต่างๆ ซึ่งสามารถแยกวิเคราะห์ออกได้เป็นส่วนประกอบต่างๆ ดังที่จะกล่าวต่อไป

ตารางที่ 3 แสดงรูปแบบของพุทธปรางค์ และปีที่สร้าง

ชื่อพระอาราม	รูปแบบพุทธปรางค์	ปีที่สร้าง
1.วัดหนัง	เป็นปรางค์ขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ 2 ชั้น ตั้งอยู่ระหว่างโบสถ์และวิหาร	2367-2378
2.วัดนางนอง	เป็นปรางค์ขนาดย่อม 2 องค์ ตั้งอยู่ร่วมกับกำแพงของพระวิหาร ตั้งอยู่ทางด้านซ้ายและขวาของโบสถ์	2375-?
3.วัดราชบูรณะ	เป็นปรางค์ขนาดใหญ่ 1 องค์ (เดิมเคยมี 2 องค์) ตั้งอยู่ด้านหน้าวัดทางด้านทิศใต้ ไม่สัมพันธ์กับผังวัด	2367-2394
4.วัดอรุณราชวราราม	เป็นปรางค์ขนาดใหญ่ 1 องค์ ล้อมรอบด้วยปรางค์บริวาร 4 องค์ ตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระอุโบสถ	2389
5.วัดเศวตฉัตร	เป็นปรางค์ขนาดย่อมตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ 2 ชั้น ในตำแหน่งระหว่างโบสถ์ และวิหารทางด้านหลัง	2364-2393
6.วัดพิชัยญาติการาม	เป็นปรางค์ขนาดใหญ่ 3 องค์ ลักษณะเป็นพุทธปรางค์ปราสาท ตั้งอยู่ทางด้านหลังของผังพุทธาวาส	2384
7.วัดอัปสรสวรรค์	เป็นปรางค์ที่ตั้งอยู่ระหว่างโบสถ์และวิหารทางด้านหน้า	ไม่ปรากฏ
8.วัดจักรวรรดิ	เป็นปรางค์ขนาดใหญ่มีซุ้มเก๋งจันทน์ที่ฐานทักษิณทั้ง 4 ทิศ	2370
9.วัดราชโอรสาราม	เป็นปรางค์บริวาร 2 องค์ ที่มุมกำแพงแก้วพระอุโบสถ	2374
10.วัดเทพธิดาราม	เป็นปรางค์บริวารขนาดใหญ่ 4 องค์ ตั้งอยู่ล้อมรอบกำแพงแก้วพระอุโบสถ	2379

ตารางที่ 4 แสดงปีการก่อสร้างพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3

ปีที่สร้าง	2364	2367	2370	2374	2375	2378	2379	2384	2389	2393	2394
	< วัดเสวตฉัตร >	< วัดจักรวรรดิ >			< วัดนางนอง --- ? >		< วัดเทพธิดาราม >				
	< วัดอัปสร >	< วัดราชบูรณะ >	< วัดราชโอรส >					< วัดพิชัยญาติการาม >			
ไม่ปรากฏปีสร้าง											
		< วัดหนัง >							< วัดอรุณราชวราราม >		

3.1 ฐานประทักษิณ

สำหรับฐานประทักษิณที่ปรากฏรูปแบบในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น จะมีการสร้างฐานประทักษิณแบ่งออกเป็นหลายชั้น โดยมีตั้งแต่ 1 ชั้น, 2 ชั้น และ 3 ชั้น ปรากฏให้เห็นเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่า เป็นช่วงสมัยที่นิยมการสร้างฐานประทักษิณรองรับองค์พุทธปรางค์มากกว่าสมัยที่ผ่านมา ดังจะเห็นได้จากกลุ่มพุทธปรางค์ที่ทำการศึกษทั้งหมด 10 พระอาราม มีเพียง 2 พระอารามเท่านั้น ที่ไม่มีฐานประทักษิณรองรับ คือ พุทธปรางค์วัดนางนองที่มีฐานกลมสูงมารองรับ และพุทธปรางค์วัดเทพธิดารามที่มีฐานแปดเหลี่ยมด้านไม่เท่ามารองรับ ซึ่งไม่ใช่ฐานประทักษิณ นอกจากนั้นล้วนมีฐานประทักษิณมารองรับ ได้แก่ พุทธปรางค์วัดหนึ่ง, พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ, พุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม, พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร, พุทธปรางค์วัดพิชยญาติการาม, พุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์, พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิ และพุทธปรางค์วัดราชโอรสาราม

จากรูปแบบตลอดจนการวางผังฐานประทักษิณของพุทธปรางค์ทั้ง 10 พระอาราม พบว่าฐานประทักษิณที่นิยมสร้างขึ้นในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้นมีอยู่ 5 แบบ คือ

3.1.1 ฐานประทักษิณรูปสี่เหลี่ยมดัดมุม

ได้แก่ ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดหนึ่ง ซึ่งจะประกอบไปด้วยฐานประทักษิณ 2 ชั้น, ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร ซึ่งประกอบไปด้วยฐานประทักษิณ 2 ชั้น และฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ ซึ่งประกอบไปด้วยฐานประทักษิณ 1 ชั้น

3.1.2 ฐานประทักษิณรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม

ได้แก่ ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 มี 2 ชั้น, ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม เป็นฐานประทักษิณขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 36 มี 3 ชั้น

3.1.3 ฐานประทักษิณรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส 1 ชั้น ผสมกับฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 16 อีก 1 ชั้น ได้แก่ ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส

3.1.4 ฐานประทักษิณกลม

ได้แก่ ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดราชโอรสาราม

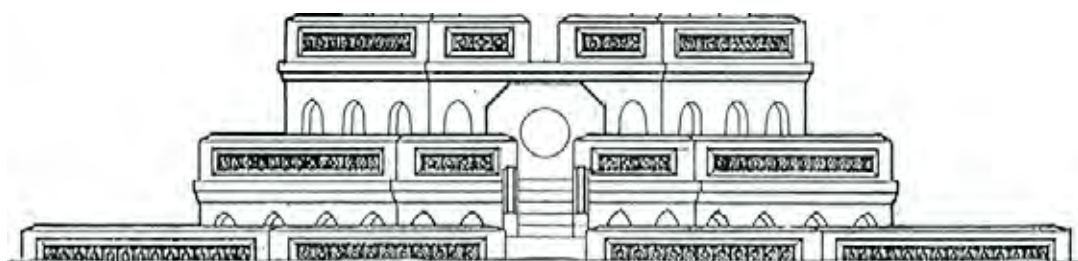
3.1.5 ฐานประทักษิณหลายเหลี่ยม

ได้แก่ ฐานประทักษิณวัดพิชยญาติการาม

จากรูปแบบของฐานประทักษิณที่สร้างรองรับองค์พุทธปรางค์นั้น กล่าวได้ว่า น่าจะเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จะปรากฏรูปแบบของฐานประทักษิณอยู่ที่พุทธปรางค์วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร ซึ่งเป็นฐานประทักษิณขนาด

เล็ก มีเพียงชั้นเดียว มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 12 ไม่มีกำแพงหรือพนักระเบียง บริเวณทางด้านทิศเหนือ, ใต้, ตะวันออก และตะวันตก โดยจะมีบันไดทางขึ้นลงสู่ลานประทักษิณ ทั้ง 4 ด้าน ฐานประทักษิณดังกล่าวจะทำให้อิทธิพลสืบเนื่องต่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ซึ่งรูปแบบของฐานประทักษิณที่รองรับองค์พุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น สามารถกล่าวได้ว่า ฐานประทักษิณที่ถือเป็นรูปแบบเฉพาะนั้น ได้แก่ ฐานประทักษิณที่มีลักษณะ 2 ชั้น และ 3 ชั้นขึ้นไป เช่น ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดหนัง, ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม, ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ, ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร และฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นต้น ดังรูปลายเส้นต่อไปนี้

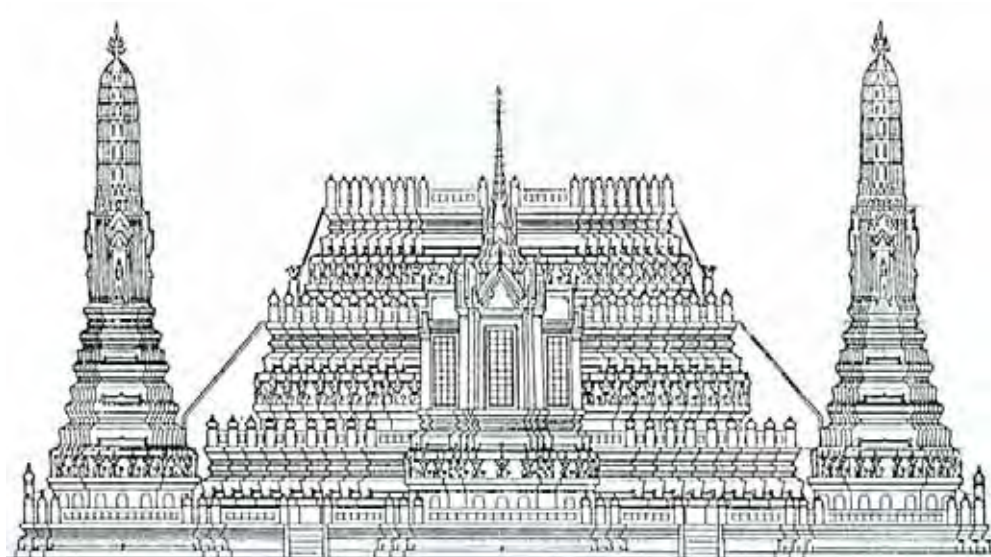
ลายเส้นที่ 43 ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดหนัง

ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดหนังนั้น จะมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมตัดมุมซ้อนกัน 2 ชั้น ก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสีขาว บริเวณกำแพงหรือพนักระเบียงจะก่อทับประดับด้วยกระเบื้องปูเคลือบจีนสีเขียวเข้ม

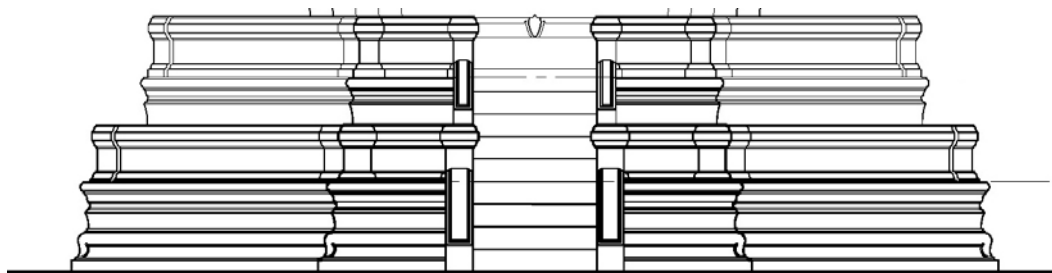
ลายเส้นที่ 44 ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ

ฐานประทักษิณ พุทธปรางค์วัดราชบูรณะนั้น จะมีลักษณะซ้อนกัน 2 ชั้น ก่ออิฐฉาบปูนฉาบผิวเรียบทาสีขาว มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20 บริเวณกำแพงหรือพนักระเบียงจะโปร่ง ทาด้วยสีเหลือง

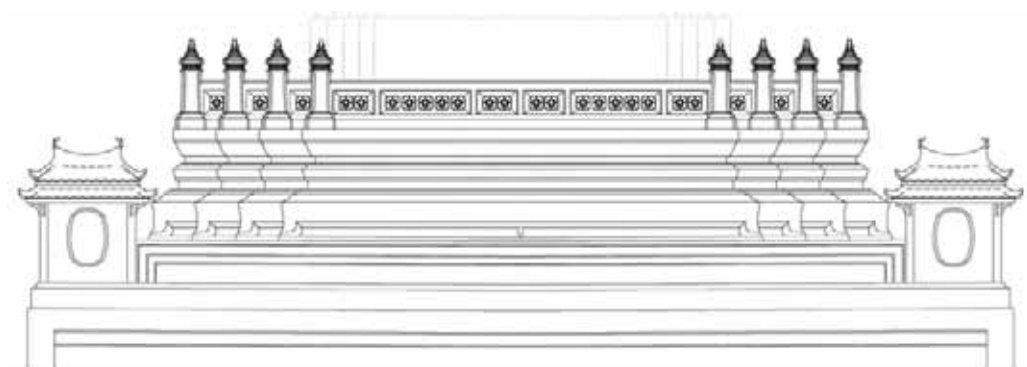
ลายเส้นที่ 45   ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม

ฐานประทักษิณวัดอรุณราชวรารามนั้น จะมี 3 ชั้นด้วยกัน ถือเป็นลักษณะเฉพาะของพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 อย่างแท้จริง เนื่องจากแต่ละชั้นของฐานประทักษิณจะประดับตกแต่งด้วยงานประติมากรรมงดงาม เช่น บริเวณฐานประทักษิณชั้นแรก (ชั้นล่าง) จะเป็นงานประติมากรรมแบบนูนต่ำรูปต้นไม้ บริเวณชั้นเชิงบาตรของฐานประทักษิณชั้นที่ 2 จะเป็นงานประติมากรรมลอยตัวรูปพญายักษ์แบก และบริเวณชั้นเชิงบาตรของฐานประทักษิณชั้นที่ 3 จะเป็นงานประติมากรรมลอยตัวรูปพญาวานรแบก นอกจากนั้นบริเวณชั้นฐานประทักษิณแต่ละชั้น ยังมีการประดับตกแต่งด้วยชิ้นส่วนของกระเบื้องเคลือบสี และภาชนะเครื่องถ้วยต่างๆ โดยตลอดอย่างงดงามยิ่ง จึงนับได้ว่าฐานประทักษิณที่วัดอรุณราชวรารามแห่งนี้ เป็นฐานประทักษิณอันเป็นรูปทรงของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างแท้จริง เนื่องจากในสมัยอื่นใดที่ผ่านมา ยังไม่พบฐานประทักษิณที่รองรับองค์พุทธปรางค์ในลักษณะดังกล่าวเลย

ลายเส้นที่ 46 ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร

สำหรับฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร จะมีลักษณะซ้อนกัน 2 ชั้น ก่ออิฐถือปูนฉาบผิวเรียบทาสีขาว มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมดัดมุม หรือแปดเหลี่ยมด้านไม่เท่า มีบันไดเดินขึ้นสู่ลานประทักษิณ 1 ด้าน

ลายเส้นที่ 47 ฐานประทักษิณพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส

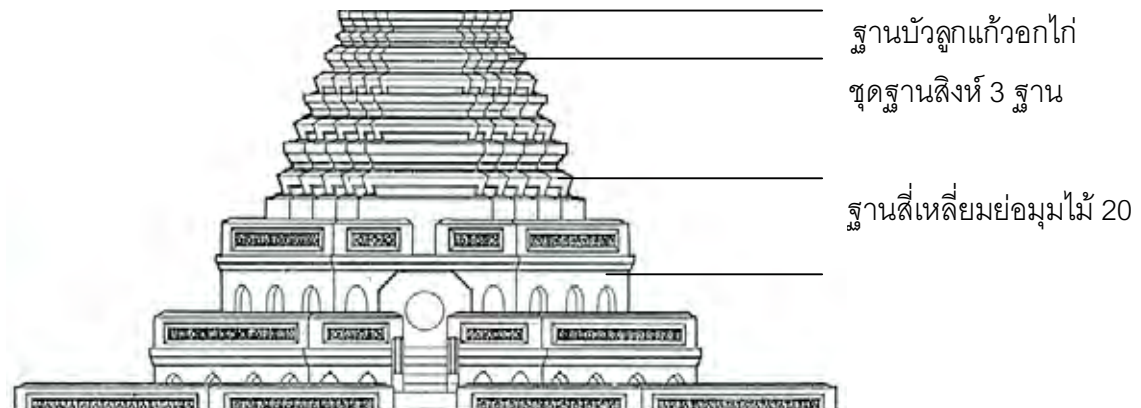
สำหรับฐานประทักษิณ พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นฐานประทักษิณที่ซ้อนกัน 2 ชั้นโดยมีแผนผังที่เกิดจากการผสมกันระหว่างฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่กับฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมไม้ 16 โดยที่พนักระเบียงของฐานประทักษิณชั้นแรกจะมีซุ้มเก๋งจีนอยู่ที่มุมทั้ง 4 ส่วนฐานประทักษิณชั้นที่ 2 บริเวณพนักระเบียงจะก่อทึบแล้วประดับด้วยกระเบื้องเคลือบจีนสีเขียวเข้ม

ตารางที่ 5   สรุปรูปแบบฐานประทักษิณของพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3

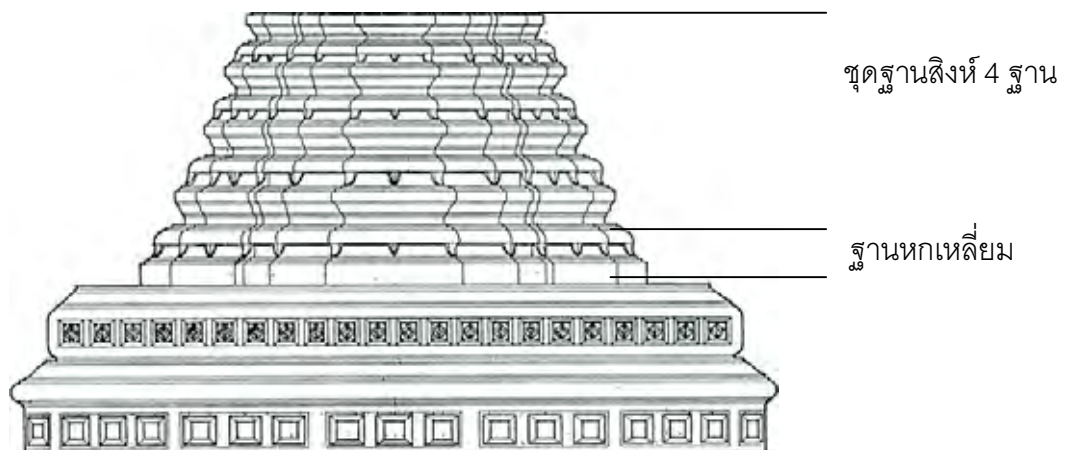
นามพระอาราม	ลักษณะฐานประทักษิณ	จำนวนชั้น	แบบลายเส้นฐานประทักษิณ
1. วัดหนัง	ฐานสี่เหลี่ยมตัดมุม	2	
2. วัดนางนอง	-	-	-
3. วัดราชบูรณะ	ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 20	2	
4. วัดอรุณราชวราราม	ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 36	3*	
5. วัดเศวตฉัตร	ฐานสี่เหลี่ยมตัดมุม	2	
6. วัดพิชัยญาติการาม	ฐานหลายเหลี่ยม	1	
7. วัดอัปสรสวรรค์	ฐานสี่เหลี่ยมตัดมุม	1	
8. วัดจักรวรรดิราชาวาส	ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสผสมสี่เหลี่ยมย่อมุม	2	
9. วัดราชโอรสาราม	ฐานกลม	1	
10. วัดเทพธิดาราม	-	-	-

3.2 ฐานองค์พุทธปรางค์

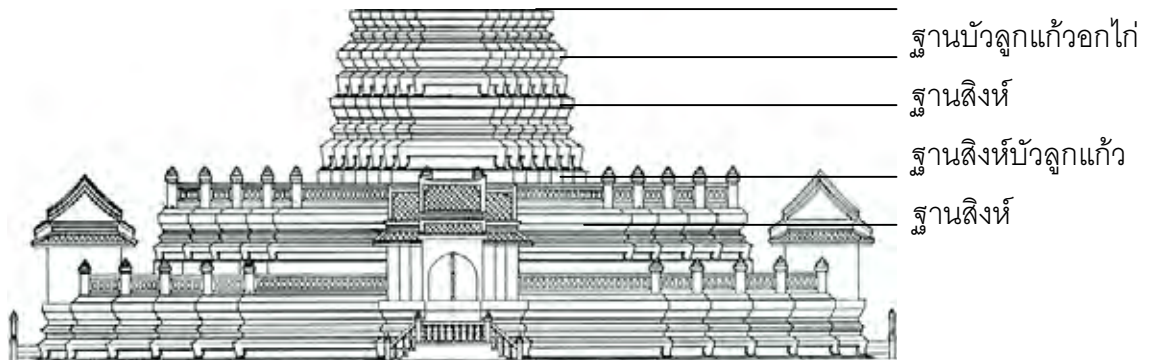
ชั้นฐานขององค์พุทธปรางค์ที่ประกอบอยู่บนฐานขององค์ปรางค์แต่ละองค์ ที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น จะมีลักษณะที่ต่างกัันดังภาพลายเส้นต่อไปนี้

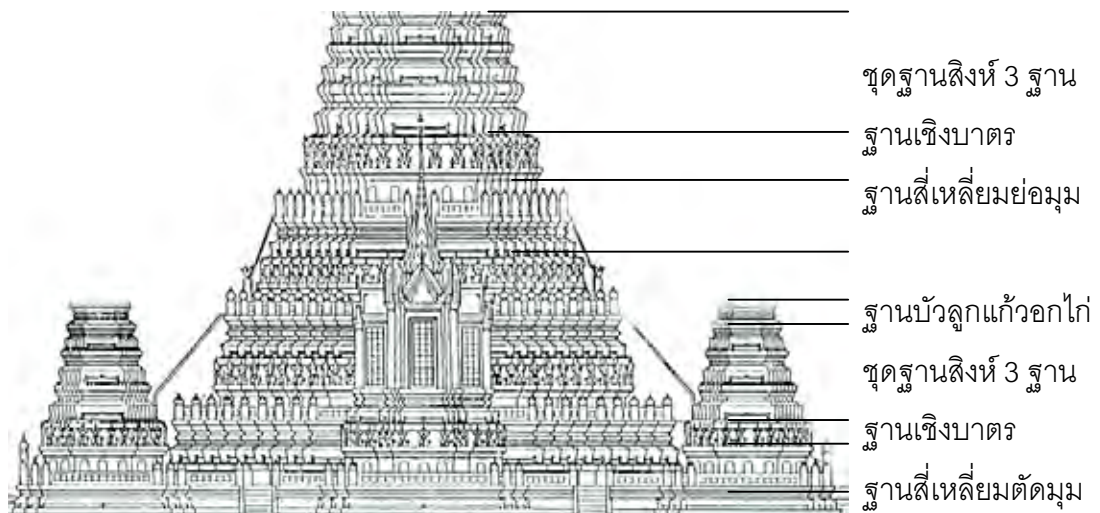
ลายเส้นที่ 48 ฐานพุทธปรางค์วัดหนัง

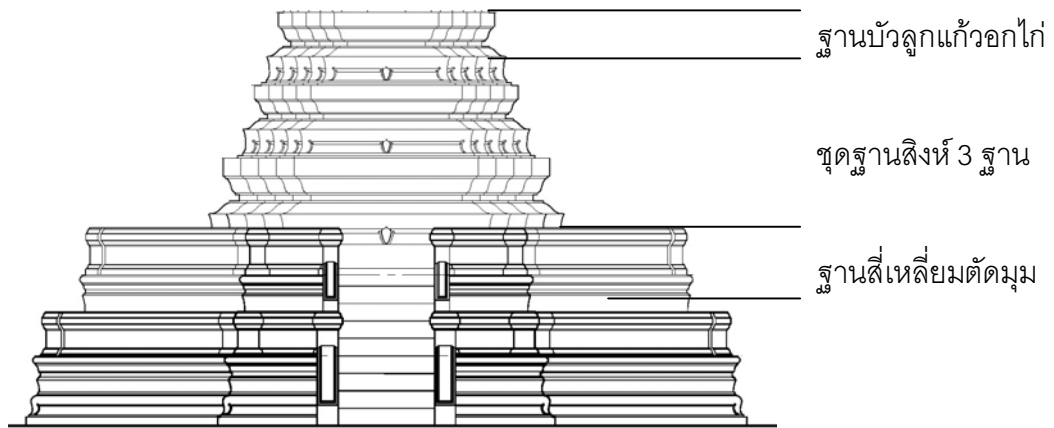
ลายเส้นที่ 49 ฐานพุทธปรางค์วัดนางนอง

ลายเส้นที่ 50   ฐานพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ

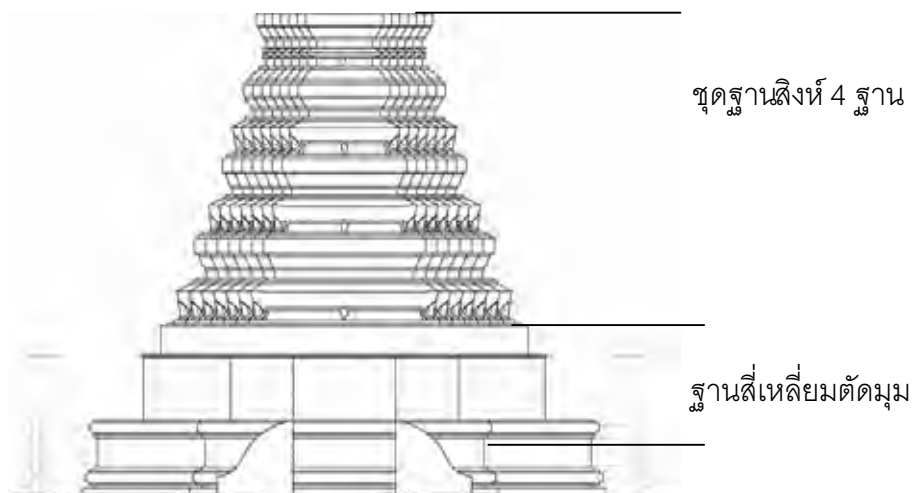
ลายเส้นที่ 51   ฐานพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม

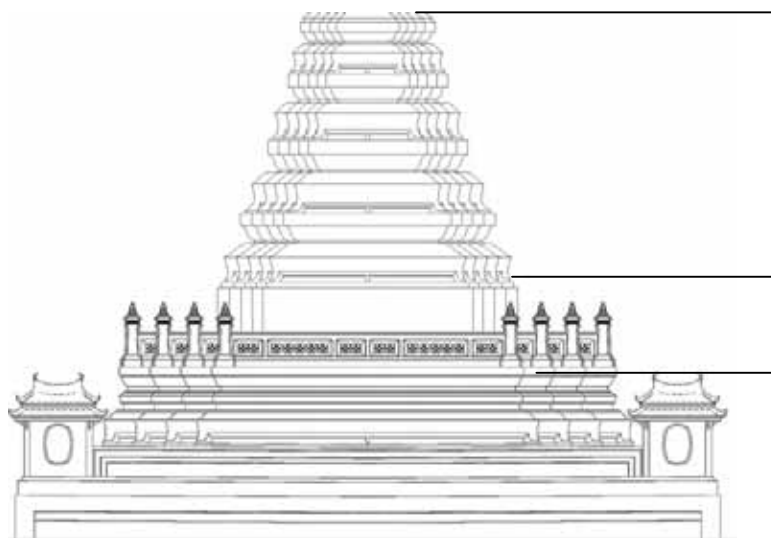
ลายเส้นที่ 52   ฐานพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร

ลายเส้นที่ 53   ฐานพุทธปรางค์ปราสาทพิชัยญาติการาม

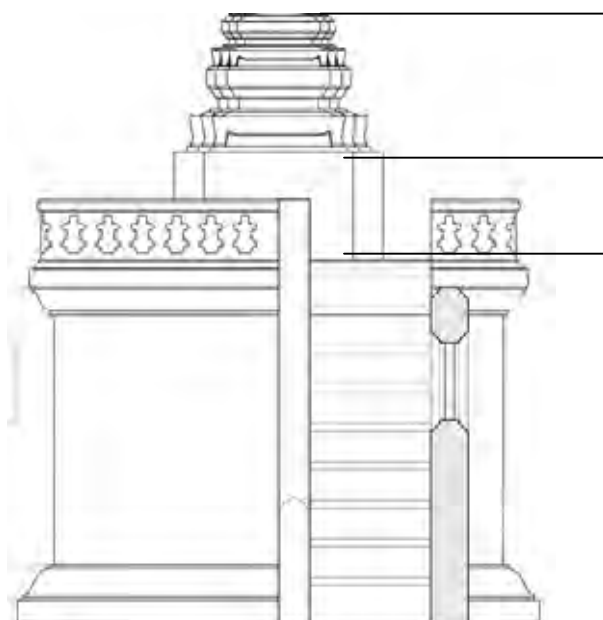
ลายเส้นที่ 54   ฐานพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์

ชุดฐานสิงห์ 4 ฐาน

ฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 20

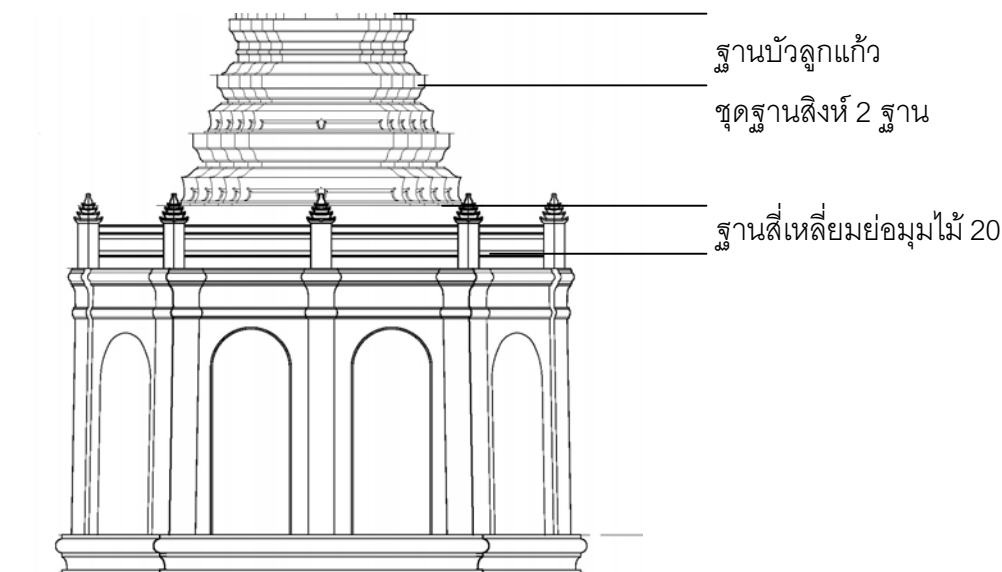
ลายเส้นที่ 55   ฐานพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส

ชุดฐานสิงห์ 2 ฐาน

ฐานสี่เหลี่ยมดัดมุม

ลายเส้นที่ 56   ฐานพระปรางค์บิรवारวัดราชโอรสาราม

ลายเส้นที่ 57 ฐานพระปรางค์บิรารวัดเทพธิดาราม

จากภาพลายเส้นข้างต้นแสดงให้เห็นถึงลักษณะของฐานองค์พุทธปรางค์ อันประกอบไปด้วยชั้นฐานชนิดต่างๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่าฐานขององค์พุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนมากจะเป็นฐานที่มีลักษณะสูงเพียว เนื่องจากการซ้อนชั้นฐานติดต่อกันหลายชั้น ส่วนใหญ่จะนิยมซ้อนชั้นฐานถึง 5 ชั้น และสูงสุดจะซ้อน 6 ชั้น เช่น ฐานพุทธปรางค์วัดหนึ่ง, ฐานพุทธปรางค์วัดนางนอง, ฐานพุทธปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม, ฐานพุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร, ฐานพุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ และฐานพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส ส่วนการซ้อนชั้นฐานที่สูงถึง 6 ชั้น จะปรากฏอยู่ที่ฐานปรางค์ทิศหรือปรางค์บิรารวัดอรุณราชวราราม โดยเฉพาะถ้าองค์พุทธปรางค์นั้นๆ ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณที่ซ้อนต่อกันหลายๆชั้นแล้ว ฐานขององค์พุทธปรางค์จะยิ่งทวีความสูงมากขึ้นอีกหลายเท่า ดังจะเห็นได้จากฐานปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม เป็นต้น

สำหรับชั้นฐานต่างๆที่ประกอบรวมอยู่ในฐานขององค์พุทธปรางค์แต่ละองค์นั้น จะมีลักษณะที่เหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ คือ จะประกอบไปด้วยฐานสิงห์, ฐานบัวลูกแก้วอกไก่, ฐานบัวหรือฐานปัทม์, ฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม และฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ เป็นต้น ในจำนวนชั้นฐานต่างๆเหล่านี้ “ฐานสิงห์” เป็นฐานที่ได้รับความนิยมในการสร้างประกอบร่วมกับฐานอื่นๆมากที่สุด โดยนิยมสร้างซ้อนต่อกันหลายชั้น หรือสร้างสลับกับฐานชนิดอื่นบ้าง ส่วนตำแหน่งของฐานสิงห์ที่นำมาประดับตกแต่งนั้นจะไม่กำหนดตายตัว ส่วนใหญ่จะพบบริเวณส่วนล่าง และตรงกลางของชั้นฐานเป็นสำคัญ

นอกจากฐานสิงห์แล้ว ชั้นฐานที่พบมากในลำดับต่อมา คือ “ฐานบัวลูกแก้วอกไก่” ซึ่งส่วนใหญ่มักจะพบบริเวณส่วนบนสุดซึ่งติดกับเรือนธาตุ ดังเช่น ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่ฐานปรางค์วัดราชบูรณะ, วัดหนึ่ง เป็นต้น ซึ่งฐานสิงห์และฐานบัวลูกแก้วอกไคนั้น เป็นฐานที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะฐานสิงห์ที่นำมาประดับตกแต่งฐานองค์พุทธปรางค์ ดังตัวอย่างเช่น ฐานขององค์พุทธปรางค์วัดบรมพุทธาราม ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และฐานพุทธปรางค์ที่วัดโพธิ์ประทับช้าง ในจังหวัดพิจิตร ซึ่งชั้นฐานทั้ง 2 พระอารามนี้ ยังคงมีร่องรอยของฐานสิงห์ปรากฏอยู่ ส่วนฐานบัวลูกแก้วอกไคนั้น เป็นฐานที่พบมานานแล้ว โดยปรากฏร่องรอยประดับอยู่ที่ฐานของปราสาทหินพิมาย ซึ่งเป็นปราสาทหินในวัฒนธรรมเขมร ซึ่งนอกจากฐานดังกล่าวแล้ว ยังมีฐานสี่เหลี่ยมตัดมุม, ฐานหกเหลี่ยม, ฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม และฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ ตลอดจนฐานบัวหรือฐานปัทม์ ประกอบรวมอยู่ในชั้นฐานของพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้เช่นกัน

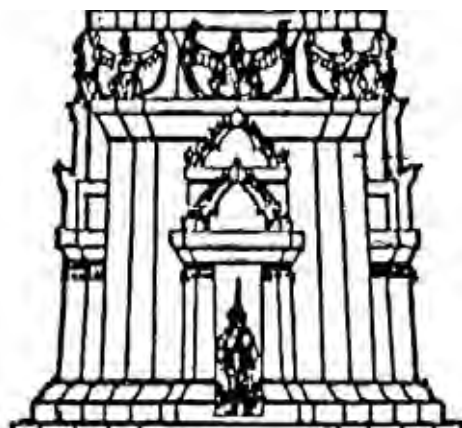
ตารางที่ 6 สรุปรูปแบบฐานพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3

นามพระอาราม	ลักษณะฐาน						รวม (ฐาน)
	☐ ย่อมุม	☐ ตัดมุม	ฐาน สิงห์	ฐานบัว ลูกแก้ว	หกเหลี่ยม	เชิง บาตร	
1. วัดหนึ่ง	● 1		● 3	● 1			5
2. วัดนางนอง			● 4		● 1		5
3. วัดราชบูรณะ			● 2	● 2			4
4. วัดอรุณราชวราราม	● 1		● 3			● 1	5
5. วัดเศวตฉัตร		● 1	● 3	● 1			5
6. วัดพิชัยญาติการาม			● 1				1
7. วัดอัปสรสวรรค์		● 1	● 4				5
8. วัดจักรวรรดิราชาวาส	● 1		● 4				5
9. วัดราชโอรสาราม	● 1		● 2	● 1			4
10. วัดเทพธิดาราม		● 1	● 2				3

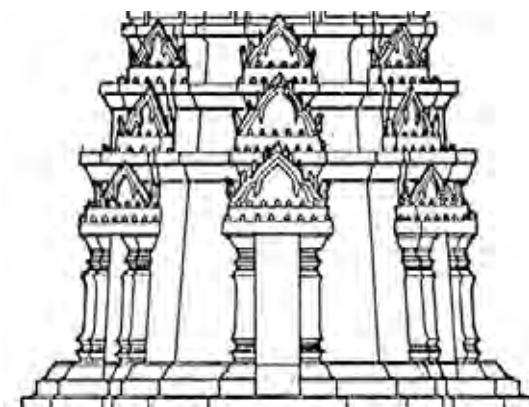
จากการศึกษารูปแบบฐานขององค์พุทธปรางค์ นอกเหนือจากรูปแบบที่หลากหลายแล้ว ยังพบว่าพุทธปรางค์ในสมัยนี้นิยมเจาะผนังบริเวณฐานเป็นซุ้มโค้ง ซึ่งพบทั้งผนังทึบ และผนังโปร่ง การทำซุ้มในลักษณะนี้เกิดขึ้นแล้วในสมัยอยุธยา แต่จะนิยมเป็นซุ้มโค้งแหลมมากกว่าซุ้มโค้งกลมดังเช่นฐานปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 อาจกล่าวได้ว่า เริ่มมีการรับเอาอิทธิพลทางการก่อสร้างของศิลปะแบบตะวันตกเข้ามาผสมผสานบ้างแล้ว โดยรูปแบบดังกล่าวมักจะพบอย่างมากในสมัยนี้ ดังเช่น ฐานปรางค์วัดอัมพวันสรวรค์, ฐานปรางค์วัดนางชี, ฐานปรางค์วัดอรุณราชวราราม และฐานปรางค์วัดเทพธิดาราม เป็นต้น จึงเป็นที่น่าสังเกตว่ารูปแบบดังกล่าวนี้อาจจะเป็นลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3

3.3 ส่วนเรือนธาตุ

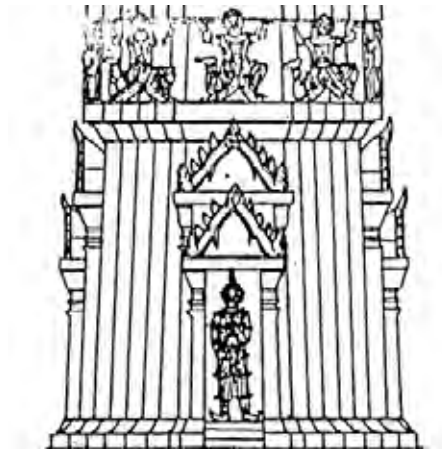
สำหรับเรือนธาตุและซุ้มทิศขององค์พุทธปรางค์ที่ตั้งต่อขึ้นไปจากฐานของปรางค์แต่ละองค์นั้น จะมีลักษณะที่แตกต่างกันดังรูปถ่ายต่อไปนี้ คือ

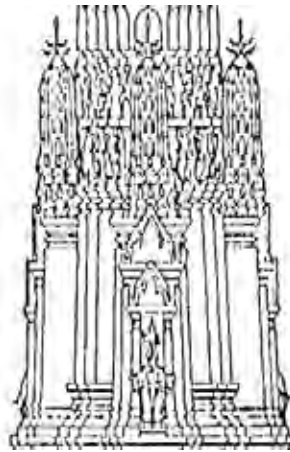
ลายเส้นที่ 58 เรือนธาตุปรางค์วัดหนัง เป็นแบบย่อมุมไม้ 12

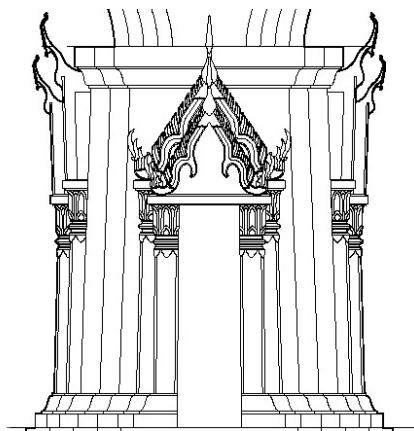
ลายเส้นที่ 59 เรือนธาตุปรางค์วัดนางนอง ไม่มีการย่อมุม

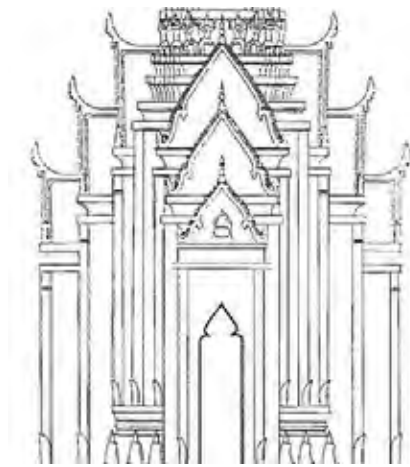
ลายเส้นที่ 60 เรือนธาตุปราสาทวัดราชบูรณะ เป็นแบบย่อมุมไม้ 20

ลายเส้นที่ 61 เรือนธาตุปราสาทวัดอรุณราชวราราม เป็นแบบย่อมุมไม้ 12

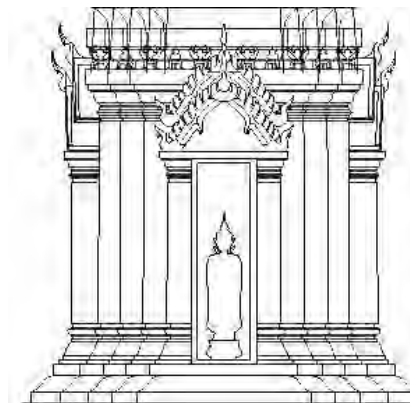
ลายเส้นที่ 62 เรือนธาตุปราสาทวัดเศวตฉัตร เป็นแบบย่อมุมไม้ 12

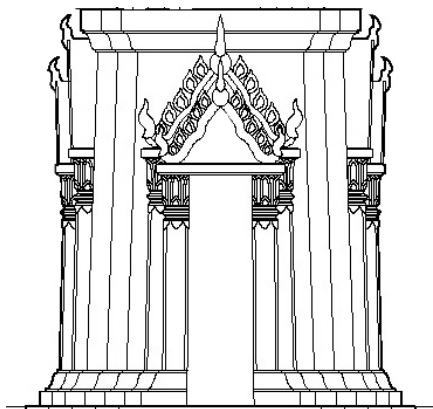
ลายเส้นที่ 63 เรือนธาตุพุทธปรางค์ปราสาทวัดพิชัยญาติการาม เป็นแบบย่อมุมไม้ 12

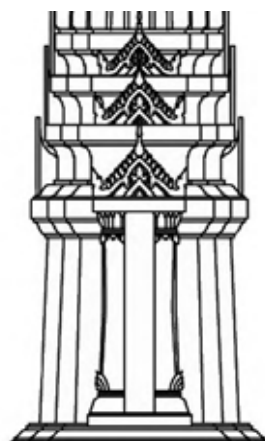
ลายเส้นที่ 64 เรือนธาตุปรางค์วัดอัมพวันสวรค์ เป็นแบบย่อมุมไม้ 12

ลายเส้นที่ 65 เรือนธาตุปรางค์วัดจักรวรรดิ เป็นแบบย่อมุมไม้ 12

ลายเส้นที่ 66 เรือนธาตุปรางค์บิรวารวัดเทพธิดาราม เป็นแบบย่อมุมไม้ 12

ลายเส้นที่ 67 เรือนธาตุปรางค์บิรวารวัดราชโอรสาราม เป็นแบบย่อมุมไม้ 12

จากลักษณะของเรือนธาตุและซุ้มทิศดังกล่าว โดยเฉพาะลักษณะของเรือนธาตุในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น รูปทรงของเรือนธาตุจะสูงโปร่งรับกับฐานฐาน มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมโดยตลอด ซึ่งปรากฏการย่อมุมไม้ 12 และไม้ 20 โดยพบเพียงที่เรือนธาตุวัดราชบูรณะเพียงแห่งเดียวที่มีแผนผังเป็นสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 20 ตัวเรือนธาตุจะมีลักษณะที่ตันไม่มีห้องคูหาอยู่ภายใน มีเพียงเรือนธาตุวัดพิชัยญาติการามเท่านั้นที่สามารถใช้สอยภายในเรือนธาตุได้ เรือนธาตุดังกล่าวของพุทธปรางค์แต่ละองค์จะประกอบไปด้วยซุ้มทิศทั้ง 4 ด้าน ซึ่งจะตรงกับทิศตะวันออก, ทิศตะวันตก, ทิศเหนือ และทิศใต้ เป็นสำคัญ และภายในซุ้มทิศจะมีงานประติมากรรมประดับตกแต่งอยู่ จากลักษณะของเรือนธาตุดังกล่าวจะได้รับการสืบเนื่องรูปแบบต่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เช่นเดียวกับลักษณะของฐานฐาน ดังจะเห็นได้จากเรือนธาตุที่วัดบรมพุทธาราม เรือนธาตุที่วัดโพธิ์ประทับช้าง เป็นต้น เรือนธาตุดังกล่าวจะสูงเพียวย่อรับกับฐานฐานเช่นเดียวกันกับ

กรุงรัตนโกสินทร์ นอกเสียจากเรือนธาตุที่วัดนางนองเท่านั้น ที่มีลักษณะแผนผังตลอดจนรูปแบบเป็นหกเหลี่ยมด้านเท่า ที่แตกต่างออกไป

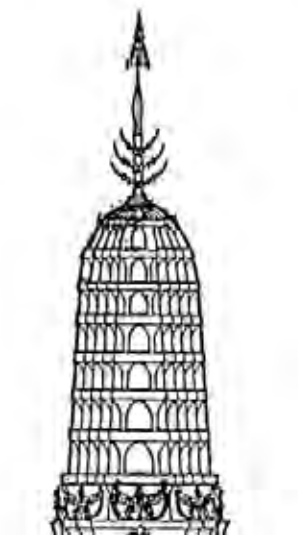
ตารางที่ 7 แสดงรูปแบบเรือนธาตุพุทธปราสาทในสมัยรัชกาลที่ 3

นามพระอาราม	ลักษณะ			ประติมากรรม ชุ่มทิศ	ทรงชุ่มทิศ
	ย่อไม้ 12	ย่อไม้ 20	อื่นๆ		
1. วัดหนึ่ง	●			เทวดา	บันแถลงต่อชั้น
2. วัดนางนอง			●	-	บันแถลงไม่ลดชั้น
3. วัดราชบูรณะ		●		ท้าวจตุโลกบาล	บันแถลงลดชั้น
4. วัดอรุณราชวราราม	●			พระอินทร์ทรง ช้างเอราวัณ	บันแถลงลดชั้น
5. วัดเศวตฉัตร	●			-	บันแถลงลดชั้น
6. วัดพิชยญาติการาม			●	อาคาร ประดิษฐาน พระพุทธรูป	บันแถลงลดชั้น
7. วัดอัปสรสวรรค์	●			พญายักษ์	บันแถลงลดชั้น
8. วัดจักรวรรดิ	●			พระพุทธรูป 4 ปาง	บันแถลงต่อชั้น
9. วัดราชโอรสาราม	●			-	บันแถลงไม่ลดชั้น
10. วัดเทพธิดาราม	●			ท้าวจตุโลกบาล	บันแถลงลดชั้น

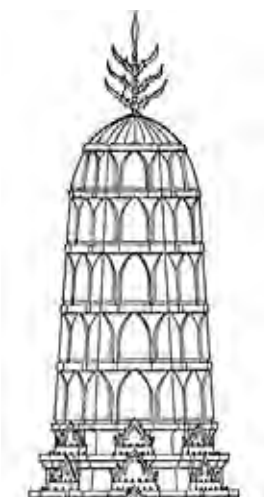
จากตารางจะเห็นได้ว่ารูปแบบของเรือนธาตุนั้น มักจะนิยมการย่อมุมไม้ 12 เพื่อให้เกิดสัดส่วนที่สมดุลย์สวยงามรับกับขั้นฐาน โดยมีรูปแบบประติมากรรมประดับชุ่มจะนำที่มีความหลากหลาย โดยชุ่มดังกล่าวจะมีการก่อเสาชุ่มรองรับหน้าบันชุ่มทรงต่างๆ ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ นิยมการทำชุ่มทรงบันแถลงลดชั้นอย่างมาก

3.4 ส่วนยอดปรางค์

ยอดปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 จะมีลักษณะรูปทรงดังปรากฏอยู่ในรูปแบบ ดัง
ลายเส้นต่อไปนี้

ลายเส้นที่ 68 ยอดปรางค์วัดหนัง รูปทรงแบบงานนิยม

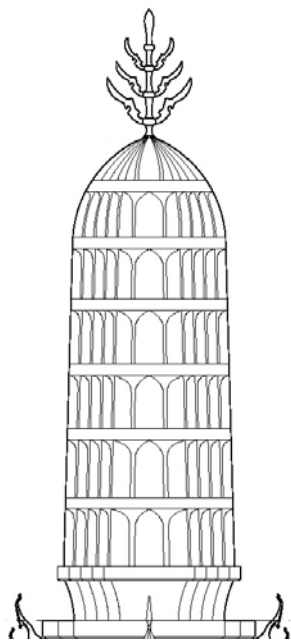
ลายเส้นที่ 69 ยอดปรางค์วัดนางนอง รูปทรงแบบฝักข้าวโพด

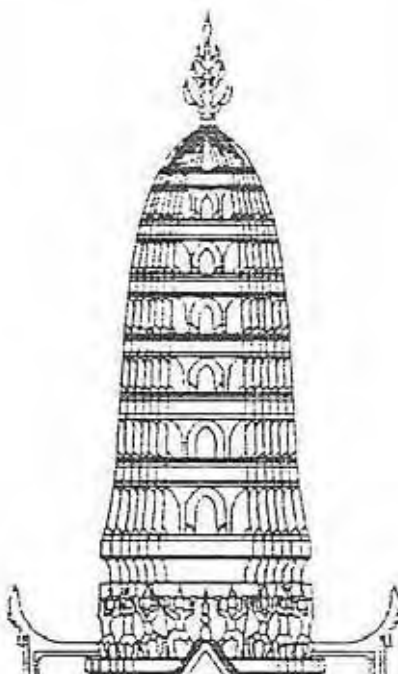
ลายเส้นที่ 70 ยอดปรางค์วัดราชบูรณะ รูปทรงแบบงาเนียม

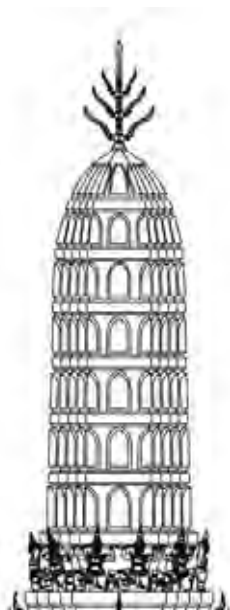
ลายเส้นที่ 71 ยอดปรางค์วัดอรุณราชวราราม รูปทรงแบบฝักข้าวโพด

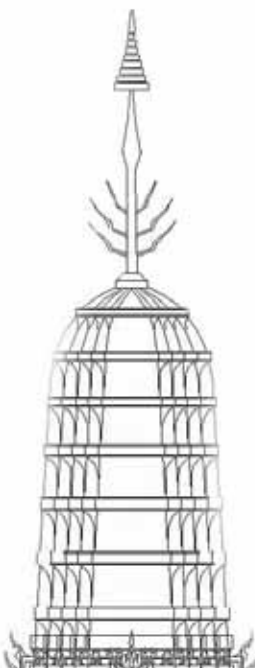
ลายเส้นที่ 72 ยอดปรางค์วัดเศวตฉัตร รูปทรงแบบฝักข้าวโพด

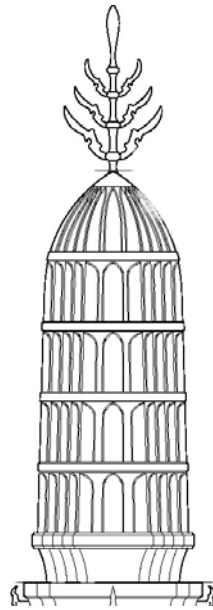
ลายเส้นที่ 73 ยอดปรางค์ปราสาทวัดพิชยญาติการาม รูปทรงแบบงาเนียม

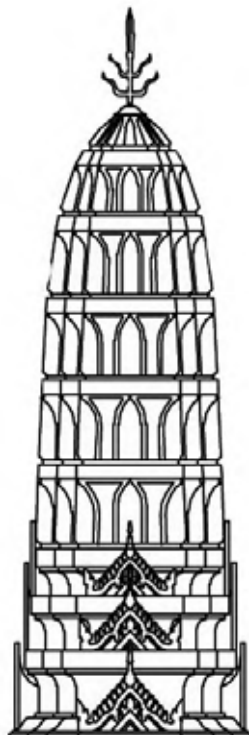
ลายเส้นที่ 74 ยอดปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ รูปทรงแบบฝักข้าวโพด

ลายเส้นที่ 75 ยอดปรางค์วัดจักรวรรดิ รูปทรงแบบฝักข้าวโพด

ลายเส้นที่ 76 ยอดปรางค์วัดเทพธิดาราม รูปทรงแบบฝักข้าวโพด

ลายเส้นที่ 77 ยอดปรางค์วัดราชโอรสาราม รูปทรงแบบงาเนียม

สำหรับลักษณะรูปทรงของยอดปราสาทในสมัยรัชกาลที่ 3 คงจะได้รับการสืบเนื่องต่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เช่นเดียวกับส่วนฐาน และส่วนเรือนธาตุ ดังได้กล่าวแล้วดังเช่นพุทธปราสาทวัดโพธิ์ประทับช้าง ซึ่งพอคาดคะเนรูปทรงของยอดปราสาทได้ว่า จะต้องมียอดสูงเพียวคล้ายทรงฝักข้าวโพด นอกจากนี้ยังสามารถเห็นหลักฐานที่ชัดเจนอีกแห่งหนึ่งคือ พุทธปราสาทวัดไชยวัฒนาราม โดยเฉพาะยอดปราสาททิศนั้น จะมีลักษณะสูงเพียวแบบทรงฝักข้าวโพดอันเป็นรูปแบบยอดปราสาทที่เริ่มมีปรากฏขึ้นครั้งแรกในสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งก่อนหน้านี้รูปแบบของยอดปราสาทในสมัยกรุงศรีอยุธยาจะเป็นแบบทรงงาเนียม คล้ายกับยอดปราสาทหรือปราสาทในวัฒนธรรมเขมร

จากการศึกษาสามารถแบ่งรูปแบบของยอดปราสาทได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

3.4.1 ยอดปราสาทแบบทรงงาเนียม รูปทรงของยอดปราสาทตั้งแต่บริเวณชั้นวัดประดัดชั้นแรก (ชั้นล่าง) ขึ้นไปจนถึงปลายยอด องค์ปราสาทจะมีลักษณะ “อวบล่ำ” และค่อยๆ โค้งน้อยๆ ขึ้นไปตามลำดับจนถึงยอด ปลายยอดจะแหลม สำหรับในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ ยอดงาเนียมจะมีลักษณะผอมบางและสูงโปร่งมากกว่ายอดปราสาททรงงาเนียมในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังจะเห็นได้จากยอดปราสาทที่วัดหนัง, วัดราชบูรณะ, วัดพิชยญาติการาม และวัดราชโอรสาราม

3.4.2 ยอดปราสาททรงฝักข้าวโพด รูปทรงของยอดปราสาทตั้งแต่บริเวณชั้นวัดประดัดชั้นแรก (ชั้นล่าง) ขึ้นไปจนถึงปลายยอด องค์ปราสาทมีลักษณะสูงเพียวตั้งตรง ปลายยอดจะแหลมและสอบเข้าเล็กน้อย หรืออีกลักษณะหนึ่งปลายยอดจะไม่แหลม แต่มีลักษณะรวบไว้ ดังจะเห็นได้จากยอดปราสาทที่วัดนางนอง, วัดอรุณราชวราราม, วัดเศวตฉัตร, วัดอัปสรสวรรค์, วัดจักรวรรดิราชาวาส และวัดเทพธิดาราม

ยอดปราสาททั้ง 2 รูปแบบ ล้วนมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ย่อมุมไม้ 16, 20 และ 28 ซึ่งการย่อมุมของยอดปราสาทแต่ละองค์ก็ได้รับอิทธิพลมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย อีกเช่นกัน แต่มีปราสาทบางองค์ที่ไม่มีการย่อมุม ได้แก่ ยอดปราสาทวัดนางนอง ส่วนบริเวณชั้นอัสดงขององค์พุทธปราสาทในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จะนิยมทำชั้นอัสดง 1 และ 2 ชั้น และบริเวณชั้นอัสดงจะนำประติมากรรมลอยตัวมาประดับตกแต่ง เพื่อให้เกิดความสวยงามและสอดคล้องกับคติขององค์พุทธปราสาทนั้น

ตารางที่ 8 แสดงรูปแบบยอดพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3

นามพระอาราม	ลักษณะ		จำนวนชั้นวัดประคด
	งานิยม	ฝึกข้าวโพด	
1. วัดหนึ่ง		●	7
2. วัดนางนอง		●	5
3. วัดราชบูรณะ	●		8
4. วัดอรุณราชวราราม		●	6
5. วัดเสด็จ		●	6
6. วัดพิชยญาติการาม	●		6
7. วัดอัปสรสวรรค์		●	6
8. วัดจักรวรรดิ		●	7
9. วัดราชโอรสาราม	●		5
10. วัดเทพธิดาราม		●	4

จากตารางข้างต้น พบว่ารูปแบบของยอดปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น นิยมทำเป็นรูปทรงแบบฝึกข้าวโพด ซึ่งเนื่องจากเป็นรูปแบบที่รับกับความสูงเพียวของฐานและเรือนธาตุที่สอบกันขึ้นมาตามลำดับ โดยจะนิยมทำชั้นวัดประคดจำนวน 6 ชั้นเป็นอย่างมาก สังเกตเห็นได้จากตารางซึ่งพบรูปแบบนี้ถึง 4 พระอาราม อันได้แก่ ยอดปรางค์วัดอรุณราชวราราม, ยอดปรางค์วัดเสด็จ, ยอดปรางค์วัดพิชยญาติการาม และยอดปรางค์วัดอัปสรสวรรค์

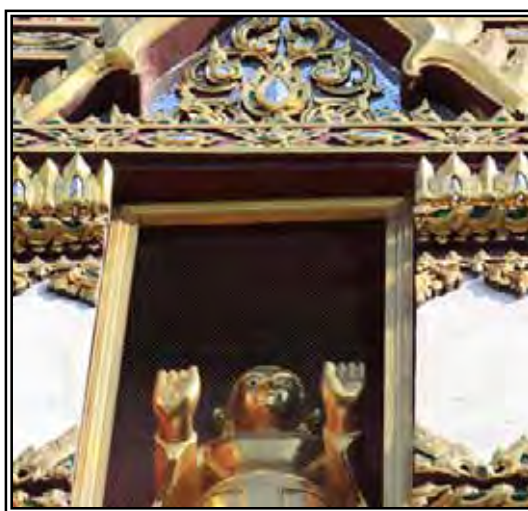
3.5 ประติมากรรมประดับตกแต่งพุทธปรางค์

สำหรับงานด้านประติมากรรม จะพบมากในงานประดับตกแต่งองค์พุทธปรางค์ บริเวณฐานประทักษิณ ฐานองค์พุทธปรางค์ ภายในซุ้มทิศและบริเวณชั้นอัสดงของพุทธปรางค์แต่ละองค์ ซึ่งปรากฏรายละเอียดอยู่ในเนื้อหาที่กล่าวแล้ว จากลักษณะรูปแบบของงานประติมากรรมดังกล่าว สามารถจัดแบ่งออกเป็นกลุ่มสำหรับการศึกษาได้ทั้งหมด 4 กลุ่ม ซึ่งการศึกษานี้จะศึกษาเฉพาะงานประติมากรรมประเภทลอยตัว ได้แก่

3.5.1 กลุ่มพระพุทธรูป

งานประติมากรรมกลุ่มพระพุทธรูปนั้น พบเพียงแห่งเดียว คือ พระพุทธรูปที่ประดิษฐานที่ซุ้มทิศพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส โดยมีการสร้างพระพุทธรูป 4 ปาง ประจำอยู่ทั้ง 4 ด้านของซุ้มทิศ ได้แก่ พระพุทธรูปปางห้ามญาติ (ทางด้านทิศใต้), พระพุทธรูปปางห้ามสมุทร (ทางด้านทิศตะวันตก), พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร (ทางด้านทิศตะวันออก) และพระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์ (ทางด้านทิศเหนือ) ซึ่งสามารถสรุปรูปแบบได้ดังนี้ คือ

พระพุทธรูปปางห้ามสมุทร (ภาพที่ 81)

ภาพที่ 81 พระพุทธรูปปางห้ามสมุทร

สำหรับพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร จะเป็นงานประติมากรรมแบบลอยตัวที่มีพื้นผิวเป็นสีทองโดยตลอด จากพุทธลักษณะที่ปรากฏ เป็นพระพุทธรูปประทับยืน พระพักตร์ตรง พระองค์ตรง ยกพระหัตถ์ทั้ง 2 ขึ้นป้องเสมอพระอุระ ตั้งฝ่าพระหัตถ์ยื่นออกไปข้างหน้าเป็นกิริยาห้าม บริเวณพระเศียรจะมีขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยเวียนขวาคลุมพระเศียรทั้งหมดมีอุษณิষะและมีรัศมีหรือ

พระเกตุมาลาเป็นรูปเปลว ส่วนบริเวณพระองค์จะครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา จีวรบางเรียบแนบพระองค์ทั้งชายลงมาทั้ง 2 ข้าง ยาวคลุมเข่าเสมอสรวง บริเวณพระอังสด้านซ้ายพาดสังฆาฏิยาวเหนือพระนาภี ที่สรวงศาตรัดประคดและมีจีบเป็นแผ่นห้อยอยู่ด้านหน้า

จากลักษณะของภาพประติมากรรม โดยเฉพาะบริเวณพระเศียรที่มีขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยเวียนขวาคลุมพระเศียรทั้งหมด และอุษณิษะตลอดจนรัศมีหรือพระเกตุมาลาเป็นรูปเปลวนั้น ทำให้กล่าวได้ว่าประติมากรรมดังกล่าวคือ รูปพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระพุทธเจ้าบรมศาสดาในศาสนาพุทธนั่นเอง¹ ส่วนพุทธลักษณะที่แสดงออกโดยยกพระหัตถ์ทั้ง 2 ขึ้นป้องเสมอพระอุระ และตั้งฝ่าพระหัตถ์ยื่นออกไปข้างหน้า เป็นกิริยาหามนั้น สมเด็จพระญาณสังวรสาธุการ ได้ทรงกล่าวถึงไว้ในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์ ถึงพุทธอิริยาบถดังกล่าวว่า เป็นลักษณะของพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร ที่แสดงกิริยาห้ามอันเป็นตอนหนึ่งในเรื่องราวของพุทธประวัติพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ใน พระปฐมสมโพธิกถา ประการที่ 15 ได้กล่าวว่า

เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จออกพรรษาปวารณาแล้ว พระองค์ได้ส่งพระอรหันต์จำนวน 60 รูป ให้ไปโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลายในทิศทางต่างๆ กัน ส่วนพระองค์ได้เสด็จไปสู่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นราชคฤห์ โดยตรงไปยังสำนักของนักบวชใหญ่แห่งหนึ่งที่เรียกว่า “ชฎิลสามพี่น้อง” ชฎิลผู้เป็นพี่ชายใหญ่ชื่อ “อุรุเวลกัสสป” มีบริวาร 500 คน สร้างอาศรมอยู่บริเวณต้นแม่น้ำเนรัญชราตอนเหนือ น้องชายคนกลางมีชื่อว่า “นทิกัสสปะ” สร้างอาศรมอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราในค้ำน้ำที่ถัดไปอีกตำบลหนึ่ง มีบริวาร 300 คน ส่วนน้องชายคนเล็กชื่อ “คยาก็สสปะ” สร้างอาศรมอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราในบริเวณค้ำน้ำตอนใต้ ถัดต่อมาอีกตำบลหนึ่ง อุรุเวลกัสสปะนั้นเดิมมีความเชื่อว่าตนคือพระอรหันต์ แต่หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ทรงทำปาฏิหาริย์หลายพันครั้งทำให้อุรุเวลกัสสปะและเหล่าชฎิลเกิดความเลื่อมใสและยอมรับนับถือพระองค์ และในครั้งสุดท้ายทรงทำปาฏิหาริย์ห้ามน้ำซึ่งไหลบ่ามาจากทิศทางต่างๆ กัน ท่วมสำนักของอุรุเวลกัสสปะ โดยห้ามไม่ให้น้ำนั้นเข้ามาในที่ที่พระองค์ประทับอยู่ โดยพระองค์ได้เสด็จจงกรมภายในวงล้อมของน้ำที่ท่วมท้นเป็นกำแพงรอบด้าน ครั้นนั้น อุรุเวลกัสสปะและเหล่าชฎิลทั้งหลายได้พ่ายเรือมาดู ต่างเห็นเป็นอัศจรรย์ยิ่งนัก และในที่สุดอุรุเวลกัสสปะก็เลิกลำคณูผิด คิดว่าตนเองเป็นพระอรหันต์ และได้ทูลขอ

¹ ผาสุก อินทรารุณ, พุทธศาสนาและประติมานวิทยา (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี, 2530), 64.

บรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาพร้อมกับบริวารและน้องอีก 2 คนในเวลาต่อมา ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้โปรดประทานอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุบรรพชาทั้งสิ้น²

และจากการที่พระพุทธเจ้า ได้ทรงทำปาฏิหาริย์ห้ามน้ำ ดังปรากฏเรื่องราวที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น นับเป็นที่เลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนที่นิยมในอิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าถือเป็นมงคลอันสูงสุด จึงได้มีการสร้างพระพุทธรูปปางนี้ขึ้นมา และเรียกว่าปางห้ามสมุทร

พระพุทธรูปปางห้ามญาติ (ภาพที่ 82)

ภาพที่ 82 พระพุทธรูปปางห้ามญาติ

พระพุทธรูปปางห้ามญาติ เป็นงานประติมากรรมลอยตัว พื้นผิวเป็นสีทองโดยตลอด เช่นเดียวกับพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร พุทธลักษณะที่ปรากฏเป็นพระพุทธรูปประทับยืน พระพักตร์ตรง พระองค์ตรง ห้อยพระหัตถ์ซ้ายและยกพระหัตถ์ขวาขึ้นป้อง ยื่นออกไปข้างหน้าเป็นกิริยาห้าม บริเวณพระเศียรจะมีขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยเวียนขวาคลุมพระเศียรโดยตลอด มีอุษณิষะ และรัศมีหรือพระเกตุมาลาเป็นรูปเปลว บริเวณพระองค์จะครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสะขวา จีวรบางเรียบแนบพระองค์ทั้งชายลงมาทั้ง 2 ข้าง ยาวคลุมป่าเสมอสะบง บริเวณพระอังสะด้านซ้าย พาดสังฆาฏิยาวเหนือพระนาภี ที่สบงคาดรัดประคด และมีจีบเป็นแผ่นห้อยอยู่ด้านหน้า เช่นเดียวกับพระพุทธรูปปางห้ามสมุทรทุกประการ

จากลักษณะของภาพประติมากรรม โดยเฉพาะบริเวณพระเศียรที่มีขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยเวียนขวาคลุมพระเศียรทั้งหมด มีอุษณิষะ (คือพระเศียรตอนบนหรือกระหม่อมสูงหรือ

²สมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, 2539), 210-218.

โปร่งขึ้นผิดจากสามัญชน) ตลอดจนรัศมีหรือพระเกตุมาลาเป็นรูปเปลวนั้น กล่าวได้ว่า ประติมากรรมดังกล่าว คือ รูปพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรมศาสดาในพุทธศาสนา เช่นเดียวกับ พระพุทธรูปปางสมุทสดังได้กล่าวแล้ว สำหรับพุทธลักษณะที่แสดงห้อยพระหัตถ์ซ้ายและยกพระหัตถ์ขวาขึ้นป้อง ยื่นออกไปข้างหน้าเป็นกิริยาห้ามนั้น สมเด็จพระปรมหาราชานุภาพ ได้ทรงกล่าวไว้ในหนังสือตำนานพุทธเจดีย์ ถึงพุทธอิริยาบถดังกล่าวว่าเป็นลักษณะของพระพุทธรูปปางห้ามญาติที่แสดงกิริยาห้าม ซึ่งในพระปฐมสมโพธิกถา ปริเฉทที่ 25 กล่าวว่า “พระองค์เสด็จไปประทับ ณ นิโครธาราม ริมฝั่งแม่น้ำโรหิณีที่ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ สงเคราะห์ห้ามหมู่พระประยูรญาติ อันกระทำยุทธวิวาทแก่กันให้ระงับ”³ กล่าวคือ ในพระนครกบิลพัสดุ์ อันเป็นแคว้นที่ประทับของพระญาติข้างฝ่ายพุทธบิดา กับ พระนครเทวทหะ อันเป็นแคว้นที่ประทับของพระญาติข้างฝ่ายพุทธมารดา ทั้ง 2 พระนครตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำโรหิณี ชานาทั้ง 2 พระนคร ต่างอาศัยน้ำในแม่น้ำแห่งนี้ทำนาร่วมกันมาโดยปกติสุข สมัยหนึ่งฝนน้อย น้ำในแม่น้ำก็น้อย จึงเป็นเหตุให้มีการแย่งน้ำกันเกิดขึ้นขึ้นแรกเป็นการวิวาทกันเฉพาะบุคคลต่อบุคคล และต่อมาก็ลามไปจนถึงราชวงศ์ในที่สุด ซึ่งกษัตริย์ผู้เป็นพระญาติของพระพุทธเจ้าทั้ง 2 พระนคร ก็ได้กรีธาทัพออกมาประชิดต่อสู้กัน พระบรมศาสดาทรงทราบ ก็ทรงพระกรุณาเสด็จไปห้ามสงครามแย่งน้ำระหว่างพระญาติทั้งสองพระนคร โดยทรงแสดงโทษ คือความพินาศย่อยยับของชีวิตมนุษย์ ที่ต้องพากันล้มตายทำลายเกียรติของกษัตริย์ เพราะเหตุแห่งการแย่งน้ำเข้าอันเล็กน้อย ครั้นเมื่อพระญาติทั้ง 2 ฝ่าย ทำความเข้าใจกันดีแล้ว พระพุทธเจ้าก็เสด็จกลับ

จากเหตุการณ์ที่พุทธองค์ทรงห้ามพระญาติ ดังเรื่องราวที่ได้กล่าวผ่านมาแล้วนั้น นับเป็นบทบาทที่มีความสำคัญตอนหนึ่งของพุทธประวัติ ซึ่งพุทธศาสนิกชนทั้งหลายต่างเล็งเห็นความสำคัญของพุทธจริยาที่แสดงออกในตอนนั้น จึงได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมา โดยให้มีพระพุทธรูปลักษณะที่สำคัญแสดงการ“ห้าม” คือการยกพระหัตถ์ขวาขึ้นป้องยื่นออกไปข้างหน้า เป็นกิริยาห้าม และได้เรียกพุทธรูปลักษณะนี้ว่า ปางห้ามญาติ

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, 357.

พระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์ (ภาพที่ 83)

ภาพที่ 83 พระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์

พระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์ เป็นงานประติมากรรมลอยตัว พื้นผิวเป็นสีทอง โดยตลอดเช่นเดียวกับพระพุทธรูปทั้ง 2 ปาง ดังกล่าวแล้ว พุทธลักษณะที่ปรากฏเป็นพระพุทธรูปประทับยืน พระพักตร์ตรง พระองค์ตรง ห้อยพระหัตถ์ขวาและยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้นป้อง ยื่นออกไปข้างหน้าเสมอพระอุระเป็นกิริยาห้าม บริเวณพระเศียรจะมีขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยเวียนขวาคลุมพระเศียรโดยตลอด มีอุษณีสะ และรัศมีหรือพระเกตุมาลาเป็นรูปเปลว บริเวณพระองค์จะครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสะขวา จีวรบางเรียบแนบพระองค์ทั้งชายลงมาทั้ง 2 ข้าง ยาวคลุมบาเสมอสบง บริเวณพระอังสะด้านซ้ายพาดสังฆาฏิยาวเหนือพระนาภี ที่สบงคาดรัดประคด และมีจีบเป็นแผ่นห้อยอยู่ด้านหน้า

ตำนานพระพุทธรูปปางนี้ ไม่ปรากฏในหลักฐานในพุทธประวัติแต่อย่างใด แต่เป็นนิยายปรัมปรา ที่เล่าสืบต่อกันมา ซึ่งทั้งนี้อาจเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นหลังการทำสังคายนาพระธรรมวินัย จึงไม่ปรากฏในหลักฐานใด แต่ตำนานพระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์ กลับเป็นตำนานเก่าก่อนพระพุทธรูปทั้งหมด ด้วยมีในสมัยเมื่อพระบรมศาสดายังทรงมีพระชนม์อยู่ ซึ่งมีเนื้อหาดังนี้ คือ

ในสมัยเมื่อพระบรมศาสดาเสด็จขึ้นไปจำพรรษาแสดงธรรมโปรดพระพุทธรูปมารดาในเทวพิภพ ณ พระแท่นบัณฑุกัมพล เป็นเหตุให้พระเจ้าปัสเสนทิโกศลห่างจากพระบรมศาสดาเป็นเวลานาน ความเคารพรักได้กระตุ้นเตือนพระทัยให้ทรงระลึกถึง มีพระกมลรำพึงร่ำจวนอยู่มิได้ขาด ด้วยพระองค์มีพระชนม์เป็นสหชาติเสมอด้วยพระชนม์ของพระบรมศาสดา จึงได้รับสั่งให้เจ้าพนักงานหาท่อนไม้จันทน์หอมอย่างดีมา แล้วโปรดให้ช่างไม้ที่มีฝีมือแกะเป็นรูปพระพุทธรูปปาง

ประทับนั่ง มีพระรูปงามละม้ายคล้ายพระบรมศาสดา⁴ แล้วโปรดให้อัญเชิญพระไม้แก่นจันทน์มาประดิษฐานยังพระราชมณเฑียรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเคยเสด็จประทับมาแต่ก่อน พอบรรเทาความอาวรณได้สบายพระทัยเมื่อยามได้ทอดพระเนตร ครั้นภายหลังเมื่อพระบรมโลกเชษฐเสด็จกลับจากสรวงสวรรค์แล้ว เสด็จมาพระนครสาวตถิ พระราชาธิบดีปัสเสนทิโกศลได้ทูลอาราธนาสมเด็จพระทศพล ให้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์เพื่อให้พระบรมโลกเชษฐทอดพระเนตรพระไม้แก่นจันทน์อันงาม ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าเสด็จถึงซึ่งพระราชสถานทีพระไม้แก่นจันทน์ทำเสมือนหนึ่งว่ามีจิตรู้จักปฏิสันถารกิจที่ควรจะต้องลุกขึ้นถวายความเคารพพระศาสดา ได้ขยับพระองค์เขยื้อนเลื่อนลงมาจากพระแท่นที่ ครั้นนั้นพระมหามุนี จึงได้ยกพระหัตถ์เบื้องซ้ายขึ้นห้าม พร้อมด้วยตรัสว่า “เอวํ นิสีทถ ขอพระองค์จงประทับนั่งอยู่อย่างนั้นแล” ครั้นสิ้นกระแสพระพุทธานุญาต พระไม้แก่นจันทน์ก็ลีลาศขึ้นประทับนั่งยังพระแท่นเดิม พระเจ้าปัสเสนทิโกศลทรงประสบความอัศจรรย์ก็ทรงโสมนัสเลื่อมใสอัศจรรย์ใจในพระบารมี ได้ทรงอาราธนาพระชินสีห์พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกเสวยอาหารบิณฑบาต ท้าวเธอได้เสด็จองค์ด้วยพระหัตถ์ด้วยความเคารพยินดี ครั้นเสร็จภัตตกิจแล้วพระชินสีห์ก็ถวายพระพรลา พาพระสงฆ์เสด็จกลับไปประทับยังพระเชตวันาราม

พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร (ภาพที่ 84)

ภาพที่ 84 พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร

พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร เป็นงานประติมากรรมลอยตัว พื้นผิวเป็นสีทองโดยตลอด เช่นเดียวกับพระพุทธรูปทั้ง 3 ปาง ดังกล่าวแล้ว พุทธลักษณะที่ปรากฏเป็นพระพุทธรูปประทับยืน

⁴พระพิมลธรรม ราชบัณฑิต, ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ (กรุงเทพฯ : โครงการมูลนิธิหอไตร, 2533), 151-154.

สิ้นพระบาททั้งสองชิดกัน พระหัตถ์ทั้งสองยกประคองบาตรราวสะเอว มีบาตรวางอยู่ที่ฝ่าพระหัตถ์ในท่าประคอง บริเวณพระเศียรจะมีขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยเวียนขวาคลุมพระเศียรโดยตลอด มีอุษณีสะ และรัศมีหรือพระเกตุมาลาเป็นรูปเปลว บริเวณพระองค์จะครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสะขวา จีวรบางเรียบแนบพระองค์ทั้งชายลงมาทั้ง 2 ข้าง ยาวคลุมบ่าเสมอสบง บริเวณพระอังสะด้านซ้ายพาดสังฆาฏียวเหนือพระนาภี ที่สบงคาดรัดประคด และมีจีบเป็นแผ่นห้อยอยู่ด้านหน้า

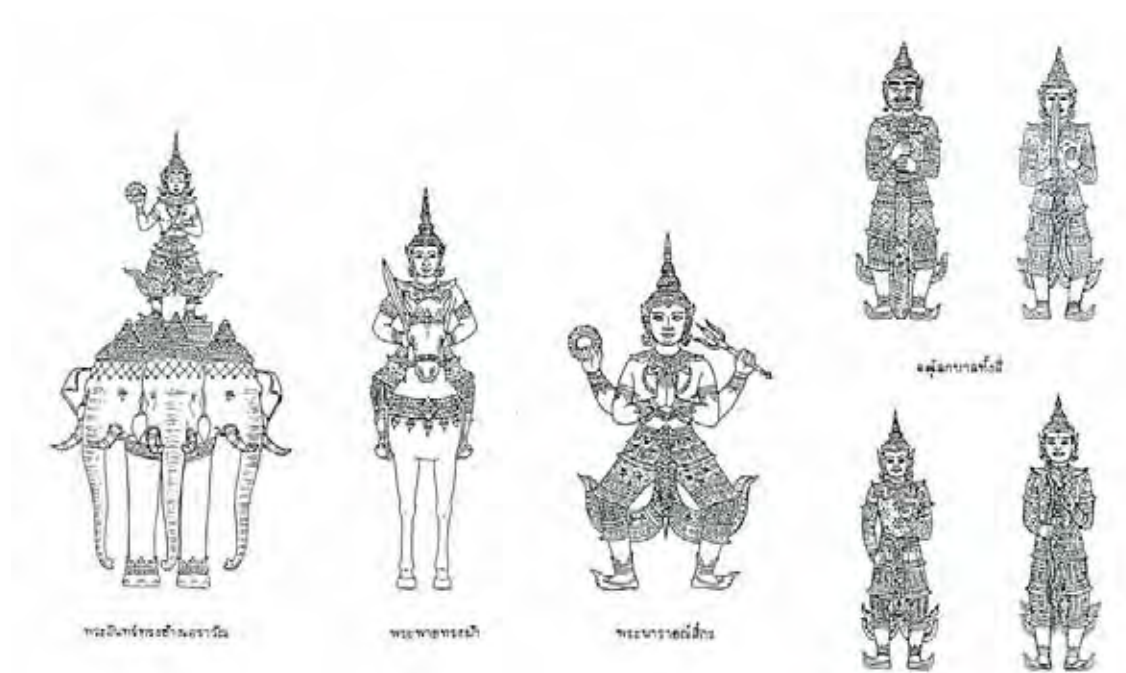
พระพุทธรูปปางอุ้มบาตรมีตำนานดังนี้ คือ เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จไปยังนครกบิลพัสดุ์ ครั้งแรกทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปบนอากาศ ทรมานให้พระประยูรญาติให้ถวายบังคมแล้วเสด็จลงมาประทับนั่งยังพระบรรพตพุทธอาสน์ ยังฝนโบกขรพรรษาให้ตกลงในท่ามกลางสมาคมพระญาติ แล้วทรงประกาศมหาเวสสันดรชาดกยกขึ้นเป็นเทศนา ครั้นพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมจบแล้วบรรดาพระญาติทั้งหลายมีพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา เป็นประธาน ก็ได้ความเบิกบานปิติปราโมทย์ เปิดพระโอษฐ์ชี้ของสาธุการแล้วพระญาติทั้งหลายก็กราบทูลลาคืนหลังยังพระราชสถาน มิได้มีพระญาติสักองค์หนึ่งได้กราบทูลถวายพระกระยาหารในยามเช้าพຸ່งนี้ แม้แต่พระเจ้าสุทโธทนะก็เพียงแต่ทูลลา มิได้ทูลอาราธนาเสวยพระกระยาหารเข้าเช่นกันด้วยทรงนึกไม่ทันว่า ธรรมดาพระจะต้องอาราธนา จึงจะได้มารับิณฑบาตรในบ้าน แต่พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดากลับทรงรู้สึกละอายใจเป็นพระญาติที่สนิทว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระโอรส พระสงฆ์สาวกต่างก็เป็นศิษย์ของพระโอรส แล้วพระโอรสจะเสด็จไปไหน เมื่อไม่มายังพระราชนิเวศน์ของพระองค์ ไม่จำเป็นต้องทูลอาราธนา โดยแนพระทัยว่า พระบรมศาสดาจะต้องทรงพาพระสาวกทั้งหลายมาเสวยพระกระยาหารในพระราชนิเวศน์ ครั้นพระเจ้าสุทโธทนะแนพระทัยเช่นนี้แล้ว เมื่อเสด็จถึงพระราชนิเวศน์ จึงโปรดให้พนักงานวิเศษจัดแจงตกแต่งอาหารอันประณีต เพื่อถวายพระบรมศาสดาและพระภิกษุสงฆ์สาวกทั้งมวลในวันพຸ່งนี้

ตลอดเย็นจนถึงเวลารุ่งเช้า เมื่อไม่ปรากฏว่ามีใครอาราธนาพระบรมศาสดาไปเสวย ณ ที่ใด พระบรมศาสดาก็ทรงบาตรพาภิกษุสงฆ์เสด็จพระดำเนินไปตามถนนหลวง ปรากฏแก่ปวงประชา จึงต่างก็ได้ชมพระบารมี นับเป็นครั้งแรกที่ชาวเมืองกบิลพัสดุ์ ได้เห็นพระบรมศาสดาจารย์ทรงอุ้มบาตร เสด็จพระพุทธรูปลีลาศโปรดประชาสัตว์ เพิ่มพูนความปิติโสมนัส สุดจะพรรณนา⁵

⁵พระพิมลธรรม ราชบัณฑิต, ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, 129-130.

3.5.2 กลุ่มเทวดา

สำหรับประติมากรรมกลุ่มเทวดานั้น ได้แก่ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ, ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 องค์, พระพายทรงม้า, และพระนารายณ์ 4 กร ทั้งหมดเป็นงานประติมากรรมที่ประดับตกแต่งอยู่บริเวณภายในซุ้มทิศ และบริเวณชั้นอัสดงขององค์พุทธปรางค์ดังนี้

ลายเส้นที่ 78   ลายเส้นประติมากรรมกลุ่มเทวดา

ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”

(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), ภาคผนวก.

พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ (ภาพที่ 85)

ภาพที่ 85 พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ บนซุ้มจระนำปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม

ประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณนั้นจะประดับตกแต่งอยู่ที่ซุ้มทิศปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม เพียงพระอารามเดียว โดยประติมากรรมรูปพระอินทร์นั้นจะประทับยืนอยู่บนคอช้างเอราวัณ พระหัตถ์ขวาถือจักร์ พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเสมอพระอุระ บริเวณศีรษะของประติมากรรมจะสวมใส่มงกุฎ กายส่วนบนไม่สวมเสื้อหรือฉลององค์ รอบคอใส่กรองศอ สวมสังวาลมีทับทรวงประดับ กายส่วนล่างจะสวมสนับเพลาทรงภูเขา (ผ้านุ่ง) เป็นลวดลาย สำหรับประติมากรรมรูปช้างเอราวัณนั้น จะมีลักษณะเป็นช้าง 3 เศียร มี 6 งา

พระอินทร์หรืออีกนามหนึ่งคือ ท้าวสักกะ อันปรากฏเรื่องราวอยู่ในจักวาลที่ป็นว่า ท้าวสักกะ เป็นราชาของเทพทั้งหลาย ทั้งที่เป็นเทพในชั้นดาวดึงส์และเทพในชั้นจาตุมหาราชิก มีรูปกายเป็นทิพย์ สูง 3 ศาวุต (6,000 วา) มีผิวพรรณงดงามราวกับทองคำ และมีรัศมีสว่างไสว ซึ่งในสมุดภาพไตรภูมิโบราณฉบับกรุงธนบุรีกล่าวว่า พระอินทร์เป็นใหญ่อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งบนสวรรค์ชั้นนี้นั้น⁶ จะตั้งอยู่บนยอดเขาสิเนรุราชบรรพตหรือยอดเขาพระสุเมรุ อันเป็นที่ตั้งของนคร

⁶ ยิ้ม บัณฑิตยารุณ, บรรณาธิการ, สมุดภาพไตรภูมิโบราณฉบับกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ในเต็ดโปรดักชั่น, 2525), 43.

ไตรตรึงษ์ ซึ่งใจกลางนครไตรตรึงษ์ จะมีไพชยนต์ปราสาทอันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ตั้งอยู่ ปราสาทดังกล่าวมีความสูง 25,600,000 วา เป็นปราสาทที่มีความงดงามยิ่งนัก⁷

พระอินทร์มีหน้าที่คอยขับไล่และประหารพวกอสูร ซึ่งนำความมืดมัวมาให้แก่โลก โดยใช้สายฟ้าเป็นอาวุธ เรียกว่า “วชิระ”, “วชิระวุธ” หรือ “วัชระ” เป็นเครื่องทำลายขจัดมวลอสูรให้หมดสิ้นไป แล้วจึงบันดาลให้ฝนตกลงมา พระอินทร์จึงมีหน้าที่คอยให้ความสว่างและความชุ่มชื้นเป็นประโยชน์ในการเพาะปลูกด้วย⁸ ซึ่งตำแหน่งของพระอินทร์ในทางพุทธศาสนา ไม่เป็นตำแหน่งที่ผูกขาดประจำอยู่ตลอดไป เหมือนพระอินทร์ในศาสนาฮินดู ใครที่ทำบุญกุศลไว้มาก ก็อาจเกิดเป็นพระอินทร์ได้ และจะเป็นพระอินทร์อยู่ตลอดไปจนกว่าที่ผลบุญกุศลจะส่งให้อยู่ และถ้าหมดบุญเมื่อใดก็ต้องลงมาจุติเมื่อนั้น ต่อจากนั้นก็จะมีพระอินทร์องค์ใหม่เปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมาแทน

สำหรับช้างเอราวัณอันเป็นช้างทรงของพระอินทร์นั้น ในวรรณกรรมทางศาสนาฉบับต่างๆ อันได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง, ไตรภูมิโลกวิจิตรจินตนา, จักรวาฬที่ปณี และโลกบัญญัติ ได้กล่าวไว้ทำนองเดียวกันว่า ช้างเอราวัณมีสี่สัตว์เดรัจฉาน แต่เป็นเทวดาองค์หนึ่งที่ชื่อว่า เอราวัณเทพบุตร เมื่อพระอินทร์จะเสด็จไปแห่งใด เอราวัณเทพบุตรจะนิมิตตนเป็นช้างเผือกตัวหนึ่ง สูง 150 โยชน์ มีลำตัวยาวและกลมสมส่วนกับความสูง มีหัว 33 หัว ห้วน้อยๆ สองหัวอยู่ข้างหัวใหญ่ เพราะฉะนั้นจึงเป็นชุดละ 33 หัว หัวใหญ่ตรงกลางชื่อ “สุทิสสนะ” เป็นที่นั่งแห่งพระอินทร์ มีความกว้าง 2,400,000 วา เนื้อหัวข้างนี้ขึ้นไปมีมณฑปแก้วสูง 12 โยชน์ กลางมณฑปแก้วมีบัลลังก์อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์

⁷พระมหาธรรมราชาที่ 1 พญาลิไทย, ไตรภูมิิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2526), 100-101.

⁸เสฐียรโกเศศ, เล่าเรื่องในไตรภูมิ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2514), 65.

ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 (ภาพที่ 86)

ภาพที่ 86 ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ทิศ

ประติมากรรมรูปท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 จะพบเด่นชัดที่พระปรางค์วัดราชบูรณะ ซึ่งตามตำนานกล่าวว่าท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 นั้น อาศัยอยู่ในแดนสวรรค์ชั้นแรกเรียกว่า จาตุมหาราชิกภูมิ สูงไกลจากพื้นโลกได้ 46,000 โยชน์ ตั้งอยู่เหนือยอดเขายุคนธร อันเป็นเขาเทือกแรกในเทือกเขาทั้ง 7 ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ บนยอดเขายุคนธรทั้ง 4 ทิศ โดยถือเอาเขาพระสุเมรุเป็นหลัก มีเมืองใหญ่ 4 เมือง เมืองที่อยู่ทางทิศตะวันออกของเขาสุเมรุ มีท้าวธตรฐเป็นพระยา เป็นใหญ่แก่บริวารพวกคนธรรม เมืองทางทิศตะวันตก มีท้าววิรูปักษ์เป็นพระยา เป็นใหญ่แก่พวกนาค เมืองทางทิศใต้ มีท้าววิรุฬหกเป็นพระยา เป็นใหญ่แก่พวกกุมภภัณฑ์ ส่วนเมืองทางฝ่ายเหนือ มีท้าวเวสสุวรรณและท้าวไพศพ ซึ่งเป็นองค์เดียวกัน หรือบางครั้งก็เรียกว่า “ท้าวเวสสุวรรณ” เป็นใหญ่แก่พวกยักษ์

ท้าวมหาราชทั้ง 4 นี้ เรียกสามัญว่า ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 คือ ผู้ดูแลรักษาโลกทั้ง 4 ทิศ คือ

1. จตุโลกบาลประจำทิศตะวันออก คือ ท้าวธตรฐ
2. จตุโลกบาลประจำทิศใต้ คือ ท้าววิรุฬหก
3. จตุโลกบาลประจำทิศตะวันตก คือ ท้าววิรูปักษ์
4. จตุโลกบาลประจำทิศเหนือ คือ ท้าวเวสสุวรรณ

พระนารายณ์ 4 กร

พระนารายณ์อยู่ในตำแหน่งพระผู้เป็นเจ้า ผู้ถนอมโลกองค์หนึ่งแห่งพระเป็นเจ้าทั้ง 3 ของพราหมณ์ นามของพระนารายณ์มีนับพัน คือเรียก ตามฤทธิ ตามเดช ตามเหตุการณ์ ที่ใช้เรียก อยู่เสมอนั้น เช่น วิษณุ หรือพิษณุหรี (ผู้สงวน) อนันตโคยณ (นอนบนอนันตนาถ) ลักษณะมีดี (ผิว ลักษณะ) จัตุร मुख (สี่กร) ในฤคเวท พระนารายณ์มีนามเพียงวิษณุ และไม่ได้เป็นเทวดาชั้นสูงอย่างไร เป็นเพียงองค์กำลังของดวงตะวันเท่านั้น ในยุคไตรเพทปรากฏว่าพระพิษณุเป็นสหายกับพระอินทร์ แต่พระอินทร์กลับเป็นใหญ่กว่า จนต่อมาในมหามารตะ และยุคลุพราณะ ความรุ่งเรืองของพระพิษณุเจริญขึ้น จึงเลยเป็นใหญ่เป็นโต เข้ายึดนามนารายณ์แต่สมัยนั้นมา

พระนารายณ์นี้มีการกำเนิดว่า (นารายณ์สืบปางของหอพระสมุด) เมื่อเพลิงบรรลัย กัลป์สังหารโลกสิ้นแล้ว พระเวท, พระธรรม ก็มาประชุมกันเข้า จึงบังเกิดพระผู้เป็นเจ้าองค์หนึ่ง มีนามว่าพระปรเมศวร (พระอิศวร) พระองค์มีประสงค์จะสร้างสรรพสิ่งสร้างแผ่นดิน ซึ่งเป็นการใหญ่จำ จะต้องสร้างผู้ช่วยพระองค์ จึงเอาพระหัตถ์ซ้ายมาผูกพระหัตถ์ขวาก็บังเกิดองค์พระนารายณ์เป็นเจ้าขึ้น แล้วโปรดให้เป็นผู้สอนศิลปศาสตร์แก่ษัตริย์ และให้ไปอยู่ ณ เกษียรสมุทร คราวใดเกิดทวยยุคพระนารายณ์ก็มีหน้าที่ไปปราบ โดยวิธีโองการบ้าง โดยอุกฤษฏ์เชิญจากพวกเทวดาบ้าง ที่เรียกว่า อวตาร

การอวตารของพระนารายณ์มีมาก แต่ที่นิยมกันว่าเป็นปางใหญ่ๆมีอยู่ 10 ปาง คือ

1. มัตสยาวตาร หรือมัจฉาวตาร
2. กูรมาวตาร หรือกัจจปาวตาร
3. วราหาวตาร
4. นรสิงหาวตาร
5. วามนาวตาร
6. ปรัศรามาวตาร เป็นรามสูร
7. รามาวตาร หรือรามจันทราวตาร
8. กฤษณาวตาร
9. พุทธาวตาร
10. กัลกียาวตาร

พระพายทรงม้า

ภาพที่ 87 พระพายทรงม้า

นามของพระพายนี ในพระเวทเรียก วาตา บางแห่งเรียกว่า พระพายบ้าง มารุตบ้าง บางแห่งก็เรียกว่า อนิล, คันธวะ, ปวันวาท, ก็มีตามเรื่อง เนื่องจากเหตุมาแต่นางทิตี มเหสีฝ่ายซ้ายของพระกศยปเทพบิดร ผู้เป็นมารดาของพวกเทตย์และอสูรที่แพ้เทวดา และพระอินทร์ คราวทำน้ำอมฤต นึกน้อยใจว่า มีลูกสู้พวกเทวดาไม่ได้ ใครเอานะ จึงไปเฝ้าพระกศยป ทูลวิงวอนขอลูกชายใหม่ เพื่อเป็นศัตรูกับพระอินทร์และพรรคเทวินทร

พระกศยป บอกให้นางไปบำเพ็ญตะบะร้อยปีจึงจะให้ลูกได้ นางทิตีก็ไปยังตำบลกุศพลพ ตั้งความเพียรอย่างเคร่ง พระอินทร์ทราบเหตุจึงไปอยู่ปฏิบัตินางทิตี นางทิตีรักเหมือนบุตรของนาง นางจึงบอกแก่พระอินทร์ว่า ลูกที่ตั้งใจจะให้ เป็นศัตรูต่อพระอินทร์นั้น เมื่อคลอดมาแล้วจะให้ เป็นมิตรอย่างสนิท ครั้นนางทิตีอนนิตทิศ คือ เอาหัวนอนเป็นปลายตีน พระอินทร์ก็ได้ช่องปาฏิหาริย์เข้าไปในครรภ์นาง เอาวัชระตัดลูกในท้องเป็น 7 ภาค ครั้นนางตื่นขึ้นรู้สึกตัวว่า ผิดไป จึงมอบลูกทั้ง 7 ให้เป็นบริวารของพระอินทร์ ขอให้ได้รักษามารุตทั้ง 7 ฉะนั้นบุตรนางทั้ง 7 จึงมีนามว่า มารุต พระอินทร์จึงแบ่งหน้าที่ 1. ให้เป็นลมตะวันออก 2. เป็นลมตะวันตก 3. เป็นลมเหนือ 4. เป็นลมใต้ 5. เป็นลมพัดในเทวโลก 6. เป็นลมพัดในพรหมโลก 7. เป็นทิพยวาเย คือลมในอากาศ พระพายุ มีกำเนิดดังว่ามานี้ โดยประติมากรรมนี้จะปรากฏอยู่ที่ปราสาทบริวารวัดอรุณราชวราราม ซึ่งบางหลักฐานเชื่อว่าประติมากรรมนี้อาจหมายถึง พญาจักร ผู้ทรงม้าแก้ว ตามคติไตรภูมิ

3.5.3 กลุ่มยักษ์

สำหรับงานประติมากรรมรูปยักษ์ที่นำมาประดับตกแต่งองค์พุทธปรางค์บริเวณองค์ประกอบต่างๆของปรางค์ จะเห็นได้ว่าประติมากรรมรูปยักษ์จะประดับบริเวณฐานประทักษิณ เช่น ที่ฐานปรางค์ทิศหรือปรางค์บริวารวัดอรุณราชวราราม โดยประดับร่วมกับลิงหรือวานร ซึ่งบริเวณที่มีการนำประติมากรรมรูปยักษ์มาประดับตกแต่งมากที่สุด ได้แก่บริเวณชั้นอัสตงขององค์พุทธปรางค์ โดยประดับร่วมกับลิงหรือวานรในตำแหน่งที่สลับกันหรือประดับร่วมกับบรรดายักษ์ต่างๆในกลุ่มของตนเอง เช่น ชั้นอัสตงของพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ

จากการศึกษางานประติมากรรมรูปยักษ์ดังกล่าว เมื่อพิจารณารายละเอียดของภาพเกี่ยวกับลักษณะของยักษ์ เช่นรูปร่างหน้าตา ตลอดจนเครื่องประดับตกแต่งบริเวณส่วนต่างๆของยักษ์ พบว่าประติมากรรมรูปยักษ์เหล่านั้นมีลักษณะเช่นเดียวกับศิลปการแสดงแบบโบราณอย่างหนึ่งของไทย คือ โขน⁹ สำหรับเนื้อเรื่องที่นำมาแสดงโขนนั้น เป็นวรรณคดีที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับสงครามระหว่างมนุษย์กับยักษ์เป็นสำคัญ อันได้แก่ วรรณคดีเรื่อง “รามายณะ” หรือ “รามเกียรติ์” ซึ่งก็คงจะกล่าวได้ว่าประติมากรรมรูปยักษ์ต่างๆที่ปรากฏบนส่วนต่างๆขององค์พุทธปรางค์ คงจะมีที่มาจากวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ ด้วยเช่นเดียวกัน¹⁰

สำหรับประติมากรรมรูปยักษ์ที่ประดิษฐานอยู่บนองค์พระปรางค์นั้น จะมีลักษณะหน้าตาเช่นเดียวกันกับรูปยักษ์ที่ปรากฏในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่จะมีความแตกต่างกันในเรื่องของเครื่องประดับ ทั้งนี้เพราะว่าได้มีการกำหนดศักดิ์ฐานะของยักษ์ จากสีผิวกาย การเพิ่มจำนวนอวัยวะให้มากขึ้น เช่น ใบหน้าและแขน¹¹ อาวุธประจำกาย และเครื่องประดับสวมใส่ศีรษะหรือศิราภรณ์ เนื่องจากบรรดายักษ์ส่วนใหญ่จะมีลักษณะหน้าตาคัล้ายๆกัน แต่สำหรับประติมากรรมรูปยักษ์ที่ประดับอยู่บนองค์พระปรางค์นั้น จะมีการกำหนดศักดิ์และฐานะของยักษ์ โดยใช้เครื่องประดับสวมใส่ศีรษะแต่เพียงอย่างเดียว จึงพอจะกล่าวได้ว่า ยักษ์ที่นำมาประดับตกแต่งนั้นแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มพญายักษ์และกลุ่มยักษ์บริเวณหรือยักษ์เสนา ซึ่งกลุ่มพญายักษ์นั้นจะแสดงลักษณะสำคัญคือ จะสวมใส่มงกุฎแบบต่างๆ เช่น มงกุฎยอดชัย, มงกุฎยอดนาค, มงกุฎ

⁹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บ่อเกิดรามเกียรติ์ (ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2513), 210-212.

¹⁰เรื่องเดียวกัน, 211.

¹¹ประยูร อุลุชาฎะ [น, ณ ปากน้ำ], คำถาม-คำตอบ เรื่องศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : ดวงกมล, 2524), 286.

ยอดนาถ, มงกุฎน้ำเต้ากลม, มงกุฎเดิหน และมงกุฎนก ฯลฯ ส่วนกลุ่มยักษ์เสนาหรือยักษ์บริวารนั้นจะสวมใส่กระบังหน้า และถ้าชั้นต่ำลงมาก็จะสวมผ้าโพกเป็นสำคัญ

แต่อย่างไรก็ตาม ก็ไม่สามารถที่จะกำหนดได้ว่า พญายักษ์ที่สวมใส่มงกุฎแบบนั้นๆ เป็นใคร หรือเสนายักษ์ที่สวมใส่กระบังหน้านั้น เป็นใคร ทั้งนี้เป็นเพราะว่าลักษณะของมงกุฎและกระบังหน้านั้น ยักษ์บางตนจะสวมใส่เหมือนกัน หรือซ้ำกัน ซึ่งประการสำคัญก็คือ มิได้มีการกำหนดศักดิ์ฐานะ โดยใช้สีประจำกายตลอดจนอาวุธของยักษ์แต่ละตนไว้ ซึ่งคาดว่าแต่ดั้งเดิมคงจะมีการกำหนดสีอันเป็นสีประจำกายของยักษ์ไว้อย่างชัดเจนแน่นอน แต่หลังจากที่มีการบูรณะซ่อมแซมหลายครั้งสืบเนื่องต่อมา ทำให้ลักษณะที่แท้จริงลบเลือนไปจนหมดสิ้น หรือมีการเปลี่ยนแปลงใหม่โดยใช้กระจุยสีประดับตกแต่งแทนการระบายสี

ถึงอย่างไรก็ตาม ก็มีรูปประติมากรรมพญายักษ์บางตน ที่พอจะสามารถทราบได้ว่าเป็นใคร เนื่องจากสวมใส่มงกุฎที่มีลักษณะเฉพาะเพียงตนเดียว คือ ทศกัณฐ์ โดยจะสวมใส่มงกุฎตามหัวหรือหน้า จะมีลักษณะเป็นหน้า 3 ชั้น มีทั้งหน้ายักษ์และหน้าเทพ โดยเฉพาะหน้าชั้นบนสุดจะเป็นหน้าเทพหรือเทวดา สวมใส่มงกุฎชัย ดังปรากฏรูปแบบอยู่ที่ฐานประทักษิณชั้นที่ 2 ของปราสาทประธานวัดอรุณราชวราราม

3.5.4 กลุ่มสัตว์

สำหรับประติมากรรมรูปสัตว์ที่นำมาประดับตกแต่งองค์พุทธ

ปราศรัยนั้น มี 2 ชนิด คือ

สัตว์หิมพานต์ (สัตว์ในเทพนิยาย)

สำหรับสัตว์หิมพานต์นั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์ ทูลสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าที่เรียกว่าสัตว์หิมพานต์นั้น หมายความว่า สัตว์อย่างนั้นมีแต่ในป่าหิมพานต์อันมนุษย์สามัญไม่สามารถจะเห็นตัวจริงได้ เพราะฉะนั้น สัตว์จตุบาทอย่างใดที่เห็นกันดาษดื่น ดังเช่น ช้าง, ม้า, วัว, ควาย, ลิง, นก, เป็ด, ไก่ ฯลฯ เป็นต้น ไม่นับเป็นสัตว์หิมพานต์ และจากการที่สัตว์หิมพานต์เป็นของที่ไม่เคยเห็นตัวจริงมาก่อน ช่างเขียนหรือช่างปั้นจึงอาศัยการเรียกชื่อหรือพรรณารูปร่างหน้าตา ลักษณะอาการตามคำบอกกล่าวแต่โบราณและจากเรื่องราวในวรรณกรรมทางศาสนา ตลอดจนชาดกต่างๆ แล้วนำมาสร้างสรรค์คิดประดิษฐ์รูปสัตว์หิมพานต์ขึ้นให้มีลักษณะดังกล่าว ซึ่งมีทั้งลักษณะที่เป็นมนุษย์ครึ่งคนครึ่งสัตว์ หรือสัตว์ต่างๆ ที่มีลักษณะผสมผสานกัน โดยนำเอาลักษณะต่างๆ ของสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์บ้าน สัตว์ป่า มาเขียนให้กลายเป็นผสมผสานกันได้อย่างงดงาม

ภาพสัตว์หิมพานต์ในสมัยรัตนโกสินทร์มีพบในสมุดข่อย สมุดไทยดำ สมุดไทยขาว และในภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถและพระวิหารตามวัดต่างๆ ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ ภาพสัตว์หิมพานต์เป็นที่นิยมมาก โดยเฉพาะภาพสัตว์หิมพานต์ในงานประติมากรรมที่นำมาประดับตกแต่งองค์พุทธปรางค์ อันได้แก่ กิณรีกีนร และครุฑกับนาค ดังนี้คือ

ประติมากรรมรูปกีนรี และกีนร

ประติมากรรมรูปกีนรีและกีนร จะประดับตกแต่งอยู่บริเวณชั้นฐานประทักษิณ ฐานปรางค์ประธาน และฐานปรางค์ทิศวัดอรุณราชวราราม จากการศึกษางานประติมากรรมรูปกีนรี และกีนร พบว่าสัตว์หิมพานต์ที่มีลักษณะเป็นมนุษย์ประเภทครึ่งคนครึ่งสัตว์ หรือครึ่งคนครึ่งนก คือมีรูปร่างครึ่งบนเป็นคนครึ่งล่างเป็นนก โดยเฉพาะกีนรีจะมีลักษณะเป็นผู้หญิง กายส่วนบนตั้งแต่บริเวณศีรษะ ใบหน้า ลำคอ แขน ออก และเอวจะเหมือนผู้หญิง กายส่วนล่างจะเป็นนก ประกอบไปด้วย ปีก หาง และขา ซึ่งบริเวณสะโพกจะมีปีกเหมือนนก มีหางซ้อนกัน 2 ชั้น ส่วนกีนรจะมีกายส่วนบนเป็นมนุษย์ผู้ชาย กายส่วนล่างเป็นนกเช่นเดียวกับกีนรี

จากการที่กีนรีเป็นสัตว์หิมพานต์ประเภทครึ่งคนครึ่งนก ในไตรภูมิพระร่วงตอนที่กล่าวถึง มนุษย์เกิดในอณทขโยนิ คือเกิดจากไข่นั้น ตามเรื่องราวมีว่า เวลามีกรรภ จะมีไข่ออกลูกเป็นตัวแต่จะออกเป็นไข่ก่อน เมื่อไข่แตกจึงจะกลายเป็นตัวในตอนหลัง กีนรีและกีนรเป็นสัตว์หิมพานต์ที่มีอายุยาว 1,000 ปี¹²

ประติมากรรมรูปครุฑและนาค

สำหรับประติมากรรมรูปครุฑและนาคที่สร้างขึ้นเพื่อประดับตกแต่งองค์พุทธปรางค์นั้น จะมีรูปครุฑยุคนาคกับครุฑแบก โดยเฉพาะประติมากรรมรูปครุฑยุคนาคจะประดับตกแต่งบริเวณชั้นอัสดงขององค์พุทธปรางค์ เช่นพุทธปรางค์วัดหนั และปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม ส่วนประติมากรรมรูปครุฑแบกนั้น ก็จะมีการนำมาประดับตกแต่งชั้นอัสดงปรางค์ทิศหรือปรางค์บริวารวัดอรุณราชวราราม

จากการศึกษารูปแบบของพญาครุฑและนาค กล่าวได้ว่าทั้งครุฑและนาคเป็นสัตว์หิมพานต์อีกจำพวกหนึ่ง สำหรับครุฑนั้นจะมีลักษณะครึ่งคนครึ่งสัตว์หรือครึ่งคนครึ่งนก โดยเฉพาะบริเวณที่ศีรษะจะมีลักษณะเหมือนนก มีงอยปากคล้ายนกอินทรี กายส่วนบนตั้งแต่คอ แขน ออก และเอวจะเหมือนมนุษย์ กายส่วนล่างจะประกอบไปด้วยปีก ขา เท้า และเล็บ และสำหรับอาหารของครุฑนั้นคือนาค¹³ โดยครุฑจะกระบือปีกให้น้ำแหวกเป็นช่อง มองเห็นตัวนาค แล้วรีบจุ่มขยุ่ม

¹² ส.พลายน้อย, สัตว์ หิมพานต์ (กรุงเทพมหานคร : แสงศิลป์การพิมพ์, 2532), 73.

¹³ พระมหาวรรณราชาที่ 1 พญาสิทธิ, ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง, 24-25.

ตัวนาคขึ้นมาจากน้ำนำมากิน อาหารที่ครุฑกินนาคนั้น ไม่ใช่ครุฑจับนาคได้แล้วก็ขยักลิ้นเข้าไป
ทั้งตัว ความจริงครุฑเลือกกินเฉพาะมันเหลวเท่านั้น อย่างอื่นไม่ปรารถนา เรื่องนี้มีหลักฐานกล่าวไว้ใน
เรื่องภูริทัตชาดกตอนหนึ่งว่า เมื่อครุฑพานาคไปถึงต้นจิว ก็จิกด้วยจงอยปาก จิกท้องนาคกินมัน
เหลว แล้วทิ้งซากลงในมหาสมุทร

สำหรับนาคนั้น จะมีลักษณะคล้ายงูใหญ่ มีหงอน มีครีบทอง มีหางและเกล็ดบริเวณ
ลำตัว นาคเป็นสัตว์หิมพานต์เช่นเดียวกับครุฑ ในสมุทภาพไตรภูมิปุราณฉบับกรุงธนบุรี กล่าวว่า
พิภพแห่งนาคอยู่ใต้ภูเขาพระสุเมรุลึกลงไปเป็นที่อยู่ของทวารภูวนาคราช และวิรูปหกนาคราช¹⁴ บาง
แห่งพิภพแห่งนาคจะอยู่บนพื้นปฐพีที่มีลักษณะเสมอกัน ขาวงามดั่งแผ่นเงินยวง

ส่วนพญานาคนั้นก็เป็สัตว์หิมพานต์เช่นเดียวกัน แต่มีพิษร้ายแรงมาก ต่อผู้ที่พบเห็น
หรือถูกต้องลมหายใจ หรือถูกขบกัด วิชากรรมที่ทำให้เกิดเป็นนาคนั้น ในโลกบัญญัติคัมภีร์ทาง
พุทธศาสนาอีกเล่มหนึ่งได้กล่าวไว้ใน ตีรจฉานกัณฑ์ที่ 16 ว่า นาคเหล่านั้นเมื่อครั้งที่เกิดเป็นมนุษย์
เพราะกรรมมีการรักษาศีลอุโลสถ อย่างต่ำทราหม ผสมด้วยทสิฐ ราชะ โทษะ และโมหะ อันเป็นผล
กรรมที่ทำให้เกิดในกำเนิดนาค¹⁵

สัตว์ในธรรมชาติ

สำหรับสัตว์ในธรรมชาตินั้น ดังได้กล่าวแล้วว่าจะมีลักษณะเช่นเดียวกับสัตว์ที่เกิดขึ้น
ในธรรมชาติอันมองเห็นอยู่ทั่วไป เช่น ช้าง, ม้า, วัว, ควาย, เป็ด, ไก่ และลิง เป็นต้น และสัตว์ใน
ธรรมชาติที่จะกล่าวถึงในที่นี้ คือ ลิง

ประติมากรรมรูปลิงหรือวานร ที่นำมาประดับตกแต่งองค์พุทธปรางค์นั้น ส่วนใหญ่จะ
นำมาประดับตกแต่งบริเวณฐานประทักษิณ ฐานองค์พุทธปรางค์และบริเวณชั้นอัสดง ในลักษณะ
ท่าแบก บางแห่งก็จะประดับร่วมกับยักษ์ และพญายักษ์ในลักษณะท่าแบกเช่นเดียวกัน เช่นที่
ประติมากรรมรูปพญาวานรแบก ที่ฐานประทักษิณชั้นที่ 3 ของปรางค์ประธานวัดอรุณราชวราราม
ประติมากรรมรูปวานรและยักษ์แบกที่ฐานปรางค์ทิศหรือปรางค์บริวารวัดอรุณราชวราราม
นอกจากนั้นยังพบที่ชั้นอัสดงของวัดราชบูรณะ

จากการศึกษางานประติมากรรมรูปลิงหรือวานรดังกล่าว ตั้งแต่ลักษณะท่าทางรูปร่าง
หน้าตา ตลอดจนเครื่องประดับตกแต่งต่างๆพบว่าน่าจะมีที่มาเช่นเดียวกับประติมากรรมรูปยักษ์
ดังได้กล่าวผ่านมาแล้ว เนื่องจากประติมากรรมรูปลิงหรือวานรเหล่านั้น ล้วนมีลักษณะเช่นเดียวกับ

¹⁴ ยัม บัณฑยางกูร, บรรณาธิการ, สมุทภาพไตรภูมิปุราณฉบับกรุงธนบุรี, 63.

¹⁵ พระสิริมงคลจารย์, จักรวาลทิพย์ (กรุงเทพฯ : สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2548), 117.

หัวโขนของตัวละครที่แสดงเป็นวานรในศิลปะการแสดงของไทยที่เรียกว่า “โขน” จากวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ อย่างไรก็ตาม การลำดับศักดิ์และฐานะเพื่อแสดงความแตกต่างระหว่างบุคคลของวานรหรือลิงก็มีเช่นเดียวกับยักษ์ โดยมีการคำนึงถึงสีผิวกาย, อาวุธประจำกาย และเครื่องประดับที่สวมใส่ศีรษะหรือศิราภรณ์ เป็นสำคัญ สำหรับประติมากรรมรูปวานรหรือลิงที่ประดับตกแต่งส่วนต่างๆขององค์พระปรางค์นั้น เท่าที่ทำการศึกษพบว่า จะมีลักษณะเหมือนกันโดยตลอด คือจะไม่มี การแสดงความแตกต่างของสีผิวกาย ไม่มีลักษณะอาวุธประจำกายของวานรแต่ละตนมาประกอบ ร่วมด้วย นอกจากลักษณะของเครื่องประดับศีรษะเท่านั้น ที่มีลักษณะแตกต่างกัน ซึ่งก็พอจะกล่าว ได้ว่าบรรดาลิงหรือวานรต่างๆที่นำมาประดับตกแต่งองค์พุทธปรางค์นั้น จะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ใหญ่ๆด้วยกัน คือ กลุ่มพญาวานร และกลุ่มวานรบิหาร

สำหรับกลุ่มพญาวานรนั้น จะเป็นกลุ่มวานรที่สวมใส่มงกุฎแบบต่างๆหรือสวมใส่ มาลัยทองเป็นสำคัญ เช่น สวมใส่มงกุฎยอดชัย, ยอด 3 กลีบ ฯลฯ เป็นต้น ส่วนวานรบิหาร จะไม่ สวมใส่มงกุฎหรือมาลัยทอง เช่นวานรเหล่าสิบแปดมงกุฎ จะสวมใส่มาลย์รักร้อย วานรเหล่าเดียว เพชร จะสวมมาลัยผ้าทองตะบิตเป็นเกลียวแทนมงคล อย่างไรก็ตาม ก็ไม่สามารถที่จะกำหนดได้ ว่าพญาวานรและเหล่าวานรบิหารนั้นๆเป็นใคร และมีประวัติเรื่องราวความเป็นมาอย่างไร ซึ่ง พญาวานรหรือวานรแต่ละตัว ก็จะมีการสวมใส่เครื่องประดับศีรษะที่มีลักษณะซ้ำๆกันอยู่ เช่น พญาพาลี และพญาสุครีพ จะสวมใส่มงกุฎยอดบัวเช่นเดียวกัน¹⁶ ซึ่งถ้าไม่มีการกำหนดสีผิวกาย อย่างชัดเจน ก็ไม่สามารถทราบได้เลยว่าเป็นใคร ดังนั้นในทำนองเดียวกัน ประติมากรรมรูปพญา วานรและวานรบิหารดังกล่าว จึงไม่สามารถที่จะตีความกำหนดเรื่องราวความเป็นมาของวานร แลพพญาวานรแต่ละตัวได้ เนื่องจากยังมีการกำหนดศักดิ์และฐานะไม่ชัดเจนพอ ซึ่งคาดว่าเมื่อ แรกสร้างคงจะมีการใส่สีกายของกลุ่มวานรหรือพญาวานรไว้อย่างชัดเจนถูกต้อง แต่เมื่อกาลเวลา ผ่านไปตลอดจนการบูรณะปฏิสังขรณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละครั้ง แต่ละยุคสมัย มิได้คำนึงถึงสิ่งเหล่านี้ จึงทำให้ลบเลือนมองไม่เห็นคุณค่าของความสำคัญ และในที่สุดก็ไม่สามารถที่จะทราบความหมาย ได้อย่างถูกต้อง

จากงานประติมากรรมดังได้กล่าวผ่านมาแล้วทั้งหมดนั้น จะเห็นได้ว่าการนำงาน ประติมากรรมแบบต่างๆ ดังกล่าวมาประดับตกแต่งองค์พุทธปรางค์ ล้วนเป็นความนิยมอย่างหนึ่ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประติมากรรมแต่ละรูปแบบนั้นจะได้รับความนิยม ในการนำมาสร้างแตกต่างกัน

¹⁶ ประพันธ์ สุคนธชาติ, นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในรามเกียรติ์ (พระนคร : โรง พิมพ์พระจันทร์, 2511), 201-202.

ลายเส้นที่ 79   ลายเส้นประติมากรรมรูปยักษ์ และวานรแบก
 ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), ภาคผนวก.

ลายเส้นที่ 80   ลายเส้นประติมากรรมรูปกนิษฐ์, กนิษฐ์ และครุฑชูดนาค
 ที่มา : ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), ภาคผนวก.

4. ศึกษาถึงวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง และประดับตกแต่งพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3

สำหรับการก่อสร้างพุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กล่าวได้ว่ามีลักษณะการก่อสร้างที่เป็นเช่นเดียวกันทั้งหมด คือ การก่ออิฐสอปูน แล้วทาสีขาว หรือ ทาสีปูนขาวบริสุทธิ์ ซึ่งความนิยมในการทาสีขาวให้กับองค์พุทธปรางค์นั้น เชื่อว่ามีส่วนช่วยให้งานสถาปัตยกรรมมีความบางเบาทรงตัวอยู่ในอากาศท่ามกลางแสงแดด โดยมีเมฆฟ้าเป็นฉากหลัง¹⁷ นอกจากนี้ยังปรากฏการประดับตกแต่งผิวภายนอกขององค์พุทธปรางค์ด้วยวัสดุที่หลากหลาย ซึ่งมีรูปแบบหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของศิลปสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ การนำเอาชิ้นส่วนของเครื่องถ้วย และกระเบื้องเคลือบสีมาประดับตกแต่งผิวด้านนอกขององค์พุทธปรางค์ พบว่าพุทธปรางค์บางองค์ปรากฏการประดับตกแต่งด้วยวัสดุดังกล่าวทั้งส่วนฐาน, ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังเช่น พุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม เป็นต้น ซึ่งการนำชิ้นส่วนของเครื่องถ้วยมาประดับตกแต่งบนตัวประติมากรรม และบนลายปูนปั้นของสถาปัตยกรรมนี้ ได้พบหลักฐานที่เก่าที่สุดถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ดังจะเห็นได้จาก ชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมรูปเจดีย์จำลองปูนปั้น ซึ่งพบที่โบราณสถานหมายเลข 16 อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี ที่มีร่องรอยของการประดับด้วยเศษเครื่องถ้วยเคลือบสีฟ้าน้ำทะเลของเปอร์เซีย¹⁸ โดยรูปแบบนี้กลายเป็นความนิยมอย่างมากในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งนี้องค์พุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนมากก็ยังคงใช้วัสดุประดับตกแต่งในแบบที่สืบเนื่องต่อมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยสามารถแบ่งรูปแบบของวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่งองค์พุทธปรางค์ ดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

4.1 กระเบื้องเคลือบสี และกระเบื้องถ้วย

งานประดับกระเบื้องนั้น เข้าใจว่าได้รับอิทธิพลจากประเทศจีน โดยนำมาใช้เป็นกระเบื้องสำหรับมุงหลังคา และกระเบื้องสำหรับปูพื้น ส่วนการประดับกระเบื้องตกแต่งพื้นผิวในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นจะพบในพระบรมมหาราชวัง และพระอารามหลวงทั่วไปอีกหลายแห่ง ดังปรากฏในเรื่องประวัติวัดอรุณราชวรารามตอนหนึ่งว่า องค์พระปรางค์ก่ออิฐถือปูน ประดับด้วยชิ้นกระเบื้องเคลือบสีต่างๆ อย่างปราณีตบรรจงเป็นลายดอกไม้ ใบไม้และลายอื่นๆ กระเบื้องเคลือบสีที่ใช้ประดับเหล่านี้บางแผ่นเป็นรูปลายที่ทำสำเร็จมาแล้ว บางชิ้นเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยนำมาประกอบ

¹⁷ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, องค์ประกอบสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : การพิมพ์สตรีสาร , 2521), 12.

¹⁸ เครื่องถ้วยวัดโพธิ์ = Ceramics of Wat Pho (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), 11.

กันเข้าเป็นลาย และบางลายใช้กระเบื้องเคลือบธรรมดา บางลายเป็นกระเบื้องเคลือบสลับเปลือกหอย และบางลายใช้จานชามของโบราณที่มีลวดลายงามๆเป็นของเก่าหายาก เช่น ชามเบญจรงค์ ชามลายคราม เล็กใหญ่บ้างมาประดับสอดสลับไว้อย่างเรียบร้อยน่าดูน่าชมยิ่งนัก

อาจกล่าวได้ว่า การประดับกระเบื้องในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นแบบหนึ่งของพระราชนิยม มีการสร้างสรรค์อยู่ทั่วไปเกือบทุกพระอาราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดที่พระองค์ทรงสร้าง ซึ่งกระเบื้องที่ใช้ประดับตกแต่งส่วนต่างๆของสถาปัตยกรรมนั้นจะมีอยู่หลายแบบ โดยสามารถเห็นได้ชัดเจนที่พุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม ซึ่งทั้งหมดจะเป็นกระเบื้องเคลือบมีลวดลายและสีต่างๆ ดังนี้ คือ

4.1.1 กระเบื้องแตกจากถ้วยชาม ซึ่งเมื่อทุบให้แตกเป็นชิ้นใหญ่ๆแล้ว จะทำการตัดย่อย และแต่งให้เข้ารูปเพื่อใช้ประดับ ส่วนใหญ่จะแต่งเป็นรูปพุ่มมีปลายแหลม และรูปกลมหรือรูปรี กระเบื้องถ้วยเหล่านี้มีทั้งที่เป็นเพียงสีเดียว เช่น สีขาว, สีเหลือง, สีชมพูจนถึงแดง, สีฟ้า จนถึงน้ำเงิน และสีเขียว เป็นต้น ดังเช่น การประดับส่วนต่างๆของพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม และบางส่วนของพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ เป็นต้น

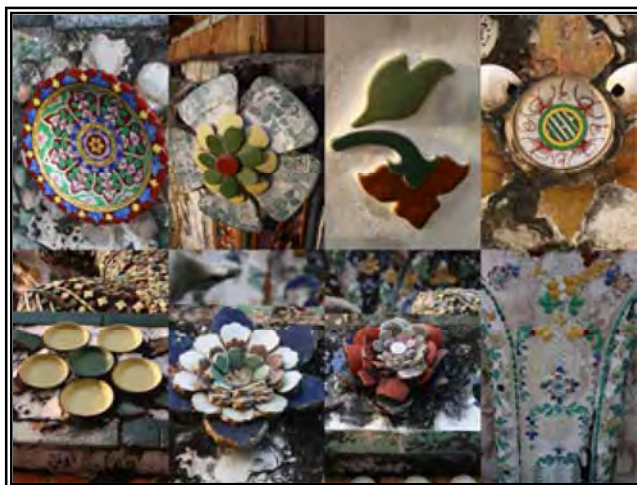
4.1.2 กระเบื้องถ้วยชามทั้งใบไม่ทุบให้แตกแต่จะนำทั้งใบมาประดับ ซึ่งล้วนเป็นถ้วยชามที่สั่งมาจากประเทศจีน หรือนำเข้ามาขายจากจีนเกือบทั้งสิ้น สามารถสันนิษฐานได้ 2 ทาง คือ ชนิดที่เป็นกระเบื้องแตกนั้น อาจเป็นเศษกระเบื้องที่ชำรุดแตกสลายตั้งแต่ยังอยู่ในกระบวนการเผา โดยกระเบื้องเหล่านี้จะใส่ฉลอปะเจือมาเพื่อใช้ประดับโดยการตัดแต่งให้เข้ารูปหรือเป็นการนำเข้ามาขายเป็นของกำนัลบ้างและจำหน่ายบ้าง แต่แตก หรือบิ่นเนื่องจากการขนย้าย โดยการประดับแบบนี้จะพบมาก เช่น ส่วนต่างๆขององค์พุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม เป็นต้น

4.1.3 กระเบื้องที่สั่งทำตามแบบมีทั้งที่เป็นตัวลายและเป็นแผ่นลวดลาย ประกอบสีสำหรับที่เป็นตัวลายนั้น นำเอามาปะติดปะต่อกันเข้าให้เป็นลายต่างๆได้บางลาย โดยยกเยื้องเปลี่ยนตัวลายให้อยู่ในทิศทางต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นลายกระจาย เช่น ลายดอกไม้วาง ส่วนที่เป็นแผ่นแบนและแผ่นโค้ง ตามสิ่งที่เป็นปูนอยู่ภายใน เช่น พนักกระเบื้อง มีบัวหลังเจียด เป็นต้น หรือแผ่นแบนประกอบเป็นลายหน้ากระดาน ลายผนังตลอดจนถึงกระเบื้องปูพื้น เป็นต้น พบมากที่ส่วนต่างๆของพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม และพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ เป็นต้น

ซึ่งการประดับลวดลายเครื่องกระเบื้องถ้วย ด้วยวิธีการและแบบอย่างนี้ เกิดจากการที่ทรงพระราชดำริประดิษฐ์ขึ้นใหม่ กล่าวคือ ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เขียนลวดลายตามแบบที่ต้องการขึ้น โดยให้มีขนาดเท่าของจริงที่จะนำไปตกแต่ง แล้วจัดการปั้นลวดลายแต่ละตัวด้วยดิน

ขนาดเท่าแบบที่เขียนร่าง เมื่อปั้นลายเสร็จจึงนำไปเคลือบน้ำยาสีต่างๆแล้วเผาให้สุก จึงนำไปประดับบนผนังลำดับตามแบบกระบวนลายที่เขียนขึ้นไว้แต่ต้น ซึ่งการประดับลวดลายเครื่องกระเบื้องถ้วยนี้ในตอนต้นรัชกาลต้องส่งแบบไปให้ช่างจีนทำ และนำเข้ามาจากประเทศจีน เสียค่าโซหุ่ยเป็นค่าจ้างทำและค่าขนส่งสูง ทั้งยังใช้เวลาไปกับการขนส่งมาก ทำให้งานก่อสร้างต่างๆต้องค้างค้าง ส่งผลให้พระองค์ทรงพระราชดำริเห็นสมควรทำเครื่องกระเบื้องถ้วยขึ้นใช้เองในเมืองไทย และยกเลิกการสั่งทำจากจีน ซึ่งประวัติการตั้งโรงงานปั้นและเผาเครื่องกระเบื้อง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์อยู่ในเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น ดังมีเนื้อความดังต่อไปนี้

“...การตั้งเตาเครื่องเคลือบเมื่อในรัชกาลที่ 3 ยังไม่พบจดหมายเหตุที่จะทราบความได้ว่าตั้งต้นทำมาแต่ปีไร เข้าใจว่าคงหาจีนเข้ามาเป็นครูตั้งเตาทำในกรุงเทพฯ ผูกัดจนไทยทำได้เอง วิธีทำกระเบื้องเคลือบครั้งรัชกาลที่ 3 ตามที่ทราบนั้น ว่าจัดช่างเคลือบขึ้นเป็นกรม 1 ตั้งเตาเคลือบที่วัดสระเกษ ด้วยมีที่อุปจารกว้างขวางและอยู่ใกล้คลองขนของได้ง่าย การปั้นกระเบื้องเกณฑ์ให้เลขพรหมณีนั่น ด้วยเลขพรหมณีนี้น่าจะเว้นจากราชการอย่างอื่น เป็นพวกนักพรตได้เปรียบคนพวกอื่นอยู่ การกระทำกระเบื้องถือว่าเป็นการพระราชกุศลด้วยทำมุงหลังคาโบสถ์วิหารโดยมาก จึงเกณฑ์ให้พวกพรหมณ์ทำ ทำแล้วส่งมาให้กรมช่างเคลือบๆกระเบื้องนั้น แล้วส่งไปสำหรับมุงหลังคาพระอารามและพระมหาปราสาทราชมนเฑียร ครั้นนั้นการสร้างพระอารามมีมาก ทั้งกวัดชั้นกระบวนแบบอย่างมาก กระเบื้องที่มุงหลังคาก็คิดทำยากย้ายเป็นหลายสีทำได้เป็นอย่างดีที่สุดอยู่เพียงในรัชกาลที่ 3...”¹⁹

ภาพที่ 88 กระเบื้องเคลือบสีที่นำมาประดับพื้นผิวของพระปรางค์

¹⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น (ธนบุรี : โรงเรียนช่างพิมพ์เพชรรัตน์, 2509), 52-53

4.2 ปูนปั้น

สำหรับงานปูนปั้นนั้น กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะงานปั้นที่อาศัยปูนโคลนและปูนดำเป็นวัสดุสำคัญ โดยจะปั้นทำลวดลายประดับสำหรับตกแต่งติดกับวัตถุสถาน เช่น กรอบหน้าต่าง บ้านซุ้มต่างๆ เป็นต้น งานประเภทนี้เป็นงานประณีตศิลป์ที่กระทำสืบต่อกันมาแต่โบราณ จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งงานปูนปั้นที่สร้างขึ้นสำหรับตกแต่งวัตถุสถานต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น จะสังเกตได้ว่าใช้ปูนดำ 2 ชนิดด้วยกัน คือ ปูนผสมน้ำกาบ และปูนผสมน้ำมัน โดยคุณสมบัติของปูนดำทั้ง 2 ชนิดนี้ จะมีความคงทนเสมอกัน แต่จะต่างกันที่ปูนผสมน้ำมันนั้นมีสิ่งมาผสมผสมทำให้เนื้อปูนละเอียดกว่าปูนผสมน้ำกาบ ปูนดำชนิดนี้จึงมักใช้ปั้นสิ่งที่ต้องการแสดงส่วนละเอียดให้ได้มาก ชัดเจนและวิจิตรประณีต ส่วนปูนผสมน้ำกาบเนื้อปูนติดจะหยาบจึงใช้ปั้นแต่ของใหญ่ๆ หรือส่วนที่ไม่ต้องการแสดงรายละเอียดมากนัก

จากการศึกษาพบว่า ปูนปั้นในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ปรากฏอยู่ด้วยกัน 4 แบบ คือ

4.2.1 ปูนปั้นที่ไม่มีการประดับพื้นผิวใดๆ โดยมากจะเป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา ซึ่งจะปรากฏอยู่ในส่วนของเรือนธาตุเป็นสำคัญ เช่น บริเวณซุ้มทิศของพุทธปรางค์วัดนางนอง, วัดหนัง และวัดราชโอรส เป็นต้น

4.2.2 ปูนปั้นที่มีการลงรักปิดทองบนพื้นผิว มักจะพบบริเวณเรือนธาตุเช่นกัน โดยมากจะใช้สำหรับประติมากรรมลอยตัว และพื้นผิวในส่วนกรอบซุ้มขององค์พุทธปรางค์ ดังเช่นพุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส

4.2.3 ปูนปั้นที่มีการทาสีบนพื้นผิว ส่วนมากจะพบในส่วนของประติมากรรมตกแต่งบริเวณซุ้มทิศ และชั้นอัสดง ทั้งนี้พบการทำลักษณะนี้ที่บริเวณส่วนประดับเรือนธาตุ และส่วนยอดของพุทธปรางค์วัดพิชัยญาติการาม ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะที่พบเพียงแห่งเดียวในพระอารามที่ทำการศึกษาทั้งหมด

4.2.4 ปูนปั้นที่มีการประดับพื้นผิวด้วยกระเบื้องเคลือบ หรือ กระຈลື
งานปูนปั้นในลักษณะนี้เป็นแบบที่นิยมอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยบริเวณที่พบนั้น กล่าวได้ว่าปรากฏในทุกส่วนขององค์พุทธปรางค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ ดังเช่นที่ปรากฏบนทุกส่วนของพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม และพุทธปรางค์วัดราชบูรณะ

4.3 กระเจกสี

งานประดับกระเจกสี เป็นงานที่ปรากฏในบัญชีช่างสิบหมู่ทั้งในสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีข้อความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เกี่ยวกับการประดับกระเจกสีในสมัยขุนหลวงหาวัด หรือสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 9 ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ถึงการประดับกระเจกสีในคราวสถาปนาพระพุทธบาทความว่า “ลุดักราชได้ 1070 (พ.ศ. 2251) ปี ชวด สัมฤทธิศก สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินให้ช่างกระเจกประดับกระเจกแผ่นใหญ่ที่ผนังพระมณฑป พระพุทธบาท แล้วปิดทองประทาสี...” ซึ่งกระเจกชนิดนี้จะมีเนื้อหนากว่า “กระเจกเกรียบ” ที่นิยมใช้ในการประดับบนแผ่นผ้า ในสมัยอยุธยาตอนต้น ส่วนกระเจกที่ใช้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ในช่วงแรกนั้นต้องสั่งซื้อจากประเทศจีน และน่าจะมีเพียง 3-4 สีเท่านั้น เช่น สีขาวขุ่น สีเขียว สีฟ้า ฯลฯ การทำกระเจกสีในประเทศไทยนั้นจะมีกรรมวิธีการผลิตที่เรียกกันว่า “การหุงกระเจก” สืบเนื่องจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า เครื่องไม้หรือปูนที่ตากแดด ฝนจะผุพังง่าย ถ้าใช้กระเจกปิดทับก็จะคงทนขึ้น ดังที่หมื่นประสมอักษรเขียนเล่าไว้ตอนหนึ่งว่า

“...ใบระกานำมาบ้นสุวรรณปิด
ไม่ทนฤทธิ์ฝนรดก็ปลดเปลื้อง
กระเจกเจียนเปลี่ยนผลัดจำรัสเรือง
ทั้งขาวเหลืองเขียวแดงและแสงคราม...”

เนื่องจากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น รัชกาลที่ 3 จึงทรงโปรดงานกระเจกมากกว่า และทรงเห็นว่ากระเจกนั้น ไทยต้องสั่งซื้อจากประเทศจีน เป็นการเสียค่าใช้จ่ายมาก พระองค์จึงโปรดฯ ให้ตั้งโรงหุงกระเจกขึ้นใช้เอง โดยโรงหุงกระเจกที่มีขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ จะตั้งอยู่ระหว่างวัดสังฆะกระจายกับวัดราชสิทธิาราม ซึ่งปัจจุบันคือตรอกบ้านกระเจก²⁰ มีผู้ชำนาญด้านกระเจกกล่าวว่า กระเจกที่หุงในสมัยรัชกาลที่ 3 มีสีและคุณภาพดีกว่ากระเจกในปัจจุบัน ซึ่งการประดับกระเจกสีในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ จะพบในส่วนเรือนธาตุขององค์พุทธปรางค์ และส่วนยอดบริเวณชั้นอัสดง โดยจะนำมาประดับตกแต่งบนพื้นผิวของประติมากรรมภายในซุ้มทิศ และชั้นอัสดงดังกล่าว เช่น พุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์ เป็นต้น

²⁰ สิริวัฒน์ คำวันสา, “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการบำรุงพุทธศาสนา และพุทธศิลป์” วารสารโบราณคดี, (21 เมษายน 2537) : 157.

4.4 หอยเบี้ยแก้

การนำเอาหอยเบี้ย หรือเงินตราในสมัยก่อนการตั้งโรงฆาปมาประดับส่วนต่างๆขององค์พุทธปรางค์นั้น พบมากที่พุทธปรางค์จิตรทิศของวัดเทพธิดาราม ที่เป็นการนำเอาหอยเบี้ยมาประดับลงบนพื้นผิวพุทธปรางค์เกือบทั้งองค์ โดยวางรูปแบบได้อย่างสอดคล้องกับวัสดุอื่นๆ โดยมากมักจะนำมาเป็นส่วนประกอบเพื่อทำเป็นลวดลายต่างๆ เช่น ส่วนเกสรของรูปดอกไม้ เป็นต้น นอกจากพุทธปรางค์วัดเทพธิดารามแล้ว ยังพบที่ส่วนต่างๆของพุทธปรางค์วัดอรุณราชวรารามด้วย ทั้งนี้แสดงให้เห็นถึงฐานะและความมั่งคั่งของผู้สร้างได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 89 การประดับพื้นผิวพระปรางค์ด้วยหอยเบี้ยแก้

4.5 โลหะ

ในการศึกษาครั้งนี้พบว่าโลหะนั้น ถูกนำมาใช้เพื่อเป็นวัตถุดิบของการทำนาคูส หรือเครื่องประดับยอดปรางค์ ทำเป็นรูปหอกมีกึ่งเป็นรูปดาบแตกสาขาออกไป 4 ทิศ เท่านั้น ซึ่งนาคูสโลหะนี้จะประดับอยู่บนยอดปรางค์เหนือบัวคลุมของพุทธปรางค์ทุกองค์

4.6 หินอ่อน

สำหรับหินอ่อนนั้น พบเพียงแห่งเดียวเท่านั้นคือ บริเวณยอดปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส โดยจะใช้หินอ่อนตัดเป็นลักษณะของกลีบขนุน และบันแถลง ประดับอยู่บนพื้นผิวขององค์พุทธปรางค์ โดยมีหลักฐานเกี่ยวกับหินอ่อนในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงการนำมาใช้ในงานสถาปัตยกรรม คือ การจำหลักภาพนูนต่ำบนหินอ่อน เรื่องรามเกียรติ์ บริเวณรอบเฉลียงของพระอุโบสถภายในวัดพระเชตุพนฯ เป็นต้น

ตารางที่ 9 แสดงการใช้วัสดุประดับตามส่วนต่างๆขององค์พุทธปรางค์

เลขที่	นามพระอาราม	ส่วนฐานประทักษิณ			ส่วนฐาน	ส่วนเรือนธาตุ		ส่วนยอด		นกศูล
		ชั้นที่ 1	ชั้นที่ 2	ชั้นที่ 3		ชุ่มทิศ	ประติมากรรม ภายในชุ่มทิศ	ชั้นอัสตง	ชั้นรัตประคด	
1	วัดหนัง				-	₁	₁	₁	-	
2	วัดนางนอง					₁	-	₁	-	
3	วัดราชบูรณะ	-	-					₄		
4	วัดอรุณ (ประธาน)						₄	₄		
	(ปรางค์บิรวาร)							₃		
5	วัดเศวตฉัตร	-	-		-	₁	-	-	-	
6	วัดพิชัยญาติการาม				-	₃	-	₃	-	
7	วัดอัปสรสวรรค์	-			-	₂		₂		
8	วัดจักรวรรดิ	-			-	₂	₂	₂		
9	วัดเทพธิดา						₄	₄		
10	วัดราชโอรส	-			-	₁	-	₁	-	

หมายเหตุ : สัญลักษณ์ต่างๆ

1. : กระเบื้องปู 2. : เครื่องถ้วย 3. ₁: ปูนปั้น ₃: ปูนปั้นทาสี 4. : กระฉกสี 5. : หอยเบี้ย 6. : โลหะ 7. : หินอ่อน 8. : ไม่มีส่วนชั้น
- : กระเบื้องปูเคลือบสี ₂: ปูนปั้นลงรักปิดทอง ₄: ปูนปั้นกระเบื้องเคลือบ

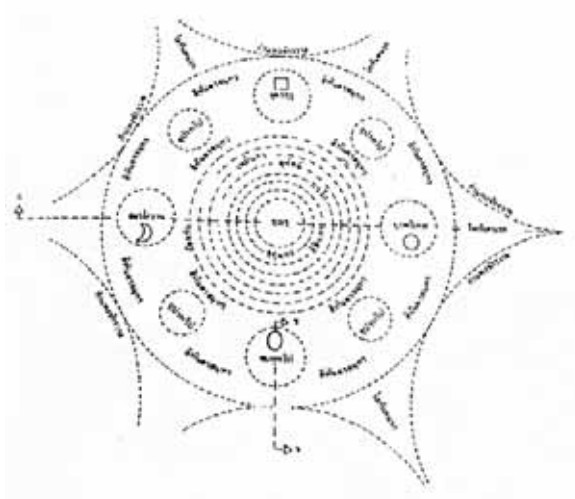
จากตารางสามารถสรุปได้ว่าพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 จะก่ออิฐสอปูน และนิยมทาสีขาว ส่วนในบริเวณฐานประทักษิณนั้น จะนิยมประดับด้วยกระเบื้องปูลีเขียวแบบจีน โดยมีเพียงวัดอรุณราชวรารามเท่านั้น ที่มีการประดับบริเวณชั้นฐานประทักษิณด้วยกระเบื้องเคลือบสี, กระเบื้องถ้วย และเปลือกหอย โดยนำวัสดุเหล่านั้นมาประกอบเข้าด้วยกันเป็นลวดลายพันธุ์พฤกษาต่างๆ ซึ่งชั้นฐานขององค์พุทธปรางค์ก็จะมีลักษณะเช่นเดียวกัน ส่วนมากจะทำตามรูปแบบที่ต่อเนื่องมาจากฐานประทักษิณ โดยจะมีการประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสี, กระเบื้องถ้วย และเปลือกหอยเช่นเดียวกัน สำหรับส่วนเรือนธาตุนั้น จะนิยมประดับด้วยลายปูนปั้นแบบที่ไม่มีการตกแต่งบนพื้นผิว และแบบที่มีการตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบ ส่วนประติมากรรมบริเวณซุ้มทิศขององค์พุทธปรางค์ ส่วนใหญ่จะเป็นประติมากรรมปูนปั้นที่ตกแต่งพื้นผิวด้วยกระเบื้องเคลือบสีหรือกระจกสี ในส่วนของยอดปรางค์นั้นมักจะไม่นิยมในการตกแต่งพื้นผิว โดยจะมีเพียงวัดอรุณราชวราราม และวัดราชบูรณะ ที่มีการประดับตกแต่งในส่วนยอดขององค์พุทธปรางค์ ทั้งนี้เป็นการประดับต่อเนื่องกันขึ้นมาตั้งแต่ชั้นฐานประทักษิณดังกล่าวแล้ว ซึ่งส่วนยอดขององค์พุทธปรางค์นี้ มักจะให้ความสำคัญกับประติมากรรมที่ตกแต่งบริเวณชั้นอัสตงขององค์ปรางค์ ที่จะเป็นประติมากรรมปูนปั้นประดับด้วยกระจกสี และกระเบื้องเคลือบ ทั้งหมดจะมีนาคคู่ที่ทำจากโลหะปักประดับอยู่เหนือยอดปรางค์บริเวณบัวคลุ่ม

5. วิเคราะห์คติ และสัญลักษณ์ของพุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3

พุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นกลุ่มพุทธปรางค์ที่มีการพัฒนารูปแบบจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และรัชกาลก่อนหน้า อันมีวิวัฒนาการสืบเนื่องมาจากศาสนสถานที่เรียกว่า ปราสาท ในวัฒนธรรมเขมร ซึ่งเขมรและประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับมาภายหลังการยอมรับนับถือศาสนา และอารยธรรมจากอินเดีย โดยความหมายของปราสาทนั้น แสดงถึง เรือนฐานันดรสูงอันเป็นที่สถิตของเทพเจ้า อันได้แก่ เขาพระสุเมรุ²¹ การสร้างปราสาทขึ้นบนโลกมนุษย์จึงเปรียบเสมือนการจำลองเขาพระสุเมรุจากสวรรค์มาไว้บนโลกมนุษย์ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อในเรื่องเขาพระสุเมรุนี้เกี่ยวข้องกับสัมพันธกับคติไตรภูมิจักรวาล ซึ่งแม้กาลเวลาและสภาวะแวดล้อมต่างๆ จะทำให้รูปแบบของสถาปัตยกรรมเปลี่ยนแปลงไปดังเช่น วิวัฒนาการของปราสาทสุพุทธปรางค์ แต่คตินี้ก็ยังคงเชื่อกันมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

²¹ กรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2533),

จากการศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมและแผนผังขององค์พุทธปรางค์ ทำให้ทราบว่าพุทธปรางค์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น สร้างขึ้นตามความเชื่อหลักในเรื่องของไตรภูมิจักรวาลเป็นหลัก สืบเนื่องมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ซึ่งตามความหมายของไตรภูมินั้น หมายถึง โลกทั้งสาม คือ โลกมนุษย์ นรก และสวรรค์ ซึ่งไทยได้รับความรู้เรื่องไตรภูมิพร้อมกับการยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาไว้ตั้งแต่สมัยแรกก่อตั้งกรุงสุโขทัย ดังนั้นการพัฒนาในด้านรูปของสถาปัตยกรรมจึงได้คล้อยตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนา ทำให้หน้าที่ของความเป็นปราสาทเดิมเปลี่ยนมาเป็นเจดีย์ ที่มีความหมายถึงที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ อันเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า แทนการตั้งรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ หรือ พุทธมหายาน²² ซึ่งในขั้นต้นนั้น ความรู้เรื่องไตรภูมิจะมีอยู่เฉพาะในหมู่ผู้บวชเรียนเท่านั้น แต่ต่อมาพญาสิทธิเทษตรีย์พระองค์ที่ 5 แห่งอาณาจักรสุโขทัย ได้ทรงนิพนธ์ขึ้นเป็นวรรณกรรมร้อยแก้ว ทำให้ความรู้ในเรื่องนี้แพร่หลายออกไปในหมู่ประชาชนโดยไม่จำกัดวงแต่เฉพาะในหมู่ของผู้ที่บวชเรียนดังแต่ก่อน

ลายเส้นที่ 81   แผนผังจักรวาลตามไตรภูมิภค

ที่มา : ญาณัฐภัทร นาวิกชีวิน, “คติมหายานในการสร้างพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม”, ศิลปากร 20, 3 (กันยายน 2519) : 60.

ความในไตรภูมินั้นกล่าวว่าจักรวาลที่มีโลกซึ่งมนุษย์อยู่นี้เป็นหน่วยหนึ่งของอนัตจักรวาล อันหาขอบเขตจำกัดมิได้ ไม่ว่าจักรวาลใดก็ตามย่อมมีสภาพเหมือนกันทั้งสิ้น ในจักรวาล

²² ชมรมประวัติศาสตร์ศึกษา, สัมมนาประวัติศาสตร์สังคมสมัยต้นกรุงเทพ (ม.ป.ท., 2521), 280.

หนึ่งนั้นย่อมมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง อันเป็นที่ตั้งของเมืองไตรตรึงส์²³ ซึ่งเป็นที่ประทับของ พระอินทร์โดยมีวงแหวนของเขาสัตตบริภัณฑ์ หรือภูเขาขนาดย่อม 7 ลูก อันได้แก่ ยุคนธร อสิณทร กรวิก สุตสันต์ เนมินทร์ วินันตก และอัสสกัน ล้อมอยู่โดยรอบ ถัดจากวงเขาสัตตบริภัณฑ์นี้ออกไป ในสี่ทันทิศสมุทรที่แผ่เต็มไปทั่วจักรวาลเป็นที่ตั้งของทวีปใหญ่สี่ทวีป และทวีปน้อยหรือยุปรทวีปอีก สี่ทวีป ซึ่งอยู่ระหว่างทวีปใหญ่ รวมทั้งสิ้น 8 ทวีป สำหรับทวีปใหญ่สี่ทวีปนั้นได้แก่ ชมพูทวีป อยู่ ทางทิศใต้ บุรพวิเทหทวีป อยู่ทางทิศตะวันออก อุตระกุกทวีป อยู่ทางทิศเหนือ และอมรโคยานทวีป อยู่ทางทิศตะวันตก พันทวีปดังกล่าวแล้วนี้ออกไปจะถึงวงขอบของจักรวาล ซึ่งจะสัมผัสพอดีกับวง ขอบของจักรวาลอื่นๆที่อยู่ใกล้สี่ทวีปใหญ่นั้น โดยในแต่ละทวีปจะเป็นที่เกิดของมนุษย์อันมี ลักษณะเฉพาะของตน ซึ่งเฉพาะในชมพูทวีปนี้เท่านั้นที่เป็นแดนบังเกิดของพระพุทธเจ้า พระ ปัจเจกพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ ความในไตรภูมิยังได้ระบุว่าโลกมนุษย์เป็นภูมิแห่งเดียว เท่านั้นที่การประกอบกรรมของมนุษย์มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพในภพภูมิอื่น กล่าวคือผู้ ประกอบกุศลกรรมในโลกจะมีผลได้เสวยสุคติภูมิในเทวโลกและพรหมโลก ส่วนผู้ที่ประกอบ อกุศลกรรมจะมีผลต่อการเสวยอบายภูมิหรือการตกนรกภพภูมิ ทางฝ่ายกุศลกรรมนั้นได้มีการ จำแนกไว้เป็นเทวภูมิ 6 ชั้น รูปพรหมภูมิ 16 ชั้น และอรูปพรหมภูมิอีก 4 ชั้น²⁴ จากนั้นจึงเป็นภูมิของ ผู้ที่ได้ตรัสรู้อนุตรสัมโพธิญาณ คือ นิพพานภูมิอันเป็นภูมิสูงสุด ส่วนภูมิทางฝ่ายอกุศลกรรมนั้นได้มี การแบ่งออกเป็น 4 ชั้น คือ ดิรัจฉาน เปตอ อสุรกาย และนรก ซึ่งในชั้นแรกลักษณะการกำหนดชั้น ภูมิดังกล่าว จิตรกรได้เรียนรู้จากพระสงฆ์ และได้จำลองภาพเหล่านี้ขึ้นเป็นภาพผนังในพระวิหาร และพระอุโบสถ

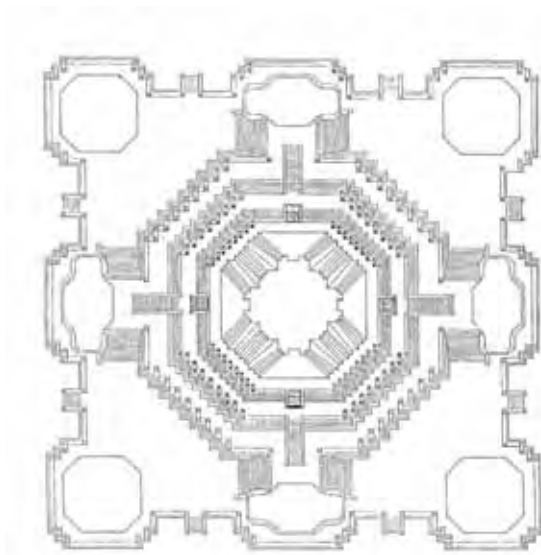
เมื่อพิจารณาถึงคติไตรภูมิจักรวาลกับการสร้างพุทธปรารงค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 พบว่ามีความสัมพันธ์สอดคล้อง และมีอิทธิพลต่อการก่อรูปทางสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่ควบคุม รูปแบบไว้โดยไม่เปลี่ยนแปลง กล่าวคือ รูปทรงขององค์พุทธปรารงค์ แสดงถึงเขาพระสุเมรุ ซึ่งบน ยอดเขาพระสุเมรุอันเป็นที่ตั้งของเมืองไตรตรึงส์ซึ่งเป็นเมืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เทวภูมิหรือชั้น ดาวดึงส์เป็นที่อยู่ของพระอินทร์ ปรารงค์จตุรทิศ แสดงถึง ทวีปทั้ง 4 ซึ่งเป็นผู้ปกครองเทวภูมิ มีเทพ ประจำรักษาทิศทั้งสี่ทิศ บนสวรรค์ชั้นนี้มีสิ่งสำคัญหลายอย่างหลายประการตั้งอยู่และที่สำคัญ

²³ ชมรมประวัติศาสตร์ศึกษา, สัมมนาประวัติศาสตร์สังคมสมัยต้นกรุงธนบุรี, 281-282.

²⁴ ญาณสุภัทร นาวิกชีวิน, คติมหายานในการสร้างพระปรารงค์วัดอรุณราชวราราม, ศิลปากร 20, 3 (กันยายน 2519) : 60-63.

และมีค่าต่อพุทธศาสนาก็คือจุฬามณีเจดีย์ที่บรรจุพระทันตธาตุเขี้ยวแก้ว และพระเมาฬีของพระพุทธรูปเจ้าซึ่งปลงไว้ขณะเมื่อเสด็จออกมหาภิเนษกรรม²⁵

จากลักษณะเขาพระสุเมรุในระบบจักรวาลที่กล่าวมา เมื่อนำมาเทียบกับลักษณะของพุทธปรางค์ที่ทำการศึกษาลแล้วพบว่า ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนของคติความเชื่อนี้ คือ พุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม กล่าวคือ บริเวณโดยรอบปรางค์ทั้งหมดเปรียบดังจักรวาลหนึ่ง มีองค์พระปรางค์ใหญ่เป็นแกนกลางเสมือนดังเขาพระสุเมรุ บริเวณชั้นเชิงบาตรเหนือเรือนธาตุขึ้นไปนั้น มีรูปพระนารายณ์ทรงครุฑยุคนาคประดับอยู่โดยรอบ เข้าใจว่าน่าจะเป็นการใช้เพื่อเน้นว่า ยอดพระปรางค์นี้เป็นที่สถิตยของสมมุติเทวราช

ลายเส้นที่ 14 ผังพื้นพุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม

ถัดลงมาบริเวณเรือนธาตุ ปรากฏซุ้มจตุรทิศ หรือ ซุ้มทิศ 4 ทิศ แต่ละทิศประดับรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ อันเป็นการแสดงถึงเจตนาที่จะสมมุติเอาองค์พุทธปรางค์ประธานว่าเป็นที่ตั้งของเมืองไตรตรึงส์ อันเป็นเมืองแห่งพระอินทร์ ที่ได้เรือนธาตุมีประติมากรรมรูปเทวดาแบกอยู่โดยรอบ เป็นการเน้นถึงลักษณะของการจำลองเขาพระสุเมรุยิ่งขึ้น คือในชั้นระหว่างโลกมนุษย์กับชั้นเทวภูมินั้น จะเป็นที่อยู่ของพวกเทพเทวดาซึ่งเสวยสุขอยู่ ซึ่งเป็นเทพบริวารของเทพผู้ใหญ่อย่างเช่นพระอินทร์ แต่ที่ผิดไปจากไตรภูมิิกถาคือ บนลานประทักษิณชั้นนี้ ที่บริเวณโดยรอบองค์พระปรางค์จะปรากฏซุ้มประดับรูปกนิรี ซึ่งเป็นการประดับที่ผิดชั้นในระบบเขาพระสุเมรุ เพราะ

²⁵ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, รายงานการวิจัยเรื่อง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชศรัทธา ปณิธานในการสถาปนาวัดสุทัศน์ในพระพุทธศาสนา (นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 38.

กินรีเป็นสัตว์หิมพานต์นอกแดนชมพูทวีป ถ้าจะประดับก็จะอยู่ได้เฉพาะลานทักษิณชั้นที่ 1 ในระดับชมพูทวีปที่ตั้งเขาไกรลาสเท่านั้น แต่ในที่นี้ช่างอาจพิจารณานำรูปสัตว์หิมพานต์เข้ามาประดับเพื่อความงามของสถานที่เป็นประการสำคัญ

เช่นเดียวกับบนลานประทักษิณชั้นที่ 3 และชั้นที่ 2 ที่ชั้นล่างรอบลานประทักษิณได้มีการขุดสำหรับประติมากรรมรูปกินรีโดยรอบเช่นกัน โดยเหนือขึ้นมาเป็นรูปมารแบกสลับกับกระบี่แบกโดยรอบ ซึ่งก็เป็นการให้รายละเอียดการประดับรูปที่ผิดไปอีกเช่นกัน ชั้นนี้ควรเป็นรูปมารแบกเท่านั้น เป็นเครื่องกำหนดให้มีความหมายว่ามารหรืออสูรเหล่านี้ เป็นผู้พิทักษ์พระธาตุในองค์พระปรางค์ไปในตัว

บนมุมทั้งสี่ของลานประทักษิณชั้นที่ 2 มีมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่างๆ 4 ปาง ปางละทิต แต่ที่น่าแปลกคือ มณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางตรัสรู้ และปางปรินิพพานนั้น มีรูปเทพแบกโดยรอบ แต่ปางประสูติ และปางปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ กลับใช้มารแบกกระบี่แบก ที่เป็นเช่นนี้ช่างคงจะเห็นว่า ปางตรัสรู้กับปางปรินิพพานนั้นเป็นปางที่แสดงถึงชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ มีเทพบริวารล้อมรอบเป็นที่ชื่นชมยินดีก็เป็นได้

บนลานทักษิณ ชั้นที่ 1 ก็มีพระปรางค์ขนาดย่อมประดิษฐานอยู่ที่มุมทั้ง 4 เรียกว่า ปรางค์ทิศ เข้าใจว่า หมายถึงทวีปที่สำคัญ 4 ทวีป คือ อุตตรกุรุทวีป บุรพวิเทหะ ชมพูทวีป และอมรโคยาน ซึ่งล้อมรอบเขาพระสุเมรุอยู่ แต่ถ้าคำนึงถึงทิศกันจริงๆ แล้วปรางค์ทั้ง 4 ก็ไม่ตรงกับทวีปใหญ่ทั้ง 4 เพราะตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทิศตะวันตกเฉียงใต้ แต่มณฑปทั้ง 4 บนลานทักษิณชั้นที่ 2 นั้น ตรงกับทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ซึ่งน่าจะหมายถึงทวีปใหญ่มากกว่า ส่วนปรางค์ทิศก็อาจจะเปรียบเหมือนกับเป็นทวีปเล็กหรือยุปรทวีปก็ได้ แต่การสร้างพระปรางค์อาจจะคำนึงถึงแต่ที่ตั้งซึ่งอยู่ริมน้ำและการประดับวางผังให้ดูงดงามเท่านั้น ส่วนชั้นล่างสุดขององค์พระปรางค์มีซุ้มบรรจุกินรีโดยรอบ และมีมารแบก กระบี่แบกรอบเรือนธาตุ ที่ตัวเรือนธาตุมีซุ้ม 4 ทิศ ประดิษฐานรูปพระพายทรงม้า ซึ่งอาจจะหมายถึงเทพคุ้มครองทั้ง 4 ทิศ²⁶

อาจสรุปได้ว่า เป็นการทำตามคติสมมุติเทวราช โดยใช้หลักเขาพระสุเมรุตามความเชื่อในศาสนาพุทธลัทธิมหายาน นั่นคือ การใช้รูปพระนารายณ์ทรงครุฑซึ่งเน้นถึงการเป็นสมมุติเทวราช แต่การลำดับชั้นขององค์ปรางค์ยังเป็นคติที่ต้องการความงดงามในด้านการตกแต่งมากเกินไป จนทำให้การใช้รูปแบกต่างๆ ปนเปและผิดแผกออกไปจากเดิม กล่าวคือการทำรูปแบก

²⁶ ภัฏฐภัทร นาวิกชีวิน, คติมหายานในการสร้างพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม, 63.

จะต้องเรียงตามชั้นศักดิ์ของรูปแบกจากต่ำไปหาสูง คือ สิงห์ อสูร(มาร) ครุฑ และเทพ หรือเทวดา ตามลำดับจนถึงเรือนธาตุ ถ้าเป็นเจดีย์ทรงปราสาทโดยทั่วไปที่เป็นอุเทสิกเจดีย์นั้น ในขัณฑ์ขององค์พระปรางค์มักไม่มีกฎเกณฑ์ที่จะบรรจุรูปใดที่แน่นอน อาจเป็นโลกบาล หรือเทวดารักรา พระธาตุก็ได้ แต่สำหรับพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามนั้น ตามขัณฑ์ได้ประดิษฐานรูปพระอินทร์ ทรงช้างเอราวัณ จึงเป็นพระปรางค์ที่ใช้คติเข้าพระสุเมรุมาสร้าง อันเป็นการเน้นถึงเจตนาที่จะสมมุติเอาองค์พระปรางค์ใหญ่เป็นที่ตั้งของเมืองไตรตรึงส์บนยอดเขาพระสุเมรุแกนของจักรวาลนั่นเอง

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) นั้น เป็นช่วงสมัยที่มีการสร้างพุทธปรางค์มากกว่ารัชกาลใดในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าพุทธปรางค์นั้นมีวิวัฒนาการและความเป็นมาที่ยาวนานสืบเนื่องต่อกันมาโดยตลอด ดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมที่ปรากฏร่องรอยอยู่ทั่วไปในดินแดนอันเป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ตั้งแต่สมัยลพบุรี สุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์

พุทธปรางค์เกิดจากการวิวัฒนาการของเทวสถานในอารยธรรมอินเดียโบราณทั้งทางภาคเหนือ คือ ศาสนสถานที่มีหลังคาโค้งสูง”ทรงศิขร” และภาคใต้ คือ ศาสนสถานที่มีหลังคาเป็นชั้นแบบขั้นบันไดหรือที่เรียกว่า “ทรงวิมาน” โดยศาสนสถานทั้ง 2 แบบนั้น ถือได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของปรางค์ ซึ่งรูปแบบดังกล่าวได้เข้ามาพร้อมกับการเผยแผ่อารยธรรมของอินเดียมาสู่ประเทศต่างๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เขมร, จาม, พม่า, อินโดนีเซีย และไทย โดยพุทธปรางค์ของไทย จะได้รับรูปแบบจากอินเดียโดยผ่านประเทศเขมรหรือกัมพูชาในปัจจุบัน ซึ่งนับได้ว่าอารยธรรมเขมรที่ได้แผ่กระจายเข้ามานั้น เป็นอารยธรรมที่สำคัญ อันก่อให้เกิดต้นแบบหรือต้นเค้าของพุทธปรางค์ ที่วิวัฒนาการไปสู่พุทธปรางค์ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์

จากจุดมุ่งหมายของการศึกษาองค์พุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394) นั้น เนื่องจากรูปแบบขององค์พุทธปรางค์ตลอดจนองค์ประกอบต่างๆขององค์พุทธปรางค์ ล้วนได้รับการพัฒนาสร้างสรรค์เป็นพุทธปรางค์แบบไทยแท้ และถือได้ว่าเป็นช่วงสมัยสุดท้ายของการสร้างปรางค์ โดยเลือกศึกษาเฉพาะพุทธปรางค์ที่มีความสำคัญ และสมบูรณ์ จำนวน 10 พระอาราม คือ

1. พุทธปรางค์วัดหนึ่ง
2. พุทธปรางค์วัดนางนอง
3. พุทธปรางค์วัดราชบูรณะ
4. พุทธปรางค์วัดอรุณราชวราราม
5. พุทธปรางค์วัดเศวตฉัตร
6. พุทธปรางค์วัดพิชัยญาติการาม
7. พุทธปรางค์วัดอัปสรสวรรค์

8. พุทธปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส

9. พุทธปรางค์วัดเทพธิดาราม (ปรางค์บริวาร)

10. พุทธปรางค์วัดราชโอรสาราม (ปรางค์บริวาร)

จากพุทธปรางค์ทั้ง 10 พระอาราม ได้ดำเนินการศึกษาจากการรวบรวมข้อมูลใน 2 ลักษณะ คือข้อมูลที่ได้จากเอกสารอันเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และข้อมูลที่เป็นรูปแบบลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรม อันเป็นข้อมูลที่ได้จากการศึกษาโบราณสถาน เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์เกี่ยวกับรูปแบบและองค์ประกอบต่างๆของพุทธปรางค์ จากผลของการศึกษาพบว่า พุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น เป็นพุทธปรางค์ที่ได้รับการพัฒนารูปแบบมาจากพุทธปรางค์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ซึ่งปรากฏลักษณะที่คล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ แต่ทั้งนี้การวางแผนผังของพระอาราม และรูปแบบขององค์ประกอบในส่วนต่างๆขององค์พุทธปรางค์บางประการก็แตกต่างกับในสมัยอยุธยา ซึ่งแผนผังพระอารามนั้นถือได้ว่าเป็นแบบเฉพาะที่เกิดขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวคือ จะนิยมวางผังในแนวแกนนอน โดยมีพุทธปรางค์ตั้งอยู่ตอนกลางของแนวแกน ขนาบข้างด้วยพระอุโบสถ และพระวิหาร เช่นเดียวกับองค์พุทธปรางค์ ดังจะกล่าวถึงองค์ประกอบส่วนต่างๆของพุทธปรางค์อันได้แก่

1. ฐานประทักษิณ

การสร้างฐานประทักษิณในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น เป็นที่นิยมมาก พุทธปรางค์เกือบทุกวัดจะปรากฏฐานประทักษิณทั้งสิ้น โดยได้รับการสืบทอดรูปแบบการสร้างฐานประทักษิณมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้จะมีการซ้อนชั้นฐานประทักษิณ 2-3 ชั้นขึ้นไปเป็นส่วนใหญ่ และฐานประทักษิณที่เป็นแบบเฉพาะของสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แก่ ฐานประทักษิณวัดอรุณราชวราราม เนื่องจากมี 3 ชั้น โดยแต่ละชั้นจะมีการประดับตกแต่งทั้งพื้นผิวขององค์พุทธปรางค์ และพื้นผิวของรูปประติมากรรมต่างๆด้วยกระเบื้องถ้วย และกระเบื้องเคลือบดินเผา

2. ฐานองค์พุทธปรางค์

สำหรับการสร้างฐานขององค์พุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น พบว่า นิยมสร้างฐานสูง ซึ่งเป็นฐานที่สูงมากกว่าสมัยใด เนื่องจากมีการซ้อนชั้นฐานที่สูงมากซึ่งพบว่าส่วนมากจะเป็นการซ้อน 5-6 ชั้น โดยรูปแบบของฐานนั้นจะมีหลายลักษณะ เช่น ฐานบัวลูกแก้ว, ฐานสิงห์, ฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม และฐานสี่เหลี่ยมดัดมุม โดยจะวางตั้งซ้อนกันขึ้นไปแบบไม่มีแบบแผนตายตัว แต่ที่พบโดยมากจะนิยมสร้างฐานสิงห์ 3 ฐานตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม หรือฐานสี่เหลี่ยมดัดมุม แล้วจึงต่อซ้อนด้วยฐานบัวลูกแก้ว เพื่อรองรับองค์พุทธปรางค์ ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ยังได้พบลักษณะฐานที่เป็นแบบใหม่เกิดขึ้นด้วย คือ การทำฐานหกเหลี่ยมที่วัดนางนอง

3. เรือนธาตุและขุมทิศ

เรือนธาตุและขุมทิศในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น เรือนธาตุจะมีลักษณะทึบตันสูงเพียวรับกับชั้นฐาน ด้านทั้ง 4 ของเรือนธาตุจะประกอบไปด้วยขุมทิศที่ก่อยื่นออกมาตั้งตรงกับทิศทั้ง 4 คือ ทิศเหนือ, ทิศใต้, ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ภายในขุมทิศดังกล่าวจะประดับด้วยประติมากรรมรูปต่างๆ เช่น รูปพระพุทธรูป, รูปเทวดา, รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ เป็นต้น

4. ยอดปรางค์

สำหรับยอดปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 จะสร้างรูปทรงแบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ รูปทรงงานนิยม และรูปทรงฝักข้าวโพด ซึ่งยอดปรางค์ทั้ง 2 แบบ ล้วนมีการสร้างที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายและยอดปรางค์ที่นิยมมาก คือ ยอดปรางค์แบบฝักข้าวโพด ซึ่งมีลักษณะสูงเพียวตั้งตรงกับเรือนธาตุ และชั้นฐานขององค์พุทธปรางค์

สำหรับองค์ประกอบเกี่ยวกับประติมากรรมนั้น พบว่าองค์พุทธปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 3 จะนิยมสร้างงานประติมากรรมมาประดับตกแต่งส่วนต่างๆ ขององค์พุทธปรางค์ บริเวณขุมทิศ, ชั้นอัสดง, ฐานองค์พุทธปรางค์ และฐานประทักษิณ โดยจะมีการประดับพื้นผิวของประติมากรรมด้วยวัสดุต่างๆ เช่น กระจกสี, กระจกเคลือบดินเผา และกระเบื้องถ้วย จากลักษณะของส่วนประกอบต่างๆ ทางสถาปัตยกรรม รวมไปถึงวัสดุที่ใช้ประดับตกแต่งองค์พุทธปรางค์นั้น ถือได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะ นอกจากจะเป็นช่วงสมัยที่มีการสร้างพุทธปรางค์มากที่สุดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ความหลากหลายทางด้านรูปแบบของพุทธปรางค์นี้เองที่ถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญ และเป็นการพัฒนาการขั้นสูงสุดของพุทธปรางค์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากหลังสิ้นสุดสมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว การสร้างพุทธปรางค์ได้หยุดชะงักลง โดยรูปแบบที่ปรากฏขึ้นในสมัยรัชกาลต่อมา คือ การนำเอารูปแบบปรางค์นั้นมาประดับส่วนยอดของอาคาร หรือเจดีย์แทน

ข้อเสนอแนะ

พุทธปรางค์สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงมีเนื้อหาและประเด็นอื่นๆ ที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ยังไม่ได้ทำการศึกษาในเชิงลึก เช่น การทำขุมโค้งที่บริเวณฐานขององค์พุทธปรางค์ เป็นต้น หากมีผู้สนใจในเรื่องเกี่ยวกับพุทธปรางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็น่าจะทำการศึกษาต่อในประเด็นดังกล่าวด้วย เพื่อให้ความรู้ในเชิงลึกแก่ผู้ที่ต้องการจะทำการค้นคว้าต่อไป

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. วิวัฒนาการพุทธสถานไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2533.
- _____. เมืองพิมาย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด 2531.
- _____. ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม 4 วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- _____. คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2515.
- _____. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 67 จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3 ตอน
ที่ 1. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2481.
- _____. สถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2538.
- _____. คุณลักษณะในจิตรกรรมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- _____. จดหมายเหตุหอสมุดสมบัติ พร้อมด้วย อธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ม.ป.ท., 2505.
- กองแก้ว วีระประจักษ์. “จารึกปราจีนบุรี” อนุสาร อ.ส.ท. 32, 2 (กันยายน 2534) : 40.
- ไชแสง สุขะวัฒน์. วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- _____. เครื่องถ้วยวัดโพธิ์ = Ceramics of Wat Pho. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545.
- _____. จดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469.
- เฉลิม รัตนทัศนัย. วิวัฒนาการศิลปสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา.
กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539.
- ชมรมประวัติศาสตร์ศึกษา. สัมมนาประวัติศาสตร์สังคมสมัยต้นกรุงเทพ. ม.ป.ท., 2521.
- โชติ กัลยาณมิตร, ผู้รวบรวม. พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง.
กรุงเทพฯ : การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, 2518.
- ณัฐภัทร นาวิศิ์วิน. “คติมหายานในการสร้างพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม”
ศิลปากร 20, 3 (กันยายน 2519) : 57-63.
- _____. ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น.
ธนบุรี : โรงเรียนช่างพิมพ์เพชรรัตน์, 2509.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3.
พระนคร : ป.พิศนาคะการพิมพ์, 2506.

ธงทอง จันทรางศุ. มหาธาตุ. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.

เบอร์นาร์ด ฟิลลิป กรอสส์เยร์. การซ่อมปราสาทหินพิมาย. แปลโดยหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล.

กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนศิริพร จำกัด, 2508.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 41 ภาคที่ 66 (ต่อ) - 67. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512.

ประพันธ์ สุกนระชาติ. นารายณ์สิบปางและพงศาวดารในเรื่องราวเกียติ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2511.

ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ]. ศิลปกรรมในกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ : ต้นอ้อ, 2542.

_____. "ศิลปพูนัน เจนละในสยาม" เมืองโบราณ 3, 1 (ตุลาคม-ธันวาคม 2519) : 22-32.

_____. ความเป็นมาของสถาปัตยกรรมในสยามประเทศ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2529.

ปิ่นเพชร สาดราวะหะ. "การศึกษาพระปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนต้นที่จังหวัดอยุธยา." วิทยานิพนธ์

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534.

พระมหาธรรมราชาที่ 1 พญาลิไท. ไตรภูมิภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2526.

พระสิริมงคลจารย์. จักรวาลทิพย์. กรุงเทพฯ : สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2548.

เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจจันทร์. อลังการสถาปัตยกรรม ๒๐๐ กำฟ้าเพือนาว. กรุงเทพฯ : บริษัทสามเสนการพิมพ์, 2548.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บ่อเกิดรวมเกียรดี. ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2513.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. หนังสือรวบรวมบทความทางวิชาการจากการประชุมทางวิชาการนานาชาติ

เรื่อง "มรดกวัฒนธรรม : ไทยกับเพื่อนบ้าน". กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสาร, 2549.

มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์. สมุดภาพสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์.

กรุงเทพฯ : กราฟิคอาร์ต, 2525.

มูลนิธิเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. วัดยานนาวา-วัดญาณนาวา รัชกาล

ที่ 3 พระบิดาแห่งการค้าไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, 2547.

ยิ้ม บัณฑยางกูร, บรรณาธิการ. สมุดภาพไตรภูมิโบราณฉบับกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, 2525.

ราชบัณฑิตยสถาน. กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2550.

ราชบัณฑิตยสภา. ตำนานวัตถุสถานต่างๆซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา. ธนบุรี : ผลิตวิทยาการพิมพ์, 2514.

เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านายฉบับมีพระรูป. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา. แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ. แปลโดย นิจ ทองโสภิต. พระนคร : สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “อิสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16” เมืองโบราณ 3, 1
(ตุลาคม-ธันวาคม 2519) : 34-56.

_____. “อิสานสมัยลพบุรี” เมืองโบราณ 3, 2 (มกราคม-มีนาคม 2520) : 41-64.

_____. กรุงศรีอยุธยาของเรา. กรุงเทพฯ : บริษัทหังกรการพิมพ์และโฆษณาจำกัด, 2527.

_____. “จากพระเจ้าอู่ทองถึงพระเจ้าปราสาททอง” เมืองโบราณ 7, 3
(สิงหาคม-พฤศจิกายน 2524) : 35-50.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า. กรุงเทพฯ : มติชน, 2551.

_____. รายงานการวิจัยเรื่อง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชศรัทธา
ปณิธานในการสถาปนาวัตถุสถานในพระพุทธศาสนา. นครปฐม : มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2548.

ศิริวรรณ เวชวิทย์. การศึกษารูปแบบพระปรางค์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่ฝั่งธนบุรี. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัย ราชภัฏธนบุรี, 2547.

_____. “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2534.

ศิลปรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-8. ม.ป.ท., 2539.

ส.พลายน้อย[นามแฝง]. สัตว์ หิมพานต์. กรุงเทพมหานคร : แสงศิลป์การพิมพ์, 2532.

สงวน รอดบุญ. พุทธศิลปรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2526.

_____. ศิลปกรรมไทย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ม.ป.ป.

สมิทธิ ศิริภัทร. “วิวัฒนาการของพระปรางค์.” สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต
ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513.

สรศักดิ์ จันทน์วัฒนกุล. “การศึกษาเรื่องการกลายรูปจากอาคารจำลอง - นาคน้ำ - บรรพแสดงของ
ปราสาทในศิลปะขอมมาเป็นกลีบขนุนของปราสาทในศิลปะไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2546.

สันติ เล็กสุขุม. วิวัฒนาการของชั้นประดับลวดลายและลวดลายสมัยอยุธยาตอนต้น. กรุงเทพฯ :
อัมรินทร์การพิมพ์, 2522.

สิวิกา ประกอบสันติสุข. “การศึกษาศิลปะเขมรแบบบายนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ
ไทย.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.

สิริวัฒน์ คำวันสา. “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการบำรุงพุทธศาสนาและพุทธศิลปะ
วารสารโบราณคดี, (21 เมษายน 2537) : 137-159.

สุภัทรวดี ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ศิลปะอินเดีย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519.

_____. ศิลปะอินเดียสมัยโบราณ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518.

_____. ศิลปะในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2518.

_____. “อาณาจักรเจนละ” เมืองโบราณ 3, 1 (ตุลาคม-ธันวาคม 2519) : 14-21.

_____. ศิลปะสมัยลพบุรี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2510.

_____. ศิลปะขอม. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2513.

_____. “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ศิลปากร 10,
2(กรกฎาคม 2509) : 52-62.

_____. ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร, 2516.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. “คติรูปวิษณุอนันตศायิน-ปัทมนาภะ บนทับหลังชั้นนอกของมณฑปปราสาท
ประธานปราสาทเขาพนมรุ้ง” เมืองโบราณ 14, 2 (เมษายน-มิถุนายน, 2531) : 13-18.

_____. “การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ 6 พินาย.” วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

_____. ทับหลังในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2531.

_____. พระพุทธรูปในพระบรมมหาราชวัง. กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ, 2535.

แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงษ์พิพัฒน์. ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2394. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525.

หวน พันธุ์พันธ์. ลพบุรีที่น่ารู้. ลพบุรี : หัตถโกศลการพิมพ์, 2512.

อนุমানราชธน, พระยา [เสฐียรโกเศศ]. เล่าเรื่องในไตรภูมิ. พระนคร : กรมศิลปากร, 2514.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. “การกำหนดอายุปรากฏที่เมืองศรีเทพ” เมืองโบราณ 5, 4 (เมษายน-พฤษภาคม, 2522) : 85-104.

_____. องค์ประกอบสถาปัตยกรรม. กรุงเทพฯ : การพิมพ์สตรีสาร, 2521.

อุดม เขยกิจวงศ์. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3). กรุงเทพฯ : ภูมิปัญญา, 2550.

โอภาส วลิตาการ. ประวัติและผลงานนายโอภาส วลิตาการ. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นางสาวอภิญญา แสงสิน
ที่อยู่	427/72 ซอยปรีชา 1 ถนนสาธุประดิษฐ์ แขวงบางโพงพาง เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร 10120
เบอร์ติดต่อ	(02) 6820410
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2547	สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพฯ
พ.ศ. 2548	ศึกษาต่อระดับปริญญาโทสาขาสังคมศาสตรบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร